

IX

ZBORNİK
OBČINE
GROSUPLJE

ZBORNİK
OBČINE GROSUPLJE

IX, 1977

Izdano

v počastitev 85-letnice življenja maršala Josipa Broza Tita,
40-letnice Titovega vodstva na čelu KP Jugoslavije
40-letnice ustanovitve KP Slovenije
občinskega praznika občine Grosuplje, dne 29. oktobra 1977

REPUBLIKA
SLOVENIJE
1977

Po mnenju republiškega komiteja za prosveto in kulturo izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije št. 4210-315/77 z dne 20. 9. 1977 sodi ta publikacija med proizvode 36. člena 7. točke 1. odstavka Zakona o obdavčenju proizvodov in storitev v prometu, za katere se ne plačuje temeljni davek od prometa proizvodov.

VSEBINA

DOGODKI IN PODOBE IZ NOB

Metod Mikul	Tri občistice	7
Slane Valentinčič	Priloga	11
Edvard Golc-Svigelj	Priloga	29
Janez Perovšek	Priloga	33

ZBORNIK

OBČINE GROSUPLJE

GOSPODARSKA, KULTURNA IN ZGODOVINSKA KRONIKA

IX

Janez Kolšek	Priloga	37
Marko Zupančič	Priloga	43
Milica Lučovnik	Priloga	49
Josip Strgar	Priloga	55
Albin Krivjanc	Priloga	61
Martina Kovač	Priloga	67
Janez Kovač	Priloga	73
Janez Kovač	Priloga	79
Janez Kovač	Priloga	85
Janez Kovač	Priloga	91
Janez Kovač	Priloga	97
Janez Kovač	Priloga	103
Janez Kovač	Priloga	109
Janez Kovač	Priloga	115
Janez Kovač	Priloga	121
Janez Kovač	Priloga	127
Janez Kovač	Priloga	133
Janez Kovač	Priloga	139
Janez Kovač	Priloga	145
Janez Kovač	Priloga	151
Janez Kovač	Priloga	157
Janez Kovač	Priloga	163
Janez Kovač	Priloga	169
Janez Kovač	Priloga	175
Janez Kovač	Priloga	181
Janez Kovač	Priloga	187
Janez Kovač	Priloga	193
Janez Kovač	Priloga	199
Janez Kovač	Priloga	205
Janez Kovač	Priloga	211
Janez Kovač	Priloga	217
Janez Kovač	Priloga	223
Janez Kovač	Priloga	229
Janez Kovač	Priloga	235
Janez Kovač	Priloga	241
Janez Kovač	Priloga	247
Janez Kovač	Priloga	253
Janez Kovač	Priloga	259
Janez Kovač	Priloga	265
Janez Kovač	Priloga	271
Janez Kovač	Priloga	277
Janez Kovač	Priloga	283
Janez Kovač	Priloga	289
Janez Kovač	Priloga	295
Janez Kovač	Priloga	301
Janez Kovač	Priloga	307
Janez Kovač	Priloga	313
Janez Kovač	Priloga	319
Janez Kovač	Priloga	325
Janez Kovač	Priloga	331
Janez Kovač	Priloga	337
Janez Kovač	Priloga	343
Janez Kovač	Priloga	349
Janez Kovač	Priloga	355
Janez Kovač	Priloga	361
Janez Kovač	Priloga	367
Janez Kovač	Priloga	373
Janez Kovač	Priloga	379
Janez Kovač	Priloga	385
Janez Kovač	Priloga	391
Janez Kovač	Priloga	397
Janez Kovač	Priloga	403
Janez Kovač	Priloga	409
Janez Kovač	Priloga	415
Janez Kovač	Priloga	421
Janez Kovač	Priloga	427
Janez Kovač	Priloga	433
Janez Kovač	Priloga	439
Janez Kovač	Priloga	445
Janez Kovač	Priloga	451
Janez Kovač	Priloga	457
Janez Kovač	Priloga	463
Janez Kovač	Priloga	469
Janez Kovač	Priloga	475
Janez Kovač	Priloga	481
Janez Kovač	Priloga	487
Janez Kovač	Priloga	493
Janez Kovač	Priloga	499
Janez Kovač	Priloga	505
Janez Kovač	Priloga	511
Janez Kovač	Priloga	517
Janez Kovač	Priloga	523
Janez Kovač	Priloga	529
Janez Kovač	Priloga	535
Janez Kovač	Priloga	541
Janez Kovač	Priloga	547
Janez Kovač	Priloga	553
Janez Kovač	Priloga	559
Janez Kovač	Priloga	565
Janez Kovač	Priloga	571
Janez Kovač	Priloga	577
Janez Kovač	Priloga	583
Janez Kovač	Priloga	589
Janez Kovač	Priloga	595
Janez Kovač	Priloga	601
Janez Kovač	Priloga	607
Janez Kovač	Priloga	613
Janez Kovač	Priloga	619
Janez Kovač	Priloga	625
Janez Kovač	Priloga	631
Janez Kovač	Priloga	637
Janez Kovač	Priloga	643
Janez Kovač	Priloga	649
Janez Kovač	Priloga	655
Janez Kovač	Priloga	661
Janez Kovač	Priloga	667
Janez Kovač	Priloga	673
Janez Kovač	Priloga	679
Janez Kovač	Priloga	685
Janez Kovač	Priloga	691
Janez Kovač	Priloga	697
Janez Kovač	Priloga	703
Janez Kovač	Priloga	709
Janez Kovač	Priloga	715
Janez Kovač	Priloga	721
Janez Kovač	Priloga	727
Janez Kovač	Priloga	733
Janez Kovač	Priloga	739
Janez Kovač	Priloga	745
Janez Kovač	Priloga	751
Janez Kovač	Priloga	757
Janez Kovač	Priloga	763
Janez Kovač	Priloga	769
Janez Kovač	Priloga	775
Janez Kovač	Priloga	781
Janez Kovač	Priloga	787
Janez Kovač	Priloga	793
Janez Kovač	Priloga	799
Janez Kovač	Priloga	805
Janez Kovač	Priloga	811
Janez Kovač	Priloga	817
Janez Kovač	Priloga	823
Janez Kovač	Priloga	829
Janez Kovač	Priloga	835
Janez Kovač	Priloga	841
Janez Kovač	Priloga	847
Janez Kovač	Priloga	853
Janez Kovač	Priloga	859
Janez Kovač	Priloga	865
Janez Kovač	Priloga	871
Janez Kovač	Priloga	877
Janez Kovač	Priloga	883
Janez Kovač	Priloga	889
Janez Kovač	Priloga	895
Janez Kovač	Priloga	901
Janez Kovač	Priloga	907
Janez Kovač	Priloga	913
Janez Kovač	Priloga	919
Janez Kovač	Priloga	925
Janez Kovač	Priloga	931
Janez Kovač	Priloga	937
Janez Kovač	Priloga	943
Janez Kovač	Priloga	949
Janez Kovač	Priloga	955
Janez Kovač	Priloga	961
Janez Kovač	Priloga	967
Janez Kovač	Priloga	973
Janez Kovač	Priloga	979
Janez Kovač	Priloga	985
Janez Kovač	Priloga	991
Janez Kovač	Priloga	997

ZBORNIK OBČINE GROSUPLJE

GOSPODARSKA KULTURNA IN RZODOVINSKA KRONIKA

IX

ZBORNIK OBČINE GROSUPLJE

Izdaja Občinska konferenca SZDL Grosuplje, ureja uredniški odbor:
France Adamič, Ivan Ahlin, Cvetko Budkovič, Ive Krevs, Tine Kurent,
Janez Lesjak, Jože Marolt in Stane Valentinčič

Glavni urednik
prof. dr. France Adamič

Odgovorni urednik
Ivan Ahlin

Lektor
Prof. Marija Janežič

Korektor
Prof. Zorica Kurent

Naslov uredništva in uprave: 61290 Grosuplje, p. p. 11

Naslov glavnega urednika: 61000 Ljubljana, Janežičeva 1, tel. 23-589

Žiro račun pri SDK Grosuplje 50130-678-92911

Natisnila Tiskarna Ljubljana v Ljubljani

Zbornik občine Grosuplje izhaja s prispevkom SO Grosuplje, Občinske izo-
braževalne skupnosti Grosuplje, Občinske kulturne skupnosti Grosuplje in
prispevki temeljnih organizacij združenega dela, ki so navedene v oglasnem
delu.

Prvo srečanje mladih listarlov — sodalstvo listarlov
 s strani mladih listarlov v občini Grosuplje

KRONIKA IN RAZPREDI

Kronika občine Grosuplje od 1975 do 1977
 281
 282
 283
 284

VSEBINA

DOGODKI IN PODOBE IZ NOB

Metod Mikuš	Tri obletnice	7
Stane Valentinčič	Rajon OF Slivnica—Žalna	11
Edvard Golc-Svigelj	Kurirska postaja TV 3 na Debečem	29
Janez Perovšek	Mučenje	33

NAŠA OBČINA IN OBCANI

Janez Koščak	Srednjeročni načrt razvoja občine Grosuplje za obdobje 1976—1980	37
Julijana Eršte	Uveljavljanje skupščinskega delegatskega sistema v občini Grosuplje	45
Slavko Zupančič	Srednjeročni razvoj socialnega skrbstva v občini Grosuplje	55
Hilda Lučovnik	Družbeno varstvo predšolskih otrok	63
Jože Strgar	Urejanje okolice	65
Alojz Škrjanc	30 let Splošnega gradbenega podjetja Grosuplje	69
Marjan Miklič	Dobrepoljski vodovod — sedem desetletij stara želja uresničena	85
Janko Marolt	Ustanovitev in razvoj današnje Kmetijske zadruge Stična	91
Janez Lesjak	Turizem v občini Grosuplje	99
Ilija Bregar	Varstvo okolja	103
Slavko Zupančič	Priznanje in nagrade Louisa Adamiča	109

KNJIŽEVNOST, KULTURA, PROSVETA IN ZNANOST

Stane Gabrovec	Virsko mesto	111
Franc Ljubič	Rimske ceste na območju sedanje občine Grosuplje z aplikacijo na predzgodovino in srednji vek	123
Cvetko Budkovič	Prvi utripi kulturnega delovanja v Grosupljem (1909—1920)	141
Cvetko Budkovič	Godbe v občini Grosuplje	147
Anka Novak	Kmečka naselja in stavbarstvo v Dobrepoljski dolini	165
Mira Erjavec	Ljudsko življenje v delih Josipa Jurčiča	213
Vladimir Murko	Univerzitetni profesor Janez Kopač	223
Stane Mikuš	Konrad Črnologar	229
Ivan Bratko	Orel in korenine	233
Anna P. Krasna	Spomini na Louisa Adamiča	239
Janez Tomšič	Adamičeva dela o Jugoslaviji	251

DOGODKI IN PODOBE IZ NOB

TRI OBLETNICE

Letošnje leto je leto jubilejev, od teh pa so trije veliki in pomembni. Prvi je 85-letni jubilej maršala Tita, dva druga pa tesno povezana z njegovim življenjskim delom, s prevzemom vodstva KPJ ter z ustanovitvijo KP Slovenije in KP Hrvaške, oboje leta 1937. Razmislimo nekoliko o teh treh jubilejih.

I.

Prav je in spodobno, da se spominjamo rojstnih dni naših znancev in prijateljev, še bolj pa, da se spominjamo življenjskih praznikov naših velikanov. Vsak, kdor dela — in delati moramo vsi — zasluži, da še posebej mislimo nanj ob njegovem rojstnem dnevu: v zahvalo za to, kar je dobrega in koristnega že naredil in v upanju, da marsikaj še bo. Čestitamo in voščimo mu; sicer z že ustaljenimi stavki in besedami — vse najboljše, veliko zdravja, sreče in zadovoljstva — vendar, naša voščila so to. Vesel jih je jubilent in nekam sproščeni se čutimo tudi mi, ki voščimo. Jubilent, ker sprejme voščilo kot pohvalo za svoje delo, mi pa, ker smo storili svojo dolžnost.

Pri praznovanju jubilejev naših velikanov ponavadi še bolj poudarimo svoje želje, obenem pa upamo, da bodo ti možje še veliko storili na tistem delovnem področju, ki jim je zaupano. Že doslej so — zaradi svojih izrednih sposobnosti, predusem pa neutrudne dejavnosti — napravili že toliko, da njih dela prehajajo v zgodovino.

Na kaj naj pomislimo ob jubileju maršala Tita? Že njegova življenjska 85-letna pot je neke vrste zgodovinski čudež. Hočem reči: ni veliko državnikov, politikov in vrhovnih komandantov, ki bi dosegli tak življenjski vrh in bili še vedno v celoti aktivni na vseh teh odgovornih področjih. Titova pot do sedaj ni bila nikoli lahka in ne bo tudi naprej. Morda bi bila zdaj na mestu primera s hrastom. Ko ta zraste toliko, da se more uspešno poganjati za soncem, ga skoraj ne more uničiti nobena sila razen človeška. Zakoreninjen v zemlji raste in se ne zmeni za viharje, ki se vanj zaganjajo. Če odštejemo človekovo voljo, lahko tako raste stoletja. Umre šele takrat, ko sam hoče, ko je stoje premagal sovražnike in izbojeval vse, kar je njegovo življenje od njega zahtevalo.

Tito — hrast je bil ves čas v prvi bojni črti, ves čas na položaju in kot hrast ne pozna pokoja.

Navežimo na to ugotovitev vsaj nekaj Titovih velikih del, ki jih zgodovina ne bo zbrisala in ki ga uvrščajo v galerijo največjih svetovnih velikanov. Je ustvaritelj naše jugoslovanske domovine, katere narodi so pod njegovim vodstvom izšli iz težkega in revolucionarnega narodnoosvobodilnega boja. Je

ustvarjalec močne in trdne države jugoslovanskih narodov, čeprav je bila njihova usoda in zgodovinski razvoj zelo različen. Je ustvarjalec jugoslovanske federacije, doslej edine oblike te vrste na svetu, čeprav se nekatere druge države tudi imenujejo federacije. Naša federacija neutrudno išče svojo edino pravo pot: da bi črpala vedno večjo moč in ugled iz svojih čim bolj razvitih republik in pokrajin, te pa naj bi vsestransko rasle in se krepile ob močni federaciji.

Tito je svetovni politik prvega reda in je soustvarjalec sveta neuvrščeni. To je nova svetovna stvarnost, ravnotežje sedanjí blokovski politiki, ki vedno bolj zahaja v slepo ulico in zagato. Iz tega je mogoča ena sama pot: miroljubno sodelovanje in sožitje držav z različnimi družbenimi sistemi. To je edina prava pot, druga — vojna — bi pomenila konec sveta.

Tito je doktor vojaških znanosti. Do vsakega doktorata, te visoke akademske stopnje, je težko priti. Zahteva umske in razumske sposobnosti, predvsem pa pridnost in vztrajnost. Veliko izredno sposobnih ljudi ne doseže te stopnje, mnogo sposobnih, a predvsem pridnih in vztrajnih pa jo. V čem je teža tega Titovega doktorata? Na kratko: Tito je ustvarjalec Jugoslovanske ljudske armade in njen strateški in taktični voditelj ves čas, v vojni in v miru. JLA je nastajala in se razvijala iz partizanskih čet in odredov, ti pa iz prvih komunističnih jeder, okrog katerih so se začele in potem zbirale vse domoljubne sile naših narodov. Le te prve partizanske enote so dale tudi prvi poveljniški in politkomisarski kader in nobena vojaška akademija bivše jugoslovanske armade.

Tudi to je svojevrstni zgodovinski čudež, ob katerem se po pravici vprašamo: le kje v Evropi je danes moderna armada, ki je nastala na tako svoj način? Tega danes ne razumejo celo svetovno znani tuji vojaški zgodovinarji, pa se bodo že — če bodo hoteli ostati kritični — morali sprijazniti tudi s tem dejstvom.

Razmišljali bi lahko še ure in ure, a naša voščila Titu bi bila taka kot že pred leti: narekovala nam bi jih pamet, srce, predvsem pa hvaležnost.

II.

Tito je prevzel vodstvo KPJ pred 40 leti. Marsikatera komunistična stranaka v evropskih deželah in tudi KPJ je nastala že kmalu po prvi svetovni vojni (1919). Kot skoraj vse je imela tudi KPJ hude začetne težave, tako imenovane otroške bolezni, predvsem sektašenje in frakcionaštvo V VODSTVU (kar je oboje med seboj trdno povezano). Te napake je še bolj pospeševalo dejstvo, da je bila KPJ že od 1921. leta potisnjena v ilegalo. Začetne težave so nastajale tudi zato, ker je nova država nastajala in se razvijala iz številnih, v vsakem pogledu zelo različnih pokrajin in nujno je bilo treba takrat začeti reševati dvojne temeljnih vprašanj, socialno in narodnostno, to zadnje je bilo v mnogonacionalni državi še posebej pereče.

Značilna za vsako sektašenje je neka nestrpnost pri reševanju takih vprašanj, katerih rešitev ni takoj razvidna, značilno za vsako frakcionaštvo pa prepričanje posameznikov, da more težko vprašanje boljše rešiti Peter kot Pavel ali obratno. Tako se začneta okrog prvega in drugega nabirati skupinici, ki druga drugi dokazujeta svoj prav, prav pa nima nobena. Čim težje je

namreč vprašanje, tem težje je priti do resnice, do te pa se je mogoče dokopati po težkih skupnih naporih, ne pa po prepirih, ki so včasih zelo hudi in celo krvavi. Seveda lahko sovražnik ob taki neenotnosti v vodstvu samo triumfira. Tako se je vodstvo KPJ ob reševanju težkega socialnega in nacionalnega vprašanja izčrpavalo veliko bolj v sektaških in grupaških prepirih kot v enotnem naporu, da bi rešili probleme same. Težave je povzročalo tudi dejstvo, da je bilo vodstvo dolga leta v tujini, v Moskvi, Parizu, Pragi, na Dunaju. Biti bi moralo vsekakor doma, to pa bi zahtevalo poseben heroizem v policijski državi, kakršna je bila nekdanja kraljevina.

Ko je Tito l. 1937 prevzel vodstvo KPJ, je bilo njegovo prvo veliko delo odprava sektaštva in frakcionaštva in postavitve vodstva v domovini. Po trdem delu in boju je Tito dosegel oboje. Enotnost KPJ je bila nadvse potrebna. Leta 1937 se je takratni svetovni fašizem že bližal svojemu prvemu vrhu. Fašistična Italija je že okupirala Etiopijo, Hitler pa je pripravljaj konec Avstrije. Svet je dobro vedel, da je fašizem vojna, nasilje in izguba človeške svobode: ne samo telesne, temveč tudi duhovne. Ni pa vedel, kako se mu postaviti v bran. Velike zahodne demokracije so Hitlerju popuščale na vseh frontah, češ morda se bo le unesel. V kominterni je bila že 1935 sprejeta velika ideja o ljudski fronti, o združevanju vseh demokratičnih sil okrog komunističnih strank za boj proti fašizmu, vendar je bil Stalin proti, kar se je kmalu pokazalo za usodno. Pod Titom pa je enotna KPJ uspešno izbojevala svoj veliki boj za močno ljudsko fronto. To je popolnoma dokazalo leto 1941, ko je fašizem napadel tudi našo domovino. Takratni »zaslužni« narodni voditelji so se poskrili po mišjih luknjah ali bežali na varno v tujino; nekateri so se začeli celo bratiti z okupatorji. Vendar narodi niso ostali sami, saj je ostala v domovini tudi KPJ, ustanovitelj in voditelj ljudske fronte. Le KPJ je pokazala takrat edino mogočo pravo pot: pot takojšnjega boja za osvoboditev. Kljub temu še danes najdemo zmešane glave, ki trdijo, da je KPJ takrat NASILNO prevzela vodstvo jugoslovanskih narodov in jih popeljala v NOB. Saj drugega ni bilo!

To je bilo veliko Titovo delo in pod njegovim vodstvom so enotni jugoslovanski narodi tudi zmagali. Drugo veliko Titovo delo je bilo prenos vodstva KPJ v domovino. Iz raznih, upoštevanja pa tudi neupoštevanja vrednih vzrokov, so bila vodstva komunističnih strank v tujini, v deželah, kjer komunističnih strank niso preganjali. Tako se je mogel res da ohraniti kader, a dragoceni kader je bil tudi doma! Vodstva komunističnih strank niso mogla nikdar tako točno ocenjevati položaja doma, če so nanj gledala z očmi, ki jim jih je odpirala tujina, pa naj je bila že ta ali ona. Le iz domače zemlje raste in z njo mora biti najtesnejše povezana vsaka resnična komunistična stranka. Domačo zemljo in njene ljudi mora prav spoznavati in ocenjevati. Ne bo podcenjevala svoje domovine, saj iz nje živi in iz nje raste. Zato jo bo tudi branila: njeno svobodo in vse, kar more dobrega in lepega zrasti doma. Le to je — vsaj po mojem — pravo domoljubje (patriotizem) in le v takem pravem domoljubju more biti zakoreninjeno tudi pravo svetovljanstvo (internacionalizem). Večkrat sem že zapisal: le če sem pravi in dober Slovenec, sem tudi prav tak Jugoslovan in svetovljan. Nikomur ne želiš hudega in mu v nesrečah tudi pomagaš. Kaj vse dajemo za potrese, ker hočemo dobro vsem kot sami sebi!

III.

Tretji letošnji jubilej je spomin na ustanovitev KP Slovenije in KP Hrvaške. Brž ko je v vodstvu KPJ zmagala prava miselnost, da je Jugoslavija domovina več narodov, je bila ta ustanovitev popolnoma na mestu. Obe — KPS in KPH — sta ostali sestavni del KPJ, a obe avtonomni in samostojni v svojih programih.

Od vseh programatičnih točk, sprejetih na ustanovnem kongresu na Čebinah, je naša slovenska in seveda tudi jugoslovanska naloga še vedno zahteva po Združeni Sloveniji. To veliko zahtevo je prineslo že revolucionarno leto 1848, namreč zahtevo, naj se med razne avstrijske pokrajine razcepljeni slovenski narod združi v lastno pokrajinsko enoto. Pred sto leti in še več se to ni moglo uresničiti in ne leta 1918 (kljub poskusom) po razpadu Avstro-Ogrske. Takrat se je zgodilo še hujše; slovenski narod so razdelili v tri države: Jugoslavijo, Avstrijo in Italijo.

Na to stalno nalogo boja za združitev slovenskega naroda je opozorila KPJ že leta 1934 (moskovska izjava) in vse tri komunistične stranke so se takrat obvezale, da se bodo bojevale za uresničitev te zahteve. Še jasnejše je slovenski narod na to opozoril ustanovni kongres KPS leta 1937. In če gremo še dalje, ta naloga in bojno geslo je prišlo v Temeljne točke Osvobodilne fronte leta 1941. Tudi s tem geslom smo šli v boj proti okupatorjem in domačim izdajalcem.

Res je, da te velike ideje ob zmagi 1945 nismo mogli popolnoma izpeljati, s tem pa še ni rečeno, da je kdaj ne bomo. Obveznost velja še naprej. Naša domovina si je pod Titom izbojevala veliko moč in ugled in nekoč bo mogoče uresničiti tudi Združeno Slovenijo. Ne z orožjem, pač pa z neutrudnim delom; velike uspehe smo dosegli že z osimskim sporazumom. Potreben bo še podoben sporazum z avstrijsko vlado, ki nas bo približal tudi rešitvi koroškega vprašanja.

Metod Mikuž

RAJON OF SLIVNICA-ZALNA

Stane Valentinčič*

Organizacija OF je tudi v tem rajonu med NOB večkrat menjala svoje oblike in aktivisti so spreminjali metode dela, posebej zaradi položaja in komunikativnosti tega rajona. Ta zapis se nanaša na obdobje od začetka vstaje slovenskega naroda do konca tako imenovane roške ofenzive, do jeseni leta 1942.

Rajon Slivnica-Zalna, kot se je imenoval v obdobju, na katerega se nanaša članek, je obsegal vasi: Spodnja Slivnica, Velika in Mala Zalna, Velika in Mala Loka pri Grosupljem, Veliko in Malo Mlačevo, Lobček, Plešivica, Zagradec in Luče.

Posebna značilnost tega rajona je, da je delo aktivistov OF v Sp. Slivnici — čeprav se je rajon imenoval Slivnica-Zalna — teklo precej ločeno. Krajevni odbor OF Sp. Slivnica (člani iz opisanega obdobja so mi sporočili večino podatkov za slivniško območje) je deloval večinoma zase, brez tesne povezave z rajonskim odborom na območju drugih vasi. Bil pa je (odbor OF Sp. Slivnica) akcijsko zelo povezan z Grosupljem, to je s partijsko organizacijo, po tovarni Motvoz in platno, pa tudi z drugimi aktivisti, zlasti z nekaterimi z Mlačevega.

Zemljepisno-strateška značilnost in pomembnost rajona OF Slivnica-Zalna so bile večji in važnejši komunikacijski objekti, važni za okupatorja, in pa bližina Grosupljega, gospodarskega, komunikacijskega in političnega središča te kotline. Naj naštejem pomembnejše objekte: glavna cesta Ljubljana—Zagreb, ceste Grosuplje—Krka in Grosuplje—Dobropolje, železniški progi Ljubljana—Grosuplje—Karlovac in Grosuplje—Kočevje, železniški viadukti na progi Grosuplje—Karlovac in tunel na isti progi. Torej je bilo območje tega rajona za okupatorja komunikacijsko tako pomembno, da ga je moral nenehno obvladovati. To pa je seveda vplivalo na aktivistično delo in na partizanske akcije v tem rajonu.

Glede na časovno oddaljenost in na obsežnost dela aktivistov OF na tem rajonu sem dolžan naglasiti, da moj zapis ne more biti popoln prikaz vsega, kar se je tedaj pomembnega dogajalo in dogodilo; pa tudi tisto, o čemer pišem, ne more biti zadosti opisano. Dopusčam celo kako pomanjkljivost, ki je zaradi časovne odmaknjenosti razumljiva. Zato pa je želeti in pričakovati, da bo ta prispevek vzbudil interes pri vseh tistih, ki lahko s svojim persom osvetlijo delovanje OF v rajonu Slivnica-Zalna, ki ga prikazuje moj zapis, zlasti pa še v času po njem.

* 61000 Ljubljana, Titova 25, dipl. vet., dr. sc., redni profesor Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani.

Tovarna Motvoz in platno in njena pomembnost za delo rajonskega odbora

Tudi iz rajona Slivnica-Žalna je dosti ljudi delalo v tej tovarni. Po doslej zbranih podatkih jih je v tem času hodilo v tovarno čez 30. To so bili predvsem delavci. Tako je ta tovarna s svojim delavskim elementom in s svojo politično organizacijo (KP, OF) imela važno in pomembno vlogo pri narodnoosvobodilnem gibanju v grosupeljskem okrožju OF in posebno še v slivniško-žalskem rajonu. Tega sta se zavedala organizacija OF in tudi okupator. Navedem naj nekaj primerov. Vrtar tovarne je Italijanom, oziroma njihovim pomagačem dajal podatke o gibanju OF v tovarni; glede na njegov službeni položaj je to seveda bilo lahko. Organizaciji OF stvar ni ostala skrita, morala je ukrepati proti izdajalcu. Partizanski četi je bila zaupana izvršitev obsodbe in njena patrolja jo je jeseni 1941 opravila. Jeseni 1941 so Italijani poslali v tovarno svojega zaupnika z nalogo, da odkrije organizacijo OF. Odbor OF v tovarni je bil takoj obveščen, o tem. Dali so ga delat v nočno izmeno pri »kamnu«. Z njim je delal tudi Franc Erjavec, ki je bil član tovarniškega odbora OF in je dobil nalogo, naj nanj pazi. Po enem mesecu je priznal, da so ga poslali Italijani, ki so mu dali na izbiro ali internacijo ali vohunjenje. Dejal je tudi, da ne bo Italijanom ničesar povedal. Drugi dan ga ni bilo več na delo, pa tudi nikakršnih italijanskih represalij ni bilo. Pisal se je Drago Kitek in je bil iz Ljubljane.

Novembra 1941 je neka delavka iz tovarne Motvoz in platno nesla Poročevalca, pa so jo prijeli. Povedala je Italijanom, da sta z njo vred v trojki delali za OF še Malči Strah in Ema Črnologar. To se je hitro izvedelo in navedeni dve sta zbežali v Ljubljano. V Ljubljani sta srečala France Erjavec in Tone Ljubič Malči Strahovo vso obupano, ker se ni vedela kam obrniti. Ta dva pa sta jo po svojih znanjih izročila organizaciji OF v Ljubljani, ki ji je preskrbela ponarejene dokumente. Materialno pomoč je dobivala iz organizacije OF v tovarni. Zvezo z Malči je imel France Erjavec.

Kasneje bom navedel še nekatere povezave aktivistov slivniško-žalskega rajona OF s to tovarno.

Boštanjski grad

Posebnost slivniško-žalskega rajona OF je bila tudi v tem, da je na njegovem območju stal boštanjski grad, katerega lastnik je bil izrazit kolaboracionist baron Ludvik Lazzarini. To pa je delo organizacije OF, oziroma njenih aktivistov močno oteževalo. Ne samo, da je položaj boštanjskega gradu obvladoval komunikacije vzdolž in prek rajona, ampak je bil še važnejši njegov gospodarski in politični vpliv na okoliške vasi, zlasti na Mlačevo in na Zagradec. »Baronček«, kot so mu pravili, je imel na te vasi velik vpliv, med vaščani pa svoje pristaše ali še določneje, nasprotnike OF. Lazzarini se je hotel takoj po okupaciji samovoljno polastiti vodstva grosupeljske občine, ker je bil prepričan, da bodo to območje zasedli Nemci. Imel je absolutno oblast v občinskem aparatu občine Slivnica-Žalna s sedežem na Velikem Mlačevem. Na njegovem osebнем avtomobilu in na grajskem pročelju so plapolale zastave nemškega rajha, četudi so to ozemlje zasedli Italijani. Lazzarini je imel že avgusta 1941 stalno osebno spremstvo dveh esesovcev. V gradu pa je bila v tem času italijanska posadka. Prav

ALOJZ ERJAVEC, rojen 1911 v kmečki družini na Plešivici.

Leta 1938 je odšel v službo v Pančevo, kjer se je kot delavec zaposlil v Tovarni baterij in galvanskih elementov. Tam se je aktiviral politično v sindikalni organizaciji. Maja 1941 se je vrnil na Plešivico. Avgusta 1941 je postal predsednik krajevne odbora OF, jeseni 1941 pa predsednik ROOF Slivnica-Žalna. 17. 8. 1942 je bil aretiran in interniran na Rabu.

FRANC ERJAVEC, rojen 1921 na Spodnji Slivnici kot sin malega kmeta kajzarja. Delal je v tovarni v Grosupljem. Aktiven v OF od julija 1941, kot predsednik vaškega odbora OF na Spodnji Slivnici vse do marca 1942, ko je odšel v partizane.

SLAVKO ERJAVEC, rojen 1920 na Plešivici v kmečki družini.

Bil je že leta 1941 član prvega terenskega odbora Plešivica-Zagradec. Od ustanovitve rajonskega odbora OF Slivnica-Žalna (okt. 1941) je bil njegov član, vse do 31. 8. 1942, ko so ga Italijani aretirali in internirali na Rabu.

zaradi stalnega spremstva se pozimi 1941/42 ni posrečil atentat na Lazzarinija, ki so ga pripravili člani OF. Prav položaj boštanjanskega gradu in sovražni aktivnosti njegovega lastnika Lazzarinija je pripisati tudi dejstvo, da med aktivisti s Spodnje Slivnice in drugimi aktivisti iz tega rajona OF ni bilo tako tesne povezave, kot bi lahko bila; za slivniške aktiviste OF je bila mnogo lažja zveza z Grosupljem, kot pa mimo boštanjanskega gradu z aktivisti z žalskega konca rajona.

Rajonski odbor OF

Rajonski odbor OF Slivnica-Žalna je bil ustanovljen v drugi polovici oktobra 1941 v gozdu Brezje med Plešivico in Žalno. Ustanovni sestanek rajonskega odbora je sklical član OOOF Grosuplje Ludvik Starič. Na njem so bili prisotni Lojze Mencin in Janez Žitnik iz Žalne, Lojze Erjavec in Slavko Erjavec s Plešivice. Starič je povedal, da je tudi Tone Ahlin član RO. Pepca Ahlin pa je RO povezovala z organizacijo OF v grosupeljski tovarni. V aprilu 1942 sta bila v ROOF pritegnjena še Karel Štrukelj z Lobčka in Janez Škrabar iz Žalne. Člani rajonskega odbora OF so opravljali naloge, kakor je bilo potrebno in kakor je nanoslo. Vendar pa je bilo med njimi delo porazdeljeno tako, da je bil predsednik odbora Lojze Erjavec, Slavko Erjavec je bil odgovoren za zaščito in varnost (kasnejši VOS), Tone Ahlin za vojaške zadeve (kasneje NZ), Lojze Mencin za agitacijo in propagando, Janez Žitnik pa za finančne zadeve. Kasneje pritegnjena v RO: Karel Štrukelj za ekonomska vprašanja, Janez Škrabar pa je bil kasneje postavljen za komisarja Narodne zaščite.

Rajonski odbor OF Slivnica-Žalna je deloval povezano. Z okrožnim odborom OF Grosuplje sta ga povezovala predvsem Ludvik Starič in Ivan Erjavec; razen njiju pa so bili tudi posamezni aktivisti OF z žalskega in slivniškega konca v zvezi z OOOF Grosuplje.

Odbor je bil povezan tudi z drugimi rajoni OOOF Grosuplje. Na Gatini in Blatu so člani sodelovali z aktivisti grosupeljskega rajona, z višnjegorskimi rajonom (ki je spadal pod stiško okrožje OF) pa na Peščeniku, v Kriški in Novi vasi. S šentjurskim rajonom so bili predvsem v zvezi slivniški aktivisti, s poliškimi pa aktivisti z žalskega konca rajona.

Delo RO je bilo najraznovrstnejše: politično delo med ljudstvom in pridobivanje za OF, sodelovanje s partizanskimi enotami in oskrba z orožjem, municijo, hrano, obleko in obutvijo, vodenje in spremljanje partizanskih čet na prehodu čez območje rajona, zbiranje fantov za v partizane in še številne druge oblike in akcije. Sestanki so bili na raznih krajih, največkrat kar zunaj — tako npr. nad Žalno v Krajčkovem žlebu, pri Lučah v šopeh, v gozdu med Šolo in Plešivico, drugič zopet v malenčku pri Gatini. Zgodaj spomladi, ko je bilo še mrz, je bil na Lobčku sestanek, ki ga je pripravil Slavko Erjavec. Na sestanku so bili še Jože Tomlje, Lojze Zavržen, Ivan Jamnik in njegov mlajši brat Ludvik, Karel Štrukelj in Habjanov Stane. Slavko Erjavec je zbranim razložil vojno in politično situacijo in jih pozval, naj se pridružijo partizanom; pozivu sta se kmalu odzvala Lojze Zavržen in Ivan Jamnik (Jože Tomlje je odšel kasneje; ko se je po kapitulaciji Italije vračal domov, je ostal v partizanih na Primorskem).

TONE LJUBIČ, rojen 1921 na Spodnji Slivnici v kmečko-obrtniški družini. V šolo je hodil v Ljubljano na Srednjotehnično, gradbeno smer.

V OF je aktivno sodeloval od julija 1941. Bil je član vaškega odbora OF na Spodnji Slivnici do odhoda v partizane marca 1942.

ALOJZ MENCIN, rojen 1901 v Mali Račni, kot sin malega kmeta. Izučil se je za zidarja. Bil je član RO OF Slivnica-Žalna od njegove ustanovitve pa do italijanske roške ofenzive.

TONE PETRIČ, rojen 1921 na Spodnji Slivnici v proletarski družini.

Aktivno je deloval v OF od julija 1941. Bil je član vaškega odbora OF na Spodnji Slivnici do svojega odhoda v partizane maja 1942.

V začetku (3. in 4.) novembra 1941 je Slavko Erjavec dobil od Ivana Erjavca-Ceneta nalog, naj prepelje iz grosupeljske tovarne Motvoz in platno material za grosupeljsko partizansko četo, ki je bila v Randolu. V Grosuplje se je odpeljal z vozom, v tovarni so mu delavci natlačili v mrežnice pezdirdja, na sredo pa zavili nahrbtnike, šotorska krila, čevlje, platno. Material je srečno pripeljal v Prestrano, kjer so nanj čakali partizani grosupeljske čete. Aprila 1942 je na nekem političnopropropagandnem sestanku bilo več kot 100 udeležencev. 15. maja 1942 je bil sprejem kandidatov v KPS, in sicer v gozdu pod Plešivico v bližini Kočijaževega laza.

Krajevni oziroma vaški odbor OF Spodnja Slivnica

Ob razpadu bivše jugoslovanske vojske je bila na Slivnici aktivna trojka Franc Erjavec, Tone Ljubič in Tone Petrič. Po napadu Nemčije na SZ so imeli na Sp. Slivnici pri Radlu konec julija 1941 prvi sestanek, na katerem so bili še Leopold Okoren, M. Černe in partijski aktivisti Dolfe Jakhel, Radko Polič in Janko Rode. Omenjena trojka je že prvi dan po razpadu bivše Jugoslavije samoiniciativno pričela zbirati orožje in municijo. Italijani pa so prav tako naročili vaščanom, naj zbirajo orožje in municijo ter vse predajo okupatorju. Zbrali so okrog 20 pušk in nekaj municije; to so znosili v gasilski dom, kjer naj bi orožje prevzeli Italijani. Erjavec, Ljubič in Petrič pa so to vedeli, vdrli v gasilski dom in vse odnesli. Tako so samo iz Spodnje Slivnice partizani dobili okrog 25 pušk in precej municije.

Prvi vaški odbor so torej sestavljali Franc Erjavec-Dore, njegov predsednik, Tone Ljubič-Zidar, kot vojni referent in Tone Petrič, nekaj pozneje pa so v odbor pritegnili še Leopolda Okorna in Jožeta Permeta-Kekca. Delo vaškega odbora OF je bilo raznovrstno, predvsem političnopropropagandno; zbirali in razpečevali so literaturo, zlasti Slovenskega poročevalca, zbirali hrano, obleko in orožje za partizane, organizirali so pletenje jopic iz starih nogavic, za Novo leto 1941/42 so skupaj v drugimi vaškimi odbori organizirali peko potic in drugih dobrot za grosupeljsko četo, ki je tedaj bivakirala na žagi v Medvedici.

Jeseni 1941 so sklicali pri Ljubiču na Spodnji Slivnici sestanek, ki so se ga udeležili številni Slivničani. Aktivisti so zbranim orisali politično situacijo in jih povabili k sodelovanju. Sestanek je imel velik pomen za nadaljnje delo; v vas je vnesel enotnost v odnosu do OF. Vaški odbor OF je v tej sestavi delal vse do marca 1942, ko sta odšla v partizane Franc Erjavec in Tone Ljubič, ker jima je zaradi kompromitiranosti grozila aretacija.

Od tedaj so vaški odbor sestavljali: Tone Petrič (odšel je v partizane maja 1942), Leopold Okoren (Italijani so ga novembra 1942 aretirali in ustrelili) in Marija Erjavec, Francetova sestra. Aktivisti vaškega odbora OF Spodnja Slivnica so bili povezani zlasti s skojevsko organizacijo v Grosupljem in z njenimi člani: Jankom in Zalko ter Francko Rode, Stojanom Šuligojem; dalje so bili povezani z aktivisti iz tovarne Motvoz in platno na Grosupljem (Janezek Kovač, Jože Sagadin) in pa tudi z OOOF Grosuplje (Stane Valentinčič), s katerim sta imela stike Tone Petrič in Leopold Okoren. Povezavo so imeli tudi z odbori OF v Račni in v Šentjurju. Razen že omenjenega sestanka julija 1941 v gostilni pri Radlu je bilo organiziranih še

JANEZ ŠKRABAR, rojen 1913 v Kranjski gori, od marca 1941 živel v Žalni. Končal srednjo trgovsko šolo, bil v Ljubljani v službi kot trgovski pomočnik pri firmi Schneider in Verovšek.

Aktivno sodeloval v OF od julija 1941. V Ljubljani je delal na propagandnih in obveščevalnih nalogah, njegova glavna naloga pa je bila oskrba intendantskih točk glavnega poveljstva OF s tehničnimi materiali. Član rajonskega odbora OF Slivnica-Žalna od pomladi 1942 do aretacije 2. 9. 1942.

KAREL ŠTRUKELJ, rojen 1922 v Zavrhu, občina Cerknica, v kmečki družini. Izučil se je za peka. Od 1940. leta je živel na Lobčku in bil zaposlen v Ljubljani. Organizirano je delal za OF od januarja 1942. V drugi polovici aprila 1942 je postal član ROOF Slivnica-Žalna in bil to do 27. VII. 1942, ko je bil od Italijanov aretiran in interniran na Rabu.

JANEZ ŽITNIK, rojen 1902 v Žalni, izučen mizar. Interniran je bil na Rab v začetku julija 1942. Iz internacije se je vrnil po kapitulaciji Italije v septembru 1943. Takoj je odšel v ljubljansko brigado na Mokrc. V noči od 16. na 17. 11. 1943 se je oglasil doma in bil izdan od domačinov. Zjutraj 17. 11. 1943 so hišo obkolili domobranci-domačini ter ga pretepli in mučili že v domači hiši vpricho treh otrok v starosti od 9 do 13 let, ki so bili že brez matere. Zvezali so ga in odpeljali v zapore v belgijsko kasarno v Ljubljano. Tam so ga nečloveško mučili tako, da so ga morali dvakrat poslati v bolnico.

V noči od 16. na 17. 12. 1943 so ga nameravali odpeljati v taborišče v Nemčijo, a ga je domačin iz Zagradca pri Grosupljem odpeljal iz zapora po Dolenjski cesti proti Škofljici, od tu pa se je sled za njim izgubila. Svojci še danes ne vedo za njegov grob.

več drugih, ki so imeli političnopropagandni značaj ali pa nalogo agitacije za oborožen odpor. Ti sestanki so bili na raznih mestih, največ na Spodnji Slivnici (pri Ljubiču, Erjavcu, Rusu), na Velikem Mlačevem (pri Rodetovih, v gostilni pri Koprivcu), na Grosupljem (pri Gazvodu, v Resju itd.).

Avgusta 1941 je bil sestanek pri Ljubiču, na katerega je prišel Janezek Kovač, prisotni pa so bili France Erjavec, Tone Ljubič, Tone Petrič, Leopold Okoren in Černe. Razpravljalo se je o političnem položaju in o pripravah na oborožen upor.

V avgustu je bil še en sestanek in sicer pri Rusu na Spodnji Slivnici; navzočih pa je bilo precej mladincev in mladink iz vasi.

V septembru 1941 je bil pri Ljubiču sestanek, na katerega je bilo povabljenih okrog 25 vaščanov, za katere so mislili, da imajo doma skrito orožje. Vabilu so se odzvali vsi povabljeni. Razprava pa je tekla o politični situaciji in o nujnosti zbiranja orožja za oborožen odpor. Do konca 1941 je bilo še nekoliko sestankov, in sicer v gozdu nad vasjo, pri Rusu in Erjavčevih.

Januarja 1942 je bil sestanek pri Ljubiču. Vodil ga je Stojan Šuligoj-Jope. Takrat so bili sprejeti v SKOJ Tone Ljubič, Tone Petrič in Leopold Okoren (Franc Erjavec je bil član SKOJ že od leta 1941). Aktivisti so bili sprejeti v SKOJ zato — kot je rekel Stojan Šuligoj — ker so z delom dokazali, da to zaslužijo. In res: s Spodnje Slivnice imamo še 4 žive nosilce partizanske Spomenice 1941; to so: France Erjavec, Tone Ljubič, Tone Petrič in Jože Gabrijelčič (če ne bi padli, bi najverjetneje spomenico prejeli tudi J. Perme, J. Mahne in L. Okoren).

V aprilu 1942 je bil sestanek v gozdu nad Okornovo hišo. Navzočih je bilo večje število mladincev in mladink, pa tudi Zalka Rode. Razpravljali so o politični situaciji in o odhodu mladincev v partizane.

Na kratko bi plodno aktivnost vaškega odbora OF Spodnja Slivnica prikazal tako: člani so opravljali politično in vojaško agitacijo med mladinci in mladinkami; bila je uspešna, saj je s Slivnice odšlo v partizane 27 borcev, leta 1941 dva, naslednje leto 8 in leta 1943 17; zbirali so orožje, municijo in sploh vojaški material. Posledica tega je bila, da je vseh 10 mladincev, ki so odšli v partizane v letih 1941/42, prišlo v partizane oboroženih s tem zbranim orožjem. Poleg tega so enotam II. grupe odredov izročili okrog 15 pušk. Na Spodnjo Slivnico so redno prinašali politično literaturo, predvsem Poročevalca; Franc Erjavec in Tone Petrič sta bila delavca v grosupeljski tovarni, kjer sta ta časopis prejela od tovarniškega odbora OF, oziroma od Malči Strahove in Eme Črnolagarjeve, Tone Ljubič pa je literaturo včasih prinesel tudi iz Ljubljane, kjer je hodil v srednjo tehniško šolo. Tudi zbiranje denarnih prispevkov in hrane za partizane je sodilo v njihovo aktivnost; zbrani denar so uporabljali tudi za organizirano pomoč tistim naprednim ljudem, ki so bili potrebni.

Drugi vaški odbori OF

V drugih vaseh slivniško-žalskega rajona OF so vaški odbori nastajali postopno, ponekod se niti niso izoblikovali v prave odbore, ampak so v njih delovali posamezni aktivisti OF; vsi ti odbori in aktivisti OF so v glavnem delali pod vodstvom rajonskega odbora OF, oziroma z njim ali pa v

okviru rajonske narodne zaščite. Prvi je bil ustanovljen vaški odbor OF v vasi Plešivica, in sicer v drugi polovici avgusta 1941; sestavljali so ga tovariši: Alojz Erjavec, Slavko Erjavec, France Skubic, Anton Mehle in Jože Erjavec.

Plešivski vaški odbor OF je leta 1941 deloval tudi v vaseh Zagradec in Lobčec; kasneje pa je tu delal vaški odbor, ki so ga sestavljali: Karel Štrukelj in Jože Tomlje z Lobčka, iz Zagradca pa Jože Kastelic in Martin Hren (slednji je bil kasneje aktivni belogardist).

V Žalni je bil vaški odbor OF ustanovljen leta 1941 (točnega datuma doslej ni bilo mogoče ugotoviti). V odboru so bili: Lojze Mencin, Janez Žitnik, Franc Koščak, kasneje pa še Janez Škrabar.

V Loki so bili v vaškem odboru OF tovariši Jože Mohar, Leopold Flander in Franc Tratnik, v Lučah pa Janez Horvat, Marija Potokar, Jože Duša in Milan (priimka mi doslej ni bilo mogoče ugotoviti), ki je imel gostilno na Šoli.

Na Mlačevem sem v drugi polovici oktobra 1941 sam imel sestanek, da udeležencem razložim politični položaj in potrebo po oboroženi vstaji, pa tudi zato, da se ustanovi vaški odbor OF. Sestanek je bil v gostilni pri Francu Koprivcu. Ni mi znano, če se je (kasneje) vaški odbor oblikoval, vendar, če se ni, ni čudno glede na okoliščine, ki sem jih v uvodu opisal.

Narodna zaščita

V rajonu OF Slivnica-Žalna so mnoge akcije po potrebi izvajali aktivisti OF že leta 1941, posamezno ali v skupinah. Z oblikovanjem rajonskega odbora in vaških odborov OF so nastajale organizirane skupine, ki so se razvile v Narodno zaščito. Formalno se je ta v rajonu Slivnica-Žalna oblikovala konec aprila ali v začetku maja 1942. Tedaj se je zbralo v gozdu, imenovanem V šopeh, čez 120 fantov, ustanovljena je bila Narodna zaščita (NZ) slivniško-žalskega rajona OF. Sestavljeni sta bili dve četi. Zaščitniki iz Žalne, obeh Lok in Luč so oblikovali eno četo, katere komandir je postal Franc Koščak, komisar pa Lojze Mencin, oba iz Žalne. Drugo četo pa so sestavljali zaščitniki z Mlačevega, iz Zagradca, z Lobčka in Plešivice, za njenega komandirja je bil določen Anton Ahlin z Malega Mlačevega, za komisarja pa Karel Štrukelj z Lobčka. Po točno določenem besedilu so zaščitniki zaprsegli.

Krajevna skupnost Žalna si je dan ustanovitve NZ izbrala za svoj krajevni praznik.

Narodna zaščita je opravljala razne naloge in akcije političnega ali vojaškega značaja; včasih je sodelovala s partizani v oboroženih akcijah. Navedel bom nekaj takih, ki so ostale v spominu še živečim aktivistom s tega območja. Med njimi so seve tudi tiste, ki so jih zaščitniki opravili, še preden so bili organizirani v četah.

V začetku januarja 1942 je po navodilu Ludvika Stariča odšla skupina 7 zaščitnikov na teren, da zavaruje določene komunikacije proti Turjaku, kjer so partizani pripravljali v noči med 6. in 7. januarjem napad na orožniško postajo. Glede na pomanjkljive zveze s partizani, oziroma s turjaškimi aktivisti, ta skupina ni prišla na določeno točko.

Dogodek, ki ga je vredno zabeležiti: France Erjavec iz Spodnje Slivnice je prostovoljno sprejel nalogo (ki bi jo sicer moral opraviti Piskov Frenk-Franc Perme — iz šentjurske NZ), da bo iz Ponove vasi prepeljal februarja 1942 prostovoljca Toma v Osipov vod, ki je bil tedaj pri Ahlinu na Malem Mlačevem. Ker je bila huda zima in globok sneg, se je lahko hodilo le po gazi; tako sta oba morala mimo italijanske postojanke in straže na Slivnici. Erjavec je pod plaščem nosil tudi dolgo puško, ki mu je segala do ušes in si jo je zakrival z ovratnikom; italijanska straža ju je ustavila in se spustila z njima v pogovor, stražarji so jima dali celo žganje. Tomo se je od strahu tresel. Vendar se je vse srečno končalo; Erjavec je Toma predal v Osipov vod (Tomo je bil doma iz okolice Litiže in je padel na Blatnem klancu).

V noči med 20. in 21. januarjem 1942 so Slavko Erjavec, Anton Erjavec in France Skubic (vsi trije s Plešivice) šli odkopat kompletен mitraljez Schwarzlose s podnožjem in municijo; bil je zakopan v teriški jami na Dulah nad Loko. Težava in nevarnost te akcije je bila v tem, da je bila italijanska postojanka pri železniškem viaduktu nad Loko manj kot streljaj oddaljena. Mitraljez so odnesli v Kote h Mehletu in ga tam spravili na kozolet. Po dogovoru je ponj prišel partizan Janko Rode-Ilija.

V začetku marca 1942 so zaščitniki postavili pri Žalni na železniško progo »coklo«, da bi iztirili vlak; poskus se ni posrečil in vlak je odpeljal čez njo, ne da bi se iztiril.

V drugi polovici aprila so štirje aktivisti izvedli oborožen napad na stražarnico ob železniškem mostu v Veliki Loki. Italijani so po tem obstreljevanju zaščitnikov odgovorili z močnim streljanjem na vse strani; njihovo streljanje je trajalo vso noč, porabili so dosti streliva.

NZ je sodelovala tudi v raznih rekvizicijah, pogosto skupaj s partizani. Maja 1942 je bila rekvizicija na Blatu pri znanem organizatorju Katoliške akcije (KA) Jožetu Adamiču-Garvasu. Rekvizicijo so vodili člani NZ (bilo jih je okrog 16), ki so razmere dobro poznali. Partizani so se bali, da ne bi iz bližnjega Grosupljega, kjer je bila močna italijanska postojanka, prišli Italijani in so hiteli z rekvizicijo. Garvas se je neopazno skrtil v kaščo, ki so jo zažgali, a je le napol zgorela. Tako so v naglici rekvirirali le govejo živino in nekaj drugih stvari in končali akcijo.

Uspešnejša je bila akcija rekvizicije usnja pri Martinu Brlanu na Lobčku, ki jo je opravilo 8 zaščitnikov. Večja količina usnja je bila poslana v partizanske delavnice, nekaj pa v bunker rajonskega odbora OF (ta bunker so zadnje dni avgusta 1942 izropali belogardisti, ki so sodelovali v akciji NZ in zanj vedeli).

Italijani so pri veleposestniku in trgovcu Josipu Javorniku v Žalni imeli uskladiščeno razno blago, med drugim radijske aparate in lovske puške, kar vse so pobrali domačinom. NZ je tudi to rekvirirala. Takrat je tudi zaplenila pištolo pri trgovcu, mlinarju in posestniku Goršiču. Okrog 20 članov NZ je sodelovalo v tako imenovani mokarski akciji v Višnji gori. Partizani so po poprejšnjih pripravah v Višnji gori rekvirirali večje količine moke, jo prenesli mimo starega gradu do Zavrtač, jo tam naložili na vozove in odpeljali proti Znojilam. Z njimi so v pripravah in ob akciji sodelovali zaščitniki iz Stične in iz slivniško-žalskega rajona OF.

Spomladi 1942 so zaščitniki vzdrževali stalno zasedo oziroma stražo v Sevščeku in na Goli gorici nad Žalno. Namen te straže je bila kontrola gibanja italijanskih patrolj in vojakov po progi med mlačevsko železniško postajo in tunelom pri Loki.

Neugotovljenega datuma je zaščita dobila nalogo postaviti zasedo na cesti Grosuplje—Krka. Opazili so namreč, da se po tej cesti pogostokrat pelje s kolesom Italijan. Bil je oficir, ki je hodil v Lese pri Zagradcu v vas k dekletu, s katerim se je prej seznanil. Zaseda ga je opazila, ko se je peljal v Lese, nazaj grede pa so ga ustavili in zasliševali. Prvotno je trdil, da je navaden vojak. V trenutku nepazljivosti je skočil pod cesto in hotel zbežati, vendar ni prišel daleč.

NZ je imela sploh nalogo odkrivati in kaznovati vohune in kolaboracioniste. Tako so odkrili Janeza Šemeta kot italijanskega kolaboracionista in ga izročili partizanom, ki so ga ustrelili. V začetku marca 1942 so se namreč okupatorji poslužili naslednje zvijače: kolaboracionist Lazzarini je dal aretirati 3 ljudi, imenovanega Janeza Šemeta (ta je namreč imel ženo z Golega nad Igom), Kovača in Štruklja. Vse 3 so odpeljali v Ljubljano, češ

Pomnik zaprisege Narodne zaščite v Šopeh

da grede v internacijo. Kovač in Štrukelj sta bila zares poslana v internacijo v Italijo, Šeme pa je vodil Italijane v akciji na Golo in okoliške vasi (v drugi polovici marca 1942), kjer so požigali, pobijali ljudi in jih pošiljali v internacijo. Šeme je seveda vas Golo in tamkajšnje razmere dobro poznal. Ko je bila ta italijanska »ofenziva« končana, so se vsi trije imenovani vrnili na Lobčec, Štrukelj in Kovač mršava in ostržena, Šeme pa rejen in z dolgimi lasmi. Ko so od Golanov izvedeli, da je Šeme sodeloval z Italijani v akciji na Golem, ga je NZ aretirala in izročila partizanom, da »bo kot čevljar krpal čevlje«. Isto je doletelo cestarja Janeza Zavržena iz Luč, ki je bil član Katoliške akcije; ta je vohunil za partizani in zaščitniki in pošiljal podatke Italijanom, oziroma njihovim pomagačem.

Neka učiteljica in neka uradnica sta ljubimkali z Italijani. NZ ju je za svarilo ostrigla; to pa ni zaleglo. Kasneje so ju partizani kaznovali.

Pri Žalni je bil stalen prehod novicev iz šolskega taborišča na Pugledu na Dolenjsko. Pot je šla od Police čez državno cesto na Blatu, dalje mimo malenčka (pri Gatini), pa mimo Žalne čez železniško progo. Rajonska NZ jih je večkrat spremljala čez svoj teritorij. Maja ali junija 1942 sta dve skupini po okrog 15 zaščitnikov zasedami varovali železniško progo pri Žalni proti Grosupljemu in Višnji gori, ko je šlo vodstvo OF iz Ljubljane na Dolenjsko.

Toliko o akcijah NZ bodisi pred oblikovanjem v čete ali po njem. Da se vrnem na datum formiranja dveh čet NZ; naj navedem argumente Slavka Erjavca, da je ta datum nekje med drugo polovico aprila in prvo polovico maja 1942. Karel Štrukelj se je 15. aprila 1942 vrnil iz italijanskih zaporov. Naslednje dni ga je Ludvik Starič iz preventivnih razlogov zaslíševal v prisotnosti Slavka Erjavca. Ob tej priložnosti mu je bilo povedano, da je član rajonskega odbora in da bo v **krajšem** času iz zaščitnikov oblikovana vojaška enota. Drugi argument: 15. maja 1942 je bilo večje število aktivnejših aktivistov OF sprejeto v KPS v gozdu pod Plešivico. To so bili Karel Štrukelj, Lojze Erjavec, Slavko Erjavec, Anton Mehle (iz Kotov), Polde Erčulj in Ivan Zajc (oba iz Račne). Sprejem v KPS je opravil Ludvik Starič v prisotnosti Ivana Erjavca-Ceneta; udeleženci so enotni v tem, da je bil ta sprejem v KP **po zaprisegi** Narodne zaščite.

Te in take akcije NZ, kot sem jih delno navedel, so v rajonu Slivnica-Žalna zahtevale določeno oborožitev in opremo zaščitnikov; nastala je potreba po skladišču. Globoko v gozdu pod Plešivico je bilo zgrajeno skladišče orožja in drugega materiala. Nekateri člani NZ so se z orožjem oskrbovali iz tega skladišča, drugi pa so ga imeli doma. Tako je bilo do srede avgusta 1942, to je do tedaj, ko je italijanska ofenziva, imenovana »roška«, prešla te kraje. Ze nekaj časa pred tem pa je bilo opaziti, da so nekateri aktivisti ali zaščitniki postali pasivnejši do OF in njenega gibanja. Močno se je začel izražati vpliv bele garde. Do včeraj aktivni člani NZ kot Martin Hren iz Zagrađca, Albin Verbič z Lobčka (ki ga je svoj čas NZ določila za oskrbnika omenjenega skladišča) in nekateri drugi, so tako rekoč čez noč postali aktivni belogardisti; v noči od 25. na 26. avgust 1942 so to skladišče izropali (nekaj materiala sta Slavko Erjavec in Karel Štrukelj že prej prenesla v drug bunker), si ga delno razdelili, en del pa odnesli v

boštanjski grad. Anton Verbič in Martin Hren sta po kapitulaciji Italije na zaslišanju pred partizanskim sodiščem v Grosupljem točno povedala, kako so si plen razdelili.

Nastanek bele garde v rajonu Slivnica-Zalna

Ko govorimo o nastanku bele garde v tem rajonu, je treba povedati, da ni nastala šele tik pred roško ofenzivo 1942, ampak že mnogo prej. Slučaj je hotel, da so nekateri člani KPS oziroma OF v drugi polovici 1941 bili priča aktivnosti nekaterih pripadnikov bivše stranke JRZ v slivniško-žalskem rajonu. Ponudila se je priložnost in vodstvo KPS jo je izkoristilo, da se namreč s temi krogi poveže član okrožnega partijskega komiteja Grosuplje, ta pa je s seboj potegnil še nekatere. Tako je KP oziroma OF dobila vpogled v organizacijo in gibanje Katoliške akcije v grosupeljskem okolišu. Ta pa je vzpostavila stike tudi s KA stiškega območja in to prav po pripadniku OF; sedež stiške KA je bil v stiškem samostanu (podrobnosti o teh razkritjih bodo objavljene na drugem mestu). Organizacija KA je sestavila spiske aktivistov KP oziroma OF; od svojih zaupnikov je OF zvedela za te spiske in njihovo vsebino. KA pa je tudi predvidela svoje zaupnike po vaseh. Takrat pa še niso bile razmere take, da bi svoje načrte uresničila, delno zato, ker so bili razkrinkani, delno zaradi množičnega razmaha narodnoosvobodilnega gibanja, deloma pa je temu bilo vzrok tudi preganjanje duhovščine na Štajerskem, ki ga je uprizarjal Hitler.

Ko je italijanski okupator pričel ofenzivo, so aktivisti bele garde ocenili to kot ugoden trenutek za organiziran nastop. Kot rečeno, so že prej imeli svoje zaupnike po vaseh; nekateri so bili v vrstah OF. KA je nastopila s parolo, da je treba vasi zaščititi pred komunističnim terorjem, pri čemer je zlasti med versko zaslepljenimi tudi uspevala.

Lahko pa zapišemo, da žalskemu župniku Žnidaršiču ne moremo očitati, da bi delal za belo gardo. Ves čas okupacije se je zadržal nevtralnno, večkrat je celo nastopil proti beli gardi, pri čemer se je izražala njegova nacionalna privrženost.

Belogardistične ideje sta v slivniško-žalski rajon vnašala duhovnik stiškega samostana Maver Grebenc, po rodu iz Ribnice na Dolenjskem, in pa salezijanec iz rakovniškega zavoda Pintarič, po rodu iz Pomurja. Slednji je ob nastanku bele garde v boštanjskem gradu prevzel kuratske posle in jih opravljal s pištolo in bičem v roki. Bil je med glavnimi organizatorji bele garde poleg Lazzarinija, Ivana Ahlina s Plešivice in Jožeta Adamiča-Garvasovega z Blata.

V prvi polovici avgusta 1942 so se v gradu pri Lazzariniju zbrali kasnejši glavni aktivisti in organizatorji bele garde: župan občine Slivnica-Zalna Jože Kastelic, Ivan Ahlin s Plešivice (rojen v Dednem dolu), kasnejši belogardistični župan občine Grosuplje, Jože Adamič z Blata, okrožni vodja KA in seveda baron Lazzarini, ki je sestanek vodil. Na dnevnem redu je bila ena sama točka »ustanovitev bele garde ali vaških straž«; rečeno je bilo, da je treba ustanoviti vaške straže, da bodo sposobne varovati prebivalstvo »pred komunističnim terorjem«. Lazzarini je tudi povedal, da je vse že dogovorjeno z italijanskimi oblastmi, ki bodo belo gardo oskrbele z

orožjem. Kasneje so bili sestanki z vaškimi zaupniki; med njimi so bili tisti, za katere je OF že pred pičlim letom izvedela po svojih aktivistih, vrinjenih v KA. Konec avgusta ali v začetku septembra so po vaseh že nastopali kot organizatorji bele garde: na Velikem Mlačevem Kozinc, na Malem Mlačevem Tone Šipelj in Tone Boštjančič, v Zagradcu Martin Hren in Jože Okoren, na Lobčku Martin Berlan in Albin Verbič, v Mali Žalni duhovnik Maver Grebenc in študent Jože Jančar, v Veliki Žalni Jože Goršič, v Lučah Janez Zavržen in Anton Štibernik, kasnejši tajnik bele garde občine Grosuplje, na Plešivici pa Ivan Ahlin, Martin Zupančič in Jože Zupančič. Na Spodnji Slivnici v tem času bela garda še ni nastopila organizirano, čeprav je tudi tu Pintariču uspelo pridobiti nekoliko somišljenikov. V zadnjih dneh avgusta in septembra 1942 so bili po vaseh organizirani sestanki pod vodstvom naštetih organizatorjev. Najbolj so uspevali z agitacijo na obojem Mlačevem, na Lobčku in v Zagradcu, kajti te vasi so bile že pred vojno močno naslonjene na boštanjski grad in Lazzarinija. V Žalni sta imela močan vpliv Maver Grebenc in Jože Jančar. Obenem so z vso silo preganjali aktiviste OF. Lazzarini je z roko v roki z italijanskimi oblastmi in karabinjerji na Grosupljem in pa s pomočjo vaških zaupnikov postopoma onemogočil, pozaprli ali poslal v internacijo vse, ki so jih osumili, da so aktivisti OF. Tako je bil likvidiran skoraj ves rajonski odbor OF in še številni drugi aktivisti. Brez temeljite priprave in aktivnega sodelovanja obveščevalne službe KA seveda tega ne bi bilo mogoče izpeljati. Svojo vlogo je pri tem odigral salezijanec Pintarič, ki se je pred ustanovitvijo bele garde zadrževal v gradu pod pretvezo, da bo iz tamkajšnje podružnične cerkve ustanovil faro. Za svoje protiljudsko delo se je v veliki meri posloževal žensk, spovednice in tudi ljubezenskega zapeljevanja.

Vaške straže so bile v začetku oborožene pretežno z dolgimi puškami. Iz vaških skupin je nastala močna postojanka bele garde v boštanjskem gradu, ki je tik pred kapitulacijo Italije štela okrog 120 oborožencev. To je bila izredno kruta in krvoločna skupina, ki je bila kriva za mnoge žrtve. Pod vodstvom prvega komandanta bele garde Toneta Šiplja z Malega Mlačevega so februarja 1943 zahrbtno napadli in zverinsko pomorili skoraj ves okrožni partijski komite Grosuplje. Pobite in razmesarjene tovariše, med njimi je bila tudi Rodetova Zalka, so belogardisti naložili na lojtrski voz, jih vozili in razkazovali po Malem in Velikem Mlačevem, jih sramotili, nato pa čez boštanjski grad odpeljali na Grosuplje. V tej akciji so sodelovali belogardisti z Malega in Velikega Mlačevega, z Lobčka in iz Zagradca. Belogardistična postojanka v boštanjskem gradu je dala najbolj krute belogardiste oziroma kasnejše domobrance, ki so svoj krvavi posel opravljali tudi na Škofljici, v Lanišču, Smarju in v Višnji gori. Vendar vse to ni zatrlo naprednega in upornega duha med ljudmi, saj jih je leta 1943 največ stopilo v partizanske vrste. Tudi zveza med aktivisti OF in nekaterimi mobiliziranimi belogardisti v boštanjskem gradu ni bila nikoli v celoti prekinjena.

Partizani z območja rajona OF Slivnica-Žalna

Uspelo mi je zbrati nekaj podatkov za 79 partizanov s tega območja; navedel jih bom po letih.

Leto 1941

Že leta 1941 so se priključili grosupeljski partizanski četi tovariši Anton Ahlin (M. Mlačevo), Jože Perme-Kekec (Sp. Slivnica), Jože Prijatelj (Žalna), Janko Rode-Ilija (Vel. Mlačevo) in Jože Gabrijelčič (Sp. Slivnica), ki je edini med njimi ostal živ, štirje pa so padli, in sicer leta 1942 Anton Ahlin nad Perovim, Jože Perme v Krvavi peči, Ivan Prijatelj-Vinetu na Selih pri Suhorju, Janko Rode pa leta 1943 pri Bosiljevem.

Leto 1942

Tega leta jih je šlo v partizane 20, od teh jih je večina (15) padla v boju. To so bili tovariši in tovarišice:

S Spodnje Slivnice: Franc Janežič-Jurček, padel na Štajerskem 1943, Jože Mahne-Pičo, padel 1943 na Primorskem, Leopold Okoren, padel 1942, Martin Perme, padel 1942 na Notranjskem, Martin Perme (p.d. Lavrinov), padel 1944 pri Lavrici.

Iz Zagradca: Miha Škrjanc, padel 1942, Franc Škrjanc, padel 1944, Ivan Škrjanc, padel 1945.

Z Lobčka: Lojze Ogrinc, padel 1942, Lojze Hribar, padel 1944.

Iz Žalne: Jože Fink, padel 1944.

Iz Loke: Leopold Flander, padel 1943, Jože Berlan, padel 1943.

Iz Vel. Mlačevega: Francka Rode, padla 1943, Vili Miklič, padel 1942.

Konec vojne pa je dočakalo 5 tovarišev, ki so v partizane stopili leta 1942; to so: Tone Ljubič, Franc Erjavec, Tone Petrič, Jože Zemljak, vsi štirje so s Spodnje Slivnice, Jože Strah pa je iz Žalne.

Leto 1943

Tega leta, ko je bila kapitulacija Italije, je odšlo v partizane največ tovarišev in tovarišic iz tega rajona OF. Vseh je šlo v partizane 54. Tudi od teh jih je v boju padla več kot polovica, to je 29, to so:

S Plešivice: Tone Mehle, padel 1944, Jože Grum, padel 1943, Franc Potokar, padel 1943 in Lojze Smrke, padel 1944.

Iz Luč: Franc Brlan, padel 1944, Franc Habjan, padel 1944, Franc Pajk, padel 1944, Franc Duša, padel 1944.

Iz Žalne: Janez Rus, padel 1944, Franc Fink, padel 1944, Karel Zrnc, padel 1944, Metod Zrnc, padel 1944, Anton Pirnat, padel 1944, Lojze Koščak, padel 1943, Janez Šušteršič, padel 1943 in Jakob Zupančič, padel 1944.

Iz Loke: Franc Menart, padel 1944, Franc Mehle, padel 1944, Franc Kastelic, padel 1943, Janez Pajk, padel 1943.

Z Velikega Mlačevega: Franc Zaviršek, padel 1944, Karel Lohkar, padel 1944 in Vinko Miklič, padel 1944.

Z Malega Mlačevega: Franc Ahlin, padel 1945.

S Spodnje Slivnice: Leopold Lenič, padel 1943, Martin Perme, padel 1944, Leopold Petrič, padel 1943, Jakob Zemljak, padel 1944 in Ivan Zemljak, padel 1944.

Vojno jih je preživel 25, to so:

S Spodnje Slivnice: Franc Ljubič, Alojz Šeme, Franc Gabrijelčič, Tone Boštjančič, Ivana Ljubič, Jernej Petrič, Ivan Janežič, Franc Pavčnik, Janez Šeme, Marija Erjavec, Angela Erjavec, Jože Križman in Franc Perme.

Iz Zagradca: Jože Hribar, Jože Ahlin in Franc Ahlin.

Z Lobčka: Jože Tomlje in Martin Janežič.

S Plešivice: Franc Skubic, Jože Grum, Tone Potokar, Tone Koščak in Franc Koščak.

Iz Žalne: Janez Lužar.

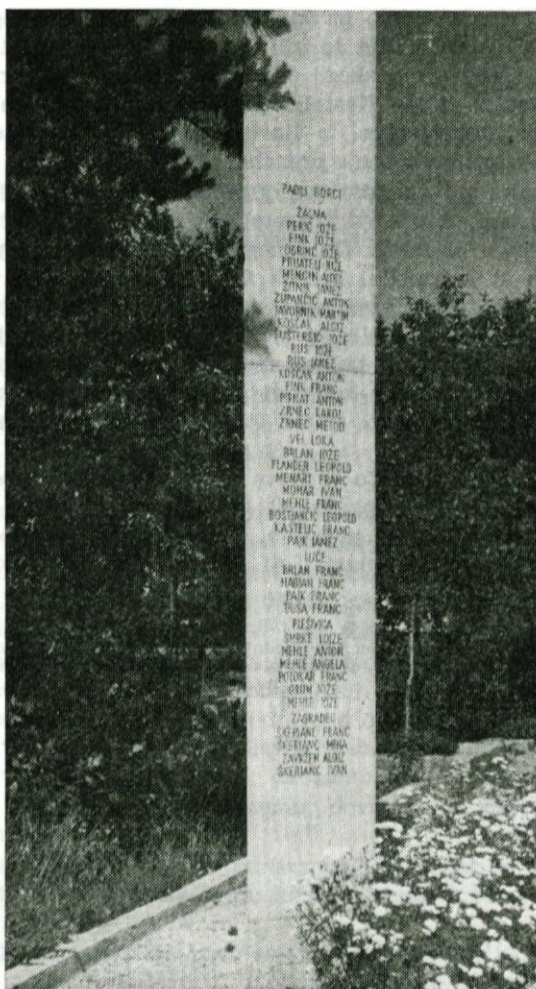
Z Malega Mlačevega: Janez Ahlin.

Bilo bi nepopolno in do aktivistov nepravilno, če ne bi na tem mestu skušali naštet tudi aktiviste OF iz tega rajona in njihove žrtve v NOB. Glede na izpostavljenost rajona in na specifične razmere, ki sem se jih vsaj dotaknil v tem prikazu, je očitno, da je bilo aktivistično delo v slivniško-žalskem rajonu izredno težko, o čemer zgovorno pričajo tudi številne žrtve med aktivisti. Okupator in njegovi pomagači so jih postrelili, pobili, nekateri pa so umrli kot žrtve fašističnega terorja. Mrtvih je bilo 9 od 27, kolikor jih je aktivistično delalo za OF od prvih let vstaje in boja. Naštel bom tudi te in zopet najprej tiste, ki so dali svoja življenja v NOB: Pepca Erjavec, aktivistka od 1942 (ubita 1943), Jože Mehle s Plešivice, aktivist od 1942 (ubit 1944), Angela Mehle s Plešivice, aktivistka od 1942 (ubita 1943), Jože Petrič iz Žalne, aktivist od 1941 (umrl na Rabu), Lojze Mencin iz Žalne, aktivist od 1941 (ubit 1943), Janez Žitnik iz Žalne, aktivist od 1941 (ubit 1943), Leopold Boštjančič iz Loke (ustreljen), Zalka Rode z Velikega Mlačevega, aktivistka od 1941 (padla 1943) in Jernej Rode z Velikega Mlačevega, aktivist od 1942 (padel 1943).

Zivih je ostalo 18 in to so:

Ludvik Starič z Velikega Mlačevega, aktivist od 1941, Ivan Erjavec s Plešivice, aktivist od 1941, Alojz Erjavec s Plešivice, aktivist od 1941, Slavko Erjavec s Plešivice, aktivist od 1941, Jože Erjavec s Plešivice, aktivist od 1941, Pepca Ahlin z Malega Mlačevega, aktivistka od 1941, Anton Ahlin z Malega Mlačevega, aktivist od 1941, Karel Štrukelj z Lobčka, aktivist od 1941, Janez Skrabar iz Žalne, aktivist od 1941, Lojze Štrukelj z Lobčka, aktivist od 1942, Jože Mohar iz Velike Loke, aktivist od 1942, Franc Tratnik iz Velike Loke, aktivist od 1942, Marija Ahlin z Malega Mlačevega, aktivistka od 1942, Vera Ahlin z Malega Mlačevega, aktivistka od 1942, Jože Mahne (kasneje poslanec kočevskega zbora), Anton Ljubič st. in Franc Erjavec st. s Spodnje Slivnice.

Partizanov in aktivistov OF s slivniško-žalskega rajona sem torej naštel 106; od teh pa jih je padlo v boju ali kot žrtve fašističnega nasilja več kot polovica, to je 57. Prepričan pa sem, da to še ni celoten prikaz terenskega dela in žrtev za svobodo iz slivniško-žalskega rajona; treba bo o tem še pisati. Vabimo vse, ki jim je še kaj znanega, da napišejo in tako ohranijo vsaj najvažnejše dogodke tistim, ki pridejo za nami.

Spomenik padlim borcem NOB v Zalni

Rajon OF Račna

Najmanjši med šestimi rajoni OF Grosupeljskega okrožja OF je bil radenski rajon. Obsegal je Malo in Veliko Račno, Čušperk, Predole, Veliko Ilovo goro in Gaberje. Rajonski odbor OF Račna je bil ustanovljen najbrž januarja 1942, ustanovil ga je Ludvik Starič, ki je bil v OOOF Grosuplje posebej zadolžen za ta rajon.

Rajonski odbor so sestavljali tovariši Leopold Erčulj, Anton Mehle, Franc Čuk in Ivan Zajc (iz Velike Račne) ter učitelj Pertot z Velike Ilove gore.

Tudi iz teh vasi je okrog 8 ljudi hodilo na delo v tovarno Motvoz in platno v Grosuplje. Tako se je gibanje OF razširilo tudi tu, tovarniški de-

lavci so v vasi prinašali idejo pa tudi drugo, npr. Slovenskega poročevalca.

Uspelo mi je ugotoviti, da so bili na področju Velike Račne, Čušperka in Predol razen članov rajonskega odbora v tem času aktivni za OF Anton Moljk, Franc Godec, Jakob Kastelic, Karel Fink, Bojan Keber, Anton Suštar, Franc Šteh in Poljančevi, z Ilove gore pa razen učitelja Pertota še Ludvik Zajc. Nekateri so kasneje prenehali delati.

S tega območja naj omenim dva dogodka, pomembna za NOB. Glede na relativno oddaljenost Račne od Grosupljega je bila prav Velika Račna določena za ustanovni sestanek Okrožnega odbora OF Grosuplje. Nalogo je dobil od partije in jo izpeljal Ludvik Starič. Določil je Slavka Erjavca in Alojza Erjavca, da sta pripravila ta sestanek v Račni v gostilni pri Joškovicu (lastnik gostilne Kastelic je bil svak Leopolda Erčulja), obenem pa je Slavko Erjavec imel tudi nalogo med sestankom — bilo je to 28. septembra 1941 — patroljirati s kolesom po cesti, da bi lahko Stariča, ki je tudi bil na sestanku, obvestil, če bi Italijani iz bližnje postojanke napravili premik proti gostilni.

Končno — ena teh vasi, to je Ilova gora, je leta 1943 postala prizorišče velike bitke med Nemci in partizani; bili sta jo prav tam Cankarjeva in Ljubljanska brigada. Nemcev je padlo, da so jih morali odpeljati s šestimi kamioni, partizanov pa so pokopali 61. V gozdu na vrhu hriba stoji danes znamenje te bitke.

* Poleg članov Krajevnega odbora OF Spodnja Slivnica mi je največ podatkov za ta zapis posredoval Slavko Erjavec s Plešivice, posebej o delu NZ in bele garde v tem rajonu. Vsem za prispevek hvala!

KURIRSKA POSTAJA TV 3 NA DEBEČEM

Edvard Golc-Svigelj

Vsak narod ima v svoji zgodovini dogodke, ki so kot zareze v njegovem življenju in bitju in ki usmerjajo njegovo pot za cela obdobja. Tudi naš narod beleži taka dogodka: ustanovitev KP Slovenije in prihod tov. Tita na čelo KP Jugoslavije; njuno 40. obletnico praznujemo prav letos. Ta dogodka sta bistveno pripomogla, da je bil slovenski narod sposoben upreti se okupatorju, da se je s hudim in krvavim bojem osvobodil in po osvoboditvi začel socialistično revolucijo.

Današnje srečanje preživelih kurirjev postaje TV 3, borcev Dolenjskega odreda in aktivistov ima namen, da se v spominu vrnemo v tiste težke čase, ko smo skupno premagovali napore v narodnoosvobodilni borbi. S postavitvijo znamenja, ki ga odkrivamo danes, pa se skušamo vsaj malo dolžiti tudi tistim borcem, ki jih ni več med nami.

Že prav na začetku vstaje se je pokazalo, da je kurirska služba ena važnih, če že ne najvažnejših komunikacijskih zvez v partizanskem bojevanju zaradi prenašanja povelj ali navodil med osnovnimi bojnimi enotami in političnimi in vojaškimi vodstvi. Glavni štab NOV Slovenije je posvečal zvezam veliko važnost, ker je vedel, da samo dobro organizirane komunikacijske zveze pripomorejo k enotnemu, povezanemu in zato tudi uspešnemu opravljanju nalog.

S hitrim naraščanjem števila partizanskih enot pa se je pokazala potreba po organiziranem ustanavljanju komunikacijskih zvez, imenovanih TV postaje.

Tako je bila po roški ofenzivi v letu 1942 ustanovljena postaja TV 3; ustanovil jo je Lojze Rojc-Miha T. Kurirske postaje so sestavljali predani, zanesljivi, iznajdljivi in požrtvovalni borci iz vrst partizanskih enot in terenskih političnih delavcev.

Spočetka je bila postaja TV 3 v pristavskih gozdovih pri Stični; zaradi zasledovanja okupatorja, ki je kmalu spoznal njen pomen, pa se je pozneje morala prestaviti v gozdček ob takratni italijansko-nemški meji. Ta kraj se je zdel kurirjem varnejši, čeprav so mejo večkrat dnevno kontrolirale belogardistične in nemške izvidnice. Iz tega centra je postaja TV 3 imela sprva kurirsko zvezo z že obstoječimi partizanskimi enotami, Glavnim štabom NOV in političnimi delavci na terenu. Razmere za preživljanje so bile takrat zelo težke, vendar so nam mnoge partizanske družine in posamezniki med mejo in Savo vsestransko pomagali. V januarju 1943. leta je bila vzpostavljena zveza s Štajersko; to pa ni bilo lahko, saj je bila okupacijska meja močno zastražena in zaminirana, razen tega so bili naši ljudje ob meji izseljeni in so se zato morali kurirji resnično zanesti samo na svojo

borbenost in iznajdljivost. Nekaj kasneje se je postaja TV 3 prestavila na ozemlje ob Savi, ki so ga okupirali Nemci. V tistem času na tem ozemlju odpor proti nemškemu okupatorju še ni množično vzplamtel in so zato morali kurirji najprej pridobiti ljudi za našo osvobodilno stvar, kar pomeni, da so v začetku morali nastopati kot močni politični aktivisti. Kurirji pa niso samo prenašali pošte, ampak so opravljali še druge zahtevne naloge. Skrbeli so za varen prehod vodilnih političnih delavcev čez mejo, bili so vodiči XIV. diviziji, ki je bila na pohodu na Štajersko. Prepeljevali so novodošle partizane in mobilizirance s Štajerskega na Dolenjsko, z Dolenjskega pa prenašali municijo in orožje za štajerske brigade. Pozneje je to delo opravljala Dolenjski odred. Na tej postaji je bil tudi izdelan načrt za napad na papirnico v Radečah.

Stanje na tem delu naše zasedene domovine se je močno popravilo, ko je bil 1. decembra 1943 v Kriški vasi iz 3. bataljona XII. slovenske narodnoosvobodilne brigade formiran Dolenjski odred, ki je imel nalogo, da tesneje povezuje partizanske enote na Štajerskem z enotami na Dolenjskem. Čeprav je spadala v operativno področje odreda cela Dolenjska med Savo in Krko, od Ljubljane do Brežic, se je odred zaradi posebnih nalog vendarle največ zadrževal v pasu med Savo in »nemško mejo« tja do Bučke. »Nemška meja« je bila zanj posebna zadožitev. V vsakem povelju višjih štabov je bilo posebno naročilo, da mora uničevati nemške obmejne postojanke in pa železnico med Litijo in Zalogom. To naročilo so imeli vsi štabi v odredu vedno pred očmi. Zato je odred opravil več uspešnih akcij samostojno, brez sodelovanja drugih enot. S svojo dejavnostjo in borbenostjo so kurirji in Dolenjski odred na tem območju naše zasedene domovine mnogo pripomogli k temu, da so ljudje vse bolj zaupali v našo zmago in s tem uvideli potrebnost odpora proti okupatorju. Uspešne akcije so dajale ljudstvu moralno moč. Moralna moč človekove zavesti pa je odločilen in poglaviten dejavnik; brez njega ni moč zmagati.

Ne nazadnje moram poudariti, da naš narodnoosvobodilni boj ne bi dosegel tolikšnih uspehov, če mu ne bi pomagali ljudje teh predelov. Prebivalci so se zllili v miselnosti z našimi borci, pomagali so jim pri pripravi za izvedbo akcij z obveščevalnimi podatki, jih oskrbovali s hrano. In resnično, kot pravi naš rek, odtrgovali so si od ust. Zato se junaštvo teh ljudi lahko primerja z junaštvom naših borcev. Oni, sami na svojih domovih, so bili v večnem strahu, da jih bo okupator zaradi morebitnega izdajstva sovražnih elementov zapiral, streljal ali poslal v koncentracijska taborišča; tam pa jih je ob nečloveškem mučenju tudi čakala samo smrt. Toda zavest, da pomagajo pravični stvari, jim je dajala moč; zato so lahko ponosni na svoje delovanje; danes pa se vključujejo v naš socialistični razvoj in uživajo plodove svojega delovanja v narodnoosvobodilnem boju.

S tem kratkim opisom sem želel, kakor sem že v začetku naglasil, obuditi spomine na težke čase, ki smo jih preživeli. Mislim, da bi bilo prav, da še danes skrbimo za to, da veličina naše narodnoosvobodilne borbe ne bo šla v pozabo, predvsem pa, da bi bil z njo seznanjen mladi rod, ker je prav on nosilec nadaljnje socialistične graditve.

Na koncu naj se zahvalim vsem organizacijam združenega dela, družbenopolitičnim organizacijam in drugim občanom, ki so z materialnimi sred-

stvi pripomogli uresničiti to zamisel, naši JLA, ki je opravila zemeljska dela, Zvezi združenj borcev NOV občine Grosuplje, Litija in Ljubljana-Polje, arhitektu Alešu Krajnerju za arhitektonski osnutek, tov. Tonetu Svetini za izdelavo, posebno pa pokroviteljema današnje svečanosti OZD Emona Ljubljana in Predilnica Litija. Vsi ti so pomagali, da smo postavili to spominsko znamenje.

NUCENJE

* **Pripis:** Govor ob odkritju spominskega znamenja na kurirski postaji TV 3 Debeče nad Stično, dne 21. maja 1977. Spomenik je odkril Peter Stante-Skala in ga izročil v varstvo predsedniku ZB Grosuplje tov. Medvedu.

Dokler so prebivalci v vasi tognobarji, se ni zgodilo nič takega, kar bi valčarja privedlo begalo in reševalo.

Toda s prihodom črnosrajčnikov s črnimi kapami in oči se je vse spremenilo. Ti niso iskali po vaseh jale in kur, niso prijateljstvo doleteli, totem pa tudi peji niso. Ti vojaki so strašili po cestah z majhnimi kamnoloci in se naroko oselali z neprej potanjenim hrabo kot njihov odgan.

Prišel je glas čez kribo, da so tam na Pugčevi parobani. Najbraj so zanje orožje, obleko in hrano po vaseh vseh. Takrat so bili na Privrtji, v Podgorici, Rupčah in Plešah še kot eden, vendar pa so bili vase tudi izdajali. Marefalo Giuffano je dobival dopis točna poročila. Zanje je sproti plačeval s hrano. Pa tudi od drugod so karabinjerji svedeli, da partizanske čete se krožijo in velik strah je nardal sovražnika.

Potem je nezadoma počili pod Magdalenko govo in peča sta dva Italijana iz grupe, ki je okrhovala posedko na lipoglevi. Tedaj je legla na žrnarsko dolino črna mora in vsi so vedeli, da se bodo najbliž spravili nad ljudi, kajti do tedaj so samo pošgali. Za drugo jutro zaroca so vetrali v vasi in domov. Najbraj so pripeljali hrano in moko iz Podgorice, potem iz Šmarja, z Sapa in iz Paradišča. Podgoričane so na nrtvo pretepali, Paradiščane pa so pustili pri miru in jih zaprl v Klet. Tamkaj so takoj ustali moliti rožni venec.

»Ki je za nas bilan bilis

»Odrešil naš je s svojo smrtjo na križcu

Najbolj so pretepali s puškarnimi kopti in vodovalnimi cevni Ambroševga Lojza iz Podgorice. Izobijal je zarost od težkih udarcev in vedel je, da ga Kristus nikoli niti niso na odrešil. Vedel je, da trpi bolj kot Kristus, kajti to ni bilo bičanje z jermenji, jej, to je bilo ubijanje z belozmrni cevni in puškarnji kopti.

»Ki je za nas krišan bilis

Kristusa so žvignali z zemlje pod nebo na križu, toda italijanski vojaki Kristusovi so Lojza pobijali na tla v čisto, ga tepali s kercami, da se ni bil več podoben človeku. Polovili so mu vse rebra in pretegali drevesje. Na ustnice mu je pritakla kri. . . Pijani čelbet, ki ga je udarjal s puškarnji koptom po glavi, je čisto podivjal. Pristopil je major iz Istre, ki je znal groviti tudi po hrvalko. In je Ambroševga Lojza ustrelil s samokresom, ko je že ležal na tleh. Potem je priskočil še pijani fant, najraj hlačnjemu vojaku iz rok mikraljez, ga napercil na Lojzovo pest, ter pogrel vanj cel ratal. Tisti,

* Slovenska, 8100 Yu, Pod topoli 67, dpt. III

MUČENJE

Janez Perovšek-Pelko*

Dokler so prebivali v vasi topničarji, se ni zgodilo nič takega, kar bi vaščane preveč begalo in razburjalo.

Toda s prihodom črnosrajčnikov s črnimi kapami in cofi se je vse spremenilo. Ti niso iskali po vaseh jajc in kur, niso prijazno dvorili dekletom pa tudi peli niso. Ti vojaki so strašili po cestah z majhnimi kamiončki in se mrko držali z naprej potisnjeno brado kot njihov »duček«.

Prišel je glas čez hribe, da so tam na Pugledu partizani. Nabirali so zanje orožje, obleko in hrano po vseh vaseh. Takrat so bili na Frkaliiji, v Podgorici, Repčah in Plešah še kot eden, vendar pa so bili vmes tudi izdajalci. Marešalo Giuliano je dobival dokaj točna poročila. Zanje je sproti plačeval z lirami. Pa tudi od drugod so karabinjerji zvedeli, da partizanske čete že krožijo in velik strah je navdal sovražnika.

Potem je nenadoma počilo pod Magdalensko goro in padla sta dva Italijana iz grupe, ki je oskrbovala posadko na Lipoglavu. Tedaj je legla na šmarsko dolino črna mora in vsi so vedeli, da se bodo fašisti spravili nad ljudi, kajti do tedaj so samo požigali. Že drugo jutro zarana so vdirali v vasi in domove. Najprej so pripeljali fante in može iz Podgorice, potem iz Šmarja, s Sapa in iz Paradišča. Podgorčane so na mrtvo pretepali, Paradiščane pa so pustili pri miru in jih zaprli v klet. Tamkaj so takoj začeli moliti rožni venec.

»... ki je za nas bičan bill!«

»Odrešil nas je s svojo smrtjo na križu!«

Najbolj so pretepali s puškinimi kopiti in vodovodnimi cevmi Ambroževga Lojza iz Podgorice. Izgubljal je zavest od težkih udarcev in vedel je, da ga Kristus nikoli niti malo ne odreši. Vedel je, da trpi bolj kot Kristus, kajti to ni bilo bičanje z jermeni, joj, to je bilo ubijanje z železnimi cevmi in puškinimi kopiti.

»Ki je za nas križan bill!«

Kristusa so dvignili z zemlje pod nebo na križu, toda italijanski vojaki Kristusovi so Lojza pobijali na tla v blato, ga teptali s škornji, da že ni bil več podoben človeku. Polomili so mu vsa rebra in pretrgali črevesje. Na ustnice mu je pritekla kri... Pijani fašist, ki ga je udarjal s puškinim kopitom po glavi, je čisto podivjal. Pristopil je major iz Istre, ki je znal govoriti tudi po hrvaško, in je Ambroževga Lojza ustrelil s samokresom, ko je že ležal na tleh. Potem je priskočil še pijani fašist, iztrgal bližnjemu vojaku iz rok mitraljez, ga naperil na Lojzove prsi ter pognal vanj cel rafal. Tisti,

* Ljubljana, 61000 Yu, Pod topoli 87, dipl. inž.

ki so stali okoli ali šli mimo, so videli, kako je privrela vsa kri na en mah iz njegovih prsi.

Pristopila sta dva vojaka in odvelkla Lojzovo truplo, drugi pa so mirili tistega pijanega fašista, kajti med padlima fašistoma pod Magdalensko goro je bil eden njegov prijatelj in je nosil prav tako rdečo majico kot Ambrožev Lojz — pa je že mislil, da si je prisvojil to majico Lojze.

Potem so se spravili nad Krištofovega Jaka. Ves čas je držal roke nad glavo, da si jo je ščitil pred udarci. Venomer si je ponavljal, da ne sme pasti na tla, ker ga bodo sicer poteptali in ustrelili kot Ambroževega. Tudi nanj je naperil pijani fašist puško, a jo je Gregorec, bivši jugoslovanski žandar, zaposlen pri italijanskih karabinjerjih, odrinil. Marešalo Giuliano je posredoval, da do streljanja ni prišlo. Potem so Jaka preteпали toliko časa, dokler ni zaklical tistemu majorju iz Istre:

»Vi niste nobeni vojaki! Tako vojaki ne delajo!«

Raztrgal si je srajco na prsih: »Nimam kaj povedati! Nimam kaj priznati! Streljajte!« Istrski major je dvignil roko in ukazal vojakom, ki so ga preteпали:

»Basta!«

Takoj so ga prenehali tepsti. Zgrabili so ga za roke in med suvanjem in brcanjem odvelkli proti karabinjerski postaji. Tam so še vedno stali z dvignjenimi rokami nad glavo obrnjeni k zidu Podgoričani. Nje so že vse pretepli. Jaka so porinili na hodnik zaporov. Paradiščani so še vedno molili žalostni del rožnega venca. Spet od začetka:

»... ki je krvavi pot potil.«

Pripeljali so v ta hodnik tudi Mejašerjevega očeta. Spraševali so ga, če Jaka pozna. Pritrdil je. Potem so ga vprašali, če je Jaka »kapo banditov«.

»To pa ne!« je Mejašar naglo zanikal. »Jaka je kmečki fant in obdeluje zemljo. Z banditi nima nobene zveze!«

To je povedal z vso trdnostjo in močatostjo. Potem so spraševali še Mihjavca. Preveč pogumno se je držal in preveč odločno odgovarjal, zato so planili nanj in ga spet odvelkli na dvorišče. Preteпали so ga tako surovo, da je obležal čisto zlomljen na tleh in bil potreben hitre zdravniške pomoči. Še dobro, da ni bilo blizu tistega pijanega fašista, ker bi ga takoj ubil. Dva vojaka sta Mihjavca dvignila in odvelkla v zapor, ki je bil v kletih Kužnikove hiše pri železniški postaji.

Na cesti so vojaki zgrabili še Juho z Iga. Šel je mimo na Sap, da bi kupil kravo. Privlekli so ga pred Jaka, ga prav tako neusmiljeno preteпали in spraševali tako kot druge, če je Jaka »kapo banditov«. Toda Juha je samo prestrašeno gledal, kaj se dogaja z njim in sploh ni mogel spregovoriti. Potem so pripeljali še Jakiča in ravnali z njim enako. Medtem ko so vse te zasliševali, so znova preteпали tudi Jaka in ga obličali z vodo, da je ostal pri zavesti.

Vsi so se junaško držali. Nobeden ni ničesar povedal, čeprav je marsikateri veliko vedel. Vse to mučenje je trajalo več kot dve uri in istrski major je bil pravzaprav tudi prevajalec iz italijanskega jezika.

»Znate li? Poznate ga? Je li kapo banditov?«

Četudi bi od pretepanja na mestu umrl, ne bi nobeden izdal ničesar, kajti smrt Ambroževega Lojza pred njihovimi očmi jih ni preplašila, ampak zavezala. Kaj bi imel še od življenja, če bi koga izdal, pa sebe rešil?

Končno se je major upehal ter s počasnimi dolgimi koraki odšel proti cesti. Paradiščani so prenehali moliti, slišalo se je le pritajeno ječanje in stokanje ranjenih.

Sonce je viselo nizko na jasnem nebu in se poskušalo vzpeti višje, a ni moglo. Bila je še zima, bil je marec, le teden dni pred začetkom pomladi. Na Šormovem hribu sneg še ni kopnel, na farovškem hribu pa so se že kazale velike lehe kopnega.

Kdaj bo sonce višje? Kdaj bo prava pomlad? Kdaj bomo spregledali od muk in spet videli, kako je svet lep?

Priloge: Društveni pisan, v mesecu juniju 1976, so se delavci v TOZD, občani v krajevnih skupnostih, samoupravne interesne skupnosti in skupščina občine dogovorili o cenovnih razvoju za plansko obdobje 1976/80. Iz dogovora veje skrb za slihejši družbenoekonomski razvoj občine, skrb za večjo socialno varnost delovnih ljudi in občanov, vidna so prizadevanja za razvoj družbenoekonomskih in samoupravnih odnosov, kakor tudi prispevanja za razvoj kulturnih, socialnih in družbenih ter družabnih razmer vseh občanov, priležnosti in občini Grosuplje.

Udeleženci tega dogovora so se sporazumeli, da bodo vsako leto preverjali uresničevanje dogovora, sprejemali letne programe razvoja ter ukrepe za uresničevanje določil tega dogovora in društvenega plana občine Grosuplje.

Z društvenim načrtom razvoja občine za obdobje 1976/80, ki ga je sprejela skupščina občine dne 18. 6. 1976, pa je opredeljen razvoj proizvodnih sil in socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov, načrtuje pa so tudi smernice in podani okvirji za ukrepanje občine.

Med temeljnimi cilji razvoja je posebej poudarjena potreba po nadaljnjem učinkovitem uveljavljanju socialističnega samoupravljanja.

Pri uresničevanju ustavnih določil o samoupravnem organiziranju delavcev v združenem delu naj bi bila prizadevanja v več smeri: organiziranje TOZD v dosežanih obratih, povzemanje delovnih organizacij v širše grupacije, organiziranje TOZD znotraj delovnih organizacij, vključevanje TOZD in delovnih organizacij v sestavljene organizacije združenega dela in ustanavljanje pogodbenih organizacij združenega dela.

Načrt zahteva skladen razvoj občine na podlagi društvenega načrta obdobja in pospeševanje svobodne menjavne dela med delavci v materialni proizvodnji in delavci v skupnostih in delavnostni skupnosti in strojnega pomena. Prav tako zahteva uspešno uveljavljanje pridobivanja in delitve dohodka po delu ter združevanje dela in sredstev na podlagi skupnih interesov v družbeni reprodukciji in razvoju.

V gospodarstvu občine naj bi zagotovili ob zaključku investicij, ki so v teku ali so predvidene, ob racionalnem poslovanju in iskoriščenju notranjih rezerv 10% rast celotnega društvenega proizvoda. Ta rast naj bi bila torej za 4% hitrejša kot v republiki. Društveni proizvod naj bi preusmerili tako, da bi počasneje naraščala sredstva za osebno porabo.

NAŠA OBČINA IN OBČANI

SREDNJEROČNI NAČRT RAZVOJA OBČINE GROSUPLJE ZA OBDOBJE 1976/1980

Janez Koščak*

Z dogovorom o temeljih srednjeročnega plana občine, ki je bil podpisan v mesecu juniju 1976, so se delavci v TOZD, občani v krajevnih skupnostih, samoupravne interesne skupnosti in skupščina občine dogovorili o osnovah razvoja za plansko obdobje 1976/80. Iz dogovora veje skrb za skladnejši družbenoekonomski razvoj občine, skrb za večjo socialno varnost delovnih ljudi in občanov, vidna so prizadevanja za razvoj družbenoekonomskih in samoupravnih odnosov, kakor tudi prizadevanja za razvoj življenjskih, socialnih in družbenih ter družabnih razmer vseh občanov, prebivajočih v občini Grosuplje.

Udeleženci tega dogovora so se sporazumeli, da bodo vsako leto preverjali uresničevanje dogovora, sprejemali letne programe razvoja ter ukrepe za uresničevanje določil tega dogovora in družbenega plana občine Grosuplje.

Z družbenim načrtom razvoja občine za obdobje 1976/80, ki ga je sprejela skupščina občine dne 16. 6. 1976, pa je opredeljen razvoj proizvodnih sil in socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov, načrtane pa so tudi smernice in podani okviri za ukrepanje občine.

Med temeljnimi cilji razvoja je posebej poudarjena potreba po nadaljnjem učinkovitem uveljavljanju socialističnega samoupravljanja.

Pri uresničevanju ustavnih določil o samoupravnem organiziranju delavcev v združenem delu naj bi šla prizadevanja v več smeri: organiziranje TOZD v dosedanjih obratih, povezovanje delovnih organizacij v širše grupacije, organiziranje TOZD znotraj delovnih organizacij, vključevanje TOZD in delovnih organizacij v sestavljene organizacije združenega dela in ustanavljanje pogodbenih organizacij združenega dela.

Načrt zahteva skladen razvoj občine na podlagi družbenega značaja dohodka in pospeševanje svobodne menjave dela med delavci v materialni proizvodnji in delavci v skupnostih in dejavnostih skupnega in splošnega pomena. Prav tako zahteva uspešnejše uveljavljanje pridobivanja in delitve dohodka po delu ter združevanje dela in sredstev na podlagi skupnih interesov v družbeni reprodukciji in razvoju.

V gospodarstvu občine naj bi zagotovili ob zaključku investicij, ki so v teku ali so predvidene, ob racionalnem poslovanju in izkoriščanju notranjih rezerv 10 % rast celotnega družbenega proizvoda. Ta rast naj bi bila torej za 4 % hitrejša kot v republiki. Družbeni proizvod naj bi preazporedili tako, da bi počasneje naraščala sredstva za osebno porabo,

* Grosuplje, 61290 Yu, Partizanska 4; predsednik Izvršnega sveta Skupščine občine Grosuplje.

hitreje pa za razširjeno reprodukcijo in družbeni standard. Dosežena razmerja v delitvi družbenega proizvoda naj bi se spremenila tako, da bodo do konca leta 1980 dosežena naslednja razmerja: neto osebni dohodki 37 %, prispevki samoupravnim interesnim skupnostim 21 %, razširjena reprodukcija 32 % in za ostalo 10 %.

Plani TOZD predvidevajo do leta 1980 437 milijonov din investicijskih naložb. 344 milijonov din bodo v ta namen zagotovile same delovne organizacije, manjkajoča sredstva pa nameravajo dobiti iz bančnih kreditov ter iz sredstev združenega gospodarstva v repro kompleksih. Pomembnejše naložbe, ki jih predvidevajo TOZD, so naslednje: investicije v osnovna sredstva Splošnega gradbenega podjetja Grosuplje (214 milijonov din), antiko-rozijska linija in nova proizvodna hala v TOZD IMP Livarna Ivančna gorica, razširitve in modernizacije v delovnih organizacijah Kovinostroj Grosuplje, Motvoz in platno Grosuplje, Agrostroj Ivančna gorica, Black & Decker Grosuplje, nova pekarna v Grosupljem, obratno operativna zgradba Instalacij Grosuplje, obratno stanovanjska zgradba Komunalnega podjetja Grosuplje, proizvodna hala Sinolesa v Ivančni gorici, nova žaga Stolarne Dobropolje, novi proizvodni prostori tovarne Rašica — TOZD Ambrus, začetek gradnje novega bencinskega servisa ob magistralni cesti na odseku med Šmarjem in Grosupljim, ki ga namerava zgraditi Petrol Ljubljana, samopostrežna trgovina in prodajalna mesa v Ivančni gorici, ki ju bosta zgradila trgovsko podjetje Tabor Grosuplje in Kmetijska zadruga Stična, nova samopostrežna trgovina Tabor na Vidmu, nova trgovina v Grosupljem in v Zagradcu, ter obrat družbene prehrane v Grosupljem. Predvidena je tudi gradnja nekaterih skladišč in drugih objektov; na območju občine bi jih postavila ljubljanska podjetja. Prav tako se načrtujejo naložbe v živilsko-predelovalni obrat, to je v klavnico in hladilnico v Ivančni gorici, v gradnjo novega motela na levi strani sedanje magistralne ceste Ljubljana—Zagreb v Grosupljem ter gostinsko-turistični objekt v dolini Krke, vendar za gradnjo teh objektov v celoti še ni bil zagotovljen oziroma dogovorjen način financiranja.

Načrt predvideva v tekočem planskem obdobju tudi 10 % povprečno rast števila obrtnikov. Taka rast števila obrtnikov naj bi bila zagotovljena z določitvijo lokacij za gradnjo obrtnih delavnic, z ustrežno davčno politiko in davčnimi olajšavami ter z doslednim izvajanjem družbenega dogovora o malem gospodarstvu.

V občini je bilo ob začetku planskega obdobja 2.818 m² prodajnega prostora ali povprečno 0,12 m² na prebivalca, republiško povprečje pa je znašalo ca. 0,28 m² prodajnega prostora na prebivalca. Površina skladiščnih prostorov je znašala 5.436 m², kar je bilo dovolj glede na prodajne površine in na druge potrebe. Če bi trgovina želela slediti povečanju števila prebivalstva, kupne moči, dotoka turistov in še nekaterih drugih dejavnikov, bi morala v petih letih zgraditi 2.000 m² novih prodajnih površin in vzporedno s tem še 1.500 m² skladiščnih prostorov. Poleg novogradenj trgovskega podjetja Tabor Grosuplje bodo tudi druge trgovske organizacije zgradile pri nas kakih 800 m² novih prodajnih površin. Poleg novih prodajaln v Grosupljem, Ivančni gorici, Dobropoljah in Zagradcu bi bilo treba povečati prodajne zmogljivosti tudi v Višnji gori in Stični. Do konca leta 1980

bi potrebovali še dve specializirani trgovini za prodajo gradbenega materiala, in sicer v Grosupljem in Dobropoljah.

Razen naložb v nove objekte je predvidena modernizacija sedanjih prodajnih in skladiščnih prostorov, da se zagotovi v krajevnih skupnostih vsaj minimalna osnovna preskrba. V lokalnih centrih na območju občine pa bo seveda izboljšana preskrba s predmeti trajne vrednosti, repromaterialom za kmetijstvo in obrt in z nekaterimi proizvodi, ki jih uporablja gospodarstvo za reprodukcijo.

Družbena razvojna prioriteta bo tudi v tem obdobju pridelovanje hrane in kmetijskih surovin. Dejavnost na tem področju bo osredotočena predvsem na večanje pridelka, dohodka in reproduktivne sposobnosti, zaščito razpoložljivih kmetijskih zemljišč in njihovo bolj načrtno izrabo ter na varovanje narave in ohranitev zdravega človekovega okolja.

Osnovni pogoji za doseg postavljenih ciljev so usmeritev v pridelavo mesa, mleka, krompirja in krmnih rastlin, nadalje pospešena investicijska gradnja, družbena organizirana proizvodnja in povezava v agroživilski kompleks, nadaljevanje procesa samoupravnega organiziranja delavcev v kmetijski zadrugi in obratu za kooperacijo. Predvidena je tudi povezava kooperacijskega kmetijskega pridelovanja s predelavo, prometom in porabo hrane v reprodukcijsko celoto.

V nadaljnjem razvoju gospodarstva je predvideno postopno uveljavljanje načel za gojenje gozdov in gospodarjenje z njimi, temelječe na rastiščnih potencialih in rastnih sposobnostih gozdnih sestojev, uvajanje podrobnega gojitvenega načrtovanja ter samoupravno povezovanje in združevanje sredstev in dela z lastniki gozdov. V zvezi s potrebami gospodarstva in prioritetskimi porabniki lesa bo treba nadaljevati družbeno dogovarjanje o urejanju tržnih in dohodkovnih odnosov ter postopno uveljavljati cene lesa na podlagi ekonomskih razmerij. Gozdarska operativa bo skladno z gozdnogospodarskimi načrti skrbela za povečanje letne zaloge in izboljšanje kakovostne strukture gozdov.

V občini bomo pospeševali izletniški in komercialni turizem. Plan pa predvideva tudi pospeševanje poslovno-tehničnega sodelovanja in pospeševanje integracijskih procesov med organizacijami združenega dela, ki imajo gostinske zmogljivosti v občini. Z gradnjo hitre ceste Ljubljana—Zagreb se bodo tej panogi gospodarstva odprle nove možnosti, zato je treba pripraviti ustrezne programe za naložbe v gostinstvo. Turistične ponudbe v gostinstvu, naravnih in drugih znamenitostih v občini je treba povezati.

S sprejetjem prostorskega plana in novelacije urbanističnega programa bo omogočena in zagotovljena uresničitev osnovnih načel policentričnega razvoja in varstva kmetijskih zemljišč. Opredeljene bodo cone za stanovanjsko in industrijsko gradnjo. Za vsa vodilna naselja v občini bodo sprejeti zazidalni načrti. V vseh lokalnih centrih na območju občine, to je v Grosupljem, Šmarju, Višnji gori, Ivančni gorici s Stično, Šentvidu pri Stični, Vidmu-Dobropoljah, Zagradcu in na Krki bo omogočena intenzivna, individualna in usmerjena družbena stanovanjska gradnja. Še naprej bo možna stanovanjska gradnja tudi v 47 drugih manjših naseljih. Samoupravna stanovanjska skupnost bo letno zagotovila sredstva za nakup 50 družbenih stanovanj. Individualni graditelji bodo s pomočjo bančnih kreditov in kre-

ditov delovnih organizacij zgradili letno do 160 stanovanjskih hiš. Industrijske cone bodo določene in opredeljene v naselju Grosuplje, Ivančna gorica in v okolici naselja Videm-Dobropolje.

Hi gospodarskemu in socialnemu razvoju občine bo bistveno prispeval tudi razvoj PTT prometa. V tem planskem obdobju je namreč predvidena novogradnja in adaptacija objektov v Ivančni gorici, Višnji gori in Grosupljem. Predvideva se tudi znatno povečanje zmogljivosti telefonskih central ter znatno povečanje števila telefonskih naročnikov.

V planskem obdobju bo moderniziranih 24 km občinskih cest. Prednost bo dana odsekom, ki potekajo skozi naselja, upoštevana pa bo seveda tudi pomembnost ceste. Pogoj za modernizacijo je, da zagotovijo krajevne skupnosti, delovne organizacije in občani najmanj 30 % lastne udeležbe od predračunske vrednosti. Ob izpolnitvi enakih pogojev bo dana prednost cestam, za katere bo ponudena višja lastna udeležba. Ob vsem tem pa se bodo podpirala prizadevanja krajevnih skupnosti za tehnično ureditev pomembnejših sedanjih krajevnih poti, da bi s tem pridobile pogoje za uvrstitev med občinske ceste.

Dosedanja zajetja zagotavljajo 140 l vode na sekundo, po globalni oceni je mogoče vključiti v vodovodne sisteme ali lokalne vodovode še 160 l vode na sekundo. Število prebivalcev, ki bodo do konca leta 1980 oskrbljeni z zdravo pitno vodo, se bo od sedanjih 50 % znatno povečalo. Dograjen bo regionalni vodovod Podtabor—Spodnja Slivnica—industrijska cona Grosuplje—Račna. Z izgradnjo I. faze vodovoda Šentpavel—Medvejek bo pokrit primanjkljaj vode na obstoječem vodovodnem sistemu Stična—Trebnje—Dobrnič. Lokalni vodovod Velike Lipljene bo oskrboval 3 naselja. V tem obdobju bo na obstoječe vodovode priključenih več naselij, in sicer na suho-krajinski vodovod, na vodovod Stična—Trebnje—Dobrnič, na grosupeljski in šmarški vodovod ter na druge. Vodovodni sistem Grosuplje, Šmarje in Žalna bodo spojeni v enoten vodovodni sistem, kar bo omogočalo dopolnjevanje in optimalno izkoriščanje razpoložljivih zmogljivosti. Predvidene so tudi nekatere rekonstrukcije.

Vse večje onesnaževanje voda narekuje takojšno graditev čistilnih naprav in kanalizacijskega omrežja. Kanalizacijsko omrežje je namreč delno zgrajeno le v naseljih Grosuplje in Ivančna gorica. V tem planskem obdobju pa bo zgrajena prva etapa čistilne naprave v Grosupljem in del glavnih kanalov ter zadrževalni bazen v vzhodnem predelu Grosupljega. Izdelani bodo tudi idejni in glavni projekti za čistilno napravo v Ivančni gorici ter načrti zadrževalnih bazenov ter kanalizacijskega omrežja za naselja Šmarje, Stična in Šentvid pri Stični. V skladu s finančnimi možnostmi se bodo te naprave tudi začele graditi. V vseh lokalnih centrih bo treba začeti s pripravami za načrtno ureditev kanalizacijskega omrežja.

V programih Elektro Ljubljana okolica, Elektro Kočevje in komunalnega sklada občine Grosuplje je predvidena gradnja večjega števila trafo postaj. Prav tako je na številnih območjih v načrtu modernizacija in obnovev nizkonapetostnega omrežja. Za nadaljnji razvoj gospodarstva pa je izredno pomembna načrtovana gradnja avtomatske razdelilne trafo postaje v Grosupljem.

V prizadevanjih za zdravo, čisto in prijetno okolje ter za ohranitev in razvoj naravnih in z delom pridobljenih vrednot človekovega okolja bo v občini dovoljena le gradnja takih objektov, ki ne bodo bistveno onesnaževali okolja. Poostrena bo kontrola povsod, kjer obstaja nevarnost onesnaževanja. Zagotovljene bodo zadostne površine za zelenice v novih naseljih in za nasade, kar bo prispevalo k lepšemu in bolj urejenemu videzu.

Med temeljne naloge je uvrščen tudi celovit in učinkovit sistem ljudske obrambe in družbene samozaščite. V srednjeročnem obdobju bo urejena organizacija teritorialne obrambe in civilne zaščite. Vse enote vojaškega in civilnega sektorja bodo opremljene in usposobljene za hitro in učinkovito delovanje. Po programu bo postavljeno več zaklonišč v občini. Obrambna vzgoja mladine in nerazporejenega prebivalstva bo potekala po sprejetem programu. Vsi organi in organizacije v gospodarstvu in negospodarstvu bodo usposobljeni in pripravljene za delovanje v vojni. Elementi družbene samozaščite bodo uvedeni v statute delovnih in drugih organizacij.

Za področje gospodarstva so torej načrti in programi dokaj dodelani in usklajeni, nekoliko manj izdelani pa so načrti za družbene dejavnosti. Zaradi prilagajanja novi ustavi in določilom zakona o združenem delu bodo sporazumi o temeljih planov samoupravnih interesnih skupnosti v družbenih dejavnostih in tudi sami srednjeročni plani sprejeti šele v juniju letošnjega leta, torej že v drugem letu tekočega srednjeročnega planskega obdobja. Temeljne usmeritve in naloge pa so bile kljub temu izoblikovane in sprejete že v razpravah o predlogu dogovora o temeljih srednjeročnega plana občine in v družbenem načrtu razvoja občine za obdobje 1976/80.

Vzgoja in izobraževanje je v tekočem planskem obdobju prioriteta družbena dejavnost. Temeljna naloga je uvajanje novega sistema usmerjenega izobraževanja, povezovanje učenja in študija z delom ter prilagajanje izobraževanja kadrovskim zahtevam. Vzgojno-izobraževalni zavodi bodo povečali učinkovitost vzgojno-izobraževalnega dela, izboljšali organizacijo učno-vzgojnega procesa in kar najbolj izkoristili opremo, prostor in strokovne kadre. Povečalo se bo število učencev v podaljšanem bivanju; to je bilo ob začetku planskega obdobja organizirano le na osnovni šoli Grosuplje in Šmarje. Celodnevna šola bo organizirana v Grosupljem. Izboljšal se bo učni uspeh in zmanjšal osip učencev. Število ur male šole bo povečano od 120 na 170 ur letno. Celodnevna mala šola bo uvedena tam, kjer bodo prostorski in kadrovski pogoji. Glasbena šola, ki deluje le v Grosupljem, bo razširila obseg dejavnosti. Organizirano bo osnovno in drugo izobraževanje odraslih v občini, in sicer v okviru organizacijske enote Delavske univerze Boris Kidrič iz Ljubljane. V tem obdobju bodo dokončane priprave za začetek gradnje šol v Ivančni gorici in Dobrepoljah ter se bo gradnja tudi začela. Sredstva za ta namen bodo zagotovljena iz združenega dela na podlagi samoupravnega sporazuma, iz samoprispevka občanov šolskih okolišev teh centralnih šol ter iz drugih virov. Vrstni red gradnje bo določila skupščina občinske izobraževalne skupnosti. Zagotovljenih bo tudi nekaj sredstev za adaptacijska dela na nekaterih šolah ter za sofinanciranje gradnje telovadnic v Višnji gori in Šmarju.

V otroškem varstvu so prioriteta naloga investicije; v občini je okoli 3.000 predšolskih otrok, v organizirano varstvo pa je vključenih le 7,3 %;

med vsemi zaposlenimi občani pa je kar 45 % žensk. Plan predvideva, da bi morale biti leta 1980 vključenih v organizirano otroško varstvo 16 % predšolskih otrok. Že v prvem letu planskega obdobja je bil zgrajen otroški vrtec v Šentvidu pri Stični, letos otroški vrtec v Smarju, treba pa ga bo zgraditi še v Višnji gori; nov vrtec je potreben v Grosupljem, pa tudi v Dobrepoljah. Skupnost otroškega varstva bo skrbela, da bodo otroci iz socialno ogroženih kmečkih družin prejeli otroški dodatek ter da se bo razvijalo potujoče otroško varstvo in laično otroško varstvo. Prav tako bo ta skupnost subvencionirala oskrbnine v vrtcih.

Temeljna naloga skupnosti socialnega skrbstva je zagotoviti minimalna sredstva občanom, ki se sami niso sposobni preživljati. Razen tega bo skupnost zagotavljala družbeno pomoč kot dopolnilni vir za preživljanje tudi drugim občanom. Občanom, ki nimajo možnosti za nastanitev in samostojno življenje, bo skupnost zagotovila zavodsko varstvo. Izboljšala bo tudi rejniško službo. Spremljala in odpravljala bo probleme z družbeno prilagojeno mladino in druge družbeno negativne pojave. Okrepila bo socialno službo in ustanovila zakonsko posvetovalnico.

Razvoj splošnega varstva borcev in vojaških invalidov se bo v naslednjih letih uresničeval glede obsega pravic in izboljšanja materialnega položaja teh oseb. Valorizacija prejemkov upravičencev bo tekoča in enaka valorizacijskim pravicam občanov iz drugih področij varstva. Okrepljeno bo zdravstveno varstvo borcev in zagotovljena večja možnost za preventivno zdravljenje v zdraviliščih.

V začetku planskega obdobja je bila postavljena zdravstvena postaja v Dobrepoljah, sedaj pa je v gradnji zdravstvena postaja v Zagradcu. S tem bo zaključena osnovna zdravstvena mreža v občini. Temeljna naloga zdravstvenega varstva v srednjeročnem obdobju je ustvariti za vse občane enake možnosti za uveljavljanje pravic iz tega varstva. Zdravstvena dejavnost in strokovna služba se bosta funkcionalno tesneje povezali in racionalno organizirali delo. Okrepljeno bo zdravstveno varstvo za borce, zdravstveno varstvo otrok in starejšega prebivalstva. Organizirana bo bolniško-strežniška služba in nega na domu. Delovne organizacije bodo z organizacijo laične kontrole prispevale k zmanjšanju bolniških dopustov oziroma odsotnosti z dela.

Kulturna skupnost bo krepila in razširjala kulturno ljubiteljsko delovanje. V okviru zveze kulturno-prosvetnih društev bo zagotovljena gledališka, glasbena, likovna, literarna, filmska in klubska dejavnost. Razširjena bo knjižna mreža in povečan knjižnični fond. Poskrbljeno bo za zaščito kulturnih spomenikov in spominskih znamenj ter arhivskega gradiva. Razširjena in okrepljena bo muzejska dejavnost. Kulturna skupnost bo vzdrževala in usposabljala kulturne domove in druge kulturne objekte v občini.

V telesni kulturi bo osnovna programska usmeritev množičnost. V ospredju bodo manifestativni pohodi, akcije v hoji, teku, kolesarjenju, plavanju, smučanju in množičnem tekmovanju ter delavsko športne igre in druga množična tekmovanja. V tekmovalnem športu bodo razvijali prednostne panoge telesnokulturne dejavnosti. Organizirale se bodo pionirske šole ter usposabljali vaditeljski in trenerski kadri. V tem obdobju je predvidena postavitev telovadnice v Višnji gori, gradnja telovadnice pri osnovni

šoli Šmarje ter gradnja montažnega objekta za potrebe tabornikov. Predvidena je tudi ureditev nogometnega igrišča z atletskimi napravami v Ivančni gorici, ureditev plavalnih bazenov v Višnji gori in Šmarju; v načrtu je — poleg manjših športnih objektov — trim steza v Grosupljem, strelišče za malokalibrsko puško v Grosupljem in na Muljavi, strelišče za vojaško puško v Grosupljem in v Dobropoljah. Prioriteta pri investicijah pa je gradnja telovadnic.

Načrti pa bodo seveda lahko povečani ali tudi zmanjšani, če bo pri izvajanju planskih nalog prišlo do popravkov, drugačnega zaporedja in porabe sredstev.

Gotovo je plan v nekaterih delih široko in optimistično zastavljen, vendar so delovni ljudje, občani, delovne in druge organizacije pripravljene, da z lastnim požrtvovalnim delom in z vsemi možnimi sredstvi prispevajo k hitrejšemu razvoju občine; vse to zagotavlja, da bodo planske naloge kolikor mogoče uresničene, na nekaterih področjih pa prav gotovo tudi presežene.

Ureditev sistema delegatske in skupniškega sistema v zakoniti, statutih temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti, statutov občine, posebnih občinskih skupnosti itd. Spremljanje in skrb za razvijanje delegatskega sistema pa je stvar najhujše aktivnosti društvenopolitičnih organizacij.

Delegatski sistem je višja oblika organiziranosti delavskega razreda kot vodilne sile v naši samoupravni socialistični družbi. V življenju in delu temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti ter odborov občinske skupščine prinaša veliko novega, kvalitetnejšega. Delovni ljudje in občani se zavedajo vloge in odgovornosti, ki jo imajo v izgrajevanju novih družbenoekonomskih odnosov, saj so sami nosilci odločanja, oporavnega in izboljševalnega o vseh družbenih zadevah. Svoja stališča, puerja, predloge in odločitve pa po svojih delegatih uveljavljajo v organih samoupravljanja in občini na vseh ravneh. V tem so dani pogoji za vztrajni razvoj najhujših ustvarjalnih pobud. Novo vodilno so v delegatskem sistemu dobile društvenopolitične organizacije, strokovna službe v OZD, vsebinski organi občinske skupščine in krajevne skupnosti. Zato mora biti delegatsko odločanje odraz splošnega volje delovnih ljudi in občanov iz tega okolja, ki je delegatsko vodilo. Prvi pogoj za svobodno odločanje delegatov pa je pravočasno, popolno in objektivno informiranje in le na tej osnovi, temelje najhujše delegatske volje, vsevednost, strokovna in društvenopolitična usposobljenost delegatov in ustrezno planiranje dela.

2. Priprave na volitve in volitev 1974

Po uspešni predvolilni aktivnosti, ki sta je še od septembra 1973 dalje vodila Socialistična zveza delavskega ljudstva v krajevnih skupnostih in sindikati v združenem delu, je bilo v občini evidentiranih 814 možnih kandidetov za člane temeljnih delegatov in skrb občinske skupščine. V tem obdobju je bilo opravljeno poravnano delo organizacijskega in kadrovskega značaja s zvezi s konstituiranjem delegatov, kontinuirano delovanje in delegatske skupščine.

UVELJAVLJANJE SKUPŠČINSKEGA DELEGATSKEGA SISTEMA V OBČINI GROSUPLJE

Julijana Eršte*

1. Vsebina delegatskega sistema

Z zvezno ustavo, ustavami socialističnih republik in socialističnih avtonomnih pokrajin iz leta 1974 so bila podana temeljna načela, na katerih je zasnovan, deluje, se razvija in utrjuje delegatski sistem. Določnejšo in popolnejšo opredelitev sta delegatski in skupščinski sistem dobila v zakonih, statutih temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti, statutih občin, poslovnih občinskih skupščin itd. Spremljanje in skrb za razvijanje delegatskega sistema pa je stvar najširše aktivnosti družbenopolitičnih organizacij.

Delegatski sistem je višja oblika organiziranosti delavskega razreda kot vodilne sile v naši samoupravni socialistični družbi. V življenje in delo temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti ter zborov občinske skupščine prinaša veliko novega, kvalitetnejšega. Delovni ljudje in občani se zavedajo vloge in odgovornosti, ki jo imajo v izgrajevanju novih družbenoekonomskih odnosov, saj so sami nosilci odločanja, sporazumevanja in dogovarjanja o vseh družbenih zadevah. Svoja stališča, mnenja, predloge in odločitve pa po svojih delegatih uveljavljajo v organih samoupravljanja in oblasti na vseh ravneh. S tem so dani pogoji za vsestranski razvoj najširših ustvarjalnih pobud. Novo vsebino so v delegatskem sistemu dobile družbenopolitične organizacije, strokovne službe v OZD, upravni organi občinske skupščine in krajevne skupnosti. Zato mora biti delegatsko odločanje odraz spleta vsega samoupravnega, družbenoekonomskega in političnega dogajanja in izraz hotenj in volje delovnih ljudi in občanov tistega okolja, ki je delegate izvolilo. Prvi pogoj za tvorno odločanje delegatov pa je pravočasno, popolno in objektivno informiranje ne le njih samih, temveč najširše delegatske baze, obveščenost, strokovna in družbenopolitična usposobljenost delegatov in usklajeno planiranje dela.

2. Priprave na volitve in volitve 1974

Po uspešni predvolilni aktivnosti, ki sta jo že od septembra 1973 dalje vodila Socialistična zveza delovnega ljudstva v krajevnih skupnostih in sindikati v združenem delu, je bilo v občini evidentiranih 614 možnih kandidatov za člane temeljnih delegacij v zbere občinske skupščine. V tem obdobju je bilo opravljeno pomembno delo organizacijskega in kadrovskega značaja v zvezi s konstituiranjem delegacij, konferenc delegacij in delegatske skupščine.

* Grosuplje, 61290 YU; sekretarka Skupščine občine Grosuplje.

Še skupščina odborniškega sestava je sprejela statut občine, ki določeneje opredeljuje pravice in dolžnosti delovnih ljudi in občanov, združenih ali povezanih v OZD, krajevnih skupnostih, interesnih skupnostih, družbenopolitičnih in drugih organizacijah pa tudi oblike pojasnjevanja pomembnejših odločitev ter skupščinski delegatski sistem v občini in organizacijo občinske skupščine.

Skupščina občine Grosuplje ima tri zборе:

- zbor združenega dela šteje 33 delegatov;
- zbor krajevnih skupnosti sestavlja 29 delegatov delovnih ljudi in občanov v krajevnih skupnostih;
- družbenopolitični zbor pa sestavlja 23 delegatov delovnih ljudi in občanov, organiziranih v družbenopolitičnih organizacijah.

Po odloku o določitvi okolišev in števila delegatskih mest v okoliših za zbor združenega dela in zbor krajevnih skupnosti skupščine občine Grosuplje, ki ga je sprejela tudi še skupščina odborniškega sklica, je za delegiranje delegatov v zbor združenega dela skupščine območje občine razdeljeno na 28 okolišev, in sicer:

- področje gospodarstva ima 18 okolišev z 19 delegatskimi mesti v zboru združenega dela;
- prosvetno-kulturno področje ima 3 okoliše s 3 delegatskimi mesti v zboru združenega dela;
- socialno-zdravstveno področje ima 2 okoliša z 2 delegatskima mestoma;
- področje kmetijske dejavnosti ima 3 okoliše s 7 delegatskimi mesti;
- področje obrtnih in drugih dejavnosti ima 1 okoliš z 1 delegatskim mestom;
- področje delovnih skupnosti državnih organov, družbenopolitičnih organizacij in društev, aktivnih vojaških oseb in civilnih oseb v službi obožroženih sil SFRJ pa 1 okoliš z 1 delegatskim mestom.

Za delegiranje delegatov v zbor krajevnih skupnosti skupščine občine so okoliši krajevne skupnosti, ki imajo v zboru po eno delegatsko mesto; krajevne skupnosti Dobrepolje, Grosuplje, Ivančna gorica, Šmarje-Sap, Šentvid pri Stični in Višnja gora pa imajo po dve delegatski mesti.

Za 28. in 31. marec 1974 so bile v občini Grosuplje razpisane in izvedene volitve delegatov za vse zборе skupščine občine Grosuplje. Na 133 voliščih v organizacijah združenega dela je od 10.098 vpisanih volivcev glasovalo 8.569 volivcev ali 94,2 % vseh. Na 90 voliščih v krajevnih skupnostih pa je od v volivni imenik vpisanih 16.050 volivcev glasovalo 14.930 volivcev ali 93,6 % vseh. Skupaj je bilo izvoljenih 472 delegatov; 182 v temeljnih delegacijah za zbor krajevnih skupnosti skupščine občine, 267 za zbor združenega dela skupščine občine in 23 delegatov družbenopolitičnega zbora skupščine občine. Socialni sestav delegacij je bistveno spremenjen v korist delavskega razreda. Od 472 izvoljenih delegatov je 138 žensk in 99 mladih v starosti do 27 let. Izoblikovanih je 61 temeljnih delegacij, ki štejejo od 5 do 11 članov; delovne skupnosti z do 30 zaposlenimi pa opravljajo funkcijo delegacije kot celota. 52 temeljnih delegacij v organizacijah združenega dela je povezanih v 19 konferenc delegacij, ki imajo v zboru združenega dela skupščine po eno delegatsko mesto. Samostojno delegatsko mesto v zboru združenega dela imajo naslednje

temeljne organizacije združenega dela: Kovinastroj Grosuplje, SGP Grosuplje TOZD Operativa, SGP Grosuplje — TOZD obrtne dejavnosti in skupne službe, Zmaj Sentvid pri Stični, Krim Krka, Rašica Ambrus, IMP Ivančna gorica, DVZ Ponikve in Tovarna Motvoz in platno Grosuplje, ki ima v zboru združenega dela dve delegatski mesti.

3. Konstituiranje skupščine občine in nekaterih njenih organov

Prva seja nove delegatske skupščine je bila sklicana 29. aprila 1974. Do izvolitve novega predsednika in podpredsednika skupščine občine ter predsednikov zborov so sejo posameznih zborov vodili najstarejši navzoči delegati, in sicer zbor združenega dela tov. Herman Skubic, zbor krajevnih skupnostih tov. Anton Zaviršek in družbenopolitični zbor tov. Janez Lesjak.

Na predlog Občinske konference Socialistične zveze delovnega ljudstva Grosuplje so bili izvoljeni:

- za predsednika skupščine občine Grosuplje tov. Janez Lesjak, dotedanji predsednik skupščine občine Grosuplje
- za podpredsednika skupščine občine Grosuplje tov. Ludvik Čampa,
- za predsednika družbenopolitičnega zbora skupščine občine tov. Janko Petek
- za predsednika zbora združenega dela tov. Viljem Podržaj
- za predsednika zbora krajevnih skupnosti tov. Tomaž Lendero.

V Izvršni svet skupščine Grosuplje so bili izvoljeni:

- za predsednika Izvršnega sveta tov. Janez Koščak, funkcionar Centralnega komiteja ZKS.

In za člane izvršnega sveta:

- Franc Gruden, direktor Kovinastroja Grosuplje — odgovoren za področje stanovanjskega gospodarstva, ki funkcijo opravlja nepoklicno
- Jože ing. Javornik, direktor KZ Stična — odgovoren za področje kmetijstva in gozdarstva, ki opravlja funkcijo nepoklicno
- Ludvik Križman, vodja sektorja III. v SGP Grosuplje — odgovoren za področje urbanizma, gradbene in komunalne dejavnosti, ki funkcijo opravlja nepoklicno
- Vinko Kobilca, načelnik oddelka za ljudsko obrambo skupščine občine Grosuplje — odgovoren za področje ljudske obrambe, ki funkcijo opravlja poklicno
- Jože Zupančič, načelnik oddelka za notranje zadeve skupščine občine Grosuplje — odgovoren za področje notranjih zadev, ki funkcijo opravlja poklicno
- Slavko Zupančič, načelnik oddelka za skupne in družbene službe skupščine občine Grosuplje — za področje družbenih dejavnosti, ki funkcijo opravlja poklicno.

Na seji zborov skupščine občine dne 24. in 25. septembra 1974 je bil za člana izvršnega sveta dodatno izvoljen še tov. Andrej Drmal — odgovoren za področje gospodarstva, funkcijo pa opravlja poklicno. Za novega člana izvršnega sveta je bil na seji zborov dne 23. 2. 1977 izvoljen še Andrej Ambrožič — odgovoren za področje vzgoje in izobraževanja, otroškega varstva, kulture, telesne kulture in raziskovalne dejavnosti; funkcijo opravlja poklicno.

Za predstojnike temeljnih upravnih organov skupščine občine Grosuplje so bili tedaj imenovani:

- Slavko Zupančič za načelnika oddelka za skupne in družbene službe
- Jože Zupančič za načelnika oddelka za notranje zadeve
- Vinko Kobilca za načelnika oddelka za ljudsko obrambo
- Franc Hribar za načelnika Geodetske uprave
- Milan Vrhovec za vršilca dolžnosti načelnika oddelka za gospodarstvo in komunalne zadeve

- Franc Javornik za vršilca dolžnosti načelnika oddelka za finance
- Tinca Baričič za vršilko dolžnosti načelnika davčne uprave.

Za zastopanje občine Grosuplje v Zboru občin Skupščine SR Slovenije so bili na skupni seji vseh zborov dne 5. 6. 1974 izvoljeni delegati:

- Janez Lesjak, Grosuplje
- Ludvik Čampa, Ivančna gorica
- Janko Petek, Šentvid pri Stični
- Tomaž Lendero, Videm-Dobrepolje
- Viljem Podržaj, Medvedica
- Jelenko dr. Adjanski, Grosuplje
- Edo Zgonc, Dobrepolje
- Milka ing. Fajdiga, Temenica
- Avgust ing. Gril, Grosuplje
- Ana dr. Videnič, Šentvid pri Stični
- Magda Poljšak, Račna.

4. Ocena dvehletnega delovanja temeljnih delegacij, konferenc delegacij in zborov skupščine občine

Na pobudo predsedstva skupščine občine ter Občinske konference SZDL so se dne 18. 6. 1976 sestali na skupnem posvetu vodje delegacij za zbere občinskih skupščin, člani družbenopolitičnega zbora in vodje delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti in se s tem aktivno vključili v javno razpravo o osnutku zakona o združenem delu. Proučili so stališča in sklepe republiške konference SZDL o uresničevanju ustavne vloge samoupravnih interesnih skupnosti v družbenih dejavnostih ter o razvoju družbenoekonomskih odnosih v teh skupnostih. Na podlagi poročil o samoupravnih razmerah v občinski skupščini in samoupravnih interesnih skupnostih ter po izkušnjah delovanja temeljnih in splošnih delegacij so delegati ocenili delovanje skupščinskega delegatskega sistema v občini ter razpravo usmerili na tisti del osnutka zakona o združenem delu, ki obravnava odločanje delavcev po delegatih v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti in skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti. Namen skupnega posvetovanja je bil ugotoviti predvsem pomanjkljivosti in slabosti dotedanjega delegatskega sistema kot sestavnega dela naše družbene preobrazbe, zato so bila poročila in razpravljanja vodij delegacij samih kritična.

Z možnostmi za delo temeljnih delegacij, problemom informiranosti v delegatskem sistemu in vlogo strokovnih služb v temeljnih organizacijah združenega dela, ki so pogoj uspešnega delovanja delegatskega sistema, se je soočila tudi problemska konferenca Zveze sindikatov Grosuplje v frontnem sestavu, ki je sprejela vrsto zavezujočih sklepov.

Dveletno uveljavljanje delegatskega sistema in delegatskih odnosov v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih ter zborih občinske skupščine za obdobje od konstituiranja aprila 1974 do aprila 1976 so v mesecu oktobru 1976 obravnavali tudi zbori skupščine občine Grosuplje.

A. Ocena delovanja temeljnih delegacij in konferenc delegacij

Da bi delegacije same ocenile svojo aktivnost, možnosti za delo in težave, s katerimi se srečujejo, ter nakazale rešitve za odpravo ugotovljenih nedodelanosti, so vsi vodje delegacij in konferenc delegacij za zbor združenega dela in zbor krajevnih skupnosti skupščine občine dobili poseben vprašalnik. Obdelava vprašalnika je dala naslednje ugotovitve:

1. Večina temeljnih delegacij in konferenc delegacij v organizacijah združenega dela in krajevnih skupnostih (33) se redno sestaja in v približno enakem razmerju vodi tudi evidenco o udeležbi delegatov.

2. Dosežena je že primerna povezanost temeljnih delegacij in konferenc delegacij z vsemi dejavniki okolice; v delu delegacij najčešče sodelujejo: delegati sveta krajevne skupnosti, delegati krajevnih konferenc SZDL, delegati krajevnih organizacij ZK, delegati splošnih delegacij za SIS in delegati delavskega sveta. Premajhna pa je v delu delegacij aktivnost sindikatov, mladine in strokovnih služb v TOZD.

3. Skoraj vse delegacije imajo za svoje delo zadovoljive možnosti.

4. Večina delegacij se sestaja sklepčno. Delegete za zборе skupščine občine določajo po izraženi želji oz. nagnjenju delegata ali po vrstnem redu. Delegacije redno preverjajo, če se delegat udeleži seje zбора. K pomembnejšim točkam dnevnega reda dajejo pooblaščenemu delegatu usmeritve za razpravo in odločanje v zboru.

V vprašalniku so delegacije ocenile tudi vsebino in obseg gradiva za zборе skupščine občine. Več kot polovica vprašanih delegacij je gradivo ocenila za preobširno, zadovoljne pa so z informiranostjo delegatov v glasilu Naša skupnost in so izrazile željo po večji nakladi tega glasila.

Delegacije so dale vrsto tvornih pobud in predlogov za izboljšanje delovanja skupščinskega delegatskega sistema, kar je spodbuden dokaz, da je delegatski sistem v občini zaživel, da so delovni ljudje in občani osveščeni, da so delegatski odnosi zapostavljeni, da jih je treba razvijati in utrjevati ter da to občani tudi hočejo.

B. Udeležba in aktivnost delegacij oz. delegatov v zborih občinske skupščine

Čeprav samo podatek o udeležbi delegatov na sejah pristojnega zбора ne more biti merilo za ocenjevanje aktivnosti delegacije, je pa eden od kazalcev za oceno. Delegacija, ki v zboru ne zagotavlja udeležbe svojega delegata, se gotovo ne sestaja, ne razpravlja o gradivu in ne zavzema stališč, ne prenaša hotenj svoje baze v delegatsko skupščino niti je ne more seznanjati z odločitvami, sprejetimi v skupščini. Iz podatkov o udeležbi delegatov, o številu razpravljajočih, o številu postavljenih delegatskih vprašanj ter danih predlogov pa je že moč dobiti podobo o delovanju posamezne delegacije in delegatske skupščine kot celote.

1. Zbor krajevnih skupnosti

V 2-letnem mandatnem obdobju se je zbor sestal 23-krat, od tega 5-krat samostojno, 9-krat na skupnem zasedanju z zborom združenega dela in 9-krat na skupnem zasedanju vseh zborov. Obravnaval je 184 točk dnevnega reda, neupoštevaje stalne točke: potrditev zapisnika, potrditev poročila o izvršitvi sklepov ter vprašanja in predlogi delegatov. Na vsaki seji je torej obravnaval povprečno 8 točk dnevnega reda. Glede na število delegatskih mest v zboru krajevnih skupnosti so delegacije krajevnih skupnosti zagotavljale v zboru v povprečju 84,3 % udeležbo, kar lahko ocenimo za zadovoljivo.

Podrobnejši prikaz udeležbe razpravljajočih ter postavljenih vprašanj in danih predlogov je razviden iz naslednjega pregleda:

Zap. št.	DELEGACIJA KS	Štev. del. mest	Udeležba		Sodel. v razpravi	Vprašanja in predl. delegat.
			štev. sej zbora	povpr. udel. na št. del. mest v %		
1.	Ambrus	1	18	78,3	8	7
2.	Dob	1	16	69,6	9	6
3.	Dobrepolje	2	21	76,1	13	8
4.	Grosuplje	2	21	82,6	34	8
5.	Ilova gora	1	18	78,3	2	1
6.	Ivančna gorica	2	21	84,8	22	3
7.	Krka	1	15	65,2	4	1
8.	Mlačevo	1	19	82,6	4	1
9.	Muljava	1	16	69,6	36	2
10.	Metnaj	1	16	69,6	3	3
11.	Polica	1	15	65,2	5	2
12.	Ponikve	1	20	86,9	1	1
13.	Podtabor	1	21	91,3	10	9
14.	Račna	1	20	86,9	12	10
15.	Sp. Slivnica	1	21	91,3	9	6
16.	Staro apno	1	19	82,6	6	3
17.	Stična	1	12	52,2	12	3
18.	Šentvid pri Stični	2	20	80,4	22	10
19.	Šmarje-Sap	2	20	80,4	6	4
20.	Temenica	1	16	69,6	—	7
21.	Višnja gora	2	36	86,9	58	23
22.	Zagradec	1	18	78,3	10	2
23.	Žalna	1	20	86,9	1	3

V okviru sprejetih dnevnih redov je v obravnavanem obdobju v zboru krajevnih skupnosti skupščine občine v razpravi ustvarjalno sodelovalo 287 delegatov in postavilo zboru 123 vprašanj in predlogov. Iz razprav na sejah zbora krajevnih skupnosti lahko ugotovimo, da so delegacije nekaterih krajevnih skupnosti že zaživele v pravi vsebini, čeprav je zbor nemalokrat postal

mesto za spremljanje in razreševanje samoupravne, zlasti pa materialne problematike krajevnih skupnosti, delegatsko vprašanje pa instrument za reševanje komunalne problematike v njih.

2. Zbor združenega dela

Zbor združenega dela se je v istem mandatnem obdobju sestal na 22 sejah; 4-krat na samostojnem zasedanju, 9-krat na skupnem zasedanju z zborom krajevnih skupnosti in 9-krat na skupnem zasedanju vseh zborov. Obravnaval je 193 točk dnevnega reda ali v povprečju 8,8 točk dnevnega reda na vsaki seji. Delegacije in konference delegacij so v zboru glede na število delegatskih mest zagotavljale v povprečju 73,8 % udeležbo. V razpravah je sodelovalo 72 delegatov, ki so zboru postavili 40 delegatskih vprašanj oz. predlogov.

Podrobnejši pregled aktivnosti delegacij in konferenc delegacij:

Zap. št.	Temeljna delegacija oz. konferenca delegacij	Štev. del. mest	Udeležba		Sodelovanje v razpravi	Vprašanja in predlogi delegatov
			štev. sej zбора	povpreč. udel. na štev. del. mest v %		
1.	Motvoz in platno	2	21	88,6	2	—
2.	Instalacije, Black & Decker, Splošno mizarstvo	1	20	30,9	1	2
3.	Kovinastroj	1	11	50,0	1	1
4.	SGP - TOZD Operativa	1	9	40,9	1	—
5.	SGP - TOZD obrtne dejavnosti in skupne službe	1	20	90,9	11	5
6.	Tabor, KZ Metlika, Agraria, Mercator	1	18	81,1	1	—
7.	Komunalno podjetje, Elektro Ljubljana-okolica, ŽTP, ptp	1	10	45,4	2	1
8.	Polževo, Motel, Pekarija, Knjigovodski biro	1	15	68,2	1	—
9.	Stolarsna, Apnenica, Tobak, KGP, Elektro	1	10	45,4	1	—
10.	Iskra Dobropolje	1	20	90,9	1	—
11.	IMP Ivančna gorica	1	13	59,1	2	1
12.	Universal, Iskra Višnja gora	1	19	86,4	8	—
13.	Avtoprevoz, KZ Stična, Istrabenz, Valjčni mlin	1	14	63,6	—	—
14.	Vet. postaja, LM, GG	1	12	54,5	—	2

Zap. št.	Temeljna organizacija oz. konferenca delegacij	Štev. del. mest	Udeležba		Sodelovanje v razpravi	Vprašanja in predlogi delegatov
			štev. zbora	sej povpreč. udel. na štev. del. mest v %		
15.	Sinoles, Rašica, Šentvid, Gramex, Novost, Semenarna	1	11	50,0	1	—
16.	Zmaj Šentvid	1	20	90,9	1	2
17.	Krim Krka	1	5	22,7	—	—
18.	Rašica Ambrus	1	18	81,8	—	—
19.	OŠ Grosuplje, OŠ Dobropolje, VVZ, Knjižnica Grosuplje	1	20	90,9	5	—
20.	OŠ Šentvid, POŠ Šentvid	1	20	90,9	—	—
21.	DVZ Ponikve	16	16	72,7	3	3
22.	ZD, Lekarne, Zavod za revmatske in srčne rekonvalescente	1	10	45,7	2	2
23.	OŠ Stična, Gimnazija Stična	1	19	86,4	2	—
24.	Skupina kmetov, LM	3	20	65,1	4	5
25.	Skupina kmetov, KZ Stična	3	19	57,6	8	2
26.	Skupina kmetov, KZ Dobropolje	1	3	13,6	2	—
27.	Skupina obrtnikov	1	11	50,0	3	—
28.	Delovna skupnost državnih organov	1	20	90,9	—	—

Zbor združenega dela je razpravljaval ob slabši udeležbi delegatov, nižjem številu razpravljalcev, pa še ti so se nemalokrat raje vključevali v problematiko krajevnih skupnosti, kot da bi se soočali s problematiko v združenem delu. Vzroke za to je verjetno iskati v prepočasnem prilagajanju delovnih organizacij ustavnim spremembam in včasih tudi zapoznelosti analiz o poslovnih uspehih v organizacijah združenega dela, ki jih izdeluje SDK.

3. Družbenopolitični zbor

V družbenopolitični zbor je bilo izvoljenih 23 delegatov. Ker je eden izmed njih prevzel funkcijo v Izvršnem svetu, mu mandat miruje, tako da zbor dela z 22 delegati. Zbor se je sestel 20-krat, 9-krat na skupnem zasedanju vseh zborov, 11-krat pa samostojno. Obravnaval je 142 točk dnevnega reda ali povprečno 6,8 točke. V razpravah so delegati sodelovali 109-krat in postavili 17 delegatskih vprašanj.

V obdobju od 19. 9. 1975 do 28. 9. 1976 so delegati DPZ izkazali na sejah zborov naslednjo udeležbo:

Zap. št.	Ime in priimek delegata	Udeležba od 14 sej	
		število sej	povprečen %
1.	Jelenko dr. Adjanski	7	50
2.	Janez Ahlin	3	21
3.	Avgust Erjavec	8	57
4.	Janez Gačnik	10	71
5.	Franc Godec	9	64
6.	Karel Hočevar	12	86
7.	Majda Hrovat	10	71
8.	Milena Kokotec	8	57
9.	Anton Lampret	8	57
10.	Franc Fajdiga	8	57
11.	Janez Lesjak	12	86
12.	Marica Mencin	14	100
13.	Janko Petek	11	79
14.	Magda Poljšak	10	71
15.	Ignac Orel	8	57
16.	Marjan Sešek	6	43
17.	Andrej Struna	10	71
18.	Albina Štepic	2	14
19.	Jože Volk	11	79
20.	Minči Volk	10	71
21.	Alojz Zajc	10	71
22.	Edi Zgonc	11	79

V statutu občine Grosuplje je določeno opredeljena funkcija družbenopolitičnega zbora, namreč da ta spremlja stanje in razvoj v občini, da se na vseh področjih gospodarskega in družbenega razvoja uveljavlja smer socialističnega samoupravnega razvoja in da zbor v zvezi s tem zavzema stališča, daje predloge drugima zboroma skupščine občine oz. skupščinam samoupravnih interesnih skupnosti v zadevah iz pristojnosti skupščine občine.

Delegati družbenopolitičnega zbora imajo v zboru stalen mandat, vendar je tudi med delegati tega zbora in občinsko konferenco SZDL vzpostavljeno delegatsko razmerje. V socialistični zvezi izoblikovana in usklajena stališča pomagajo delegatom, da prispevajo k zavestni socialistični samoupravni usmeritvi pri delu družbenopolitičnega zbora in skupščine kot celote. Delegati DPZ imajo pravico in dolžnost zahtevati, da občinska konferenca SZDL kot enotna fronta izrazi svoja stališča vprašanj, ki so obravnavana v zboru, kadar štejejo, da tako stališče v družbenopolitičnih organizacijah še ni izoblikovano ali da je treba sprejeta stališča pojasniti. Delegati DPZ so tudi nosilci pobud

in odgovornosti za akcije družbenopolitičnih organizacij in za uresničevanje v skupščini sprejetih odločitev.

Ob obravnavanju uveljavljanja delegatskega sistema in delegatskih odnosih v temeljnih organizacijah in skupnostih ter zborih občinske skupščine v zborih Skupščine občine Grosuplje so bili sprejeti zavezujoči sklepi in priporočila, ki so bistveno prispevali k nadaljnjemu razvijanju in utrjevanju delegatskega sistema in delegatskih odnosov v občini Grosuplje.

13. Simona Kraljica	1	1	1
14. Zmaj Svetovid	1	1	1
15. Krim Kraljica	1	1	1
16. Rada Kraljica	1	1	1
17. OŠ Grosuplje, OŠ Dolnopolje	1	1	1
18. VVZ, Kajkolec Grosuplje	1	1	1
19. OŠ Šentvid, POS Šentvid	1	1	1
20. DVZ Podšlje	1	1	1
21. ZD, Lek. št. Zdrav. in zdravstvenih storitev	1	1	1
22. OŠ Šentvid, OŠ Dolnopolje	1	1	1
23. Skupina mladostnikov	1	1	1
24. Skupina mladostnikov	1	1	1
25. Skupina mladostnikov	1	1	1
26. Skupina mladostnikov	1	1	1
27. Skupina mladostnikov	1	1	1
28. Skupina mladostnikov	1	1	1
29. Skupina mladostnikov	1	1	1
30. Skupina mladostnikov	1	1	1
31. Skupina mladostnikov	1	1	1
32. Skupina mladostnikov	1	1	1

... in da je treba upoštevati različne potanosti. Delegati DZ so tudi nosilci odgovornosti za akcije družbenopolitičnih organizacij in za uresničevanje v skupščini sprejetih odločitev. Ob obravnavanju uveljavljanja delegatskega sistema in delegatskih odnosih v temeljnih organizacijah in skupnostih ter zborih občinske skupščine v zborih Skupščine občine Grosuplje so bili sprejeti zavezujoči sklepi in priporočila, ki so bistveno prispevali k nadaljnjemu razvijanju in utrjevanju delegatskega sistema in delegatskih odnosov v občini Grosuplje.

SREDNJEROČNI RAZVOJ SOCIALNEGA SKRBTVA V OBČINI GROSUPLJE

Slavko Zupančič*

Splošne ugotovitve in osnovni cilji

Socialna problematika v občini je po obliki in vsebini zelo obsežna. V občini še vedno čutimo posledice vojne in predvojnega obdobja, razslojevanje, migracijo, probleme ostarelih kmetov ter socialno diferenciacijo med družinami in med ljudmi. Koncept socialnega varstva v občini pa je še premalo razvit in dognan zaradi nezadovoljive materialne osnove, pomanjkanja kadrov in nerazvitosti socialne službe. Socialna služba, ki je organizirana pri občinski skupnosti socialnega skrbstva, mora pokrivati celotno območje občine, ker le-ta ni organizirana v organizacijah združenega dela in v krajevnih skupnostih. Tudi družbene organizacije in društva se premalo vključujejo v to dejavnost.

Stanje socialne službe v občini je znatno pod republiškim normativom, ki določa na enega zaposlenega socialnega delavca 4000 prebivalcev, v naši občini pa je skoraj 8000 prebivalcev na enega socialnega delavca.

Z zakonom in statutom občine je določeno, da so nosilci socialnega skrbstva delovni ljudje v organizacijah združenega dela, v samoupravnih interesnih skupnostih in v krajevnih skupnostih. Področje socialnega skrbstva mora biti neposredno povezano z interesi delovnih ljudi; ti naj po programih, s samoupravnim sporazumevanjem in družbenim dogovarjanjem zagotavljajo njegov obseg in oblike ter sredstva za izvajanje programa.

Splošni cilji in naloge, ki jih bodo uresničevali v letih 1976—1980, so zlasti:

— ker je gospodarstvo neposredno povezano s splošno socialno varnostjo delavcev, je naloga organizacij združenega dela, da organizirajo socialno dejavnost in službe znotraj svoje delovne organizacije;

— na področju vzgoje in izobraževanja ter zdravstva je socialna služba nujna in je nepogrešljiv dejavnik pri izvajanju ukrepov, ki se tičejo življenjskega položaja delavca in človeka;

— krajevne skupnosti ter družbenopolitične organizacije in društva bodo glede na svoje pristojnosti in naloge samostojno reševale nekatere socialne probleme ter bolj pomagale in sodelovale pri reševanju in odpravljanju težjih socialnih problemov in pri urejanju materialnega in družinskega položaja ljudi v občini.

* Grosuplje, 61290 YU; načelnik oddelka Skupščine občine Grosuplje.

Varstvo družine

Hiter in dinamičen razvoj naše samoupravne družbe, reformni in stabilizacijski ukrepi, socialna diferenciacija in drugi družbeni pojavi vplivajo na nastajanje družbenih, družinskih in osebnih problemov.

Preprečevanje in reševanje tovrstnih socialnih problemov je ena najbolj občutljivejših in najzahtevnejših nalog samoupravne interesne skupnosti in socialne službe. S temi problemi se srečuje socialni delavec na vseh področjih dejavnosti, zlasti pri varstvu družine. Sem prištevamo urejanje odnosov med ljudmi, ki so povezani z rodbinskimi zvezmi, sorodstvom in zakonsko zvezo, ter urejanje, ki se oslanja na te odnose, to je rejništvo, posvojitve, skrbništvo itd.

V zadnjem obdobju se je obravnavalo povprečno letno naslednje število primerov s področja varstva družine:

Vrsta zadeve	Število primerov
urejanje družinskih odnosov	60
razveza zakonske zveze	9
dodelitev otroka enemu izmed staršev	6
nezakonska rojstva — ugotavljanje očetovstva	18
stalno skrbništvo za mladoletnike	19
začasno skrbništvo za mladoletnike	25
odobritev dednih dogovorov in kupoprodajnih pogodb	38
preživninski zahtevki	34
posvojitve	2
rejništvo	24
SKUPAJ	225

V srednjeročnem programu razvoja se predvidevajo na področju varstva družine naslednje naloge:

— v programiranem obdobju bodo nastale pri varstvu družine večje spremembe, tako glede števila primerov kot vsebine dela. Skupnost socialnega skrbstva prevzema z Zakonom o zakonski zvezi in družinskih razmerjih vrsto novih nalog;

— skupnost bo ustanovila zakonsko svetovalnico, da bo omogočeno bolj poglobljeno obravnavanje in proučevanje odnosov v družini. Svetovalnica bo obravnavala bodoče zakonce, po potrebi pomagala pri urejanju medosebnih odnosov v zakonski zvezi in opravljala upravne poskuse pred razvezo;

— pri obravnavanju in proučevanju razvez bo socialna služba zlasti skrbna pri dodelitvi otrok enemu izmed staršev. Pri razvezah se bo v večji meri nudila pomoč zakoncem, da obdrže z otroki stike in čustvene odnose;

— obseg dela se bo povečal v preživninskem varstvu. Tako bo vsako leto na podlagi uradno ugotovljenega podatka o povečanju življenjskih stroškov opravljena uskladitev vseh preživnin in ne samo tistih, za katere so podane zahteve o povišanju. Prva uskladitev bo opravljena v letu 1977;

— učinkovitejše se bodo obravnavala in reševala socialno-materialna sporna vprašanja razvezanih družin, zlasti pa težave in problemi pri preživljanju otrok razvezanih staršev in nezakonskih otrok;

— otrokom in mladini pod stalnim skrbništvom se bo posvečalo več skrbi pri izbiri skrbnika, namestitvi, preživljanju, zdravstvenem stanju in šolanju ter upravljanju njihovega premoženja, če ga imajo;

— ker je vedno manj oseb, voljnih sprejeti dolžnosti skrbnika, bodo v krajevnih skupnostih in družbenopolitičnih organizacijah ter društvih zainteresirali ljudi, da bi prevzeli skrbniške dolžnosti, skrbnikom pa omogočili, da bodo deležni večjega družbenomoralnega priznanja za opravljanje skrbniških dolžnosti. Pri tem bo potrebno dopolniti listo začasnih skrbnikov;

— za izvajanje odgovornih nalog v rejništvu in skrbništvu bodo organizirali izobraževanje za usposabljanje skrbnikov in rejnikov;

Mladinsko varstvo

Razvoj naše družbene skupnosti spremljajo tudi družbeno negativni pojavi pri mladini (družbeno neprilagojena mladina, vzgojno zanemarjeni otroci, mladinsko prestopništvo itd.).

Število mladoletnih prestopnikov v občini je v zadnjih letih nekoliko naraščalo — od 34 do 40 primerov letno. Večina obravnavanih primerov je bilo zaradi kaznivih dejanj zoper zasebno in družbeno premoženje, na drugem mestu so kazniva dejanja zaradi poškodovanja svarilnih znamenj in znakov, sledijo pa kazniva dejanja zoper prometne predpise.

Pri pristojnih sodiščih je bilo mladoletnikom izrečenih največ vzgojnih ukrepov: ukorov v 26 primerih, v 6 primerih vzgojni ukrep strožjega nadzorstva staršev in v 12 primerih vzgojni ukrep strožjega nadzorstva skrbstvenega organa. Vzgojni ukrepi so v večini primerov dosegli svoj namen. Pri skrbstvenem organu je bilo povprečno letno obravnavano od 10 do 20 vzgojno zanemarnjenih otrok. V to kategorijo sodijo tisti mladoletni storilci kaznivih dejanj, ki še niso stari 14 let in zato niso kazensko odgovorni ter sodijo v izključno pristojnost skrbstvenega organa. Prizadevanje skrbstvenega organa pri preusmeritvi od zavodskega varstva na rejništvo je uspešno; rezultat je nizko število mladostnikov v zavodih, saj jih je od skupnega števila 32 v zavodih le 5 vedenjsko in osebnostno motenih, drugih 27 mladoletnikov je bilo oddanih v zavode zaradi telesnih in duševnih motenj na podlagi kategorizacijskih izvidov in mnenj posebne strokovne komisije.

Za pravilno vzgojo, šolanje in poklicno usposabljanje otrok, motenih v telesnem in duševnem razvoju, si naša družba vedno bolj prizadeva. Skladno s tem se daje tudi v občini vedno več pomoči tem otrokom. Evidentiranih je 194 telesno in duševno razvojno motenih otrok, od tega je 107 šoloobveznih, od katerih je 67 vključenih v posebne oddelke osnovnih šol. Strokovne obravnave ni deležno 8 težko duševno prizadetih otrok, ki so popolnoma odvisni od tuje pomoči in jih ni možno usposabljati za nobeno pridobitno dejavnost.

V zadnjem obdobju je bilo obravnavano s področja mladinskega varstva naslednje število primerov — povprečno na leto.

Vrsta zadeve	Število primerov
mladinski prestopniki	35
otroci prestopniki	15
družbeno neprilagojena mladina	50
zavodsko varstvo — posebne šole	27
zavodsko varstvo — vedenjsko moteni	5
duševno in telesno prizadeti otroci	35
SKUPAJ	167

Za to obliko družbenega varstva mladoletnikov se s srednjeročnim programom določijo naslednje naloge:

— glede na relativen porast družbeno neprilagojene mladine in mladinskega prestopništva se bo v prihodnjem obdobju posvetila večja pozornost cenejši in uspešnejši, vendar težji preventivni dejavnosti socialnega skrbstva.

— družbenopolitične organizacije, med katerimi ima pomembno mesto Zveza socialistične mladine in Zveza prijateljev mladine, ki se niso dovolj poglobljale v mladinsko problematiko, da bi lahko spoznale potrebe in želje, družbene dolžnosti in odgovornosti mladine, bodo več sodelovale z mladino, jo osveščale in usmerjale v družbeno pozitivno dejavnost. V zvezi s tem bo potrebno izdelati ustrezen program, oblike in vsebino dela z mladino (šolsko varstvo otrok, organizacija porabe prostega časa, vključevanje v klubsko in društveno dejavnost in drugo družbenopolitično delovanje);

— glede na številne vedenjske in socialne probleme šolskih otrok se postavlja pred prosvetne delavce večja naloga pri vzgoji otrok. Na šolah bo potrebno intenzivnejše skupinsko delo strokovnih sodelavcev;

— občinska skupnost socialnega skrbstva in njena strokovna služba bo spremljala mladoletne storilce kaznivih dejanj ter jih nadzorovala;

— inšpekcijske službe skupščine občine bodo poostriale kontrolo in ukrepane proti točenju alkoholnih pijač mladoletnikom in proti kršitvi drugih predpisov, ki so v nasprotju z družbenim varstvom otrok in mladoletnikov;

— zavodsko varstvo otrok se bo urejalo le v skrajnih primerih, kadar ne bo mogoče najti druge ustrezne oblike družbenega varstva. Ta oblika družbenega varstva otrok in mladoletnikov naj predstavlja le izhod v sili, ker je relativno draga in manj uspešna. Več pomoči bodo deležni mladoletniki po odpustu iz zavodov pri vključevanju v novo življenjsko in družbeno okolje;

— pospešeno bodo nadaljevali kategorizacijo in usposabljanje telesno in duševno prizadetih otrok. Ker je mreža ustanov za vzgojo, varstvo in usposabljanje teh otrok nezadostna, bo potrebno še na drugih osnovnih šolah organizirati posebne oddelke za take otroke;

— rejništvo je še vedno ena najboljših oblik varstva tistih otrok, ki zaradi neurejenih družinskih razmer ali drugih vzrokov ne morejo živeti v svojem okolju, zato bodo organizacijsko in strokovno izboljšali rejniško

službo ter uveljavili sodobne oblike in metode dela z rejniškimi družinami, upoštevajoč, da so rejnice pretežno kmečke žene ali delavke;

— za rejnike bodo organizirali seminarje o negi in vzgoji rejencev, jih seznanili z vzroki nastajanja problemov ter načinom in metodo prilagajanja njihovih varovancev;

— več pozornosti bodo posvetili izboru in nadzoru rejniških družin. Izbirati bo treba take rejniške družine, ki bodo omogočale otrokom tako družbeno in kulturno okolje, da bo dovolj poskrbljeno za vzgojo, šolanje in poklicno usposabljanje rejencev. V zvezi s tem bo organizirana akcija za evidentiranje rejniških družin;

— za izboljšanje materialnih razmer rejencev ter za zagotovitev zadostnega števila rejniških družin in za kvalitetno opravljanje rejniških dolžnosti bodo zagotavljali primerna finančna sredstva in rejnine redno usklajevali z življenjskimi stroški pri okrbi, varstvu in vzgoji rejencev.

Družbeno varstvo odraslih oseb

Skupnost socialnega skrbstva oziroma strokovna služba socialnega skrbstva obravnava in rešuje probleme nekaterih kategorij starejšega prebivalstva, ki niso popolnoma sposobni sami se preživljati, skrbeti zase, varovati svoje pravice in koristi.

V posameznih letih je bilo evidentirano in obravnavano naslednje število takih oseb:

Kategorija oseb	Število primerov
telesno defektni — skupaj	56
a) slepi	19
b) gluhonemi	10
c) gluhi	6
č) invalidi	29
duševno defektni	65
duševno bolni	75
odpuščeni obsojenci in njihove družine	12
kronični alkoholiki	75
stalno skrbništvo	43
začasno skrbništvo	16
zavodsko varstvo odraslih oseb	44
ostarele osamljene osebe	87
ostareli osamljeni kmetje	350
nepreskrbljene osebe — socialni podpiranci	133
SKUPAJ	1020

Pod družbenim varstvom je 133 starih in onemoglih oseb, ki so materialno nepreskrbljene in živijo same v svojih ali drugih družinah. V večini teh primerov te osebe prejemajo stalno družbeno denarno pomoč in imajo zagotovljeno zdravstveno varstvo. Družbeno denarno pomoč prejema letno

povprečno 120 oseb. Povprečna družbena pomoč za upravičence, ki jim je socialna podpora edini vir preživljanja, je znašala v letu 1973 din 440, v letu 1974 din 510 in v 1975. letu 650 din. Povprečna družbena denarna pomoč za osebe, ki jim je denarna pomoč dopolnilni vir preživljanja, pa se giblje od 200 do 500 din.

Potrebe starejših in onemoglih oseb presegajo trenutne kapacitete zavodov in razpoložljiva finančna sredstva. Delovno-varstveni zavod Ponikve, ki je kombiniranega tipa, sprejema v oskrbo in varstvo poleg težjih mlajših invalidov tudi starejše onemogle in upokojene osebe iz občin Grosuplje, Kočevje in Ribnica. Zavod je bil adaptiran in rekonstruiran, ker njihovi prostori niso ustrezali sanitarno-tehničnim zahtevam. Skupščina občine je v ta namen posredno iz sklada za stanovanjsko izgradnjo upokojencev, občinskega solidarnostnega sklada in proračuna občine pokrila obveznosti v skupnem znesku 1.442.300 din. Zaradi podražitev gradbenih, obrtniških in instalacijskih del ter dodatnih del se je obveznost občine povečala za 334.251 din, za ureditev komunalnih naprav in kotlovnice pa še 481.899 din. Skupna obveznost občine je bila 2.258.450 din in je bila v celoti poravnana.

Na področju družbenega varstva odraslih oseb se bodo v obdobju, za katerega se sprejema srednjeročni plan, opravile naslednje naloge:

— število telesno in duševno prizadetih odraslih oseb, katerim je potrebno družbeno varstvo in pomoč v prihodnjem obdobju, ne bo naraščalo, ker družbena skupnost vedno bolj skrbi za socialno varnost ljudi;

— ker je v občini relativno precej telesno in duševno prizadetih oseb, zlasti v produktivnem obdobju starosti, se bodo te osebe usposabljale in vključevale v normalno okolje, kajti rehabilitacija invalidnih oseb se mora obravnavati ne le kot humana dejavnost, temveč tudi kot ekonomska nujnost;

— za varstvo oseb, ki zaradi svojih psihopatoloških motenj ne morejo delati in živeti v normalnem okolju, zdravljenje pa pri njih ni uspešno, bo nujno v republiškem merilu ustanoviti poseben zaščitni zavod z delavnicami in internu oskrbo. Za lažje duševno prizadete osebe, ki ne potrebujejo aktivne terapije, nimajo pa svojcev, ki bi lahko skrbeli zanje, je primerna nastanitev v individualnih družinah. Socialna služba bo ugotovila zanje primerna delovna mesta in poiskala družine, ki bodo sprejele v oskrbo te bolnike;

— skupnost socialnega skrbstva in zdravstvena skupnost, skupaj s klubom zdravljenih alkoholikov, bodo izdelali kontinuiran program za preprečevanje alkoholizma in zdravljenje alkoholikov. Ker je alkoholizem družbeni problem, bodo pri preprečevanju in zdravljenju alkoholizma sodelovale tudi organizacije združenega dela, družbenopolitične organizacije, krajevne skupnosti in društva, zdravstvena služba in koordinacijski odbor za boj proti alkoholizmu;

— za resocializacijo odpuščenih obsojencev je potrebno doseči boljšo povezavo med kazensko-poboljševalnimi domovi in skrbstvenim organom ter poleg običajne družbene pomoči organizirati svetovalno pomoč tem osebam in družinam;

— ker skrbstveni organ zaradi drugih neodložljivih nalog ni dosledno in sistematično izvajal nalog v skrbništvu, bo v prihodnjem obdobju temu

vprašanju posvetil več pozornosti. Skrbnike bo usposobil za uspešnejše opravljanje skrbniških dolžnosti in jim dajal stalno in sistematično pomoč. Bolj zavzet in skrben bo pri sprejemanju občasnih in letnih poročil skrbnikov, ki upravljajo premoženje in skrbijo za osebe pod skrbništvom;

— skupščina občine in skupnost socialnega skrbstva bo sodelovala z Delovno-varstvenim zavodom Ponikve in mu materialno in strokovno pomagala, zlasti pri urejanju zavodskega varstva ostarelih in upokojenih oseb;

— glede na vedno bolj pereča vprašanja socialne pomoči ostarelim in onemoglim ljudem se bodo bolj intenzivno razvijale razne oblike skrbi za te osebe. Prednost se bo dajala družinski oskrbi, ker je ostarelim ljudem mnogo bližja, kakor življenje v zavodu, je cenejša, hkrati pa razbremenjuje nezadostne zavodske kapacitete;

— višina družbeno denarne pomoči se bo vsako leto usklajevala z gibanjem življenjskih stroškov ter s potrebami pri preživljanju teh oseb;

— za ostarele in osamljene osebe, katerim ni potrebna denarna pomoč, bo občinska skupnost socialnega skrbstva s sodelovanjem Socialistične zveze, krajevnih skupnosti ter organizacij in društev organizirala sosedsko pomoč in vplivala na otroke in svojce starejših oseb, da bodo izpolnjevali dolžnosti pri preživljanju in oskrbi teh oseb.

Atko pa to delimo in kolikor, naravno omogočiti uprilo zaposlitve obli, staršer doraščajočima strova, pretrava v predolski starost, lieta in tako varnost, ki je tako noga našega baje potrebaja.

Lani dogradili vrta v dnevna omogoča spravo dnevno družbena varstvo 60 predolskih otrokov, leta na 5. marcu smo omogočili z dograditvijo vrta v Smarju organizirane družbena varstvo novim 60 mladičom in tako pomagali staršem skrbno skrbnost Smarje.

Tudi tu je omogočilo gradnja vnae sodelovanje skupnosti otroškega varstva Grosuplje s krajevo skupnostjo Smarje. Po medsebojnem dogovoru skupna sredstva so bila vsač za pričetek gradnje. Krajeva skupnost Smarje je svojo sponzorstvo strova sredstva nakazala na poseben račun SSK Grosuplje. Sredstva je v ta namen odprla skupnost otroškega varstva Grosuplje ter tudi sama sročila sredstva za materialno uporabo — gradnja vrta Smarje. Na zvrno je poskali pomoči podjetja Marica, ki ne le da je gradnja materialni vrta, ampak tam je omogočilo po podružnici Ljubljanskega tuzna Ljubljana te posojilo v vrta mladičev jekih sredstev. Dopolnilna sredstva so pridobivanje novih prodajcev nam pa je tudi dodala. Zvrna skupnost otroškega varstva v SK Slovenija.

Tako se predolski strovi vrta naj vključujejo v dnevno organizirano varstvo. Upamo, da bomo do leta 1980 dosegli da bo vključenih v varstveno-varstveni zavod od 16 do 18 %, predolskih otrok.

Uresničitev programa mora mora biti vodila, kajti pri nas imamo že vse prava socialnih problemov in socialnih vaila. Se so primeri, da so otroci prepričani sami sobi, da jih nihče ne varuje in ne skrbi zanja, dokler

DRUŽBENO VARSTVO PREDŠOLSKIH OTROK

Hilda Lučovnik*

Prvi uspehi intenzivnega dela zadnjih dveh let so dali skupnosti otroškega varstva Grosuplje pogum, da svoje delo nadaljuje in si začrta nov petletni delovni program.

Če naj poteka naše delo pod geslom

»Vse za dobro naših doraščajočih otrok, ki so naša prihodnost«

potem nas ne smejo zaustaviti v tej skrbi in prizadevanju nobene težave.

Dobro se zavedamo, da bomo otrokom izročili vse, kar smo ustvarili in dosegli s trudom in delom svojih rok, z znanjem in sposobnostjo ob tako hitrem in nenehnem razvoju življenja, tehnike, ob razvoju potreb naše družbe. Prav zato moramo vedeti, kakšne so naše naloge in dolžnosti, koliko lahko in koliko moramo storiti, da bomo ob tem naglem in zahtevnem tempu življenja stopali v korak s časom.

Ako pa to želimo in hočemo, moramo omogočiti spričo zaposlitve obeh staršev doraščajočemu otroku, predvsem v predšolski starosti, tisto in tako varnost, ki jo tako nežno majhno bitje potrebuje.

Lani dograjeni vrtec v Šentvidu omogoča skrbno dnevno družbeno varstvo 60 predšolskim otrokom, letos za 8. marec smo omogočili z dograditvijo vrtca v Šmarju organizirano družbeno varstvo novim 60 malčkom in tako pomagali staršem krajevne skupnosti Šmarje.

Tudi tu je omogočilo gradnjo tesno sodelovanje skupnosti otroškega varstva Grosuplje s krajevno skupnostjo Šmarje. Po medsebojnem dogovoru združena sredstva so dala osnovo za pričetek gradnje. Krajevna skupnost Šmarje je svoja s samoprispevkom zbrana sredstva nakazala na poseben račun SDK Grosuplje, katerega je v ta namen odprla skupnost otroškega varstva Grosuplje ter tudi sama izločala sredstva za namensko uporabo — gradnjo vrtca Šmarje. Ne smemo pa pozabiti pomoči podjetja Marles, ki ne le da je gradilo montažni vrtec, ampak nam je omogočilo po podružnici Ljubljanske banke Ljubljana še posojilo v znesku manjkajočih sredstev. Dopolnilna sredstva za pridobivanje novih prostorov nam pa je tudi dodelila Zveza skupnosti otroškega varstva v SR Sloveniji.

Tako se predšolski otroci vedno bolj vključujejo v dnevno organizirano varstvo. Upamo, da bomo do leta 1980 dosegli, da bo vključenih v vzgojno-varstveni zavod od 16 do 18 % predšolskih otrok.

Uresničitev programa nam mora biti vodilo, kajti pri nas imamo še vse preveč socialnih problemov in socialnih razlik. Še so primeri, da so otroci prepuščeni sami sebi, da jih nihče ne varuje in ne skrbi zanje, dokler

* Grosuplje, 61290 YU, osnovna šola Louisa Adamiča.

se starši ne vrnejo z dela. Zgodi pa se, da se nekateri starši zaradi preutrujenosti in prezaposlenosti marsikdaj tudi kadar so doma, z otroki preveč ne ukvarjajo.

V samem Grosupljem je s priselitvijo novih, predvsem mladih družin postala razširitev organiziranega družbenega varstva tako nujna, da se je krajevna skupnost odločila za razpis novega samoprispevka. Referendum je bil 26. decembra 1976 in je uspel. Za uvedbo samoprispevka — z njim zbrana sredstva bodo predvsem za graditev centralnega vrtca v Grosupljem — je glasovalo 81,8 % vseh glasovalcev.

Samoprispevek za graditev vrtcev je sprejet sedaj v treh krajevnih skupnostih: Šmarje, Višnja gora in Grosuplje.

S samoprispevki zbrana sredstva v krajevnih skupnostih in pa sredstva, ki se zbirajo pri skupnosti otroškega varstva Grosuplje skupaj z dopolnilnimi sredstvi zveze skupnosti otroškega varstva SR Slovenije omogočajo graditev prepotrebni vrtcev, kajti le tako bodo izginile socialne razlike in predšolskim otrokom bomo dali ne le dnevno organizirano družbeno varstvo, ampak tudi enotno vzgojo.

UREJANJE OKOLICE

Jože Strgar*

Med tovarnami, ki skrbijo za urejeno okolje ob svojih objektih, je tudi Tovarna pletenin Rašica, Ljubljana. Ta skrb je najprej posvečena matični tovarni v Gameljnah pri Ljubljani, potem pa tudi obratom, ki nastajajo nanovo — v Šentvidu pri Stični ter v Ambrusu na Dolenjskem. V vseh treh primerih ne gre zgolj za dekoracijo, ampak za pravo urejanje okolice tovarniških objektov.

Tovarne že po svoji naravi ne povečujejo harmonije prostora, krajine, ne z objekti in še manj s proizvodnjo. Zato je treba iskati možnosti, kako tovarno z njenim gospodarskim življenjem vključiti v kraj in krajino. Pri tem gre najprej za naš skupni življenjski prostor in za urejenost znotraj tovarniškega kompleksa, kamor ljudje prihajajo in tam delajo. Šele na tretjem mestu smemo vključiti potrebo po reprezentanci.

Omenjeni trije razlogi, zaradi katerih urejamo okolje tovarn, so glavni, temeljni. So pa še drugi, tudi pomembni, npr. strateško-vojaški. Ali je prav, če stoji tovarna, važen gospodarski objekt, sredi polja in je vidna »kakor na dlani«?

Tovarna Rašica popolnoma razume vse te razsežnosti in se uvršča med tiste, ki jim je širše in ožje okolje stalna skrb.

Z idejnimi načrti in kratkim komentarjem predstavljamo dva nova obrata Rašice, in sicer v Šentvidu pri Stični ter v Ambrusu na Dolenjskem. V Šentvidu je načrt že izveden, obrat v Ambrusu pa se šele gradi.

1. Šentvid pri Stični

Načrt predvideva krog in krog poleg potrebne žične ograje še živo mejo iz cvetočih grmovnic. Agresivnost žične ograje bo s tem skoraj izničena, hkrati bo ostal prostor poudarjeno uokvirjen. Meja bo dosegla višino ograje, enkrat letno bo obilno cvetela.

Parkirni prostor je oplemeniten z drevjem in nizkimi grmovnicami. Drevje bo dajalo potrebno senco, grmovnice pod njim pa bodo v spodnji plasti razčlenile asfaltno površino. Nastalo bo dvoetažno zelenje, ki bo dajalo parkirnemu prostoru svoj pečat, občutek zasičenosti z zelenjem.

Neposredno ob vhodu v tovarno, v poslopje sta predvidena dva manjša motiva, ki se vključujeta v celotno ureditev, a sta predvsem dekoracija pred stavbo.

Posamezne skupine dreves oziroma grmovnic so razporejene po površini tako, da vzbujajo vtis obilnega zelenja, da dajejo potrebno senco, zaščito proti vetru in pripeki.

* 61231 Ljubljana — Črnuče YU, Katreževa pot 34 b, dipl. inž. agr., spec. za dendrologijo.

Na prostoru za tovarniškim objektom je ravna površina, ki je namenjena za pasivno rekreacijo, to je posedanje ter kratke sprehode. Delavci, ki čakajo na delo ali imajo odmor, se bodo tu lahko zadrževali — imeli bodo možnost za kratko bivanje na zraku, soncu ali senci. Motivi rastlin so urejeni tako, da bodo služili temu namenu. Potrebne poti so popločene, da je mogoča hoja tudi v manj ugodnem vremenu. Klopi so preproste, a udobne in razporejene po soncu in senci, za tako ali drugačno potrebo.

Celotna ureditev vključuje obrat v širši krajinski prostor, a je hkrati svet zase. Intenzivna oskrba zelenic je predvidena samo ob neposredni okolici objekta, večji spodnji del pa zaživi kot travnik.

2. Ambrus na Dolenjskem

Nova tovarna je predvidena na odprtem prostoru zunaj vasi, na rahlo vzpenjajočem se kraškem terenu. Vrtna ureditev upošteva to stanje in kar najbolj vključuje te krajinske značilnosti v tovarniški prostor. Severna stran, ki je največja in se rahlo vzpenja, je torej dominantna, je dopolnjena samo z manjšimi skupinami cvetočih grmovnic. S to stranjo se tovarniški prostor povezuje s širšo krajino.

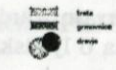
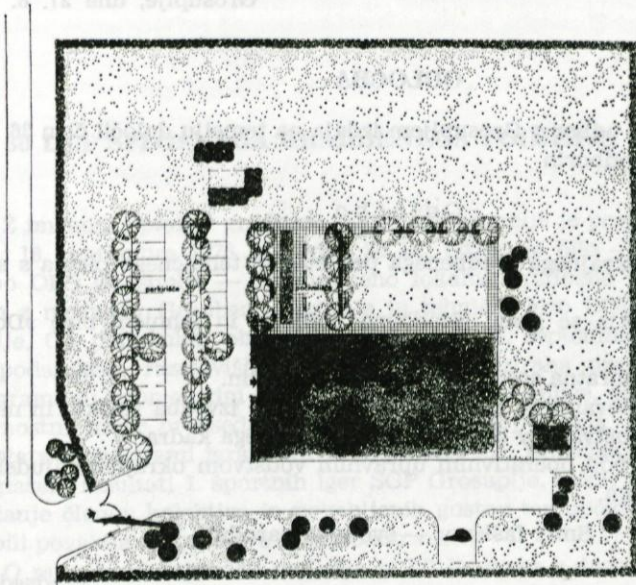
Samostojna ter intenzivna vrtna ureditev je predvidena na južni ter zahodni strani, kjer je prostor tudi funkcionalno intenziven in služi potrebam tovarniškega gospodarjenja.

Na sončni strani tovarniške delovne dvorane je predvidena vrsta prosojnih dreves, ki so poleti zelena, pozimi pa gola. Drevesa ob cesti so dopolnilo prvim in bodo obvladovala asfaltne površine pred tovarno. Pod tem drevjem je še podrast — grmovnice, ki bodo zapirale proti vzdolžni zunanji cesti.

Severozahodna stranica, to je ob parkirnem prostoru in dvorišču, je zasajena s cvetočo živo mejo. Plakovane površine so s tem zaključene z zeleno steno. Manjše površine na dvorišču, ki so zasičene z rastlinjem, so proti tež asfaltnim ploškvam.

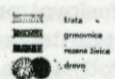
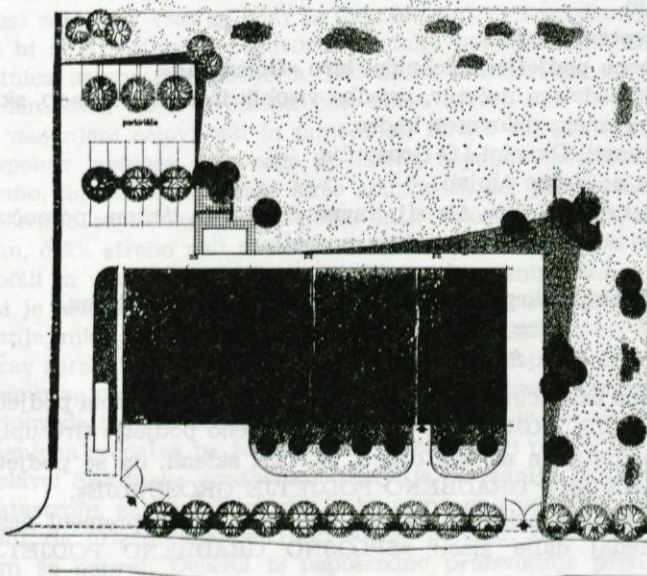
Parkirni prostor je v meri, ki ga omogoča teren, ne da bi se bistveno spreminjal. Dvoetažno zelenje ustvarja senco ter vrtno vzdušje. Obe brežini: ob parkirnem prostoru in ob stavbi, sta strnjeno zasajeni z razraščajočimi grmovnicami. Brežine so s tem utrjene in hkrati urejene.

Predel za pasivno rekreacijo, to je za krajše bivanje na prostem, je opremljen s preprostimi klopmi — deloma v senci, deloma na soncu.

rašica
 OBRAT ŠENTVID PRI STIČNI
 VRTNA UREDITEV
 M 1:200

JOŽE STIGAR, DPL. ING. HORT.
 ČRNAČA OKTOBER 1976

ambrus „rašica“
 VRTNA UREDITEV
 IDEJNI NACRT
 M 1:200

JOŽE STIGAR, DPL. ING. HORT.
 ČRNAČA DECEMBER 1976

Okrajni ljudski odbor Grosuplje
opr. št.: 1441/1

Grosuplje, dne 27. 8. 1946

ODLOČBA

Okrajni ljudski odbor v Grosupljem izdaja na temelju določil člen 36. t. 7. Zakona o ljudskih odborih

O d l o č b o

o ustanovitvi okrajnega gradbenega podjetja in tehničnega biroja s sedežem v Grosupljem:

1. Firma podjetja se glasi: Gradbeno podjetje in tehnični biro »Dolengrad« Grosuplje.
2. Osnovna in obratna sredstva znašajo 500.000 din.
3. Predmet poslovanja je a) izdelava načrtov, b) izvedba visokih in nizkih zgradb, c) skrb za ustvaritev kvalificiranega delovnega kadra.
4. Podjetje bo pod operativnim upravnim vodstvom okrajnega ljudskega odbora v Grosupljem.

Smrt fašizmu — svoboda narodu!

Tajnik:
Perovšek Vinko

Predsednik:
Urbančič Karol

16.

3703

Sedež: Grosuplje

Dan vpisa: 18. septembra 1946.

Besedilo: **Gradbeno podjetje in tehnični biro »Dolengrad«.**

Poslovni promet: izdelava načrtov, izvedba visokih in nizkih zgradb, skrb za ustvaritev kvalificiranega delovnega kadra.

Podjetje je ustanovil: Okrajni LO Grosuplje.

Ravnatelj podjetja: Nebec Alojzij.

Podjetje podpisujejo: Nebec Alojzij, ravnatelj, Čepin Anton, pomočnik ravnatelja in Traven Anica, knjigovodkinja podjetja.

Okrožni LO ljubljanskega okrožja, finančni oddelek, Ljubljana,

dne 27. septembra 1946.

Št. 6129—II—1946.

Po sklepu Okrajne skupščine Grosuplje z dne 28. 4. 1947 se firma podjetja spremeni in glasi: »DOLENJGRAD« — Okrajno gradbeno podjetje Grosuplje.

Delavski svet podjetja je na seji dne 8. 11. 1952 sklenil, da se podjetje preimenuje v »DOLENJSKO GRADBENO PODJETJE GROSUPLJE«.

Delavski svet s svojim sklepom na seji dne 26. 6. 1961 spremeni naziv firme, ki se od tedaj dalje glasi: »SPLOŠNO GRADBENO PODJETJE GROSUPLJE«.

Sedež: Grosuplje, Taborska c. 13.

30 LET SPLOŠNEGA GRADBENEGA PODJETJA GROSUPLJE*

Z imenom Splošno gradbeno podjetje Grosuplje je povezanih 30 let trdega dela. 18. septembra 1976 je minilo 30 let, odkar je bilo — registrirano z odločbo OLO Grosuplje — ustanovljeno lokalno gradbeno podjetje v Grosupljem z nazivom: Gradbeno podjetje in tehnični biro DOLENJGRAD — Grosuplje. Ob pomembni obletnici je bila dne 24. septembra 1976 v prostorih Gospodarskega razstavišča v Ljubljani organizirana proslava z naslednjim programom: promenadni koncert godbe ljudske milice, otvoritev slovesnosti, slavnostni govor predsednika delavskega sveta podjetja, nastop Slovenskega okteta z recitacijami igralca SNG Ljubljana tov. Rohačka; na proslavi so bili razglašeni rezultati I. športnih iger SGP Grosuplje, nakar je sledilo tovariško srečanje članov kolektiva in povabljenih gostov ter upokojujencev podjetja, ki so bili povabila na proslavo res izredno veseli.

O razvoju in napredku podjetja je bil že govor v dveh številkah Zbornika občine Grosuplje. Povzetek razvoja v 30-letnem obdobju je bil prikazan tudi v slavnostnem govoru na proslavi 24. 9. 1976.

»Kot predsedniku najvišjega organa upravljanja v Splošnem gradbenem podjetju Grosuplje mi je naložena nadvse častna, pa vendar nič lahka dolžnost kot slavnostni govornik spregovoriti na tej naši slovesnosti. Nadvse častna dolžnost zato, ker vsaj za zdaj še niso številni tisti predsedniki delavskih svetov, ki bi imeli priliko spregovoriti ob tako pomembnem jubileju, kot je 30. obletnica ustanovitve podjetja. Nič lahka dolžnost pa zato, ker mi je v omejenem času težko prikazati pot, dolgo 30 let, ker je težko prikazati to pot v vsej njeni celovitosti in popolnosti in ker mi je obenem težko veseliti se uspehov lastnega delovnega kolektiva, uspehov tovarišev sodelavcev; saj vsi vemo, da del članov naše širše skupnosti, del prebivalcev naše republike in sosednje republike Italije nemo in z žalostjo v očeh čaka boljši jutrišnji dan, čaka streho nad glavo in kotiček, v katerem bi se ljudje vsaj malo odpočili in v katerega bi se skrili pred neizprosnimi zakoni narave. Pa vendar mi je nekoliko lažje, ker vem, da ves delovni kolektiv našega podjetja misli nanje, misli na njihovo veliko stisko in jim skuša v tej stiski tudi pomagati. Prav zaradi tega je današnja proslava skromnejša, uokvirjena v meje tistega, čemur se v danem, nepričakovanem in nezaželenem trenutku nismo mogli več odpovedati. Širše zastavljeni obseg proslave je zavestno opuščen, za to namenjena sredstva pa že nakazana prizadetemu področju; s tem mi gradbinci, delavci Splošnega gradbenega podjetja Grosuplje, skušamo omiliti posledice katastrofe, zavedajoč se, da je to samo ena od oblik pomoči, zavedajoč se tudi, da prizadeti potrebujejo še več pomoči; trdno smo odločeni pomagati jim še naprej. Delavci iz neposredne proizvodnje predlagajo, da bi delali

* Zbral in uredil Alojz Škrjanc, SPG Grosuplje, YU 61290, Taborska cesta.

na eno od prostih sobot in to priča o pripravljenosti članov kolektiva za neposredno fizično pomoč. Pripravljenost ne samo našega, temveč tudi delovnih kolektivov širom po Sloveniji in Jugoslaviji za pomoč prizadetemu področju naj vlije tamkajšnjim prebivalcem toliko moči in poguma, da bodo v nastali stiski vzdržali, saj lahko računajo na pomoč vseh nas in širše družbene skupnosti.

Za nami je 30 let trdega dela. 18. septembra je namreč minilo 30 let, odkar je bilo po odločbi Okrajnega ljudskega odbora Grosuplje v sodni register vpisano med gradbenimi podjetji novo ime:

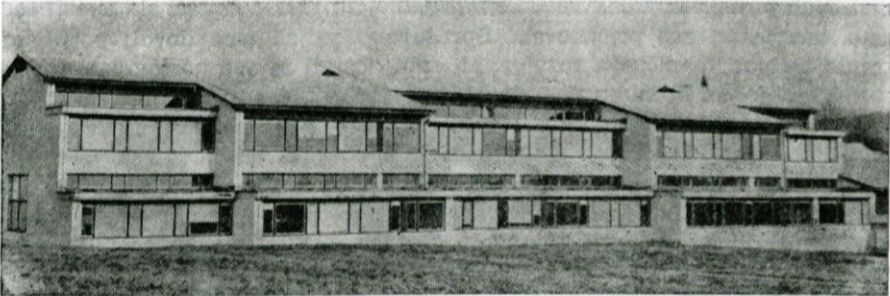
Gradbeno podjetje in tehnični biro Dolenjgrad — Grosuplje. Za nami je torej 30 let dolge poti, v katero so zabetonirana imena velikega števila ljudi, med njimi tudi tistih — pet po številu — ki so preživel 30 let dela pri podjetju. Njihova imena, zapisana na skromne plakete, ki so jim bile podeljene na slavnostni seji delavskega sveta podjetja dne 22. tega meseca in ki so zapisana na prvih straneh kronike našega podjetja, naj se zvrste pred nami: Anton Božnar, Viktor Oblak, Franc Fink, Milan Ljubič. Pred nas stopa tudi ime človeka, ki je 30 let dela preživel na vodilnem delovnem mestu v podjetju, ki pozna kronološki razvoj podjetja od prvega trenutka in je ta razvoj, ki danes postaja že zgodovina, ustvarjal skupaj z drugimi delovnimi tovariši in ga tudi usmerjal, na čigar pobudo je takratni OLO Grosuplje ustanovil lokalno gradbeno podjetje, čigar ime je zapisano v ustanovitveno odločbo in srca mnogih sedanjih in bivših delavcev našega podjetja — to je ime generalnega direktorja podjetja tov. **Alojza Nebca**.

V to 30-letno pot so nadalje zapisana imena tistih, ki so kot izkušeni delavci pristopali v vrste mladega kolektiva, pa so se kasneje upokojili ali pa jih ni več med nami, imena vseh tistih številnih delavcev iz Hrvaške, Bosne in Hercegovine ter Makedonije, ki so daleč od doma in svojih domačih iskali z delom pri podjetju večji kos boljšega kruha, pa ne nazadnje tudi imena tistih, ki so včeraj in predvčerajšnjim pričeli pri podjetju svojih lastnih 30 let.

Ko se ob ugotavljanju uspehov in pregledovanju dela oziramo nazaj na to prehojeno pot, nam je preživeto obdobje živo pred očmi, saj se z njim srečujemo na vsakem koraku in ob vsem, kar danes imamo in kar načrtujemo ter ustvarjamo. Tudi današnja slovesnost je del te poti, vendar najmanj njen konec, saj je vsa preteklost podjetja tudi naša prihodnost. Ponosno lahko trdimo, da so vsi delavci v preteklem obdobju v resnici storili izredno veliko za razvoj podjetja in za napredek proizvodnje. Po njihovi zaslugi je danes tisto Okrajno gradbeno podjetje, ustanovljeno leta 1946 v kaj malo znanem naselju Grosuplje, postalo veliko slovensko gradbeno podjetje, eno izmed največjih, s čez 2000 zaposlenimi delavci ter več kot 200 vajenci. Delavci, ki so ustvarjali ta in tak kolektiv, so prav gotovo lahko ponosni na tisto, kar so ustvarjali. Naj nam kratek kronološki prikaz razvoja podjetja pokaže delček tega, kar smo storili.

Ob ustanovitvi je imelo podjetje 7 zaposlenih, ob koncu leta 1946, to je le nekaj mesecev po ustanovitvi, pa že 48 delavcev. Iz kronike podjetja je razvidno, da je bil v istem letu nabavljen prvi betonski mešalec, v letu 1947 pa drugi; uporabljen je bil pri takrat največjem objektu, ki ga je podjetje gradilo, to je pri Tovarni usnja v Šmartnem pri Litiji.

Prvič v zgodovini podjetja sta bili istega leta ustanovljeni dve sindikalni podružnici. Že spomladi leta 1948 je bila organizirana osnovna organizacija Zveze komunistov. Ob koncu leta je podjetje zaposlovalo 245 delavcev. V letu 1953, po predhodnih splošnih težavah pri investicijah, se je prvič pričela odaja del z javnimi natečaji in prav na takem javnem natečaju je podjetju uspelo pridobiti dela za JLA v Metliki, Novem mestu in Črnomlju. V obdobju po letu 1954, izraziteje pa v letih 1957 in 1958 ter dalje, je podjetje pričelo dobivati vse več gradbenih del v Ljubljani oziroma na njenem področju. Tako je podjetje v letu 1960 opravilo vseh del za 549.312.228 starih dinarjev, od tega pa kar 93 % na območju takratnega okraja Ljubljana. Prenos dejavnosti podjetja na ljubljansko območje je odvzelo dotedanjemu nazivu firme, ki se je od novembra 1952 glasil: Dolenjsko gradbeno podjetje Grosuplje, pokrajinski pomen; zato je bilo s sklepom delavskega sveta v letu 1961 spremenjeno tudi ime firme, ki se vse od takrat pa do danes glasi Splošno gradbeno podjetje Grosuplje. Za letom 1961 je nastopilo — lahko ga imenujemo — »suh« leto 1962 in z njim varčevanje, pomanjkanje investicij in nekako mrtvilo v gradbeništvu. Izhod iz nelahke situacije je podjetje našlo v gradnji za tržišče, katere se je kot prve v Sloveniji dovolj pogumno lotilo in lahko rečemo tudi uspelo, saj je že leta 1963 opravilo kar 60 % vseh svojih del za tržišče. Usmerjenost v gradnjo za tržišče je od takrat očitna vse do danes, ko ima podjetje v gradnji 1965 stanovanj.

Osnovna šola Louis Adamič v Grosupljem

V obdobju po letu 1963 se kaže nenehna rast in razvoj podjetja. Obseg in vrednost del iz leta v leto naraščata. In tako se pred nami danes, ko pregledujemo prehojeno pot zadnjih 30 let, kot to pot kronološko opredeljujemo in jo tudi ocenjujemo, zvrsti dolg seznam zgrajenih objektov, od osnovnih in drugih šol ter fakultet, od železniških postaj, od zdravstvenih domov, od reprezentančnih in pomembnih gospodarskih objektov do celih stanovanjskih sosesk. 25 objektov za šolstvo, 14 objektov za zdravstvo, 8 železniških postaj, 16 bencinskih črpalk, 9 večjih poštnih poslopij, večje število cestnih in železniških mostov, 4200 zgrajenih stanovanj do konca leta 1975 in čez 60.000 m² trgovskih in poslovnih prostorov, to so številke, ki našemu kolektivu mnogo pomenijo. Prav tako mnogo pomenijo imena industrijskih objektov, kot so: Tovarna usnja v Šmartnem pri Litiji, industrijski objekti tovarne Belsad,

Tovarna vijakov, Modna oblačila, Mizarstvo Grosuplje, Kovinastroj Grosuplje, Mercator, EMBA, Kovinoplastika Lož, Kovinska industrija Ig, Industrija Jarše, Terminal in pristaniška zgradba letališča Brnik; še in še bi lahko naštevali.

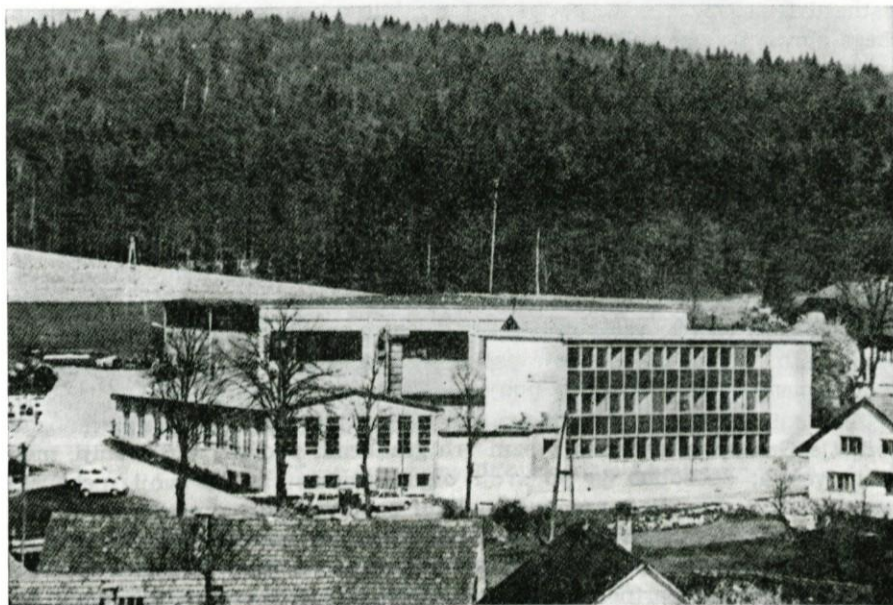
Posebej moram omeniti gradnjo celotnega predela poslovno-stanovanjskih objektov med Titovo, Linhartovo in Vojkovo ulico za Bežigradom v Ljubljani, kjer je podjetje opravilo ves postopek urbanizacije, projektiranja in gradnje. Ta kompleks zajema okoli 60 tisoč uporabnih stanovanjskih oz. poslovnih površin z vsemi komunalnimi napravami in podhodi pod Titovo in Linhartovo in Vojkovo ulico za Bežigradom v Ljubljani in ustvarja novo podobo sodobnega mesta Ljubljane, natančneje bežigrajskega centra. Stanovanjske soseske, kot so Soseska VS-6, VS-3 in VS-4, kompleks individualnih hiš v Murglah, Soseska BS-7 za Bežigradom ter Štepanjsko naselje, pri katerih podjetje sodeluje v okviru planov in programov sestavljene organizacije industrijskih gradbenih podjetij IMOS, zazidalni kompleksi ob Poljanski cesti in Vodovodni ulici posebej pričajo o prizadevanjih, izkušnjah in tudi kvaliteti tega kolektiva.

Vse te številne gradnje, ki jih je kolektiv podjetja izpeljal od leta 1958 v Ljubljani, kažejo na to, da naše podjetje ne prihaja v belo Ljubljano kot simboličen gost iz dolenjske pokrajine, temveč da je to lepo mesto, v katerem poteka tudi naše praznovanje z današnjo slovesnostjo, del nas, del našega kolektiva, velik del naše preteklosti in prepričani smo, da tudi velik del naše prihodnosti.

Kljub povedanemu se vseeno sprašujemo, ali smo dali naši skupnosti vse tisto, kar je od nas pričakovala. Sprašujemo se, ali smo dovolj pogumno krenili po poti tehničnega razvoja, ali smo dosegli že vse postavljene samoupravne cilje, da bi lahko postali zgled in vodilo drugim delovnim organizacijam. Upamo si trditi in prepričani smo, da smo ob sodelovanju vseh delavcev podjetja, slehernega izmed nas dosegli velik razvoj, da smo skušali poiskati in uporabiti vse tiste dosežke moderne tehnike in tehnologije, ki so nam bili dosegljivi, da smo dosegli visok strokovni nivo, ki mu daje podlago številni kader mladih strokovnjakov, ter da smo dosegli in še dosegamo zavidanja vredno kvaliteto; ta je bila ves čas osnova našemu delu.

Prepričani smo tudi, da smo razumeli klic po samoupravnih spremembah v naši družbi, kar dokazujejo poglobljeni samoupravni odnosi v naših treh temeljnih organizacijah združenega dela in delovnih skupnostih skupnih služb. Zavedamo se pri tem, da je celotna preobrazba na samoupravnem področju proces, ki bo na naši nadaljnji poti zahteval še veliko poglobljenega dela. To smo konkretno ugotovili tudi pri analiziranju samoupravnih razmer ob široki razpravi o osnutku zakona o združenem delu, tako imenovane male ustave delavcev, ki jo v celoti podpiramo, zavedajoč se pri tem, da smo že danes dolžni še bolj poglobiti samoupravne odnose in da se bomo morali ob poglobljanju teh odnosov na osnovah prav te male ustave delavcev tudi samoupravno organizirati. Okoli 450 delavcev -- delegatov v samoupravnih organih temeljnih organizacij in podjetja kot celote, številni delegati in delegacije v družbenopolitičnih skupnostih in samoupravnih interesnih skupnostih, delegati v sestavljeni organizaciji IMOS ter njihovo poglobljeno delo -- vse to je porok za to, da bomo v teh prizadevanjih tudi v celoti uspeli. Še

so stvari, o katerih se bo treba dogovoriti in sporazumeti. Pa vendar si mislimo, da je tudi prehojena pot poročstvo za še veliko boljših prihodnjih let. In verjamemo, da je tako. Če tega ne bi verjeli, bi ne bilo našega kolektiva pa tudi ne naše bodočnosti. Za nami je tudi 26 let delavskega samoupravljanja. Pri podjetju je bil prvi delavski svet izvoljen 28. avgusta 1950. Vanj je bilo od skupno takrat 184 zaposlenih delavcev izvoljenih 41 članov. Dne 2 9. 1950 je bil na prvi seji prvega delavskega sveta izvoljen prvi sedemčlanski upravni odbor. Nato se pred nami zvrši vrsta imen, vrsta članov delavskih svetov, upravnih odborov in drugih samoupravnih organov, ki bodo morebiti zbledela v naših spominih; toda prav člani prvega delavskega sveta in prvega upravnega odbora ter njihovi delovni tovariši iz tistega obdobja so bili tisti, ki so pričeli uresničevati veliko načelo naše družbe »tovarne delavcem«. To so bili ljudje, ki so ob vsakdanjem delu na številnih gradbiščih podjetja premagovali začetne težave samoupravljanja. Delovni tovariši, izvoljeni kasneje v delavske svete in druge organe upravljanja, dobro vedo, da pri podjetju in tudi sicer delavsko samoupravljanje ne more biti samo fraza, saj se prav zaradi tega samoupravljanja današnji čas razlikuje od večerajšnjega, še bolj od predvčerajšnjega, saj se prav zaradi tega današnji delavnik gradbenega delavca razlikuje od tistega začetnega v letu 1946. Niso samo stroji, osebni dohodki in delovne razmere to, o čemer govorimo, čeprav ne smemo pozabiti vloženega truda celotnega kolektiva v menze in samske domove podjetja, v urejanje stanovanjskih razmer delavcev s stanovanjskimi posojili in ne nazadnje 44 zgrajenih stanovanj, v katere so se samo v letu

Novi proizvodni in poslovni prostori OZD Instalacije v Grosupljem

1975 vselili stanovanj najbolj potrebni delavci podjetja. Danes govorimo o vsem, danes z vsem upravljamo delavci temeljnih organizacij, danes imamo pravico in tudi dolžnost, da sami odločamo o vseh vprašanih našega življenja in dela. Naša legitimacija niso torej samo naše delo, naši stroji in končno tudi naši uspehi. Celotno podobo tega našega velikega kolektiva uokvirja nenehno delo Zveze komunistov, treh osnovnih organizacij Zveze komunistov in sveta Zveze komunistov, devetih osnovnih organizacij sindikata in konference sindikata ter vseh naprednih sil, ki od zastavljenih ciljev ne odstopajo. Boj za samoupravljanje je postal dolžnost in odgovornost nas vseh in tega se vsi člani kolektiva dobro zavedamo.

Delavci, ki so ustvarjali tak kolektiv, vlagajoč vrsto let ustvarjena sredstva v razširjeno reprodukcijo, so prav lahko ponosni na to, kar so ustvarili, saj je vse to delo njihovih rok in nič jim ni bilo podarjeno. Delavci tega kolektiva niso nikdar samovoljno porabljali ustvarjenega dohodka, namesto da bi ga vlagali v razširjeno reprodukcijo. To dokazujejo razvojni programi, naravnani k zahtevam tržišča in moderne tehnologije. To dokazuje predvsem povezovanje delavcev podjetja v sestavljeno organizacijo združenih industrijskih gradbenih podjetij IMOS. To, med drugim, dokazujejo tudi moderna separacija na Savi, moderna elektronsko vodena centralna betonarna, najtežji gradbeni žerjavi, bagri in nakladalniki, največja betonska črpalka-avtotlačilka v Sloveniji, najmodernejši avtomešalniki, moderni obdelovalni stroji v temeljni organizaciji Kovinsko-lesni obrati; ta postaja izredno pomemben izvajalec obrtniških in drugih spremljajočih del pri gradnji in je sposobna izdelati najtežje kovinske konstrukcije, poleg rednih stavbnoključavničarskih del izdelovati tudi dokaj zahtevno serijsko opremo za gradbeništvo, kot so lastna dvigala, razne vrste podporja ter zaščitne konstrukcije. Izdelki mizarškega obrata pa zadovoljujejo vsa domača in delno tuja naročila iz neserijske proizvodnje, modernih tehnoloških sistemov; to je na primer Velox, tunelski opaži, betonske montažne hale itd. Naštevaju ni videti konca, čeprav tu niso omenjeni lastni izdelki in polizdelki temeljne organizacije Splošne gradnje, projekti, izdelani v temeljni organizaciji Projektivni biro, po katerih je zgrajena vrsta objektov in celo stanovanjskih sosesk. Vse pa ob pomembni dodatni ugotovitvi, da je podjetje med razvojem le razmeroma malo angažiralo kreditna sredstva bank.

Podjetje je pomemben faktor v sestavljeni organizaciji združenega dela IMOS, nastali iz prvotnega poslovnega združenja, katerega član je bilo naše podjetje pred tem že več kot 15 let in obenem tudi njegov ustanovitelj.

Spomini na minulo obdobje počasi bledijo, ostajajo pa nam naštetja dejstva, zapisana tudi v kroniko podjetja.

Naj mi bo ob zaključku dovoljena ugotovitev, da je Splošno gradbeno podjetje Grosuplje uvrščeno v sam vrh gradbenih podjetij v Sloveniji, med 10 največjih; sposobno je po svoji organiziranosti in po svoji mehanski opremljenosti opravljati vsa, tudi najbolj zahtevna dela v gradbeništvu; to je že dokazalo s svojimi kvalitetskimi in uspešno zgrajenimi objekti v zadnjih 30 letih. Ob tej priložnosti pa naj se zahvalim tudi vsem številnim sodelavcem in poslovnim partnerjem, ki so vsak po svojih močeh prispevali k našemu napredku in našim pomembnim rezultatom. Zahvaljujem se jim za vse žrtve, s posebnim zagotovitvijo, da bomo še naprej delali ustvarjalno in z

zanosom za napredek našega podjetja, za napredek gradbeništva nasploh, pa tudi za napredek naše širše skupnosti, v kateri živimo. Vsa naša prizadevanja se morajo povezovati z jutrišnjim dnem. Posebno zahvalo moram izreči celotnemu kolektivu podjetja, posebej tudi vsem našim jubilarantom, tistim, ki so pri podjetju nepretrgoma 10, tistim, ki so pri podjetju nepretrgoma 20, pa posebej še tistim, ki so pri podjetju nepretrgoma že 30 let. Celotnemu delovnemu kolektivu čestitam za pomembni jubilej ter mu želim še veliko takih jubilejev, velikih uspehov v novih 30 letih, v katera vstopa z današnjim dnem.«

Ob 30. obletnici ustanovitve podjetja je bilo posebej poudarjeno, da se je s sklenitvijo samoupravnega sporazuma o združitvi temeljnih organizacij v SGP Grosuplje leta 1974 pričela pisati nova zgodovina v razvoju celotnega podjetja, posebej nova zgodovina ustanovljenih treh temeljnih organizacij, in sicer: TOZD Splošne gradnje Grosuplje, TOZD Kovinsko-lesni obrati Grosuplje in TOZD Projektivni biro Grosuplje. Zato je prav, da nekaj več spregovorimo o temeljnih organizacijah podjetja.

Zgradba Plava laguna na Titovi cesti v Ljubljani

Splošno znano načelo je, da osnovna dejavnost podjetja diktira tempo in utrip celotnega podjetja in da so druge spremljajoče dejavnosti samo pomoč pri izvajanju glavne dejavnosti. Tako je tudi pri SGP Grosuplje 80 % moči podjetja združeno v gradbenih sektorjih, iz katerih je bila ustanovljena TOZD Splošne gradnje Grosuplje s sedežem v Grosupljem. Na zborih delovnih ljudi

dne 17. 10. 1974 je bil izvoljen v TOZD prvi delavski svet in imenovan vršilec dolžnosti direktorja. Tako je bila uresničena neodtujljiva pravica delovnih ljudi, da po samoupravni poti oblikujejo svojo temeljno organizacijo.

Pred desetimi leti je imelo podjetje organiziranih 5 gradbenih sektorjev in stranske obrate. Gradbeni sektorji so bili naslednji:

— Sektor I za področje občine Ljubljana-Vič-Rudnik s sedežem na Jamovi ulici.

Sektor II za področje občin Ljubljana-Bežigrad in Ljubljana-Center s sedežem na Linhartovi 25.

— Sektor III za področje občin Grosuplje in Trebnje s sedežem v Grosupljem.

— Sektor IV za področje občin Ljubljana-Vič-Rudnik in Ljubljana-Moste s sedežem na Dolenjski cesti.

— Sektor V za področje občine Vrhnika s sedežem na Vrhniki. V letu 1970 je bil ta sektor ukinjen in priključen sektorju I.

V Centralnih obratih podjetja sta poleg kovinskih in lesnih obratov poslovala še strojni park in avtopark.

Dejavnost sektorjev se je razširjala skladno s prevzetimi deli tako, da so posamezni sektorji delovali tudi zunaj Ljubljane, in sicer Sektor I od Trebnjega do Idrije, Sektor II od Loškega potoka, Ribnice, Litije do Kranjske gore, Sektor IV v Istri, na Krvavcu, v Ribnici in Sodražici.

Po načelu, da naj se tehnični kader na gradbiščih posveti gradnji in kakovosti gradnje s tem, da se uvajajo v delovni proces tehnološke izboljšave, je bil zasnovan sektor V — Betonerski obrati, v katerem so bile predvidene: separacije, betonarne in prefabrikacije gradbenih elementov. S takšnim obratom je vodilni kader na gradbiščih znatno razbremenil skrbi za proizvodnjo gradbenih polizdelkov in gradbenih elementov.

V avgustu 1969 je SGP Grosuplje pridobilo na javni dražbi ljubljanski del gradbenega podjetja Tehnograd na Viču, ki je prišlo v stečaj. S pridobljenimi zemljišči iz Tehnogradove stečajne mase je bil planiran perspektivni razvoj obratov TOZD Splošne gradnje na dveh mestih v Ljubljani, in sicer: ob Tomažičevi ulici strojni park, avtopark in obrat za prefabrikacijo (Betonerski obrat), ob Cesti dveh cesarjev pa centralni opažarski obrat, centralna železokrivnica, centralno skladišče in nekatere obrtne delavnice: teracerska, steklarska, tlakarska, strojno ometavanje itd.

Prej je bilo povedano, da so kar trije gradbeni sektorji imeli sedež v Ljubljani. Tako stanje in razvoj je zahtevala ponudba gradbenih del na področju mesta Ljubljane in lahko trdimo, da je gradbena operativa SGP Grosuplje ravno v Ljubljani zgradila največje in najlepše objekte.

Za nadaljnjo rast gradbene operative je bilo treba odstraniti tri bistvene ovire ali ozka grla:

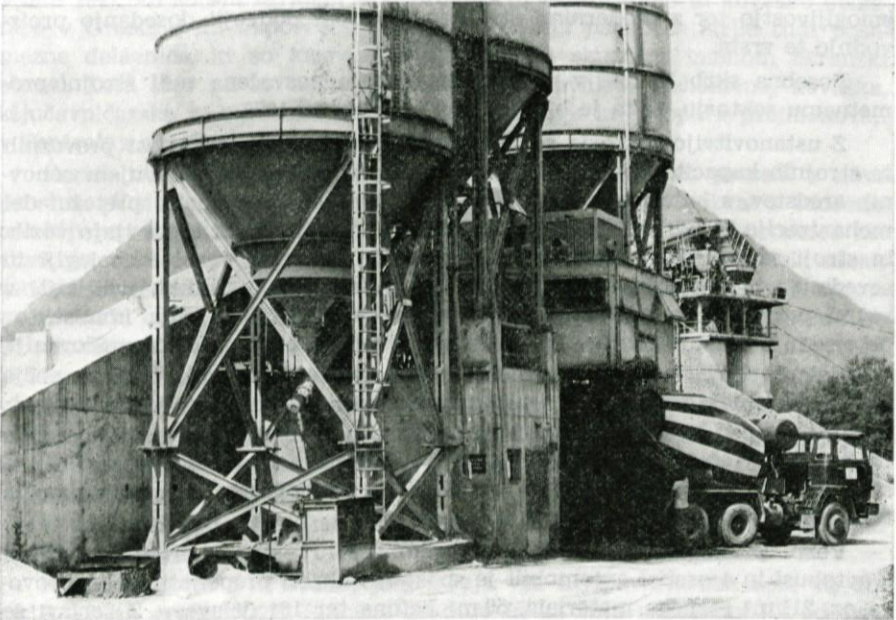
1. osamosvojiti se s surovinsko bazo peščenih agregatov
2. modernizirati in mehanizirati proizvodnjo
3. uvesti boljše in popolnejše tehnološke postopke.

Odpravljanje naštetih ovir še ni končano in se bo nadaljevalo do leta 1980.

TOZD Splošne gradnje in podjetje kot celota brez zagotovljenih agregatov v sedanjih razmerah ne more živeti. Zaradi zahteve po protipotresni

gradnji je v zadnjih 10 letih pri visokih gradnjah prešlo skoraj izključno na beton. To pa zahteva velike količine gramoza, ki pa je zlasti na ljubljanskem področju postal izredno deficitaren material in ga je v večjih količinah zelo težko nabaviti.

Že v letu 1967 se je izvedel prvi ukrep, to je mehanizacija peskokopa v Šmarju. Le-ta je dajal osnovni material za vse zidove, omete in za slabši beton. V letu 1968 je bila zgrajena v njem nova separacija s kapaciteto 10—15 m³ na uro. Letna proizvodnja v tem peskokopu je od 25 do 30 tisoč m³ raznih agregatov. Leta 1969 se je pričela gradnja separacije na Savi; pričela je obratovati leta 1970. Letno proizvede do 60.000 m³ gramoza z minimalnim številom delavcev, s štirimi. Zaradi še vedno kritičnega pomanjkanja agregatov je SGP Grosuplje nastopilo kot soustanovitelj podjetja PROD, ki organizira pridobivanje gramoza v novi gramoznici Stanežiče. Ustanovni delež podjetja znaša 10 % sredstev, kar pomeni tudi 10 % ali ca. 30.000 m³ pridobljenih agregatov.

Betonarna SGP Grosuplje

Podjetju je v letu 1971 uspelo ob separaciji na Savi dograditi in inštalirati novo, elektronsko vodeno betonarno. V prvem letu je izdelala ca. 30.000 m³ betona, od ustanovitve do julija 1976 pa je bilo v betonarni proizvedenih že 156.000 m³ betona. Trije 200-tonski silosi za cement omogočajo uporabo cementa v razsutem stanju proizvajalcev Anhovo, Umag in Trbovlje. V kritičnih dneh znaša poraba cementa tudi 80 ton dnevno, kar vse obvladata samo 2 delavca. Poleg omenjene centralne betonarne je bila leta

1974 montirana v Štepanjskem naselju v Ljubljani še ena betonarna tipa GRADIS s kapaciteto 20 m³ betona na uro.

Tudi pri tej betonarni sta zaposlena samo 2 delavca.

Ozko grlo je bila pogosto tudi priprava armature. V letu 1973 je bila zato povečana železokrivnica, montirani so bili novi elektronsko vodeni stroji za napravo stremen in izvlačenje armature. Današnja kapaciteta železokrivnice je ca. 3.800 ton armature in vstavitev 600 ton že izdelanih armaturnih mrež.

Eden bistvenih postopkov modernizacije je uvedba proizvodnje prefabrikatov in betonskih polizdelkov. Podjetje se s to proizvodnjo pred časom ni ukvarjalo in se je šele s pridobitvijo provizorične hale bivšega podjetja Tehnograd od 1970. leta dalje pričelo uvajati vanje.

Od skromnih začetkov standard plošč je podjetje prešlo do kompletnih prefabriciranih visečih fasad in stopnic ter industrijskih hal. Ker omenjeni provizorični obrat ni omogočal normalnih delovnih razmer, je v njegovi neposredni bližini zgrajen nov objekt, ki bo v letu 1977 pričel delati z vso zmogljivostjo ter z modernimi stroji in postopki podvojil dosedanjo proizvodnjo te vrste.

Posebna skrb je bila v preteklem obdobju posvečena tudi strojno-prometnemu sektorju. Le-ta je bil ustanovljen v aprilu 1975.

Z ustanovitvijo sektorja se je bistveno povečala izkoriščenost prevoznih in strojnih kapacitet, povečal pa se je tudi nadzor nad vzdrževanjem osnovnih sredstev, s katerimi sektor gospodari. Na tem sektorju je pretežni del mehanizacije TOZD Splošne gradnje. Vozni in strojni park sestavljajo vozila in stroji raznih tipov. Temeljna organizacija teži k moderni tehnologiji in seveda ob tem k primerni mehanizaciji. Tu nastopajo tudi težave, kajti v večini primerov so potrebni dragi uvoženi stroji. Kljub temu ima sektor betonsko črpalko Schwing, ki je še vedno največja avtotlačilka v Sloveniji, avtodvigalo TATRA, ki se je po dveh letih delovanja že amortiziralo, večje število avtomešalnikov za prevoz mokrih mešanic in štiri velike žerjave, brez katerih si gradnje z uporabo tunelov in velikostenskih opažev sploh ne moremo več zamišljati. Sektor ima v svojem sestavu mehanizacije dva nakladalnika, tri bagre, tri rovokopače, šest buldožerjev, pet valjarjev pa tudi vrsto manjših strojev.

Vozni park: 55 tovornjakov, 4 prikolice, 10 poltovornih avtomobilov, 3 avtobusi in 4 osebni avtomobili je sposoben hkrati prepeljati 390 ton tovara o. 211 m³ raznega materiala, 50 m³ betona ter 154 delavcev. Z žerjavi se lahko naenkrat dvigne 60 ton tovara, z bagri in nakladalniki pa v eni uri izkoplje in naloži 295 m³ materiala.

Prav v omenjeni sektor predvideva TOZD Splošne gradnje še investirati in namerava do leta 1980 zgraditi še nekatere manjkajoče objekte: črpalko za gorivo, skladišče vnetljivih tekočin, strojno remizo in drugi del servisne delavnice. Dograjeno pa je bilo v l. 1976 tudi novo upravno poslopje ob Tomažičevi ulici v Ljubljani.

Podjetje je v letih 1970—1971 pričelo uvajati pri gradnji objektov tehnologijo sistema VELOX. Prva leta je bila gradnja po tem sistemu uspešna, v l. 1975 pa jo je TOZD Splošne gradnje že pričela opuščati, ker so

plošče Velox postale predrage; ob limitiranih cenah gradnja stroškov ni prenesla; kvaliteta Veloxa ni bila priznana za take cene.

V letu 1972 je bil uveden francoski sistem tunelskih opažev ali sistem OUTINORD. Ta tehnologija je ne samo pri TOZD Splošne gradnje, pač pa tudi pri drugih gradbenikih v Sloveniji in Jugoslaviji trenutno še najbolj uspešna. Prav ta sistem tunelskih opažev zahteva red, proizvodnost in planirano delo po taktih, kar že vnaprej zagotavlja uspeh. TOZD Splošne gradnje prav po tem načinu trenutno gradi dve veliki stanovanjski soseski v Ljubljani, dve soseski pa izgrajuje po sistemu velikostenskih opažev in opažnih miz (Poljanska in Vodovodna cesta). V splošnem se vse nove tehnologije nagibajo k čimvečji industrializaciji graditve, k večji produktivnosti s čim manjšo uporabo delovne sile. Tak je tudi cilj TOZD Splošne gradnje za srednjeročno obdobje do leta 1980.

Uspešno dopolnilo h glavni dejavnosti gradnje je TOZD Kovinsko-lesni obrati Grosuplje s sedežem v Grosupljem. Ta temeljna organizacija ima v svoji sestavi kovinske in lesne obrate. Začetek posameznih obratov sega še v leto 1947, ko so bili zgrajeni prvi provizoriji za mizarsko in kovaško delavnico v Grosupljem. Vzporedno z rastjo podjetja pa so se širile tudi posamezne delavnice, ki so kasneje poslovale pod skupnim imenom Stranski obrati. Leta 1964 pa so se tedaj obstoječe delavnice: mehanična, kovaška, ključavničarska in mizarska ter žaga, strojni park in avtopark preimenovali v Centralne obrate.

Zaradi vse večjih potreb se je leta 1965 žagarski obrat preselil v nove prostore. V naslednjih dveh letih jih je dobil tudi kovinski obrat I (dosedanje ključavničarska, kovaška in mehanična delavnica). V stare prostore kovinskega obrata se je preselil mizarski obrat (bivša mizarska delavnica), vendar jih je leta 1970 uničil večji požar. Zato so se postavili novi prostori za mizarski obrat in spomladi leta 1971 se je že pričela proizvodnja v njih. V tem času je bil na Viču v Ljubljani ustanovljen tudi Kovinski obrat II.

Po analizi pogojev za ustanovitev temeljnih organizacij pri SGP Grosuplje in po sklepih zborov delovnih ljudi posameznih obratov je bila ustanovljena TOZD Kovinsko-lesni obrati Grosuplje, ki jo kot organizacijske enote sestavljajo: kovinski obrat I in II in mizarski obrat (mizarska delavnica in žaga).

Z ustanovitvijo organizacijskih enot v TOZD so bila zaokrožena tudi delovna področja.

Kovinski obrat I v Grosupljem izvaja vsa ključavničarska dela za objekte, ki jih gradi TOZD Splošne gradnje in za tuje naročnike — od najpreprostejših pokrovov in rešetk do zahtevnejših jeklenih konstrukcij in strojev. Tako je ta obrat izdelal kompletne jeklene konstrukcije šole Grosuplje, Polhov Gradec, Loški potok, telovadnico v Studentskem naselju itd., poleg tega pa tudi veliko strojne opreme za Savo Kranj in druga podjetja. Skupaj s TOZD Splošne gradnje skrbijo Kovinski obrati tudi za uvajanje nove tehnologije pri gradnji objektov. V ta namen imajo lasten konstrukcijski oddelek, kjer se izdelujejo načrti za stroje in opremo v gradbeništvu. Tako izdelujejo v Kovinskem obratu I v Grosupljem poleg splošnih ključavničarskih izdelkov tudi stroje in naprave, ki so jih sami konstruirali ali razvili:

- konzolno dvigalo KO-200, ki je po konstrukciji edinstveno v gradbeništvu zaradi različnih kombinacij in možne uporabe
- krožno žago, posebej prilagojeno za gradbeništvu
- transportni trak — različne dolžine
- stojalo za brušenje stropov
- opazno mizo z vsemi potrebnimi delovnimi in zaščitnimi odri
- opazni nosilec za podpiranje stropnih plošč
- stenski opazni nosilec
- prevozni teleskopski delovni oder
- gradbene stojke, samokolnice, maltarke, stolice itd.

V zadnjem času posebej razvijajo izdelavo vseh vrst železnih modelov za izdelavo betonskih prefabrikatov, od stopnic do raznih nosilcev — montažnih elementov, vse po dogovoru z naročnikom.

Kovinski obrat II v Ljubljani izvaja popravila vseh vrst inventarja, strojev in avtomobilov strojno-prometnega sektorja. Opravlja tudi generalna popravila vseh tipov avtomobilov in gradbenih strojev v povezavi s kovinskim obratom I. Prav tako opravlja tudi vsa električna dela po gradbiščih in delavnicah. Kovinski obrat II opravlja tudi vsa manjša kovinska dela po gradbiščih in delavnicah.

Mizarski obrat opravlja vsa stavbno-mizarska dela, od oken, vrat, predelnih sten, stropov, stenskih oblog, opreme stopnišč do najzahtevnejših notranjih oprem po naročilu. Ta obrat je poleg stanovanjskih objektov, garaž, proizvodnih in poslovnih prostorov opremil s svojimi izdelki tudi več šol in otroških vrtcev (Osnovne šole Grosuplje, Loški potok, Polhov Gradec, Veliki Gaber, Predoslje pri Kranju; otroške vrtce Kočevje, Šentvid pri Stični ter Kolezija in BS-7 v Ljubljani).

Žagarski obrat izdeluje vse vrste rezanega lesa za potrebe TOZD Splošne gradnje in mizarskega obrata. Letno predela v žagarske asortimente (les za ostrežje, vgrajene konstrukcije, opazne konstrukcije itd.) več kot 4.000 m³ hlodovine.

Obračun proizvodnje in povprečno število zaposlenih v TOZD v obdobju 1972—1975

Leto	Obračun proizvodnje	Število zaposlenih	Obračun na zaposlenega
1972	18,421.444,00	135	136.455,00
1973	22,428.931,00	144	155.756,00
1974	30,323.674,00	146	207.696,00
1975	42,622.650,00	155	274.984,00

Porabe glavnih materialov

Leto	Železni profili (t)	Hloderovina (m ³)	Rezan les (m ³)	Rezervni deli (v milij.)
1972	644	4.172	351	1,71
1973	686	3.863	359	1,76
1974	721	4.949	533	2,01
1975	722	4.204	367	2,19

TOZD Kovinsko-lesni obrati Grosuplje, katere največji del je zaokrožen na skupni lokaciji v industrijski coni za železniško progo, planira še nadaljnje investicije, ki bi omogočale še večji razvoj. Planirane investicije se nanašajo zlasti na:

- dograditev drugega dela proizvodne hale kovinskega obrata II v Ljubljani s pripadajočimi objekti
- nove proizvodne hale kovinskega obrata I v Grosupljem
- postavitvev zabojarne, kurilnice in razširitev proizvodne hale za lesne obrate.

Najmanjša temeljna organizacija je TOZD Projektivni biro Grosuplje s sedežem v Ljubljani. To, da je ta temeljna organizacija najmanjša, pa še ne pomeni, da ni potrebna ali pomembna.

Pri podjetju sovпада ustanovitev Projektivnega biroja nekako z obdobjem, ko je SGP Grosuplje prodrlo v mesto Ljubljano. Ustanovitev biroja se je rodila iz spoznanja, da je treba poleg glavne dejavnosti razvijati tudi spremljajoče, med njimi projektantsko, saj ta ob drugih dejavnostih omogoča nastopanje na trgu in pred investitorji s popolnim gradbenim inženiringom. Projektivna dejavnost pa omogoča tudi sodelovanje strokovnjakov in operative in projektive že ob izdelavi projekta in načrtovanju enotne tehnologije. Glede na nakazana izhodišča je bil l. 1961 ustanovljen projektivni biro s tremi zaposlenimi. Projektantske naloge so bile še skromne, obsegale so načrte adaptacij in manjših gradbenih objektov. Kmalu po ustanovitvi so bile naložene biroju že težje naloge, pokazali pa so se že tudi začetni uspehi. Nekateri projekti so bili prav uspešni, o čemer priča podatek, da je bil eden od njih realiziran kar na štirih različnih lokacijah.

Število članov biroja se je povečevalo, biro pa je ob dograditvi samskega doma v Vojkovi ulici v Ljubljani dobil tudi ustrezne prostore. Pred štirimi leti se je projektivni biro, ki je v l. 1973 postal temeljna organizacija, preselil v nove lastne prostore na Trubarjevi ulici v Ljubljani.

Trenutno ima TOZD 18 članov, od tega 16 inženirjev in tehnikov. TOZD predvideva povečanje števila zaposlenih na 20 članov. Povečanje narekuje dejstvo, da so se do zdaj v temeljni organizaciji izdelovali le gradbeni deli projektov, načrti pa so se oddajali v delo drugim. Z vključitvijo strojnih inženirjev in elektroinženirja v TOZD bo le-ta lahko izdelovala vso tehnično dokumentacijo najzahtevnejših objektov visokih gradenj.

TOZD Projektivni biro je zaupano v projektiranje nekaj večjih stanovanjskih sosesk v Ljubljani. Projektirali so pretežno stanovanjsko gradnjo,

vendar pa so bili v TOZD izdelani tudi projekti nekaterih večjih industrijskih objektov:

Kovinska industrija Ig, Tovarna vijakov, Žičnica, Livarna v Ivančni gorici itd.

V občini Grosuplje je le malo objektov, za katere ne bi bili načrti izdelani v TOZD Projektivni biro. Precejšnje število projektov te temeljne organizacije je bilo realiziranih tudi v občini Trebnje.

Če naj skušamo zaokrožiti uspeh SGP Grosuplje, ki ga je doseglo v 30 letih obstoja, moramo ponovno povedati, da se je le-to iz majhnega lokalnega podjetja v majhnem naselju Grosuplje razvilo v veliko podjetje, eno med največjimi v slovenskem merilu.

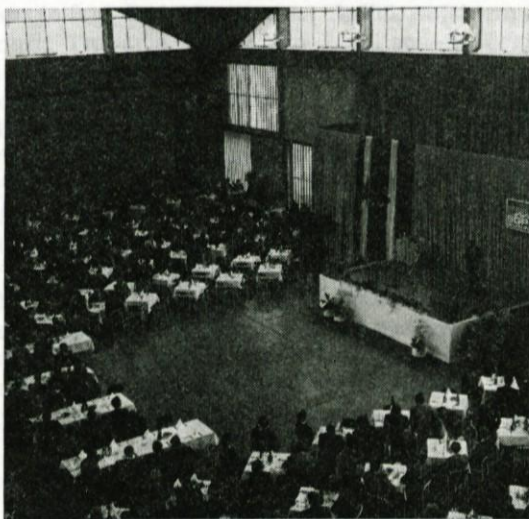
Velikost podjetja glede na število zaposlenih naj prikaže tudi tabela:

Leto	Število zaposlenih	Leto	Število zaposlenih
1946	48	1962	808
1947	197	1963	1168
1948	208	1964	1452
1949	219	1965	1297
1950	135	1966	1135
1951	125	1967	1169
1952	185	1968	1265
1953	234	1969	1448
1954	310	1970	1499
1955	323	1971	1623
1956	336	1972	1593
1957	395	1973	1586
1958	449	1974	1709
1959	525	1975	1970
1960	685	avg. 1976	2000
1961	840	1980	2160

Da bi dobili popolnejšo sliko razvoja SGP Grosuplje kot celote, se zdi, da je treba povedati še dve stvari. Najprej je treba omeniti program gradnje novega samskega doma in restavracije v Ljubljani, nato pa novo pridobitev — računalnik v Skupnih službah, sektorju AOP.

Skupne službe že nekaj časa pripravljajo lokacijo in načrte za gradnjo novega samskega doma z restavracijo v Ljubljani. Sprejeta je bila ideja, da bi objekt stal v zazidalnem otoku BS 2/2 v občini Bežigrad, med Vojkovo in Topniško ulico. V sklopu novega samskega doma je predvidena samopostrežna restavracija s kapaciteto 600 sedeži. Kuhinja bi bila sposobna s pomožnimi prostori pripraviti 2.500 obrokov, s čimer bo zagotovljena tudi priprava hrane za odvoz po gradbiščih. Objekt bo zgrajen v armirano-betonski izvedbi in bo razdeljen na stanovanjski del, na samopostrežno restavracijo in kuhinjo s pripadajočimi skladišči, v kletnem delu pod kuhinjo. V kletnih prostorih stanovanjskega dela so še zaklониšče, glavne garderobe

s pralnico, likalnico in sušilnico, v pritličju pa je predvidena tudi samostojna ambulanta z bolniškimi posteljami. Po idejnem načrtu je v stanovanjskem delu predvidenih 588 ležišč. Za samski stanovanjski del je planiranih 6.368 m² površin, za restavracijski del pa 1.700 m². Predvideni program, če bo realiziran, bo za daljše obdobje zadostil potrebam po samskih stanovanjih, realizacija pa bo zahtevala precejšnja finančna sredstva in veliko naporov delavcev vseh treh TOZD. Ti so se predčasno že odločili, da združujejo 3 % nad 6 % za stanovanjsko gradnjo, izključno za izvedbo planirane gradnje. Program sam pa je pri SGP Grosuplje dozdej največja akcija za družbeni standard.

Proslava 30-letnice SGP Grosuplje v hali A Gospodarskega razstavišča v Ljubljani

Druga pomembna pridobitev pa je prav gotovo novi računalnik IBM 370/115, ki je bil v začetku l. 1977 inštaliran in že obratuje. Že do zdaj so pri podjetju zabeleženi znatni uspehi z obstoječimi mini računalniki PHILIPS. Z instalacijo novega računalniškega sistema obstoje realne možnosti, da bodo ne samo v računalništvu, pač pa tudi v proizvodnji podjetja kot celote doseženi takšni rezultati, ki bodo opravičili naložbo. Predvideva pa se tudi, da bi se sedanji sektor avtomatske obdelave podatkov z dopolnilnimi sistemi in podsistemi razvil v računalniški center celotne sestavljene organizacije IMOS, katere član je po svojih temeljnih organizacijah tudi SGP Grosuplje.

Srednjeročni program TOZD in SGP Grosuplje kot celote predvideva nadaljnjo rast in razvoj ter homo zato o SGP Grosuplje lahko pisali tudi v prihodnjih letnikih Zbornika občine Grosuplje.

Pri pisanju uporabljeno gradivo:

- gradivo za pripravo proslave 30. obletnice ustanovitve SGP Grosuplje
- članki o razvoju posameznih TOZD, objavljeni v Glasilu SGP Grosuplje

DOBREPOLJSKI VODOVOD — SEDEM DESETLETIJ STARA ŽELJA URESNIČENA!

Marjan Miklič*

Dobrepoljska dolina! Pod klancem na Rašici, rojstnem kraju očeta slovenske književnosti Trubarja, se s ceste Ljubljana—Kočevje prevalimo na pred nedavnim modernizirano cesto in se tako skozi manj ali bolj ozko sotesko popeljemo ob potoku Raščici proti jugovzhodu.

Srednje velik potok postane ob deževju kaj nevaren in zahrbtn. Potok Raščica izvira v obrobju Blok med Lužarji in Kotle in ima v gornjem toku ime Kopajca ali Mrzlica in Kolpa. V Kneju se tem izvirom pridružijo še potoki s področja Roba, in sicer Kobilji curek, Uzmanka, Zviršček, Črna voda in še nekateri, vendar o tem nekoliko pozneje.

Svet se za Ponikvami nekoliko odpre, nato pa se zvižuga proti Dobrepoljski dolini. Dobrepoljsko—Struško polje ima izrazito dinarsko smer; na zahodu je dolgo petnajst, na najširšem kraju na severu pa široko tri kilometre. Od postaje Dobrepolje—Predstruge do konca ali dna Strug pade dolina za 35 metrov. Predvsem Struge so izrazito kraški del, navadno vedno brez vode, ob malo močnejšem deževju pa se precejšen del doline skriva pod vodo.

Dobrepolje je skupen naziv doline, kraja s tem imenom ni. Dolina je verjetno dobila ime zaradi razmeroma ugodnih kmetijskih razmer, saj Dobrepoljci že dolgo slovijo kot dobri kmetje, predvsem živinorejci in pridelovalci krompirja.

Krajevna skupnost Dobrepolje združuje naslednje vasi: Predstruge, Cesta, Zdenska vas, Mala vas, Videm, Podgorica, Zagorica, Bruhanja vas, Podgora in Kompolje. V območje Dobrepolj spada še krajevna skupnost Ponikve, gorski vasi Hočevje in Mala Ilova gora ter zaselek Vodice.

Tod je 737 gospodinjstev in nekaj manj kot tri tisoč prebivalcev; od tega se domala polovica preživlja s kmetijstvom, nekaj nad dvestopetdeset jih zaposlujejo gospodarske organizacije Iskra, Slovenijales Stolarna in kmetijska zadruga, nad petsto pa se jih dnevno vozi na delo v druge kraje, predvsem v Ljubljano.

Dobrepoljsko dolino je dolga desetletja hudo hudo žejalo; precej desetletij je živila želja po vodovodu, ki naj bi tudi v te kronično suhe kraje pripeljal vodo in lepše dni, omogočil prijetnejše življenje in razvoj. Prvič so se Dobrepoljci pričeli pogovarjati o vodovodu v prejšnjem stoletju. Od tedaj je preteklo mnogo časa, in mnogo vode se je razlilo mimo Dobrepolj in v ponikalnico Raščice, mnogokrat je bila dolina s sosednjimi Strugami vred žejna in poplavljen. Stekla je kočevska proga, se razmahnila, izrabila in

* 61312 Videm—Dobrepolje, predsednik odbora za izgradnjo vodovoda Rob—Dobrepolje—Struge.

— pravijo — postala nerentabilna. Neuresničljiva in neizvedljiva pa se je vedno bolj zdela tudi dobrepoljska želja po vodi.

Kmetijstvo se je razvijalo, doživljalo vzpone in padce nikdar pa, kot že rečeno, ni bilo sposobno prerediti vseh ust.

Tako je bil vodovod v preteklosti ne le priljubljena tema pogovorov med ljudmi, pač pa tudi vsakokratni volilni golaž, v vseh režimih, ne nazadnje tudi v novi Jugoslaviji. Vedno se je dalo ustvariti dokaj razgibano vzdušje in tudi precej vroče krvi med ljudmi, kadar je beseda stekla o vodovodu.

Dobrepolje so bile v preteklosti pred tem, da uresničijo željo prebivalstva, izpolnitev pa so v povojnem obdobju resno ovirale dokaj pogoste teritorialne spremembe — združevanje okrajev, opustitev le-teh, združevanje občin in podobno; slednje imam za pozitivno, vendar o tem nekoliko pozneje.

Kratko o zgodovini vodovoda:

Prvo pobudo za zgraditev vodovoda je sprejel deželni odbor kranjski že leta 1897, v letu 1909, to je pred prvo svetovno vojno, je bila pripravljena študija za preskrbo Krajine z vodo z zajetji studencev iz okolice Roba. Projektiranje po tej študiji ni bilo končano, ker se je začela prva svetovna vojna.

V letu 1931 je Higienski zavod iz Ljubljane nadaljeval projektiranje vodovoda v Krajini. Prvotni enotni projekt gravitacijskega vodovoda je Higienski zavod razčlenil v dva vodovoda.

1. Gravitacijski vodovod z dvema višinskima pasovoma Rob, Velike Lašče, Dobrepolje, Struge (zajetja iz studencev v okolici Roba).

2. Črpalni vodovod, prav tako v dveh višinskih pasovih za ambruško krajinsko planoto, Struško in Dobrepoljsko dolino z zajetjem iz kraškega izvira Globočec pri Zagradcu. Idejno pa je bila prikazana tudi najnižja cona proti Žužemberku.

Gravitacijsko območje pod 1 je zajemalo:

27 naselij v sedanji občini Vič

12 naselij v sedanji občini Grosuplje

9 naselij v sedanji občini Kočevje.

Seveda pa je pri vsem tem voda še vedno tekla le pod Dobrepoljsko in Struško dolino. Rojevali so se in umirali so nekateri znani Dobrepoljci. npr. Matija Prelesnik s Ceste (1872—1905), čigar pero je najraje posegalo v slovensko starodavnost — trilogija iz zgodovine Polabskih Slovanov, Naš stari greh, V smrtni senci, Vineta. Prav tako iz vasi Cesta je bil doma tudi starinokop Jernej Pečnik (1835—1914); na Vidmu je živel in je tu pokopan narodni pesnik Andrej Kančnik (1775—1841); iz vasi Zagorica na primer izhajata v domovini in zunaj nje znana slikarja France (1885—1960) in Tone Kralj (1900—1975). Onstran Vidma pa je skrita v smrečju vas Podgorica, od koder je bil doma Franc Jaklič, dejali pa so mu tudi Podgoričan (1868 do 1937). Jaklič je ljudski pripovednik in po Jurčičevem zgledu najraje riše kmečke posebneže, berače, invalide, krošnjarje in podobno, mikajo ga šege, navade; jezik in razgovori so živi, pristni in polni ritma dobrepoljske govornice.

No, Franc Jaklič je bil obenem tudi nadučitelj na dobrepoljski šoli, pred prvo svetovno vojno pa državni in deželni poslanec v takratnem deželnem odboru in kot tak iniciator gradnje vodovoda.

Na njegovo pobudo je bil 9. grudna 1910 sklical zbor občin v Vidmu (Dobrepolje), in sicer občin Videm, Podgora, Kompolje, Struge, Polom, Ambrus, Žužemberk, Velike Lašče in Turjak.

Na tem zboru je bil soglasno sprejet sklep in potrjen idejni načrt za gradnjo skupinskega vodovoda, ki ga je prisotnim predložil in razložil predstavnik deželnega odbora.

Nosilec investicije bi bil deželni odbor za Kranjsko, prispevek prebivalstva imenovanih občin pa naj bi bil 20% investicijskega zneska; prebivalstvo oziroma gospodarstva bi ga plačevala s posebno doklado pri davkih.

Seveda je bilo s tako odločitvijo treba stopiti pred ljudstvo. Vpregli so vozove in pričelo se je romanje na shode (zборе volivcev) po Krajini. Nekateri velmožje Dobrepolja, pravzaprav pa je bilo le-teh v vsakem kraju nekaj, niso bili niti najmanj naklonjeni nadvsem napredni ideji. Ljudstvo so strašili, da bodo pač s to in tako odločitvijo in obremenitvijo letele domačije na boben, in seveda tudi: voda bo morda že kapljala, vendar bo kapljalo in odtekalo tudi iz mošnjicev.

Seveda je bila resnica popolnoma drugačna; revnejši in srednji kmetje so bili goreče za gradnjo vodovoda. Premožnejši pa so že imeli vodnjake in jim vodovoda ni bilo mar, nasprotno — brez njega so imeli nadrejeno vlogo, saj je v tistih časih za izposojanje vode bilo treba kdaj pa kdaj tudi na dnino.

Bodi kakor že, nekaj imenitnikov, stari Dobrepoljci se le-teh še prav dobro spominjajo, je bilo pač v premoči; tako je, namesto da bi voda pri-tekla, zadeva padla v vodo. Storjena je bila usodna in nepopisna napaka, nekateri pa so tedaj temu rekli izvirni greh.

Ker pa je bil France Jaklič (po ustnem izročilu) dokaj upornega duha in v zadevi gradnje vodovoda ni hotel popustiti, mu je nekaj teh velmož Dobrepolj grobo zagrozilo celo z izgonom iz kraja; nazadnje je ob močnem pritisku France Jaklič popustil, vmes pa so bile še neke druge peripetije, ki bi jih morda kazalo opisati kdaj drugič; Jaklič je prodal domačijo in se za vselej izselil iz kraja.

Odsihmal, do prav pred nedavnim so Dobrepoljci složno in potrpežljivo vrtali in kopali vodnjake, ponajveč v živo skalo, da bi tako zajeli meteorne vode, ne oziraje se na nezdrave odplake; dejali so pač: mokra je pa le. Tisoče ton betona je zabitega v teh vodnjakih — ko bi bila ta sredstva v preteklosti združena! V sušnih obdobjih, teh pa v naših krajih ni bilo malo, so se kljub temu kolone štekclarjev s sodi in sodčki vijugale k podzemnim jamam; Kompoljci in Stružanje so hodili k Dolenji jami, Podgorci k Žouknu pod Grmado, Zagoričanje in Bruhovanci k studenčku v Podgorico in Videm, preostale vasi pa k Podpeški jami. Ko pa so tudi ti viri presahnilo, so Dobrepoljci vodo vozili celo iz Ponikev in iz deset kilometrov oddaljene Rašče.

Revnejši, ki niso imeli ne voz in ne vprežne živine, pa so vodo, kjer so jo pač mogli dobiti, nosili na glavi v škafih.

Končala se je prva svetovna vojna 1914—1918; v decembru 1918 je bila ustanovljena kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, v letu 1929 se je preimenovala v kraljevino Jugoslavijo.

Znano je, da jo je ves čas njenega obstoja pestila globoka kriza, ki se je tudi pri nas v Dobropoljah odražala v številnih nerazrešenih vprašanjih, vse to je povzročalo številne zaplete in konflikte v političnem življenju kraja.

Položaj se je še poslabšal okoli leta 1929 in po njem s krizo, ki je domala ohromila vse dejavnosti in zajela vso Jugoslavijo, občutili pa so jo zlasti delavci in kmetje.

Vse to je spremljal val nezadovoljstva, ki se je odražalo v revoltu ljudi in političnem manevriranju nešteti strank.

V taki situaciji nihče ni kdovekaj razmišljal o napredku kraja, šlo je bolj za vsakdanji kruh.

Omenil sem že, da je sicer Higijenski zavod iz Ljubljane v letu 1931 nadaljeval projektiranje vodovoda v Krajini, vendar kaj dalj od tega ni prišlo. Dobropolje pa je žeja še naprej močno pestila. Zadeva vodovod se menda javno sploh ni omenjala kaj dosti, prav gotovo pa je slednji Dobropoljčan zase potihem razmišljal, kako priti do prepotrebne vode; če že ne drugače, da bi je bilo vsaj za živino.

Ljudje pa so v sili vedno polni idej:

banovina bi primaknila skromna sredstva — predlogi in sklep:

modernizacija luž (vaški bajerji); nekaj teh kotanj, v katere se je ob deževnih dneh stekala voda z dvorišč in poti, je v dobrepoljskih vaseh že bilo. Prav romantično na prvi pogled, saj so od tod ob večerih vseprek odmevali žabji zbori. Seveda pa so te mlake, ki so rabile predvsem za napanje živine, bile tudi leglo mrčesa in zdravju škodljivih klic.

Prva taka modernizacija se je opravila leta 1928 v Mali vasi in za tem še v Ponikvah; šlo je predvsem za betonski oklep s kovinsko ograjo. Dobro se še spominjamo, da so bile take otvoritve spremljane z dokajšnjim pompom in obvezno vrtno veselico, na otvoritev bajerja v Malo vas pa je prišel sam minister za kmetijstvo vlade kraljevine Jugoslavije.

Ti bajerji so kaj kmalu postali ne le leglo mrčesa, temveč tudi vaški odpad, v katerih si našel poleg odsluženih posod, še marsikaj, kar je kvarilo sicer vedno lepo in prijetno vaško idilo.

Težko je soditi, kaj vse je gnalo naše predhodnike v take odločitve; vsekakor pa je bil najbrž to izhod v sili, kajti za kaj več verjetno ni bilo sredstev oziroma pomoči širše skupnosti (banovine), sodim pa, da je bilo vsekakor premalo zavzetosti, čemur je prav gotovo botrovala močna strankarska razcepljenost, ki je ovirala enotno nastopanje.

Vode pa je bilo kdaj pa kdaj v Dobropoljah tudi mnogo mnogo preveč; tako smo v letu 1933 doživeli eno najhujših poplav. Skromni in mirni potok Raščice se je spremenil v veletok; ob takih prilikah pa bruhnejo na dan tudi vode podzemnih kraških jam, to so Podpeška jama, iz katere se vali več metrov široka in do dva metra visoka reka, dalje Puhovka pri Podgori in Dolenja jama pod Kompoljami. Plat zvona je tedaj dvignil ljudi k splošnemu preplahu. Kako tudi ne, saj je na primer že na Vidmu voda tekla skozi okna kmečkih hiš, omenil pa sem že, da leži Struška dolina 35 metrov nižje kot Dobropolje; v Strugah so bile hiše v vodi do slemena, nekatere pa so

se v vodi popolnoma skrile. V reševalno akcijo se je vključila celo vojska s pontonirsko enoto iz Ptuja.

No, in tako smo Dobropoljci in Stružani poleg ogromne materialne škode, ki smo jo utrpeli, ostali brez kaplje užitne vode, ker so bili vodnjaki razen v nekaj vaseh na vzhodu doline v celoti poplavljeni.

Kljub nadvse težkemu stanju delavcev in kmetov je čas razmeroma hitro mineval v upanju na boljše.

Dobropoljci so še naprej vdano čakali ure dolgo pri skromnih izvirih in podzemnih jamah, da napolnijo svoje posode, tudi kriza je začela popuščati, toda že je bila na pragu druga svetovna vojna.

V zadnjem GZ, št. VII/75 je bilo pod poročnim naslovom opisano delo v splezanih s pripombo, da se bo knjižica nadaljevala in obravnavala delo bolj podrobno. Zato bo v naslednjem poročilu, kako je začela Naprava urejati mehanično delavnico, kar Novica Kresnova v Hudaji. Ta delavnica je stala na Pučji, kjer je sedaj kmetija IMK. Poleg te mehanične delavnice je stala še pravej vojska baraka, v kateri je začela Naprava izdelovati gredne orodje ne opako. Obe stavbi sta bili za vojsko zelo interesantni in različnega pomena.

Morila ni bi zapeti, če pogledamo nekaj desetletij nazaj.

Leta 1938 je vzel vstavo stavbo v najem tov. Anton Struna s Dvora pri Zubovberku, kjer se mehanika, izdelal se je, da stojijo stavba na temelju upori nam pokažajo, to je občest, ki se včasih Ljubljano s Novim mestom in Kranjcem ter odcepilim se Novo Krasno. Vedel je, da se bo pri nastavljen avtomobilnem in vodni večje Novica podjetjskih strojev tudi delo v delavnici mysdilo.

Tovariš Struna je bil strokovnjak svetlega poklica. Delo je opravil strokovno, kvalitativno in v kratkem času. Ni čuda, da je bil razumljiv in dober glas te obrtne delavnice knjižica v deveto vseh in čenajo. Mojster pa ni vedel, da bo kmalu izven avtomobila. Pri avtomobilski nesreči na Maljart se je nekoliko poškodoval, da je moral v posteljo, dobil pljučnico in v kratkem času preminil. To občest je bila knjižica, da se je delo na nekaj časa ustavilo. Potreba po delavnici se pa je ostala.

Soročnik -- bratranec Antona Struna, Franc Dular, tudi doma s Dvora pri Zubovberku je knjižica vzel delavnico v najem in začel z delom. Tam ljudem je bila mehanika nekako pod kožo, v krvi. Zato ni čuda, da je tudi pod njegovim vodstvom izdelavala mehanična delavnica uspešno delovala. V njej se pogrejali vse mogoče stroje in orodja, pranje pa še avtomobile. S promonom je nastla tudi potreba po delovni moči. Izdelani strokovnik Franc Kalar s Studenca je prišel k njemu kot pomočnik. Tu je Kalar delal vse čas. Po odhodu France Dularja v Novo mesto je Franc Kalar, ki je bil tudi mojarski mojster, leta 1938 vzel vse delovne prostore v najem ter nadaljeval izdelavo mehaničnega dela. Pomočnik pa je bil v tej delavnici tudi Danilo Milč, specialen mehanik in dober pomočnik Kalarju.

Delavnica je delala z vso zmogljivostjo in kazalo je, da je na vrhu razvoja. Usoda pa je hotela drugače. Načeloma načrto, druga svetovna vojna, ki se je začela aprila 1941, je prerinjala vse načrte, dokler se ni vojna končala.

* 1971 izvedla poročila TU, št. 1000, kjer je avtorja organizator, ki izvedla poročila št. 1000 izvedla poročila v knjigi.

USTANOVITEV IN RAZVOJ DANAŠNJE KMETIJSKE ZADRUGE STIČNA

Janko Marolt*

V zadnjem GZ, št. VII/75 je bilo pod gornjim naslovom opisano delo v splošnem s pripombo, da se bo kronika nadaljevala in obravnavala delo bolj podrobno. Zato bo v naslednjem popisano, kako je začela Naproza urejati mehanično delavnico, last Naceta Brezovca s Hudega. Ta delavnica je stala na Pušči, kjer je sedaj livarna IMP. Poleg te mehanične delavnice je stala še precej velika baraka, v kateri je začela Naproza izdelovati strešno cementno opeko. Obe stavbi sta bili za zadrugo zelo interesantni in velikega pomena.

Morda ne bo napak, če pogledamo nekaj desetletij nazaj.

Leta 1920 je vzel vse stavbe v najem tov. Anton Struna z Dvora pri Žužemberku, izučen za mehanika. Zavedal se je, da stojijo stavbe na izredno ugodnem položaju, to je ob cesti, ki je vezala Ljubljano z Novim mestom in Karlovcem ter odcepiščem za Suho Krajino. Vedel je, da se bo pri rastočem avtomobilizmu in vedno večjem številu poljedelskih strojev tudi delo v delavnici množilo.

Tovariš Struna je bil strokovnjak svojega poklica. Delo je opravljal strokovno, kvalitetno in v kratkem času. Ni čuda, da je šel renome in dober glas te obrtne delavnice kmalu v deveto vas in čeznjo. Mojster pa ni vedel, da bo sam žrtev avtomobila. Pri avtomobilski nesreči na Muljavi se je toliko poškodoval, da je moral v posteljo, dobil pljučnico in v kratkem času preminil. Ta okolnost je bila kriva, da se je delo za nekaj časa ustavilo. Potrebe po delavnici so pa le ostale.

Sorodnik — bratranec Antona Strune, Franc Dular, tudi doma iz Dvora pri Žužemberku je kmalu vzel delavnico v najem in začel z delom. Tem ljudem je bila mehanika nekako pod kožo, v krvi. Zato ni čuda, da je tudi pod njegovim vodstvom mehanična delavnica uspešno delovala. V njej so popravljali vse mogoče stroje in orodje, pozneje pa še avtomobile. S prometom je rasla tudi potreba po delovni moči. Izučeni mehanik Franc Kalar s Studenca je prišel k njemu kot pomočnik. Tu je Kalar delal ves čas. Po odhodu Franca Dularja v Novo mesto je Franc Kalar, ko je že imel mojstrski izpit, leta 1938 vzel vse delovne prostore v najem ter nadaljeval začeto mehanično delo. Pomočnik pa je bil v tej delavnici tudi Danilo Milič, sposoben mehanik in dobra pomoč Kalarju.

Delavnica je delala z vso zmogljivostjo in kazalo je, da je na višku razvoja. Usoda pa je hotela drugače. Neslutena nevihta, druga svetovna vojna, ki se je začela aprila 1941, je prekrizala vse načrte, dokler se ni vojna končala.

* 61295 Ivančna gorica, YU, Stična, čebelar in zadržni organizator, šef železniške postaje Stična—Ivančna gorica v pokoju.

V tem času med vojno, je delo začelo počasi hirati. Velika vrzel v delavnici pa je nastala, ko so leta 1942 v aprilu aretirali mojstra Franca Kalarja. Istočasno sta bila aretirana tudi Zupančič iz Pristavljje vasi in Jože Seme iz Stične. Vsi trije so se znašli v ljubljanskih zaporih, kjer so začeli golgote druge svetovne vojne. Delo pa je do nemške ofenzive še nadaljeval Danilo Milič. Odsel je pravočasno k partizanom. S XIV. divizijo je šel na Štajersko in tam tudi padel. V teh prostorih se je prej in po Miličevem odhodu popravljalo orožje za partizane, seveda v strogi tajnosti. Večje, težje stroje so bili partizani že pred nemško hajko v jeseni leta 1943 odpeljali na Stare žage za svoje delavnice. Hajkajoči nemški vojaki so delavnico oropali.

Tako je dočakala mehanična delavnica skoro popolnoma opustošena mesec maj leta 1945 — maj svobode, ko je vse življenje vzvalovalo v veselju in elanu obnoviti porušeno.

V takih okoliščinah je ljudstvo ustanovilo nabavno-prodajno zadrugo z omejenim jamstvom, sedež Stična. Ta — v kratkem Naproza — je prevzela opisano delavnico v najem in jo začela v decembru 1945 popravljati in usposablјati za potrebe svojih članov. Potrebe zadruga po prevoznih sredstvih so bile že takoj v začetku ustanovitve nemajhne. Okoliš te zadruga je bil ves grosupeljski okraj, torej zelo obsežen. Prevozni avtomobili so bili še kako potrebni. V tej nuji je zadruga dobila od Repatriacije dva tovarna avtomobila GMC in Chevrolet, oba ameriškega izvora in še nekaj nemških ujetnikov — šoferjev. To so bila osnovna sredstva nanovo vzpostavljene mehanične delavnice in avtoparka. Za vodjo delavnice je bil postavljen mehanik Martin Petrič. Ta je bil sposoben in zelo delaven mehanik. V pomoč je prišel šofer Hugo Belec, a je pozneje šel za predsednika Kmetijsko obdelovalnega posestva Stična, dalje Franc Kalar, poznejši direktor Agroservisa Ivančna gorica. Med drugimi so pomagali mehaniki in šoferji kakor Ivan Gliha, Hudo-Tone Kralj, Ivančna gorica — Stane Žlogar, Mleščevo — Ludvik Smrekar, Gorenja vas — Franc Kastelic, Muljava — Tone Peček, Šentvid — Ciril Zajc, Muljava — Franc Drenik, Miha Sadar, Dolfe Simčič, Stična — Jože Pajk, Ivančna gorica. Pozneje prav gotovo še drugi. Tovariš Martin Jordan pa je skrbel za goriva in maziva. Navedeni uslužbenci so bili v sestavu Naproza. Da bi navedel še uslužbence poznejših formacij, bi bilo preobsežno. Z navedenim osebjem in avtomobili je Naproza krila potrebo, ki ni bila majhna, potrebo za prevoz blaga in gradbenega materiala. Za prevoz blaga so potrebe stalno naraščale. Nastalo je vprašanje, kako povečati avtopark, kajti priti do tovarnjaka ni bilo lahko. Ni bilo denarja, še manj pa avtomobilov. Upravni odbor in osebje delavnice — vsi so se ukvarjali s problemom, kako rešiti situacijo. V takem položaju je bil sprejet predlog tovariša Martina Petriča, da se ob cestah ležeče razbitine tovarnjakov dostavijo v delavnico in usposobijo za vožnjo. Nemajhna zasluga pri obnovi gre seveda strokovnjakoma Pajku in Kalarju. Take avtomobile je začelo osebje delavnice usposablјati za vožnjo. Mnogokrat so odhajali na Odpad v Ljubljano in tam počakali prepotrebne dele za obnavljanje avtomobilov. Tu sta se posebno izkazala še Jože Pajk in Franc Kalar. Kako je bilo tako ravnanje umestno, se je pokazalo, ko je morala zadruga izposojena kamiona in vojne ujetnike vrniti. Popravljeni avtomobili so sedaj še kako prav prišli zadružnikom, zlasti takrat, ko se je uprava odlo-

čila, da bo gradila zadrudni dom. Ta je potreboval zaradi svoje velikosti ogromno gradbenega materiala, in treba ga je bilo pripeljati na gradbišče.

Zadruga je sestavila v lastni delavnici še od predsedstva narodne vlade Slovenije odobrene in odkupljene naslednje avtomobile:

3-tonski Opel-Blitz, mot. št. 38-Br-6710

3-tonski Opel-Blitz, mot. št. 2830

5-tonski Berliet MPB, mot. št. 0305/BB-3169

3-tonski Škoda, mot. št. 79910

Ti avtomobili so bili oddani vojni oblasti. V izdelavi pa so še ostali:

1. 5-tonski Berliet, 4-cil. MPB, št. mot. 1858

2. poltovorni voz s 4-cil. mot. Ford-Eifel

3. vojaška škoda, 6 cil.

4. osebni avto Fiat-Ardila, samo motor, št. 1581 z več manjkajočimi deli.

Ko se je Naproza razformirala v Kmetijske zadruge, je mehanična delavnica prešla v Okrajno zvezo Kmetijskih zadrug Grosuplje. Komisija za OZKZ je dne 30. 3. 1948 sestavila zapisnik o prevzemu celotnega avtoparka.

Člani:

Jaka Perovšek — predsednik

Alojz Žitnik — tajnik

Janko Marolt — podpredsednik

Anton Perhaj, Janez Grebenc, Ignac Kavšek — odborniki, za delavnico Martin Petrič.

Za KZ Stična Vinko Jaklič — poslovodja

Janko Marolt — predsednik

Ignac Kavšek — odbornik

S 1. 4 1948 je prešlo vse osebje mehanične delavnice pod OZKZ Grosuplje. Vodstvo mehanične delavnice je bilo poverjeno tovarišu Martinu Petriču, evidenčno Adolfu Simčiču, vrhovno nadzorstvo pa je bilo zaupano tovarišu Janku Maroltu kot pooblaščenca OZKZ Grosuplje.

Ko se je leta 1952 mehanična delavnica nekako osamosvojila pod Kmetijsko zadrugo, je prevzemna komisija, ki so jo sestavljali Franc Kalar, Milan Starin in Franc Bregar — Muljava, dne 3. 3. 1952 ocenila štiri tovornjake na skupno vrednost 1,205.510 din. Tako je imela KZ Stična zopet avtopark, ki ji je služil do takrat, ko se je mehanična delavnica preimenovala v Agroservis kot samostojni obrat. Vodstvo je prevzel tovariš Franc Kalar, neutrudni delavec za napredek in gospodarstvo kraja. V svoji zagnanosti je izposloval, da se je začelo v tej delavnici tudi livarsko delo. V tem elanu je bil gonilna sila tudi Ivan Gliha, kot livar strokovnjak pa se je izkazal Stane Kastelic iz Stične in drugi.

Kmalu se je pokazala potreba, da se postavi peč. V Avtoobnovi Ljubljana je bila nabavljena Kupolka. Ko je bila peč postavljena, je direktor Franc Kalar povabil k odprtju zainteresirane goste: zastopnike oblasti in poslovne partnerje. Povabljen je bil tudi takratni študent metalurgije Bojan Marolt, Stična, ki je peč odprl, izlil železne raztopine za pripravljene kalupe — modele.

Livarna se je hitro, čeprav v težkih investicijskih razmerah širila pod prvotnim direktorjem. Ko pa je ta odšel v pokoj, je prevzel njegovo mesto Rudi Viderger. Ker je stanoval daleč iz delavnega okolja, je delo odpovedal.

Za direktorja je prišel Martin Butkovič in to mesto obdržal do 1. 8. 1966, ko je ves obrat prevzelo Industrijsko montažno podjetje Ljubljana, livarna Ivančna gorica. Ko se je zakurila Kupolka in se je raztopljeno železo vlilo v kalupe, je bil postavljen temeljni kamen sedanji livarni IMP Ivančna gorica.

Nadaljnji razvoj od mehanične delavnice do sedanje moderno urejene livarne pa je sedanji direktor Valentin Mendiževc v otvoritvenem govoru dne 30. 5. 1976, ki je objavljen v GZ, št. 7, zelo lepo in razumljivo razložil.

Nič manj važne vloge pa ni odigral kmetijski zadružni dom Ivančna gorica. Morda ne bi bilo napak, če se malo pomudimo pri tej gradnji.

Na OLO Grosuplje je bilo že leta 1947 predvideno, naj bi se v okraju postavilo osemnajst zadružnih domov, med njimi tudi v Ivančni gorici. To je bil zelo drzen načrt glede na splošno pomanjkanje vsakovrstnega gradbenega materiala. Res pa ni manjkalo dobre volje in delovnega elana.

Ker Naproza ni hotela biti zadnja, si je kmalu preskrbela načrt — morda za takrat kolosalen — za danes pa kar pravi. Dom se je začel graditi že leta 1951 pod strokovnim vodstvom arhitekta Cirila Vizjaka iz Novega mesta. Prve lopate pri izkopu temeljev so zasadili člani mladinskih in drugih organizacij. Zadružni park pa je skrbel za dovoz peska. Vsa delovna moč je bila udarniška, denarno pa je gradnjo podpirala zadruga. Ko so ta finančna sredstva pošla, je Kmetijska zadruga zaprosila pri Zadružni banki v Ljubljani kredit v znesku 1.800.000 din. Še istega meseca je banka odobrila posojilo, a le v znesku 500.000 din. Kljub majhnemu kreditu se je KZ dogovorila z Zadružnim skladom v Ivančni gorici, da začne graditi dom, kajti na gradbišču je že bilo nekaj gradbenega materiala, a je počasi gineval. Nekaj tega materiala si je izposodila tudi Kmetijska delovna zadruga Napredek v Ivančni gorici za gradnjo svinjakov na Mrzlem polju. Po likvidaciji KDZ je Kmetijska zadruga sklenila, da prevzame zemljo, živino, stroje in orodje. Za odgovornega je zadruga postavila Franca Kastelica, bivšega predsednika KDZ Napredek. Po sili razmer je Kmetijska zadruga začasno ukinila prevzeto obdelovanje zemlje in rejo živine.

Pomanjkanje denarja pri gradnji doma je bilo stalni spremljevalec gradbenega odbora. Na 9. seji z dne 21. 10. 1951 je zadružni odbor sklenil, da se zaradi ukinitve kreditov dom gradi v etapah. Knjižna vrednost je takrat znašala že 1.100.000 din. Delo naj se začne s pomladjo leta 1952. Do takrat pa naj se napelje elektrika. Urnina delavcem je bila 18 din, zidarjem in tesarjem pa 25 din plus boni, ki so jim po uredbi pripadali.

V maju leta 1952 so ponovno zaprosili za 2.000.000 din kredita za nadaljevanje gradnje. Odloženo je bilo, da se zgradi po načrtu le polovica doma. Ko pa se je leta 1954 začela gradnja avtoceste, je novomeško podjetje Pionir dograjevalo drugo polovico, delno na svoje stroške, ker je potrebovalo prostore. Tako nekako počasi je rasel naš zadružni dom, danes ponos zadružnikom in krajanom.

In čemu je služil ta zadružni dom? Najprej se je v njem naredil zadružni gostinski obrat. Za tiste čase kar lepo urejen.

Važna je bila tudi vselitev zobne ambulante sveta za ljudsko zdravstvo pri OLO Ljubljana-okolica, seveda s pomočjo Kmetijske zadruge s sofinanciranjem 300.000 din za eno leto. Poleg zobne ambulante se je vselila tudi

zdravstvena služba. Vsi prostori so bili sodobno urejeni in so rabili do časa, ko je bil zgrajen v neposredni bližini sodoben zdravstveni dom.

Poleg navedenih ustanov je imelo v domu stanovanje zdravstveno osebje. Danes pa služijo prostori v glavnem potrebam Kmetijske zadruge, pošti in matičnemu uradu. To je le površen in kratek opis doma.

Mislím, da ne bo napak, če v nadaljevanju opišem, kako je oblast zatirala hudo gnilobo čebelje zalege. Morda se zdi opis kot dodatek prejšnjim člankom neprikladen, ker pa tudi čebelarstvo sodi v kmetijstvo in ker se je takratna zadruga močno zavzemala tudi za pospeševanje čebelarstva, le ne bo odveč, če v naslednjem popišem, kako nevarne so bolezni čebel za čebelarja in za skupnost. Kako se lahko rodijo hude posledice, če čebelar nepremišljeno kupi rabljene čebelarške potrebščine, vosek ali med za čebele.

Bilo je v mesecu maju 1974. leta, ko mi je veterinarski inšpektor Grosuplja naročil, naj grem k Stanku Sadarju, šica pri Muljavi, čimprej pregledat čebele, ker je pri Veterinarskem zavodu Slovenije prijavil, da sumi na hudo gnilobo čebelje zalege (prestis apium). »Kot čebelarški preglednik za to območje ste dolžni pregledati te čebele in ugotoviti, kaj je na stvari.« Zaupano nalogo sem kar z veseljem sprejel, ker ta čas inšpektor ni utegnil. Zakobalil sem kolo, saj drugega prevoznega sredstva ni bilo pri hiši, in se odpeljal na ukazano mesto. Bil je lep dan in vožnja je bila prijetna. Sonce je toplo grelo, ko sem stopil pred čebelnjak, kjer so bile čebele, osumljene bolezni in obsojene na uničenje.

Prvo vlivanje železa v podjetju Agroservis v Stični, današnja Livarna IMP v Ivančni gorici

Ne bi rad pretiraval, pa vendar moram reči, da so čebele začudo močno izletavale in se gnetle pred žreli z zelo močno obloženimi koški na nožicah. Pogled na to vrvenje je bil užitka vreden. Ukrade se mi misel: »Te čebele niso bolne, tu še ni razsajala kuga, kako naj bi se sem zanesla?«

V tem razmišljanju me zmoti oče Sadar, ko reče: ulnjak sem odpel, kar vstopite in pogledjte. Ob tej priliki sem opazil, da vlada v ulnjaku popoln red in čistoča, vse je na svojem mestu. Tudi to mi je dajalo up, da čebele niso bolne. Da zadostim nalogi, sem se lotil pregleda v notranjosti panjev. Ponovno sem stopil pred čebelnjak in ugotavljal, kateri panj kaže manj živah-

nosti; tega sem se najprej lotil. Ko sem odprl zadnja vratca, sem ponovno posumil o njih bolezni, kajti bile so močnejše od mojih, ki so oddaljene le dobrih 6 km. Iz satja je dehtel novi med in čebelni vonj. Ugotovitev je bila — nič! Hitro se pobaham očetu, da so čebele zdrave. Da pa ne bo nastal kak sum, da sem čebele pregledal površno, sem se panjev lotil po vrsti močnosti. Odprem srednje dobrega, tudi tu v redu. Zopet iskrica upanja, da so čebele zdrave, kajti sati so bili odlično zaleženi. Zakaj pa ne, saj je sonce že nekaj dni toplo grelo in livada ter polje okrog uljnaka se je kopalo v majskem cvetju. Očarljiv pogled na to okolje in lego čebelnjaka. Pregled nadaljujem. Izvlečem prvi stranski sat. Meden venček novega medu se je lesketal pod starim medom. Čebel pa toliko, kot bi se pripravljale na roj. Enak je bil sosednji sat, ta pa je bil že zadelan, zaležen z jajčki. Naslednji sat je imel že pokrito zalego, in sicer zdravo. Spet upanje. Kako pa sem bil iznenaden, ko sem iz sredine gnezda potegnil sat zalege, ki ni imel strjene stare pokrite zalege. Vmes pa je bila prav mlada zalega. Ko sat obračam sem in tja, opazim celico, ki ni bila pokrita do kraja. V njej sem opazil lepo belo ličinko. Bila je zdrava. Torej v redu. Vseeno pa sem postal zaradi te zalege pozornejši. Po intenzivnem pregledu najdem le ob robu pokrito celico, v njej pa nečisto usedlino. S koščkom slame sem ugotovil, da sem našel to, kar nisem želel. Torej ta panj je že napaden. Čim bolj sem posegel v gnezdo, več je bilo gnilih ličink. Bolezen je tu. Pregledal sem še druge. Izvid isti. O pregledu in izsledku sem takoj poročal veterinarskemu inšpektorju Grosuplje.

Po nekaj dneh je prišel pome in me odpeljal k bolnim čebelam. Tja je prišla še dr. Nežka Snoj od Veter. zavoda Slovenije. Opravili smo ponovni pregled čebel v panjih. V enajstih je vladala bolezen, le v treh je ni bilo opaziti. Po tej ugotovitvi je predlagala dr. Snojeva, da veterinarski inšpektor Grosuplje izda odločbo za uničenje čebel in vsega inventarja. Ob tem sem se utopil v misli, kako mora biti nadobudnemu čebelarju pri srcu, ko sliši smrtno obsodbo za čebele v času, ko sonce toplo pripeka in se je začela doba zorenja čebelarске žetve, čebelarскеga uspeha. Prijetno prav gotovo ne!

Z dopisom Veterinarskega zavoda Slovenije, št. 4-4/8/73 z dne 16. 5. 1974 je bila diagnoza po komisijskem ogledu potrjena. V komisiji so bili:

dr. Nežka Snoj, Veter. zavod Slovenije — Ljubljana

Niko Miklič, veterinar, občinski inšpektor

Mile Sojar, dipl. ing. agr., občinski kmetijski inšpektor

Janko Marolt, čebelarški preglednik in

Stanko Sadar, prizadeti čebelar.

Skupščina občine Grosuplje, veter. inšpekcija, je pod št. 322-17/74 z dne 27. 5. 1974 izdala odločbo po uradni dolžnosti zaradi zatiranja in preprečevanja živalskih bolezni — čebelje zalege, čebel, last Stanka Sadarja na podlagi 75. čl. in 77. čl. temeljnega zakona o ukrepih za pospeševanje živinoreje in o zdravstvenem varstvu živine (Ur. list SFRJ, št. 16/65 ter 202. čl. o splošnem upravnem postopku, Ur. list SFRJ, št. 18/65). Odločba vsebuje 7 točk. Te govore, kako se mora ravnati, da se z ognjem uničijo čebele in pribor. Sedma točka pa pravi: pritožba proti tej odločbi ne zadrži izvršitve odločbe.

Tudi dan, ko se je komisija sestala k uničenju čebel (bila je ista, kot je že navedeno, le dr. Snojeve ni bilo), je bil lep. Čebele so bile že žveplane, jama izkopana in začeli smo. Družino smo nosili v izkopano jamo in vse kar

je bilo lesenega v čebelnjaku. Panje nismo skladali v skladovnicó, kakor je čebelarstva navada, ampak jih metali kar križem kražem. Vse smo polili z bencinom in z vrženim ognjem to zažgali. Kmalu je bil ves kup v plamenu. V to grmečo grmado smo zmetali še ostali leseni inventar in tako iz čebelnjaka napravili »okostnjak«. Bil je kres, ki je zaradi voska dolgo gorel kot sveča.

Med gorenjem sem kradoma opazoval Sadarja, kako je trpel, ko je gledal uničujoči ogenj. V njem sem videl čebelarja, ki je ves svoj prosti čas posvetil čebelam — ne iz koristoljublja, ampak iz ljubezni do njih. V čebelnjaku je vladal red in čistoča, gospodar je pravi vzor čebelarja, ki je pohvale vreden.

Sveča je dogorevala. Sonce močno pripekalo in livada močno dehtela v jasnem dnevu meseca maja 1974. leta

Člani komisije so si odšli umit roke, da bi bolezní ne prenesli še v druge čebelnjake. Čebelarjeva mama pa je bila mnenja, da bi ne bilo prav, če bi ne bilo malo »pogrebščine«. Povabila nas je, da smo prisedli k mizi. Ker se je raz mizo širil prijeten vonj, nam ni bilo treba reči dvakrat. Tu je stekel pogovor, kako morajo biti čebelarji previdni pri nakupu čebel, voska in medu, saj je bil okužen med glavni vzrok te nesreče. Občino je to uničenje stalo precej denarja. Sreča v nesreči je pač bila v tem, da je bil Slavko Sadar začetnik in še ni imel večjega števila panjev. Velika škoda bi bila, če bi ta bolezen zašla v čebelnjak, ki ima petdeset ali več panjev.

Zaključujem z mislijo: »Previdnost je mati modrosti« in nikoli več kaj takega.

Govorimo o izletnikih in gostih, ki prihajajo v našo občino. Pogledamo, kaj nam govorijo statistika. Poskušajmo se pobližje v statističnega pregleda SR Slovenije in podatkov gostinskih podjetij, ki delujejo v naši občini.

Gostje in nočitve

Leto	GOSTJE			NOČITVE		
	Štupaž	domači	tují	Štupaž	domači	tují
1971	17 338	7 049	10 289	19 817	8 529	11 288
1972	23 669	11 241	12 428	25 041	11 852	13 189
1973	20 040	8 479	11 561	22 905	9 504	13 401
1974	23 327	11 366	11 961	26 538	13 630	12 908
1975	27 356	13 361	13 995	31 840	16 386	15 454
1976	28 951	15 977	12 974	33 963	20 424	13 539
S R S						
1975	1 161 536	1 710 502	841 034	6 444 382	3 804 064	2 640 318

* Grosuplje, 8126 VU, iz Zbornik SO Grosuplje.

TURIZEM V OBČINI GROSUPLJE

Janez Lesjak*

Površen poznavalec bi verjetno ocenil, da v naši občini ni posebno ugodnih razmer za razvoj turizma. Taka ocena bi bila tudi pravilna, če bi turizem pojmovali samo po možnostih hotelskih oz. penzijskih storitev. Pravega penzijskega in večdnevnega bivanja v hotelih je malo. Pod turizmom danes razumemo mnogo več, saj turizem danes ni samo hotel, počitniški dom, zdravilišče. Razvoj avtomobilizma je zdaj, ko je avto postal del našega vsakdanjega življenja, v temeljih spremenil način življenja. Duševna in fizična obremenitev pa zahteva tudi občasno sprostitev, rekreacijo. To pa človeku omogoči avtomobil oz. ugodne prometne razmere, ki jih predstavljajo ceste, avtobusi in vlaki. Skrčile so se daljave in sodobni človek plodno izkorišča čas tudi za razvedrilo zunaj svojega kraja bivanja.

Razveseljiva je ugotovitev, da se prav te oblike turizma (prehodni gostje in izletništvo) močno uveljavljajo prav v naši občini. Nismo v kategoriji znanih turističnih krajev, vendar po številu gostov in nočitev puščamo za seboj mnoge občine, ki so bile turistično že v preteklosti znane. Za razvoj turističnega gospodarstva so v naši občini zelo ugodni pogoji — naravni in zgodovinski. Bližina Ljubljane, prijetna valovita dolenska pokrajina, preprežena s cestami in železnico, omogoča povezavo sleherne vasi z zunanjim svetom. Bogastvo naravnih lepot se skladno ujema z delom človeških rok; vse to omogoča, da se izletniku na vsakem koraku odpirajo novi razgledi, polni mikavnosti in znane dolenske miline.

Govorimo o izletniškem in poslovnem turizmu. Poglejmo, kaj nam govorijo številke. Poslužujemo se podatkov iz statističnega pregleda SR Slovenije in podatkov gostinskih podjetij, ki delujejo v naši občini.

Gostje in nočitve

Leto	GOSTJE			NOČITVE		
	Skupaj	domači	tuji	Skupaj	domači	tuji
1971	17 338	8 049	19 289	19 817	8 529	11 288
1972	23 689	11 241	12 448	25 041	11 851	13 190
1973	20 040	8 402	11 368	22 905	9 504	13 401
1974	23 327	11 956	11 371	26 338	13 620	12 718
1975	27 356	15 451	11 905	31 840	18 256	13 584
1976	28 951	16 677	12 274	33 963	20 424	13 539
S R S						
1976	2 151 536	1 310 502	841 034	6 444 352	3 854 084	2 590 270

* Grosuplje, 61290 YU, predsednik SO Grosuplje.

Gornji podatki kažejo zanimivo sliko, če se primerjajo s podatki o turističnem prometu v Sloveniji. Občina Grosuplje predstavlja v turističnem prometu Slovenije v letu 1976 1,37 % skupnega števila gostov. Pri domačih gostih 1,26 %, pri tujih 1,56 %. V nočitvah predstavlja 0,53 %; v nočitvah domačih gostov 0,52 %, v nočitvah tujih gostov pa 0,56 %. Če gremo s temi primerjavami naprej, lahko vidimo, kako je turizem koncentriran le v nekaterih občinah; kljub nizkim odstotkom, ki jih dosegamo v merilu Slovenije, smo med 60 občinami v skupnem številu gostov na 18. mestu, pri domačih gostih na 20. mestu, pri tujih gostih na 15. mestu. V nočitvah zavzemamo med občinami 26. mesto. V nočitvah domačih gostov zavzemamo 27. mesto, v nočitvah tujih gostov pa 21. mesto.

Po zmogljivosti gostinskih objektov zavzemamo med 60 občinami naslednja mesta: v številu gostišč 26., v številu ležišč 34., v številu sedežev 33., v številu zaposlenosti v gostinstvu 35. in v iztržku 30. mesto. Vsi navedeni podatki temeljijo na teritorialnem principu. V podatkih so zajeti vsi gostinski lokali, ne glede na organizacijsko opredeljenost. Vsi podatki zajemajo tudi zasebni sektor.

Največ tega prometa imata TOZD Polževo in TOZD motel Turist, ki je v sestavu SOZD hotel Turist Ljubljana. Naj navedem nekaj podatkov o teh organizacijah.

Gostinsko podjetje Polževo izkazuje v letu 1976 4650 gostov, od tega 3352 domačih in 1268 tujih; v nočitvah pa skupno 8129, od tega 6296 domačih in 1833 tujih gostov. Podjetje ima 12 gostišč s 770 sedeži, 82 ležišči in 72 zaposlenimi. Največji gostinski objekt tega podjetja je hotel Polževo, ki ima 160 sedežev, 52 ležišč in povprečno 8 zaposlenih. Izkoriščenost prenočitvenih kapacitet je bila v letu 1975 27 %, v letu 1976 pa le 25 %.

Motel Turist predstavlja izletniško točko blizu Ljubljane za izlete z možnostjo kopanja in uporabe savne. Močno razbremenjuje prenočitvene kapacitete v Ljubljani, zlasti v sezoni. Radi ga obiskujejo izletniki, ki potujejo z avtobusi in tudi individualnih gostov je veliko. Motel ima 67 ležišč. V poletni sezoni si pomaga še s 30 pomožnimi, 40 sob ima tuš ali kopalnico. Vsaka stranka, ki prenočuje, ima tudi svoj parkirni prostor. Restavracija, ki se ponaša z lepim pogledom na avtocesto, sprejme 170 gostov. Poleg tega je še disco Taverna s 50 sedeži. V letu 1976 je bilo 22.948 nočitev, od tega tujcev 11.538 in 11.410 domačih gostov. Pregled zasedenosti motela od začetka poslovanja kaže, da obisk gostov narašča in je v letu 1976 zasedba kapacitet motela dosegla že 93,83 %, kar je izredno lep uspeh in upravičuje namere, da se motelske kapacitete povečajo z novim objektom na drugi strani sedanje oz. bodoče avtoceste Ljubljana—Zagreb.

Pomembno vlogo pri razvoju turizma imajo tudi drugi gostinski lokali, saj jih ima samo podjetje Polževo 12, lani pa je bil odprt še penzion Rubín v Grosupljem, ki je s svojimi penzijskimi storitvami precej izpopolnil vrzel v naselju.

V razvoju turizma ima pomembno vlogo tudi trgovina, ta pa razen v Grosupljem in Ivančni gorici ne ustreza današnjim potrebam, zato se vlagajo veliki naporji, da bi se tudi v tem pogledu naredil korak naprej.

Kot je bilo že uvodoma povedano, se v naši občini razvija predvsem izletniški turizem. Tukaj ima pomembno vlogo Jurčičev muzej na Muljavi,

katerega obiše letno od 25 do 30 tisoč obiskovalcev. Jurčičev muzej pretežno obiskuje šolska mladina in kolektivi.

Druga važnejša izletniška točka je Taborska jama, katero obiše letno več tisoč obiskovalcev. Naj navedem:

1973: vseh obiskovalcev 10.003, od tega tujcev 1270

1974: vseh obiskovalcev 9.607, od tega tujcev 1042

1975: vseh obiskovalcev 10.505, od tega tujcev 1382

1976: vseh obiskovalcev 7.804, od tega tujcev 774

Iz številk za leto 1976 je razvidno, da je tudi Taborska jama čutila posledice lanske recesije v turizmu, ki je bila v svetu.

Tudi muzej lončarske obrti v Podsmreki ima letno nekaj tisoč obiskovalcev, prav tako muzej pisatelja Louisa Adamiča v gradu Praproče. Lepa izletniška točka je partizanski dom Pristava, izviri in porečje doline reke Krke. V zadnjih letih doživlja velik obisk tudi Šentvid pri Stični, ki je postal znan po lepi urejenosti, taborih pevskih zborov in organizaciji znanih dirk v motokrosu na Gradišču. Znan je postal Debeli hrib nad Temenico, kjer je partizanski dom krajevne organizacije ZB Šentvid pri Stični. Za izletnike, ki potujejo z avtobusi v režiji cerkvenih organizacij, je zanimiv samostan Stična, katerega si ogleda letno čez 4000 ljudi. Tudi novo cerkev v Grosupljem si ogleda letno do 3000 ljudi.

Ce podajam sliko turizma v občini, ne morem mimo novejše oblike nedeljskega izletništva, ki temelji na vikendih. Naša občina je s svojimi hribočki in dolinami, vodami, gozdovi in prijetnimi jasami in ne nazadnje s prijaznimi ljudmi, ki živijo v naših vaseh, postala pravi paradiz za vikendarje. V letu 1976 so jih naše službe evidentirale že čez 400. Bogastvo naravnih lepote, bližina Ljubljane, sorazmerno gosta cestna mreža, ki prepreža vso občino, možnost rekreacije v obliki sprehodov, lova, ribolova, nabiranja gob, borovnic in drugih sadežev in ne nazadnje možnost preskrbe cenene ozimnice, vse to privablja vedno več ljudi, posebno Ljubljčanane. Občina Grosuplje poskuša urejati to poplavo vikendov z urbanističnim in zazidalnimi načrti. Določena so območja, kjer je dovoljeno graditi, in sicer predel KS Staro apno, Podtabor in Slivnica, nadalje KS Polica, območje Polževega, Debeli hrib nad Temenico. Velik pritisk je za gradnjo v dolini Krke, a tam je nekoliko strožji režim zaradi nevarnosti onesnaževanja in privatizacije obrežja reke Krke, ki za zdaj še varuje svoje slapove, bogat ribji zarod in lepe naravne pejsaže. Največ škode pa nam delajo tisti, ki hočejo priti poceni do vikenda. Od očeta dobi kdo kos njive, travnika oz. gozda in želi postaviti vikend ne glede nato, ali sodi ta v naravno okolje ali pa predrzno razdira komplekse kmetijskih obdelovalnih površin. Vsi taki graditelji poskušajo graditi tudi na črno, saj dovoljenja ne dobijo.

V turističnih deželah zavzema važno mesto tako imenovani kmečki turizem. Tudi pri nas se posamezni kmetje poskušajo v tej dejavnosti, vendar bolj tako, da neregistrirano nudijo gostinske storitve izletnikom, ki po raznih zvezah in poznanstvih zvedo za take kmetije. V nekaj primerih dajejo hrano in prenočišče. Vendar ta oblika turizma oz. turističnih storitev pri nas še ni zaživela. Sorazmerno majhne enodružinske dolenske kmečke hiše nimajo ustreznih prostorov. Treba bo omogočiti kmetom ustrezne kredite za investicije. Tega pa dosedaj še ni bilo. Prav bi bilo, da bi pri tem sode-

lovale tudi kmetijske zadruge; kmečki turizem bi lahko postalo zanimivo in koristno torišče njihove dejavnosti med kmeti.

V občini Grosuplje imamo še mnogo neizkoriščenih možnosti za razvoj turizma, predvsem v dolini reke Krke. Reka Krka ni zanimiva samo za ribiče, zadnja leta se je močno povečal obisk športnikov kanuistov, saj so brzice in slapovi Krke izredno zanimivi za to zvrst športa. Velik interes za to kažejo Poljaki in Nemci, ki jih je vsako leto več. V tej dolini manjka gostinski objekt s penzijskimi storitvami.

Med turistične zanimivosti naše občine v novejšem času sodi tudi del evropske peš poti, ki gre od Baltika preko Evrope do Jadrana. V našo občino vstopi v bližini Lipoglava, gre čez Polico, Peč, Spodnje Duplice, Blato, Grosuplje, Spodnjo Slivnico, Tabor, Taborsko jamo, Velike Lipljene in se preko Škocjana nadaljuje proti Turjaku. Značilnost te peš poti je, da se izogiba prometnih cest in poteka predvsem po poteh in stezah in omogoča izletniku pravo uživanje naravnih lepot, krajev, po katerih potuje. Pot je že postala znana, saj v Grosupljem večkrat vidimo ljudi z nahrbtniki in v gozdaricah, ki po ogledu Grosupljega nadaljujejo pot proti Turjaku in naprej.

Pr eden zaključim, naj omenim, da imajo nemajhno zaslugo pri razvijanju turističnega gospodarstva v naši občini turistične organizacije. V občini deluje 7 turističnih društev: TD Grosuplje, TD Višnja gora, TD Ivančna gorica, TD Stična, TD Šentvid, TD Krka in TD Zagradec. Vsa ta društva pokrivajo večji del občine razen dobrepoljskega predela, ki v tej dejavnosti še ni organiziran in pokrit. Delo teh 7 društev usklajuje Občinska turistična zveza, sestavljena iz delegatov teh 7 društev. Občinska turistična zveza se je v dosednji praksi zelo dobro uveljavila, koordinirajo se skupne akcije na osnovi programov in razdeljujejo finančna sredstva, ki jih dobi za dotacijo od Skupščine občine Grosuplje. Delo turističnih organizacij je predvsem v skrbi za zunanji videz naselij, v vzgoji prebivalstva za varovanje naravnega okolja, naravnih, zgodovinskih in kulturnih spomenikov. Organizirajo tekmovanja v ocvetličanju, sodelujejo z drugimi organizacijami v športnih in kulturnih prireditvah. Društva ovira pri delu zlasti pomanjkanje finančnih sredstev, saj ni akcije, ki ne bi bila vezana na denar, tega pa društva nimajo. Razen Turističnega društva Grosuplje, ki dobi nekaj sredstev iz vstopnine v Taborski jami, druga društva nimajo nikakršnih dohodkov.

VARSTVO OKOLJA

Ilija Bregar*

Čisto okolje je nedvomno eden izmed pomembnih pogojev za zdravo življenje. Lahko pa bi rekli, da je glavni problem našega časa prav onesnaženost okolja in voda. Čeprav je bilo o teh rečeh že zelo veliko napisanega, tudi narejenega, pa je še zmeraj veliko stvari, ki današnjemu človeku prav gotovo ne morejo biti v ponos.

Zavedati se je sicer treba, da današnji čas industrializacije uporablja taka osnovna sredstva, ki onesnažujejo okolje in vodo, obenem je pa tudi treba priznati, da se človek le premalo zaveda, kaj to onesnaževanje pomeni. Gre namreč za to, da onesnaževanje premalo preprečujemo in da se lotimo stvari šele takrat, ko je — lahko bi rekli — že kar malce prekasno. Zavzemati bi se torej bilo treba, da bi že pri gradnji takšne industrije, ki slabo vpliva na okolje, mislili tudi na ustrezne čistilne naprave, ki bi onesnaževanje čimbolj preprečevale. Tega se ne držimo dovolj niti pri nas niti kje drugje v svetu, čeprav nekaj razlik vendarle je.

Tako je npr. zahodna Evropa z onesnaženim zrakom in vodami bila že v kritičnem položaju in ker je bilo življenje praktično že nemogoče, se je počasi z velikimi izdatki začela spuščati po diagramu umazanije navzdol. Naša republika je trenutno s svojimi vodami in onesnaženostjo zraka na tem »umazanem« diagramu nekje na polovici. Tako kot zahodna Evropa pred desetletji, tudi Slovenija trenutno ne investira kaj dosti v potrebne čistilne naprave. Pa je res nujno, da se zgodovina Zahoda pri nas ponovi? Zdi se, da bi bilo bolj smotrno položaj vzeti v roke že danes, kajti čez nekaj časa bo za reševanje teh problemov potrebna veliko večja malha, kar je v glavnem že dokazal Zahod.

Seveda pa je treba pri tem priznati, da so čistilne naprave drage, predrage in v glavnem iz uvoza. Na tem mestu bi morda kazalo zapisati že večkrat izraženo mnenje marsikaterega gospodarstvenika ali borca za čisto okolje, da je carina za uvoz teh prepotrebni naprav občutno previsoka, če ne že kar nepotrebna. Zaradi tako dragih naprav si občine oziroma njihovi organi ne upajo zahtevati od tovarn čistilnih naprav, kajti končno so le od njih odvisne. Zato bi morda vendarle kazalo in za to so nekateri vneto zavzemajo, vprašanje čistoče okolja obravnavati po regijah in ne občinah. V skladu s tem naj bi občinske sanitarne inšpekcije zamenjale regionalne, ki bi bile praktično neodvisne.

To, kar smo doslej napisali, zadeva našo občino in tudi vse druge v naši republiki. Tiščijo jo pač isti problemi, samo s to razliko, da doslej še ni tako močno industrijsko razvita in zato je tudi problem odpadnih voda

* Ljubljana, 61006 yu, novinar v redakciji CGP Delo, Ljubljana.

in nečistega zraka dokaj manjši. Nikakor pa seveda ne bi mogli reči, da je ta problematika pri nas že rešena, kajti srečujemo se že s precej močnimi viri onesnaževanja. Zdi se pa, da je grosupeljska občina morda res nekoliko na boljšem od marsikatero druge že zategadelj, ker bi te vire lahko kmalu odpravila oziroma zaradi tega, ker se je lotila reševanja teh stvari sicer ne pravočasno, vsekakor pa prej kot marsikje drugje.

Kratek pregled virov onesnaževanja bi se vsekakor moral pričeti na Grosupljem, takoj zatem pa bi se že kazalo ustaviti v Ivančni gorici oziroma Stični. To sta dva sedanja in bodoča centra ter nosilca razvoja grosupeljske občine, ki bosta imela poleg znatno večjega števila prebivalstva tudi vsak svojo industrijsko cono.

Vedno večji problem pa postajajo tudi tista naselja, ki se po številu prebivalstva in gradnji hiš poleg že omenjenih centrov tudi sorazmerno hitro širijo. To sta v prvi vrsti Šmarje-Sap in Šentvid pri Stični, delno pa tudi Višnja gora. Če bi torej te tri uvrstili v »drugo kategorijo« virov onesnaževanja, potem nam preostane še tretja — sem pa bi lahko prišteli takšne kraje, kot so npr. dobrepoljske vasi, dolina Krke in še nekatera druga naselja, ki so pred kratkim dobila vodovod. Poraba vode na prebivalca se je namreč krepko dvignila in se bo še dvigala, s tem pa bo seveda tudi problem odpadnih voda vedno večji.

Grosuplje je že v izgradnji

Tako za Grosuplje kot za Ivančno gorico sta študiji o preprečevanju onesnaževanja že narejeni. Študiji sta upoštevali število prebivalcev danes in predvidevanja ob koncu tega tisočletja, razvoj industrije, količino, onesnaženost in način odtoka onesnaženih voda itd. Ti dve študiji, ki so ju izdelali sodelavci Centra za zaščito voda iz Ljubljane pred približno tremi leti, seveda samo nakazujeta možne rešitve in potrebne velikosti čistilnih naprav in kanalizacije, za izvedbo del pa bo treba imeti še dodatne ustrezne projekte, načrte itd. Čistilne naprave naj bi bile projektirane za naslednjih 15 let, kanalizacija pa naj bi bila narejena tako, da bi zadoščala potrebam do leta 2010.

Pri pregledovanju teh študij bi lahko ugotovili marsikaj, toda upravičeno se postavlja vprašanje, koga bi utegnil zanimati način izračunavanja npr. komunalnih jarkov, kajti to je že stvar, rekli bi, »višje matematike«. Iz študij smo pobrali splošne, razumljive in zanimive podatke in čeprav so v obeh tudi finančni kazalci, koliko bi posamezne stvari veljale, bi jih bilo najbrž brez pomena navajati, saj je vsakomur jasno, da so se v zadnjih letih krepko spremenili.

Na Grosupljem bi bil položaj danes približno naslednji: Grosuplje kot naselje ima dve čistilni napravi, a praktično ne delujeta, saj sta neprimerne. Veliko onesnaževalcev pa čistilnih naprav sploh nima. Glavni vir onesnaževanja sta farmi Brvace in Boštanj (Ljubljanske mlekarne), veliko manj onesnažuje Motvoz in platno, hujši je Kovinostroj, ki nima lovilcev maščob (kovinska branža). K onesnaževalcem bi lahko prišteli Mizarstvo pa tudi gostinstvo. Ob petkih, sobotah in nedeljah se kanal v Bičju peni od raznih praškov in mila (gospodinje imajo tedensko žehto). Vsa ta nesnaga v

Račni ponikne in po približno 3 km podzemne poti pride na svetlo kot reka Krka. Pravijo sicer, da mora voda preteči čez sedem kamnov, pa je že dobra za pitje, toda za kraški teren to ne velja.

Koliko se bo do — denimo — konec tega tisočletja razvila industrija, je danes težko reči, vsekakor pa bo znatno večja kot danes, saj ima na razpolago nad 100 ha zemljišča v industrijski coni. Bolj natančno pa bi lahko kaj rekli o porastu prebivalstva. 20 naselij v okolici Grosupljega je skupaj z Grosupljim leta 1948 štelo 3095 prebivalcev, leta 1975 že 5429, leta 1985 naj bi ta številka narastla nad 9000, 2010 pa naj bi se število prebivalstva povzpelo že na skoraj 21.000.

Grosupeljčani že uresničujejo kompleksno komunalno ureditev svojega kraja. Tako so že zgradili glavni zbiralni vod za odpadne vode (imenujejo ga S in je dolg okoli 900 m), prav tako že gradijo centralno čistilno napravo v bližini Spodnje Slivnice, ki bo letos dograjena. Ta dela bodo veljala 9,11 milijona din. To je, rekli bi, prva etapa izgradnje sistema za odtekanje in prečiščevanje odpadnih voda, druga pa bo zajela novo naselje Jerova vas, kjer bo v kratkem sezidanih okoli 300 novih hiš. Ureditev Jerove vasi bo veljala okoli 8 milijonov din, denar pa je že zagotovljen. Glede tretje etape bi za zdaj rajši še molčali, kajti še nič določenega se ne ve, kaj vse bo zajemala in koliko bo veljala. Vse je pač odvisno od finančnih sredstev in zato bi bilo treba le še dodati, da se bodo morala za čistejše Grosuplje potruditi tudi podjetja sama ter urediti potrebne čistilne naprave za svoje potrebe.

Ivančna gorica nekoliko zaostaja

Komunalna ureditev in nabava čistilnih naprav je draga zadeva. Grosuplje, ki je močnejši vir onesnaževanja, se že rešuje, v Ivančni gorici pa šele pripravljajo tehnično dokumentacijo.

Tudi v Ivančni gorici morajo računati z razvojem industrije, v industrijski coni pa imajo na razpolago okoli 30 ha zemljišča. Število prebivalstva se bo dvignilo od 1534 leta 1968 (Ivančna gorica in še sedem naselij okrog nje) na 3951 leta 1985 oziroma nekaj nad 8000 v začetku tretjega tisočletja.

Današnji položaj Ivančne gorice oziroma Stične in okoliških vasi ni nič kaj zavidljiv. V Stiški potok, ki izvira nad Stično in se potem izliva v Višnjico (le-ta pa v vasi Krka v reko Krko) se steka skoraj vsa komunalna, odpadne vode iz stiške mlekarne (v okviru Ljubljanskih mlekarn) in mesarije (v okviru KZ Stična). Med Stično in Ivančno gorico je prašičja farma na Marofu. Tudi ta farma je last Ljubljanskih mlekarn, gnojnica nekaj tisoč prašičev pa se steka v neko kraško jamo in skoraj gotovo je, da ta svinjarija po »tajnih kanalih«¹ priteče po nekaj sto metrih nazaj v vodo. To dokazuje Stiški potok oziroma Višnjica, ki je večkrat kot navadna gnojnica.

V Ivančni gorici stoji livarna ljubljanskega IMP. Za onesnaževanje zraka že ima nekatere filtre, toda kljub temu kdaj pa kdaj pride v zrak preveč livarskega prahu. Večja nevarnost pa grozi od njene deponije pod Polževim, kajti v zadnjem času se je že pokazalo, da ob deževju voda izpira

livarske odpadke, ki potem pridejo na dan v več studencih, ki so bili do nedavnega še pitni, danes pa ne več. Tudi Avtoprevoz ni »čist«. Kaj bo pa prinesla nova tovarna plastičnih silosov, še ni mogoče dokončno oceniti, pa tudi Mizarstvo ni povsem »čisto«.

Vsekakor bi lahko zaključili, da je problem Ivančne gorice oziroma Stične že tako velik, da bi ga bilo treba ustrezno rešiti že v tem srednje-ročnem načrtu.

Šmarje in Šentvid še neurejena

V zadnjem času se močno razvijata tudi Šmarje in Šentvid pri Stični. Šmarje kot naselje ima glede vode stvari trenutno še kar urejene, treba pa bo kmalu misliti na ustrezno povečanje teh zmogljivosti. Zaselka Hrib in Mali vrh sta predvidena za zazidavo, zato bi bilo Šmarju treba napraviti dodatne rezervoarje za vodo.

Težave takšnih in podobnih naselij, kot je Šmarje, pa niso v morebitnem pomanjkanju vode, temveč v vsak dan večjih odplakah. V grosupeljski občini ima že skoraj vsaka vas vodovod, in z napeljavo vode se hkrati tudi povečuje njena poraba. Nekajkrat večja količina umazanih voda se steka v greznice, ki so postale premajhne in neprimerne. Umazana voda se potem odteka v občestne kanale, kar sploh ni primerno. Tudi Šmarje torej zahteva kompleksno rešitev svojega komunalnega problema in v študiji, ki je bila narejena za Grosuplje, je deloma zajeta tudi problematika Šmarja. Predvideno je, da naj bi (in to menda prav kmalu) zgradili kanalizacijo in jo speljali do Cikave, kjer bi bila čistilna naprava. To bi bila prva faza, v drugi pa bi komunalni sistem Šmarja povezali z grosupeljskim in čistilna naprava na Cikavi bi potem služila kot razteževalnik. Podoben problem kot v Šmarju je tudi v Šentvidu pri Stični. Greznice so stare, ponekod speljane v ponikalnice itd. Šentvid ima izdelan projekt kanalizacije samo za del naselja, kar pa vsekakor ni dovolj, saj je treba čimprej ustrezno rešiti celotno naselje.

Posebno »težavo« pa predstavlja tovarna Zmaj, ki je v sestavi združenega podjetja Iskra. Prav gotovo je to največji šentviški onesnaževalec zraka, saj gre pri mletju mangana velika količina tega črnega prahu tudi v zrak. Pristojni občinski organi sicer zahtevajo, da mora Zmaj kupiti čistilno napravo, toda — tako kot smo že na začetku povedali — prisiliti ga ne more, denarja pa ni. Kaže pa, da bo Zmaj vendarle kmalu nabavil potrebne naprave, saj ima že potrebno dokumentacijo in pogovarja se že celo tudi z dobavitelji opreme.

Ne bi pa bilo odveč, če na koncu na kratko pokukamo še v dobrepoljsko dolino in dolino reke Krke. Glede Dobrepolj bi lahko rekli takole: do leta 1976 v tej dolini ni bilo vode in domačini so vedro vode uporabili trikrat, za pranje solate, umivanje nog in zalivanje rož. Z vodovodom pa je ta »racionalnost« odpadla, pojavil se bo v kratkem drugi problem — vode bo preveč in tekla bo povsod tam, kjer ne bi smela. Pomeni torej, da bo treba tudi v dobrepoljski dolini začeti razmišljati o ukrepih in odpadne, umazane vode speljati tja, kamor sodijo. Sicer pa dobrepoljski konec ni problematičen, industrija ni »umazana« in, kot kaže, tudi v bodoče ne bo.

Dolina Krke je pa problem zase. Glede prebivalstva bi lahko rekli, da so s pridobitvijo vodovoda marsikje greznice tako napolnili, da gnojnica teče čez robove, industrije ni, reka Krka pa je v glavnem odvisna od reševanja onesnaženosti v Grosupljem in Ivančni gorici.

Krka je zaradi onesnaženosti Grosupljske in Ivančne gorice oziroma Stične postala že precej umazana reka, čeprav je za naše razmere še vedno zelo čista. Kaj je treba narediti, da bo bolj čista, smo pravzaprav doslej že pisali in na tem mestu bi morda kazalo dodati edino še to, da se pri varovanju čistoče voda pojavlja še eno, dokaj zanimivo vprašanje. Namreč jezovi. Kdor ve, kakšno praktično vrednost imajo jezovi, se bo s tem vprašanjem že takoj na začetku strinjal, kdor pa ne ve, naj prebere naslednje pojasnilo.

Na Krki je več jezov, nekateri so se že podrli, drugi se podirajo, nihče pa ne ve, kdo naj bi zanje skrbel. Prvotni namen jezov je bil predvsem v tem, da so mlinarji in žagarji zaradi padca vode lahko opravljali svojo obrt, pozneje pa so jih gradili tudi zaradi elektrarn. Jezove so gradili tudi zato, da so »umirjali« vodo, včasih pa tudi zato, da ribe niso mogle pobegniti iz enega revirja v drugega. V novejšem času pa so jezovi dobili še eno, nadvse pomembno funkcijo — postali so naravni biokemični čistilci voda. Pri padu čez jez se voda namreč prezrači in obogati s kisikom. Mlinarji in žagarji odmirajo, jezovi se pa podirajo. Vodna skupnost o tem noče nič slišati, saj pravi, da niso njena stvar. Na Krki so od izvira pa do Zagradca štirje umetni jezovi. Pravzaprav so bili, kajti eden se je že podrli, tri pa so za silo popravili.

Čudno, jezovi so iz dneva v dan bolj pomembni, pa vedno bolj zane-marjeni.

in uspešno in produktivno delo, za uspešno proizvodnjo in produktivno delo, uspešno prodajo, za finančni uspeh in ekonomičnost poslovanja ter uspešno trajajočo vzdrževanje poslovanja in izdelkov.

V društvenih dejavnostih se priznanja in nagrade podeljujejo za posebne uspehe pri uspehi in uspešnosti, kulturni, telesni kulturi, zdravstvu, socialnem varstvu in drugih društvenih dejavnostih. Je to ti uspehi odločilno vplivati na razvoj in izboljšanje stanovanja vseh in medsebojnih razmerij delavcev v združenem delu, delovne organizacije in strokovnosti, materialnega, umetnega, moralnega, kulturnega in splošnega dela. Nadalje se upoštevajo osebnosti za kakovostno delovanje, glasbeno, gledališko in filmsko stvarstvo ter pri strokovnosti in uspešnosti občinskih in občinskih ustanov, za posebne uspehe in socialne probleme, viravstveno varstvo občine, zagotavljanje materialnih interesov delavcev, krajevskih in drugih skupnosti.

Priznanja in nagrade v društvenih dejavnostih se podeljujejo za posebne uspehe pri društvenih dejavnostih, uspešno delo in uspešnost, pri humanitarnem delu in pomoči ob nesrečah in drugih nesrečah, delu pri ljudski obrambi, društvenih dejavnostih, varnosti občine, varnosti v prometu ter na drugih sosednih dejavnostih.

Kandidate za priznanja in nagrade bodo predlagali organi občinske skupščine, delovne organizacije, društveno-politične organizacije, strokovne

PRIZNANJA IN NAGRADE LOUISA ADAMIČA

Slavko Zupančič*

Skupščina občine Grosuplje je 28. septembra 1976 sprejela odlok o priznanjih in nagradah Louisa Adamiča.

Priznanja in nagrade podeljuje skupščina občine vsako leto delovnim ljudem in občanom, delovnim organizacijam, družbenopolitičnim in drugim organizacijam ter društvom, samoupravnim interesnim in krajevnim skupnostim na območju občine za posebne dosežke in uspehe trajnejšega pomena v gospodarstvu, družbenih in družbenopolitičnih dejavnostih.

Skupščina občine lahko podeljuje priznanja in nagrade tudi delovnim ljudem ter drugim organizacijam in skupnostim, ki niso na območju občine Grosuplje, če so posebno zaslužni za vsestranski razvoj občine ali za razvijanje samoupravnih socialističnih, družbenoekonomskih in družbenopolitičnih odnosov v medobčinskem, republiškem in zveznem merilu.

Priznanja in nagrade v **gospodarstvu** se podeljujejo za posebne uspehe trajnejšega pomena pri razvijanju samoupravnih in družbenoekonomskih odnosov, organizaciji in vodenju delovnih organizacij, za izboljšanje samoupravnih in medsebojnih razmerij delavcev v združenem delu, za uspešnost proizvodnje in produktivnosti dela, uspešnost prodaje, za finančni uspeh in ekonomičnost poslovanja ter uspešno uvajanje tehnoloških postopkov in izdelkov.

V **družbenih** dejavnostih se priznanja in nagrade podeljujejo za posebne uspehe pri vzgoji in izobraževanju, kulturi, telesni kulturi, zdravstvu, socialnem varstvu in drugih družbenih dejavnostih, če so ti uspehi odločilno vplivali na razvoj in izboljšanje samoupravnih in medsebojnih razmerij delavcev v združenem delu, izboljšanje organizacije in strokovnosti, raziskovalnega, umetniškega, vzgojnega, izobraževalnega in publicističnega dela. Nadalje se upoštevajo stvaritve na književnem, likovnem, glasbenem, gledališkem in filmskem področju ter pri arhitektonskem in urbanističnem oblikovanju občine, za proučevanje zdravstvene in socialne problematike, zdravstveno vzgojo občanov, dejavnost samoupravnih interesnih skupnosti, krajevnih in drugih skupnosti.

Priznanja in nagrade v **družbenopolitičnih** dejavnostih se podeljujejo za posebne uspehe pri družbenopolitičnem delovanju v organizacijah in društvih, pri humanem delu in pomoči ob naravnih in drugih nesrečah, delu pri ljudski obrambi, družbeni samozaščiti, varnosti občanov, varnosti v prometu ter na drugih sorodnih dejavnostih.

Kandidate za priznanja in nagrade lahko predlagajo organi občinske skupščine, delovne organizacije, družbenopolitične organizacije, samouprav-

* Grosuplje, 61290 YU, načelnik oddelka Skupščine občine Grosuplje.

ne interesne skupnosti, krajevne skupnosti, druge organizacije in društva ter občani občine Grosuplje na podlagi razpisa komisije skupščine občine za odlikovanja do 1. junija v letu. Predlog za podelitev priznanja in nagrade mora biti pismen, z natančnimi podatki o kandidatu in ustrezno obrazložitev.

Priznanje sestoji iz diplome in plakete Louisa Adamiča. Denarna nagrada znaša 10.000 din. Krajevnim skupnostim, društvom, delovnim ljudem in občanom se podeljuje priznanje in denarna nagrada. Delovnim organizacijam, družbenopolitičnim organizacijam in samoupravnim interesnim skupnostim se podeljuje priznanje.

Podrobnejšo vsebino odloka, kriterije in postopek za podeljevanje priznanj in nagrad ureja skupščina občine Grosuplje s posebnim pravilnikom.

VIRSKO MESTO

Stane Gabrovec*

V zadnjem članku našega Zbornika o arheološki Stični (7, 1975, 143 ss.) smo želeli prikazati zgodovino arheoloških raziskav v Stični in na kratko označiti glavne zgodovinske rezultate, ki so nam jih dosedanja, predvsem moderna izkopavanja dala. Tri pomembne ugotovitve smo našteali:

1. Sedaj vemo, da je stiška naselbina, »virsko mesto« — da uporabimo poimenovanje iz ljudske pripovedke, kot jo je zapisal J. Jurčič — nastala konec 8. stol. pr. n. št. na prej neobljudenem prostoru. Posebej je presenetljivo, da je nastala v vsej velikosti naenkrat. Rekli smo, da je bilo celotno obzidje, ki meri v obsegu 2,50 km, zgrajeno tako rekoč v eni generaciji, oz. točneje v eni kronološki stopnji, ki jo v tem času lahko opredelimo na sto let.

2. Da virsko mesto z zasedbo naših krajev po Rimljanih ni bilo več naseljeno. V stiškem prostoru je življenje sicer teklo naprej, čeprav neprimer-no skromneje, toda ne več v starem mestu.

3. Nasprotno pa je staro prebivalstvo Stične po vdoru keltskega prebivalstva v Podonavje in Panonijo živelo naprej v svoji naselbini. Kelti starih domorodnih prebivalcev niso pregnali. Kljub temu pa je prišlo do hudega preloma, ki se najbolj razkrije v duhovni kulturi. Stara duhovna in socialna struktura, ki jo razodeva pokop pod gomilami s svojim strogim obrednikom, se je podrla. Od tretjega stoletja naprej je stiško prebivalstvo prenehalo s starim načinom pokopa pod gomilami, s katerim nam je zapustilo do sedaj najbolj zgovorno podobo o sebi. Utemeljeno je tudi opazovanje, da je bilo mesto po vdoru Keltov nekaj časa brez obzidja. Življenje ni bilo več suvereno, vsaj nekaj časa so prebivalci živeli v podrejenem, če ne že v podložnem položaju. Novo nastajajoči vladajoči razred pa je očitno bolj rasel iz duhovnih predstav zavojevalca kot iz starega duhovnega izročila, vezanega na družino in rod.

Ta zgodovinska podoba bo vsekakor značilna za ves dolenski prostor od Ljubljane do izliva Krke v Savo, ki je v prvem predkrščanskem tisočletju doživljal skupno usodo, bil prostor iste kulturne skupnosti, kot pravimo v arheološki govorici. Morda celo za širše področje, za ves današnji slovenski prostor. To smemo reči predvsem za prvo in tretjo točko: za začetek železnodobne naselitve, ki pomeni v celotnem slovenskem prostoru nenaden in hiter razcvet, in za srečanje s Kelti. Za celotni južnoalpski prostor prihod Keltov ne pomeni takega preloma kot prihod Rimljanov. V tem pogledu nam dajejo tudi Arheološka najdišča Slovenije, to je pred

* Ljubljana, 61001 YU, dr. sc., znanstveni svetnik v Narodnem muzeju Slovenije, Ljubljana, prof. univ.

kratkim izišla publikacija, v kateri so zbrani vsi dosedanja podatki iz literature o naših arheoloških postojankah, varljivo sliko. Iz obeh zemljevidov, halštatskega in latenskega, bi morali sklepati na popoln naselitveni preobrat. Halštatski zemljevid je namreč kar natlačen z najdišči, latenski pa je skoraj prazen. V resnici ni tako. Taka slika je nastala, ker smo dali le na halštatski zemljevid, ne pa tudi na latenskega, vsa gradišča, ki se v literaturi omenjajo, čeprav niso izpričana z gradivom, vsaj ne s časovno značilnim gradivom. Prva sistematična izkopavanja v Stični in z njimi povezani ogledi tudi drugih gradišč pa so pokazali, da moramo redno računati z nezmanjšano poselitvijo tudi v latenskem obdobju, čeprav iz tega časa grobov običajno ne poznamo. Težje pa je to trditi za drugo točko, to je za srečanje domačega prebivalstva z Rimljani. Tu vemo že iz zgodovinskih virov, da je imel regnum Noricum, ki je bil sicer pozneje tudi organiziran v provinci Noricum, drugačno usodo kot ozemlje, ki je bilo organizirano pod provinco Panonijo in je prišlo pod Rimljane bolj ali manj že v zvezi z Oktavianovim pohodom na Japode v letih 35 do 33. Morda nam primerjava med Štalenskim vrhom na Koroškem pri Gospe sveti, enim izmed glavnih mest južnega Norika, in Stično, najbolje kaže to razliko. Štalenski vrh živi v nezmanjšanem razcvetu tudi v prvi polovici prvega krščanskega stoletja, torej v času, ko je virsko mesto opuščeno.

Pa tudi na samem Dolenjskem nam grobne najdbe — naselja so še premalo raziskana — nakazujejo tudi drugačno podobo. Naj omenim predvsem Novo mesto, ki je doživljalo v halštatskem obdobju enako usodo kot Stična. Pod njegovim gradiščem imamo latenske grobove, katerim se pridružijo brez kakega presledka neposredno tudi zgodnjericimski. Podobno je tudi v bližnji Šmarjeti.

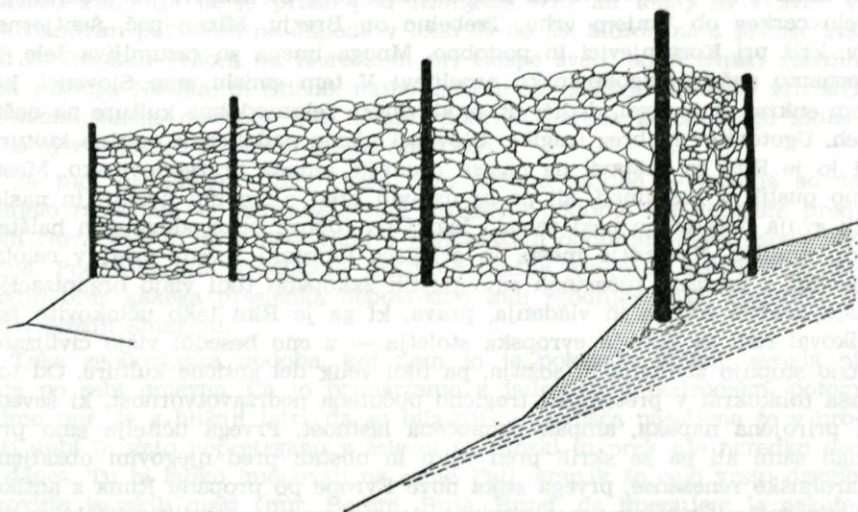
Taka zgodovinska podoba, kot nam jo je pokazala Stična, seveda ni sama po sebi umevna. Če jo primerjamo z jadranskim področjem, potem vidimo npr. že v bližnji Istri, da so bila njena gradišča naseljena že v bronasti dobi in nato nepretrgano v železni in rimski in prek nje neredko vse do danes. Tu bi lahko imenovali ne samo Pulj, ampak še celo vrsto drugih slikovitih istrskih mest (npr. Beram, Buje, Buzet, da imenujem le nekatere), ki se še danes stiskajo praktično za obzidjem starih Histrov in kjer se je prazgodovinsko načrtovanje ohranilo v podobi današnjega mesta. Celo njihovo glavno mesto Nesactium, ki so ga Rimljani zasedli po hudih bojih, je živelo v rimskem času naprej. Podobno velja za Dalmacijo. Eno glavnih liburnijskih mest, Nin, ima pomembno vlogo v rimskem obdobju in seveda tudi v najstarejši hrvatski zgodovini. Podobno velja tudi za staro Varvario, današnji Bribir, ki je prav tako ohranila svojo pomembnost v rimskem času in je pomembno prizorišče hrvatske zgodovine. Drugače je zopet na vzhodu. Sorodna železnodobna naselja v Bosni imajo skoraj po vrsti vsa bronastodobno osnovo, z zasedbo Rimljanov pa doživijo podobno usodo kot slovenska. Jadran ima neposredno kontinuiteto, slovenski prostor je nima, vsaj ne v istem smislu. Slovenska kontinuiteta je drugačne vrste: železnodobni prebivalec je danes slovenski prostor prvič intenzivno naselil, ga s tem napravil za kulturni prostor, ki je bil vabljev za vedno. Vendar so Rimljani zgradili svoja mesta praktično brez zveze z nekdanjimi halštatskimi središči. Niti Emona niti Neviodunum ne nadaljujeta kake znamenite hal-

štatske postojanke. Podobno velja tudi za Poetovio in Celeio, za zadnjo seveda s pridržkom, da je morala naslediti pomembno keltsko postojanko, ki pa tudi nima kakkega pomembnega halštatskega prednika. Šele ko se je rimska država s svojo mestno strukturo začela podirati, se je življenje pogosto zopet umaknilo na stare prazgodovinske postojanke. Klasičen primer za to so Velike Malence pri Brežicah, kjer so v poznem rimskem obdobju postavili utrjeno zatočišče s krščansko cerkvijo prav v prazgodovinsko naselje. Rimski obrambni zid je postavljen kar na starega halštatskega. Na takih mestih se je pogosto staro domače prebivalstvo srečalo z našimi predniki Slovenci, ki so se ob svojem prihodu izogibali rimskih mest v ravnini. Tako moremo in moramo razumeti kontinuiteto slovenskega prebivalstva s prazgodovinskim, tako tudi ustanovitev stiškega samostana leta 1136 prav v tem prostoru v bližini virskega mesta, tako nastanek prafar v bližini nekdanjih prazgodovinskih gradišč. Naj omenim le bližnji Sentvid pri Stični, Šmarje ob prazgodovinski Magdalenski gori, Št. Rupert ob Mokronogu, Belo cerkev ob Vinjem vrhu, Trebelno ob Brezju, Mirno peč, Šentjernej, Sv. križ pri Kostanjevici in podobno. Mnoga imena so razumljiva šele, če poznamo našo prazgodovinsko naselitev! V tem smislu smo Slovenci, kot sem enkrat že napisal, dediči prazgodovinske železnodobne kulture na naših tleh. Ugotovitev ni brez tragike: Slovenci nismo nadaljevali mestne kulture, ki jo je Rim že postavil na našem ozemlju, ampak prazgodovinsko. Mesta smo pustili v ruševinah, ali pa se ustavili pred njihovimi obzidji in naslonili svoja naselja po neki železni logiki na robove prazgodovinskih halštatskih gradišč. Nasprotje mesta in gradišča moramo seveda vzeti v celotni vsebini: v mestnih ruševinah smo pustili zakopano tudi višjo organizacijo, višja pravila sožitja in vladanja, prava, ki ga je Rim tako učinkovito izoblikoval tudi za bodoča evropska stoletja — z eno besedo: višjo civilizatorično stopnjo življenja in sožitja, pa tudi velik del antične kulture. Od tod naša tolikokrat v preteklosti tragično občutena nedržavotvornost, ki seveda ni prirojena napaka, ampak nenaučena lastnost. Prvega učitelja smo pregnali sami ali pa se skrili pred njim in obstali pred njegovim obzidjem. Karolinške renesanse, prvega stika nove Evrope po propadu Rima z antiko, nismo doživeli neposredno in izvirno, čeprav smo se naselili tako blizu antične Italije in njenih mest, ki so, čeprav ubužšana in propadla, še vedno hranila višjo civilizacijo mestne kulture.

Pa v letošnjem prispevku niti nisem želel govoriti o tej splošni zgodovinski podobi, čeprav se nam vsiljuje. Omenil sem jo predvsem zaradi tega, da se zavemo, da arheološka izkopavanja niso le strast zbiranja, zadoščevanje radovednosti, ampak lahko odpirajo resnično nove poti v zgodovinska spoznanja. To pot bi želel predvsem razširiti zadnji prispevek v našem Zborniku o arheološki Stični v arheološki smeri. Rekli smo namreč, da so se dosedanja izkopavanja virskega mesta osredotočila predvsem na raziskovanje obzidja. Le tako smo lahko dobili zgodovinsko podobo, ki sem jo podal, zanima nas pa seveda tudi, kakšno je bilo to obzidje in kakšno mesto je imelo v okviru podobne arhitekture svojega časa.

Obzidje je bilo grajeno iz kamna, ki ni bil vezan z malto, gre torej za tako imenovani suhi zid. Zunanja stran je bila iz velikih kamnitih blokov, ki sicer niso bili obdelani, vendar dokaj skrbno izbrani in spretno zloženi,

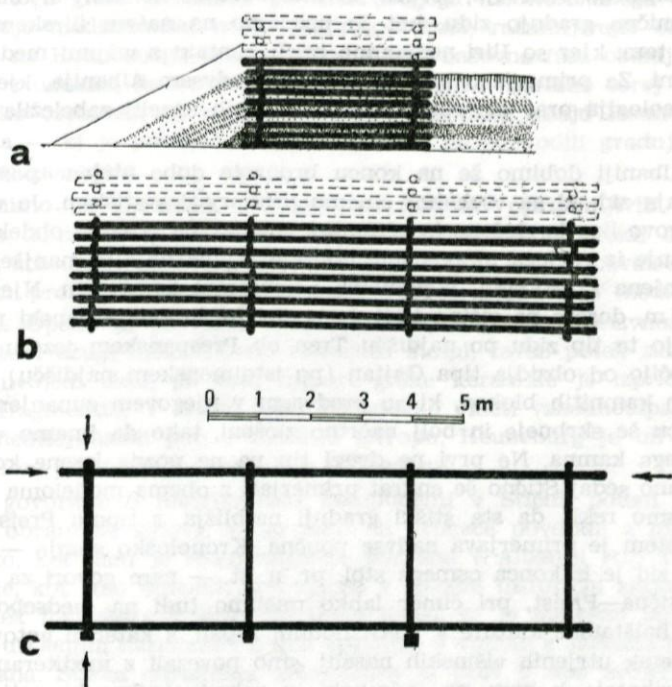
tako da so se na eni strani dobro vezali med seboj in na drugi dali dobro zlagati, da je bil zid pravilno navpičen. Manj skrbno je bilo izdelano notranje lice zidu. Prostor med zunanjim in notranjim licem je bil izpolnjen z manjšim, neodbranim kamenjem. Na sprednji in na notranji strani smo našli v dosti pravilnih razmikih približno treh metrov na reže v zidu, to je na ležišča nekdanjih vertikalnih lesenih opornikov. Reže je imel zid predvsem v svoji drugi gradbeni fazi, za prvo tega ne moremo enako zanesljivo trditi. Horizontalnih lesenih gred, ki bi vertikalne med seboj povezovale, nismo ugotovili. Zid je bil širok v prvi fazi okoli dva metra, v drugi pa okoli tri. K zidni konstrukciji je sodil tudi zemljeni nasip na zunanji strani, ki je utrjeval njegove temelje in hkrati dosegel, da je bil dohod do zidu še bolj strm. Sl. 1 nam podaja poskus rekonstrukcije, ki je pomotoma izpadla že iz prvega članka.

Sl. 1. Stična. Rekonstrukcija obrambnega zidu.

Stiško obzidje je bilo v tej podobi zgrajeno prvič konec osmega stoletja in nato še dvakrat, v šestem in petem stoletju. Tudi pozneje v zadnjih stoletjih pred našim št., govoreno v arheološki govorici v srednjem in poznem latenskem obdobju, ni moglo biti dosti drugačno, čeprav o tem iz same Stične nimamo tako zanesljivega arheološkega pričevanja. Razumljivo je, da podani način gradnje ni kaka posebnost Stične, ampaj je last širšega prostora. Vprašanje je torej, s katerim kulturnim prostorom je Stična s svojo gradnjo predvsem povezana. Glede na geografsko lego našega ozemlja se nam ponujata v primerjavo predvsem dva prostora. Prvič srednjeevropski, v tem času prazgodovinski v pravem pomenu besede, s svojimi utrjenimi naselji, ki imajo vsaj delno še starejšo, žarnogrobiščno tradicijo, in drugič sredozemski s svojim maloazijskim zaledjem, ki pogosto že odseva dosežke višjih mestnih kultur.

Klasični srednjeevropski model obzidja tega časa smo prav pred kratkim videli v Ljubljani na razstavi, ki so nam jo pokazali Poljaki, »Biskupin, poljski Pompejik«. V arheološki literaturi govorimo kar o obzidju, gradbeni tehniki tipa Biskupin. Gre za gradnjo s horizontalnimi lesenimi gredami, ki so kvadratno med seboj povezane, položene navpično v več legah, tako da tvorijo neke vrste omaro (Kastenkonstruktion pravijo Nemci). Notranjost so zapolnili z zemljo in kamenjem (glej sl. 2, ki daje skico obzidja v tej tehniki s slavnega Heuneburga ob gornji Donavi. V taki tehniki je bilo zgrajeno najstarejše obzidje na Heuneburgu, »perioda V«). S tako konstrukcijo Stična nima zveze. Druga vrsta konstrukcije gradi predvsem z vertikalnimi lesenimi oporniki, ki stoje v pravilnih, razmeroma ozkih razmakih

Sl. 2. Heuneburg. Sistem obzidja V. periode (tip Biskupin). Po Dehnu.

in opirajo kamniti suhi zid tako na sprednji kot notranji strani. Reže v obeh licih kamnitega zidu izpričujejo to vertikalno leseno konstrukcijo podobno kot v Stični, le da so v srednjeevropskem prostoru običajno med seboj povezane še s horizontalnimi gredami. Na prednjem delu so bile lahko seveda še povišane nad kamnitim zidom v prsobran (sl. 3). Običajno govorimo v tem primeru o modelu oz. tipu Preist obrambnega zidu, tako po istoimenskem najdišču Preist pri Trieru v Nemčiji. Oba tipa se seveda lahko prepletata v najrazličnejše različice. Prvi tip se zdi starejši in je izpričan že na koncu bronaste dobe, drugi je mlajši, v Srednji Evropi obi-

čajno šele mladohalštatski oz. zgodnjelatenski. S tem zadnjim tipom je Stična najožje povezana, posebno s primerki, ki imajo skrbno izdelano prednje in zadnje lice zidu iz kamna. Z eno razliko kajpak: v Stični ne poznamo horizontalnih lesenih gred, to je člena, ki seveda ta tip zidu najbolj povezuje z modelom Biskupin.

Sedaj se moramo ozreti še na mediteranski način gradnje. Pri tem naj pustimo ob strani dva sicer zelo zanimiva podatka, in sicer da dobimo zid tipa Preist že mnogo prej enkrat v Bogazköju, stari Hatuši, glavnem mestu Hetitov, v Mali Aziji, in enkrat v železnodobni naselbini južne Italije v Palinuru. Pustimo ju ob strani, ker sta primerka vendarle tako osamljena, da se zaradi njiju ne bi upali izvajati tega tipa gradnje v Srednji Evropi iz mediteranskega področja, seveda pa tudi obratno ne. Bolj si moramo ogle dati tehnično gradnjo zidu, kot jo poznamo na našem ilirskem področju, in sicer tam, kjer so Iliri nedvomno imeli kontakt z višjimi mediteranskimi kulturami. Za primerjavo se nam odpira predvsem Albanija, kjer je albanska arheologija prav pri raziskovanju utrjenih naselij zabeležila zelo vidne uspehe.

V Albaniji dobimo že na koncu bronaste dobe utrjene postojanke, ki jih obdaja zid, ki ga vsekakor smemo primerjati s stiškimi. Je vedno kamnit, njegovo lice je zloženo iz izbranega, vendar ne posebej obdelanega kamna, zunanje iz večjega in skrbneje odbranega, notranje iz manjšega; sredina je izpolnjena z drobnim, popolnoma neizbranim kamenjem. Njegova širina je 2—3,2 m, doseže pa višino tudi dveh metrov in več. Albanski raziskovalci imenujejo ta tip zidu po najdišču Tren ob Prespanskem jezeru (tip Tren) in ga ločijo od obzidja tipa Gajtan (po istoimenskem najdišču), izdelanega iz večjih kamnitih blokov, ki so predvsem v njegovem zunanjem in notranjem licu še skrbneje in bolj načrtno zloženi, tako da imamo vtis zidu iz obdelanega kamna. Ne prvi ne drugi tip pa ne pozna lesene konstrukcije. Če hočemo sedaj Stično še enkrat primerjati z obema modeloma obzidja, za katera smo rekli, da sta stiški gradnji najbližja, s tipom Preist in tipom Tren, potem je primerjava nadvse poučna. Kronološko stanje — stiški najstarejši zid je iz konca osmega stol. pr. n. št. — nam govori za vrstni red: Tren—Stična—Preist, pri čimer lahko mislimo tudi na medsebojne vplive. Začetek halštatske kulture v jugovzhodnih Alpah, s katerim gotovo sovпада tudi začetek utrjenih višinskih naselij, smo povezali z mediteranskimi vplivi, ki prihajajo k nam po jadranski in zahodnobalkanski poti. V sklopu mediteranskih vplivov moramo razumeti tudi stiško obzidje. V Stični pa je v bistvu mediteranska gradnja dobila še srednjeevropski dodatek, leseno konstrukcijo, vendar le en njen del, njene vertikalne opornike.

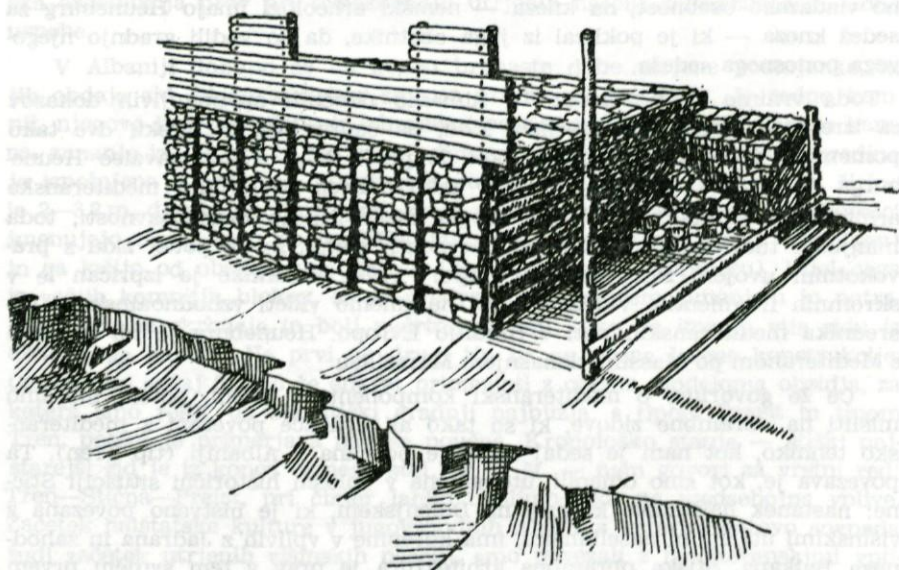
Tako smo lahko razložili stiško utrdbeno arhitekturo v dveh njenih glavnih elementih: v kamniti konstrukciji in lesenih vertikalnih opornikih. Razložiti pa moramo še tretji element, razmeroma močno nasipanje zemlje pred zidano konstrukcijo. Rekli smo, da so z njim napravili tudi neke vrste temelje, zaščito zidne konstrukcije. Zanimivo je, da poznajo nasip pred zidom vsa tri halštatska obzidja, da je ta nasip, združen v vseh treh gradbenih fazah, lahko dosegel prav impozantno višino; to nam kaže predvsem primer iz sonde 10, kjer dosežejo nasipi skupno višino 4 m. Zanimivo je, da je ta zemljeni nasip dal pobude še za drugačne domneve: ta zemlja

naj bi bila ostanek zidu iz opeke, posušene na soncu. Šlo bi naj torej za način gradnje, ki je doma v prednjeazijskem in maloazijskem prostoru in je od tam prišel tudi v Sredozemlje, tako npr. na Sicilijo in v južno Italijo; v Srednji Evropi pa je prepričljivo dokazan v enem samem primerku, toda zato tembolj slavnen in pomembnem, na Heuneburgu ob zgornji Donavi. Slavnem zaradi tega, ker predstavlja eno izmed najdragocenejših odkritij nemške arheologije po drugi svetovni vojni in hkrati bleščeč primer izkopavalne tehnike. V dosti bolj ugodni zemeljski strukturi na Heuneburgu se je zid iz opeke, pečene na soncu, dal nedvomno dokazati. Pa ne samo to: njegov pojav je združen s celo vrsto drugih mediteranskih elementov. Obzidje ima stolpe in zavija v ostrih kotih, v naselju pa je bilo najdeno mnogo grške keramike pa tudi drugega mediteranskega importa, kar vključuje mediteranski način gradnje v širši, razumljivejši okvir. Seveda pa je na Heuneburgu tako grajena le ena časovna faza obzidja, druge so izdelali v domači, dobro poznani tehniki. Mislimo torej na močno vladarsko osebnost, na kneza — nemški arheologi imajo Heuneburg za sedež kneza — ki je poklical iz juga obrtnike, da so vodili gradnjo njegovega ponosnega sedeža.

Toda vrnimo se v Stično! Tu nimamo nobenih oprijemljivih dokazov za izrečeno domnevo o opečnem zidu, pa čeprav sta jo izrekli dve tako pomembni arheološki osebnosti, kot je prof. Dehn — izkopavalec Heuneburga — in prof. V. Miložič, prav tako odličen poznavalec mediteranske arhitekture. Opeka bi se resda mogla razkrojiti do nespoznavnosti, toda manjkajo tudi drugi mediteranski elementi: stolpi, raven potek zidu s pravokotnim uvojem zidu, pa tudi import grške keramike je izpričan le v skromnih fragmentih. V Stični torej ne smemo videti vzhodnoalpskega posrednika mediteranskih poti v Srednjo Evropo. Heuneburg je bil povezan z Mediteranom po Massilii, današnjem Marseilleu.

Če že govorimo o mediteranski komponenti v Stični, potem moramo misliti na obrambne zidove, ki so tako ali drugače povezani z mediteransko tehniko, kot nam je sedaj najbolj poznana v Albaniji (tip Tren). Ta povezava je, kot smo omenili, utemeljena v splošni historični situaciji Stične: nastanek halštatske kulture na Dolenjskem, ki je bistveno povezana z višinskimi utrjenimi naselbinami, ima korenine v vplivih z Jadrana in zahodnega Balkana. Stiška obrambna arhitektura je prav v tem svojem prvem nastopu na koncu 8. stol. nov in napreden pojav. V Srednji Evropi smo z njo lahko primerjali zidove tipa Preist, ki pa so 200 let poznejši, sodijo šele v pozno halštatsko in zgodnje latensko obdobje. Tako bi pri današnjem vedenju za nastanek stiškega obrambnega zidu vendarle smeli videti vzroke v povezavah z Mediteranom. Zanimivo pa je, da se tehnika zidave v Stični ni spreminjala: druga faza zidu, ki sicer sodi v čas najbolj živih kulturnih in trgovskih stikov z Italijo, ki odmevajo vsepovsod, ne kaže nobenega bistveno novega mediteranskega elementa niti ne kaže razvoja v gradnjo, kot jo kažejo zidovi tipa Gajtan v Albaniji. Drugo obzidje v Stični je le nadaljevanje stare gradbene tehnike. Zid je le širši in še dosledneje uporablja pokončne lesene opornike. S tem seveda smemo ali celo moramo računati tudi s prsobranom, podobno kot smo ga pokazali v rekonstrukciji zidu tipa Preist (sl. 3).

Pri razmišljanju o izviru stiškega utrdnega sistema pa se moramo, vsaj na kratko, dotakniti še širših vprašanj, ki so z našim vprašanjem v neposredni zvezi. Kakšno sociološko mesto zavzema družba, ki je gradila virsko mesto. Namenoma sem izzivalno uporabil ljudsko poimenovanje »virsko mesto«, ki nam ga je ohranil v zapisu tudi J. Jurčič, saj bi utegnila pomeniti prva utrjena postojanka tako velikih razmerij že prestop iz zgolj rodovne oz. rodovno-plemenske formacije v višjo obliko protiurbane ali celo urbane družbe. Pomislimo le na že poudarjeno dejstvo, da je bilo zidovje zgrajeno naenkrat, tako rekoč v eni generaciji oziroma vsaj v eni kronološki stopnji, to je v približno sto letih. V tem času je bilo treba nalomiti in nanositi oz. pripeljati kar 27.000 ton kamna, to je 1800 vagonov! Številka se zdi pretirana, pa je izračunana iz realnega podatka: v sondi IV je bil zid ohranjen v višini 1,5 m in širini 2 m; v obsegu pa meri celotno

Sl. 3. Zid tipa Preist. Rekonstrukcija po ostankih v istoimenskem najdišču.
Po Fischerju.

obzidje, kot smo dejali, približno 2,5 km. Številka je torej pretresljivo velika in nam zastavlja vrsto vprašanj. Koliko članov je imela družba, ki je opravila to delo? Kako je bila organizirana? Kaj je želela postaviti s svojo utrjeno postojanko? Zatočišče v nevarnosti, stalno bivališče, središče večje skupnosti?

Skušajmo po vrsti odgovoriti na vprašanja. Števila prebivalstva seveda ne moremo dobiti iz dosedanjih naselbinskih raziskovanj. Za to so bila še preskromna, v prvi stopnji smo jih zavestno omejili le na sistematična ra-

ziskovanja obzidja; le tako smo lahko dobili v razmeroma kratkem času zgodovinske podatke, ki smo jih navedli. Po svoji velikosti ima seveda Stična posebno mesto. Od halštatskih postojank pri nas se lahko z njo le približno merita Šmarjeta in Vače, iz širšega evropskega prostora lahko šele pozneje — od drugega stol. pr. na. št. — navedemo za primerjavo keltska oppida, kot so Manching, Zavist, Bibracte. Sama na sebi pa nam velikost brez temeljitega poznanja notranjega ustroja naselja ne more dati še nobenih konkretnih podatkov. Prav v teh spoznanjih pa smo v Stični še zelo daleč. Sicer vemo, da je bilo naselje neposredno za obzidjem na vsej površini naseljeno, da je bila ta naseljenost vsekakor že organizirana, saj moramo računati s hišami ob poti, ki je vodila neposredno za obzidjem (čeprav so v določenih obdobjih na nekaterih mestih hiše naslonili kar na obzidje); dosedanje stanje raziskav, delno tudi slaba ohranjenost pa nam ne da še nobene podrobnejše organizacijske podobe mesta, to je podatkov o eventualnih obrtniških, trgovskih četrtih, o upravnem in kulturnem središču, o akropoli torej. Poznamo hiše tudi v notranjosti, tako na pobočju terase, na katero so v latenskem obdobju postavili prečni zid, ali pa v severozahodnem sektorju, kjer smo domnevali še eno notranje obzidje, hkrati pa nam široka področja kraškega terena predvsem v vrhnjem delu naselja govorijo, da razmeroma velik del utrjenega areala nikoli ni bil pozidan s hišami. Tako smo pri ugotavljanju števila prebivalstva virskega mesta še vedno bolj navezani na pričevanje gomil. V strnjeni okolici virskega mesta smo našeli približno 130 gomil. Ker vemo, da imamo opravka z družinskimi gomilami, ki so stalno družinsko pokopališče, kjer so pokopavali tudi po 300 let, smemo domnevati, da so v 6. stoletju, ko moremo računati z najpogostejšo naselitvijo, vse družinske skupnosti žive: starejše še niso izumrle, mlajše pa so že tu. Če prisodimo družinski skupnosti 10 članov, bi lahko mislili na 1300 prebivalcev v času, ko je bilo naselje najbolj močno naseljeno. Do iste številke pridemo tudi po drugi poti. V Stični smo izkopali dve gomili: eno veliko s 183 grobovi, drugo majhno z 31. Če vzamemo za povprečje pokopov v eni gomili število sto, dobimo pri povprečni starosti 30 let zopet številko 1300 prebivalcev. Pri tem je število sto za povprečje pokopov v gomili veliko, povprečna starostna doba 30 let pa niti ne, vsaj ob dejstvu, da otroških skeletov v gomilah skoraj ni, da so jih morali pokopavati še kje drugje in da torej otroci niso vračunani v povprečno starost 30 let. Številka prebivalcev, ki smo jo dobili, je seveda zelo velika, pa četudi jo zaokrožimo navzdol, na približno 1000 ljudi.

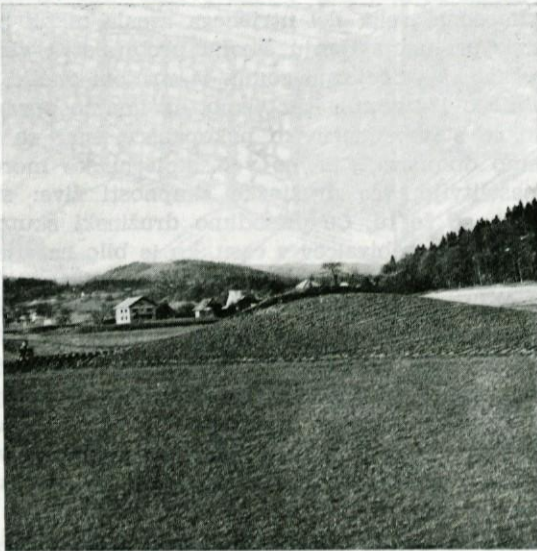
To prebivalstvo je očitno živelo v družinsko-rodovnih skupnostih, kot nam predvsem govore gomile s svojim ustrojem. Njihova razprostranjenost okoli našega utrjenega naselja govori za to, da so te skupnosti živele v utrjenem naselju, ne toliko na posameznih domačijah zunaj utrjene postojanke. Posamezne oddaljene gomile, npr. v Velikih Pecah, pa seveda govore tudi za take možnosti. Kako je bilo organizirano njihovo skupno življenje, nam stiška izkopavanja dosedaj še niso dosti povedala.

Eno je gotovo. Virsko mesto pač še ni moglo prestopiti svojih rodovnih okvirov. Vprašanje je le, koliko predstavlja središče večje plemenske formacije. To pomeni, koliko je v okviru večjih postojank, ki jih z Dolenjske dobro poznamo, Stična imela kako vodilno vlogo, koliko je prišlo na

tem v halštatskem obdobju tako visokem kulturnem področju tudi do večjih, močnejših političnih formacij. Vprašanje moramo pustiti nerešeno, saj smo šele na začetku sistematičnih naselbinskih izkopavanj, ki nam edina lahko dajo odgovor na taka vprašanja.

Stiški utrdbeni sistem je v svojem začetku po vsej verjetnosti nastal pod mediteranskim vplivom, tako kot smo nakazali v povezavah z zidovi tipa Tren v Albaniji. Na tej osnovi so zgrajeni tudi naslednji obrambni zidovi v šestem in petem stoletju, da, tudi v poznem latenskem obdobju. To navajam zato, ker vemo, da se je prav v tem času mediteranska arhitektura hitro razvijala in z njo seveda tudi tehnika utrdbenega sistema. V svoji helenistični stopnji stopi mediteranska tehnika zopet razmeroma močno v jugozahodni balkanski prostor, torej prav tja, od koder je Stična prevzela svoj najstarejši način gradnje, vendar sedaj prav nič ne vpliva nanjo. To pomeni, da je Stična v začetku hlastno segla po mediteranskih vzorcih, pozneje pa jim ni več sledila. Vladajoča družba se je zaprla. Nekaj podobnega smo ugotovili tudi v kulturni podobi, kot jo kaže umetna obrt, in v materialni kulturi. Orientalizirajoči stil 7. stoletja je dragocena novost, ki

Stična. Pogled na dobro ohranjeno gomilo. Zadaž naselje, »virsko mesto«.
Foto Habič.

je podlaga kvalitetne govorice dolenske halštatske kulture; te stilne, kulturne govorice pa slovenska halštatska kultura ni več bistveno presešla.

V našem razmišljanju so to le napotki za vprašanja sociološkega, družbenega ustroja virskega mesta, ki smo si jih zastavili. Očitno se je tudi tu ustroj družbe zaprl in se ni več skladno razvijal. Tako virsko mesto ni bilo kos keltskim vpadam, pred njimi so klonili in s tem se je podrla tudi njihovo

va kulturna in duhovna podoba, ki je nosila tako imenovano halštatsko kulturo na danes slovenskem prostoru. Prebivalstvo je preživelo fizično, ne pa tudi duhovno.

Staro prebivalstvo je seveda živelo naprej, vendar ne več iz svojih kulturnih korenin, ampak iz volje zavojevalca. Na ta način pa seveda ni bilo več zmožno obnoviti staro moč in veljavo. To lahko zopet razberemo že iz samega obzidja. Obnovljeno obzidje v latenskem obdobju je le provincialni odsev tedanjega časa: niti ne ve za mogočne obdelane sklade, ki jih je prinesel na balkanski prostor helenizem, niti za srednjeevropsko tehniko keltskih oppida. Prvi so sedaj kamnite bloke umetno obdelovali, drugi so uporabljali za vezavo lesene konstrukcije močne železne žebelje. In vendar v tem času ni moglo manjkati trgovskih stikov z Rimljani, skoraj ni moglo manjkati bogastva, ki ga je trgovina prinašala. Domače železo je bilo tudi sedaj zelo iskano. Manjkalo je očitno nekaj drugega. Prejšnji enotni prostor halštatske Dolenjske odseva skupno kulturno voljo in napor, očitno tudi skupno etnično zavest in zavezanost. Iz te volje in zavesti je zrasla kulturna pokrajina, ki ji tudi Slovenci v mnogočem dolgujemo svojo sedanjo navzočnost. Po keltskem vpadu se skupna kulturna volja in napor nista več obnovila, v nastalih etničnih mešanjih se je razbila tudi skupna etnična zavest. Nov dvig, ki ga pogosto ugotavljamo zopet v zadnjih dveh stoletjih pred zasedbo Rimljanov, je bil bolj materialnega značaja in ni pokazal tako ustvarjalne, samostojne podobe, kot jo je ustvarila halštatska kultura na današnjih slovenskih tleh. Predvsem ni bil zmožen duhovno povezati širšega prostora, kot ga je povezal v halštatski kulturi. Tako je morda tudi zato razumljivo, da je bilo srečanje bivših halštatskih središč z Rimljani tako različno. Stična tega srečanja ni preživela, srečanje Novega mesta in Šmarjete pa je bilo po vsem videzu drugačno, manj katastrofalno za domače prebivalstvo.

Literatura

Naš članek dopolnjuje na začetku citirano razpravo Trideset let arheološkega dela v Stični, Zbornik občine Grosuplje 7, 1975, 143 ss., kjer je navedena tudi starejša literatura. Glej sedaj tudi Arheološka najdišča Slovenije (1975, 197 ss., s. v. Stična). Za problematiko prazgodovinskih naselij v železni dobi sta sedaj predvsem pomembna dva simpozija, ki sta obravnavala zadevno problematiko. Prvi je bil v organizaciji Slovaške akademije v Smolenicah leta 1970, drugi v organizaciji Centra za balkanološke študije pri Akademiji znanosti in umetnosti BiH v Mostarju leta 1974. Predavanja obeh so že publicirana. Prva v Symposium zu Problemen der jüngereren Hallstattzeit in Mitteleuropa (1974). Druga v Utvrđena ilirska naselja (Akademija BiH. Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 6, 1975). Na obeh simpozijih sem poročal tudi o Stični. Za albanska železnodobna prazgodovinska naselja glej še Jadranska obala u protohistoriji (1976, članek F. Prendi in M. Korkuti).

RIMSKE CESTE NA OBMOČJU SEDANJE OBČINE GROSUPLJE Z APLIKACIJO NA PREDZGODOVINO IN SREDNJI VEK

Franc Ljubič*

Uvod

Sodobni človek si ne more več predstavljati življenja brez primerne prevoznega sredstva na dobrih cestah ali celo avtocestah in vendar relativno ni niti še tako daleč čas tako pomembne tehnološke iznajdbe človeštva, kot je kolo, ki je prineslo pravo revolucijo v dotedanji način gibanja in transporta; postavilo pa je seveda tudi povsem nove zahteve glede kvalitete potov za nova transportna sredstva na kolesih proti tedanjim komunikacijam, ki so služile le pešcem in tovorni živini.

Širokopotezni graditelji odličnih cest so bili pred dvatisoč leti Rimljani, ki so tudi na slovenskem ozemlju pustili nemalo sledov. Droben kamenček njihovega sto in več tisoč kilometrskega cestnega mozaika so ceste na področju današnje občine Grosuplje, ki je tema naloge. Ne bi pa bila naloga celovita, če bi bilo omejeno to delo izključno na navedeno ozemlje, zato imam za potrebno podati sistem rimskih cestnih komunikacij nekoliko širše in z delom spremljajočih služb in problemov, ki so jih Rimljani reševali, lahko rečemo, na moderen, sodoben način. Moderne in sodobne so bile tudi glavne ceste, saj lahko ugotavljamo, da so bile široke kot ena smer današnje naj sodobnejše avtomobilske ceste. Vsekakor izredno za takratni čas in gostoto ter hitrost prometa. Še danes lahko občudujemo lahkotnost — bi lahko rekli — pri določanju smeri trase in pravilnosti le-te, saj imajo npr. današnji graditelji cest pri določanju trase na voljo vse drugačna sredstva, kot pa so jih imeli pred dva in več tisoč leti in vendar se danes projektirane trase marsikje povsem prekrivajo z rimskimi, smeri so pa ostale skoraj popolnoma iste.

Rimski imperij je gradil svoj cestni sistem predvsem zaradi širjenja oblasti in za zavarovanje koristi države, torej v glavnem v vojaške namene; cesta je tako prinašala v nove kraje razen rimske oblasti in nove ureditve nehote tudi rimsko kulturo, staroselcem do tedaj več ali manj neznano, nove in neznane izdelke rimskih obrtnikov pa tudi novo vero; rimski vojak je bil prisiljen živeti v novem okolju določeno število let in je tako nehote prenašal svoje običaje in svoj način življenja na ljudi, s katerimi se je srečeval na zasedenem področju.

Cesta je pospeševala trgovino med posameznimi deželami, širila rimski vpliv in rimsko oblast, pridobivala cesarstvu nove dežele, po istih cestah

* 61295 Ivančna gorica, YU, Stična 111, dipl. fil., šef oddelka zunanje trgovine Metalka, Ljubljana.

pa so v poznejših obdobjih prihajala ljudstva, ki so bila Rimu sovražna, napadala so rimske postojanke in utrdbe ter jih plenila in požigala. Ista komunikacija, ki je torej v določenem času pomagala širiti meje cesarstva, ja pozneje postala sredstvo za rušenje velikega rimskega imperija.

Viri

Za obravnavanje rimskih cest na splošno je treba upoštevati pismene in topografske vire. V delu *Rimske ceste v Sloveniji* navaja dr. Jaro Šašel naslednje pismene vire:

1. **Tabula Peutingeriana**, ki je barvna upodobitev antičnega sveta, tj. sredozemski bazen in Orient. Imperialne ceste so nanjo vrisane z ravnimi linijami, vrisane so postaje, mesta nočišč in izmene. Razdalje so navedene v rimskih miljah (1480 m). Ime ima po Konradu Peutingerju, ki si jo je pridobil v 16. stoletju; sedaj je last dunajske dvorne knjižnice.

2. **Itinerarium Antonini** je nesistematičen seznam poštnih postaj, nočišč, izmen in mest, grupiran po cestnih trasah. Ima navedene tudi vmesne razdalje in je rabil kot »vozni red« lahko npr. za trgovce. Nastal je konec 3. stoletja; sestavljalec je prepisoval karto iz časa Antonina Karakule.

3. **Itinerarium Burdigalense** je seznam nočišč in vmesnih razdalj za traso Bordeaux—Mediolanum—Sirmium—Jeruzalem s povratkom prek Rima. Rabil je romarjem, namenjenim v Sveto deželo, in je nastal v Konstantinovem obdobju.

4. **Plinij Starejši** (23—79 n. št.) v 37 knjigah. *Encyclopedia naturalis historia* je nastala pred letom 77. Knjige 3—6 so posvečene pregledu antične geografije in etnologije.

5. **Strabon** — Za svojo *GEOGRAPHICA* je nabiral gradivo med leti 30 pred n. št. in 20 po njem. Njegova važna vira sta Polibij (201—144) in Poseidonius (135—50).

6. **Claudios Ptolemaios** iz Aleksandrije (90—168 n. št.) Navodilo za pravilno risanje kart. Najvažnejša objava tega dela je *Claudii Ptolomaei geographiae codex Urbinas* 82. V delu *Die Geographie des Ptolomaeus* je leta 1923 kritično izdal centr. sekcijo Italije, Galije, Germanije in Ilirika.

7. **Kasijodor** (490—583) je bil vodja upravne pisarne Teodorika Velikega (493—526). V dvanajstih knjigah z naslovom *VARIAE* je zbral pisma in odloke gotskih vladarjev.

8. **Tacit** (55—120) je napisal zgodovino Rima za obdobje po smrti vladarja Avgusta. V *Annales* I 20,1 omenja Nauportus — Vrhniko.

9. **Festus** (druga pol. 4. str. n. št.). Njegov *Breviarium* je nastal okoli leta 370. V opisu zasedbe Ilirika omenja, da je bila pod cesarjem Avgustom zgrajena cesta čez (per) Julijske Alpe.

10. **Anonimni geograf iz Ravene**. Pri delu *Cosmographia* se je opiral na pisce iz 5. in 6. st. in na neki tedanji zemljevid cest, ki je bil podoben Tabuli Peutingeriani.

11. Važni so tudi najdeni napisi, ki so v direktni ali indirektni zvezi z državnimi cestami.

12. **Miljniki** — Gradivo o miljnkih je zbrano obenem z drugimi rimskimi napisi v prvih štirih zvezkih Korpusa *Inscriptionum Latinarum*.

Za rimsko cesto na območju današnje občine Grosuplje navajajo avtorji 4 miljnike, in sicer:

a) AIJ 593 Premerstein — Rutar 35 št. 1 omenja miljnik, najden južno od Starega trga pri Višnji gori, ki ima sedaj napis odklesan in je uporabljen kot gradbeni material v Dednem dolu v hiši št. 1;

b) AIJ 593 Premerstein — Rutar 35 št. 2, miljnik enak kot pod 1, najden prav tam in tudi enako uporabljen;

c) CIL III Premerstein — Rutar 35 št. 3, miljnik, najden v bližini današnje Ivančne gorice, hranjen v Narodnem muzeju v Ljubljani. Postavljen je bil leta 139—140; od Neviodunuma je bil oddaljen 44 milj;

d) AIJ 594 Premerstein — Rutar 35 št. 4; najdišče tega miljnika je neznano, stoji v Ivančni gorici na križišču stare ceste Ljubljana-Zagreb, Iv. gorica—Stična. Prvotni napis je odklesan in v 16. stoletju vklesan nov napis.

13. Arheološko ugotovljena cestišča: za taka je treba imeti le tista, ki so jih odkrila in potrdila arheološka izkopavanja. Na območju današnje občine Grosuplje je več lokalitet z dokazanimi sledovi nekdanje rimske ceste.

Organizacija izgradnje in vzdrževanje cest ter njihov pomen za imperij

Gradnji in vzdrževanju cest so posvečali Rimljani zaradi izredne važnosti le-teh za imperij posebno pozornost. Konceptcija gradnje je bila jasno in trdno določena za ves imperij in na čelu teh del, oz. te organizacije je stal centralni urad, imenovan cura viarum; od cesarja Avgusta dalje je bil dejansko v cesarjevih rokah.

Upravo v kolonijah so Rimljani organizirali po rimskem vzorcu. Dvema konzuloma, ki sta bila v Rimu na čelu države, sta npr. v Emoni organizacijsko odgovarjala prav tako dva župana, imenovana duumviri iure dicundo. Poleg duumvirov i. d. pa so bili važni v mestni upravi tudi duumviri aedilicia potestate, ki so imeli na skrbi razen javnih zgradb, tržnic, splošnega reda in varnosti tudi ceste. Takšna enotna organizacija je bila nujno potrebna, če je hotel imperij pri svoji razsežnosti ohraniti tudi notranjo trdnost. Formula provinciae je sicer upoštevala lokalne, historične in etnične diference, edictum provinciale pa je bil poenoten in po njem so se morali ravnati guvernerji, da je bila tako zagotovljena nepretrgana zveza z vladarjem in senatom. Za gradnjo cest verjetno ni bilo enotnih tehničnih napotkov ali pa so le-ti še neugotovljeni. Gradnja je bila prilagojena terenu in odvisna od usposobljenosti razpoložljivega kadra; vzdrževanje je bilo odvisno od lokalne administracije, od naseljencev in seveda tudi od njihovega ekonomskega položaja.

S propadom imperija pa je propadel tudi upravni aparat; glavne cestne smeri, delno tudi ceste pa so antiko preživele in služile še do 19. stoletja in še celo v 19. stoletju kot glavne evropske prometne žile.

Pri načrtovanju novih cestnih tras je Rim imel pred očmi predvsem osvajanje novih ozemelj zaradi zavarovanja varnosti lastne dežele in zato so imele novo trasirane ceste prvotno v glavnem vojaško-strateški pomen. Rimska osvajanja naših krajev in celotnega Balkana so bila zaključena v obdobju cesarja Avgusta, začetek le-teh pa datira v leto 35 pred n. št., ko je Avgust začel vojno z Japodi. Osvojeno ozemlje je urejal pozneje Tiberij, ki je tudi dosegel Donavo in ta je ostala meja imperija. V novo osvojenih

pokrajinah so Rimljani zgradili ceste in z njimi povežali nova upravna in vojaška središča. Na glavno prometno žilo Aquileia—Sirmium so se pravokotno navezovali odcepi k obmejnimi trdnjavam in k rudarskim revirjem v Dalmaciji.

Dobre in načrtno izpeljane trase rimskih cest so bile izredno važne za dobro in nemoteno oskrbovanje rimske vojske na zasedenih ozemljih; saj je npr. samo ena legija z vsemi pripadajočimi enotami, ki je štela skupaj okrog 6000 ljudi in 1500 glav živine, potrebovala dnevno okoli deset ton hrane in pet ton krme. Del potrebnega je bilo sicer mogoče nabaviti iz lokalnih virov, drugi del pa je bil vezan na dovoz iz bolj oddaljenih krajev in seveda tudi iz Italije; ker je torej morala teči preskrba z vsem potrebnim materialom nemoteno in kontinuirano, so bile osnova prevoza res dobre ceste in funkcionalno urejena služba za vzdrževanje cest.

Dobre ceste pa so imele razen vojaškega pomena tudi pomembno vlogo kot trgovske žile. Import iz Italije v Ilirik čez Akvilejo, ki je bila glavno trgovsko središče, je bil zelo močan še tudi v poznejšem času, ko so iz Italije uvažali v Ilirik olje in vino ter drugo orientalsko blago. Ceste so prinašale materialne dobrine, pomagale pa so širiti tudi pismenstvo ter razširjale religijo. Na ceste je bil posredno vezan tudi razvoj znanosti. Prodor rimskega duha je najbolj viden v skulpturi; njegov vpliv lahko zasledujemo tudi do najbolj oddaljenih področij.

Čeprav **miljniki** kot dokazi za nekdanje cestne trase ne sodijo neposredno v to poglavje, se bom prav tu nekoliko več pomudil ob tem važnem dokaznem gradivu, ker prinaša razen podatkov o dolžini posameznih cestnih odsekov tudi več drugih zanimivih podrobnosti iz tega in tudi iz drugih področij ustroja rimske države.

Miljniki so neposredni dokazni material za obstoj nekdanjih tras rimskih cest. To so skoraj do dva metra visoki kamniti stebri, ki so bili enakomerno razporejeni vzdolž imperialnih cest. Opremljeni so z napisi, ki označujejo razdalje med postajami, zabeležene pa imajo tudi posameznosti o izgradnji in popravilu cest. Običajno imajo vklesano ime cesarja, službene funkcije, kažejo spremembe v imenih, vzpon in propad vladarjev; zabeležijo pa tudi vsakršno spremembo o njihovi moči in vplivu. Miljniki so važen dokument državne uprave. Omogočajo vpogled v potek provincialnih poti, oziroma meja, v številna pravna in finančna vprašanja ter v administracijo. Skupno je ohranjenih okrog 8000 miljnikov, ki pa še niso sistematično zbrani in strokovno ovrednoteni. Nekatere predhodne analize kažejo, da bodo dajali lahko izčrpen vpogled v podrobnosti celotnega koncepta cestnih gradenj, kakor bodo lahko tudi izredno važen vir za študij vladarske državne politike.

Rimske ceste na območju današnje občine Grosuplje

Cestna trasa rimske ceste na območju današnje občine Grosuplje je le majhen izsek nekdanje močne prometne žile, ki je vodila iz Akvileje čez Emono, Nevioudunum in Siscio v Sirmium. Sledimo ga od šmarja do Radohove vasi z odcepom za dolino Krke pri Ivančni gorici.

Z ustanovitvijo Akvileje leta 181 pred n. št. so začeli Rimljani svojo ekspanzijo v Podonavje. S Tavriski, katere omenja Strabo kot prebivalce Nauporta, so se prvič srečali leta 115, leta 113 pa so z njimi sklenili prija-

teljsko zvezo. Ozemlje od Akvileje do Siska pa so osvojili šele leta 35 pred n. št. Važna rimska postojanka na relaciji Akvileja—Sirmium, pomembna za naše ozemlje, je bila Emona, pomembno cestno križišče. Od tu so vodile ceste v vse tiste glavne smeri, kamor vodijo še danes.

Cesta, ki je vodila iz Emone v Neviodunum, je zapustila mesto pri vzhodnih vratih — imenovanih Porta principalis dextra, se nadaljevala po Salendrovi ulici proti Ljubljani; čez njo je držal most na lesenih pilotih, od katerih so našli štiri še leta 1935 ob regulaciji Ljubljane. Cesta je nato vodila čez Šentjakobski trg, potekala dalje v isti smeri kot Karlovška cesta, nato ob vznožju Golovca proti Lavrici, in sicer vzhodno od današnje trase, ter naprej na Tlake in Razdrto v Šmarje. Od Šmarja je vodila rimska cesta po dolini med Sapom in Paradiščem, pod Hrastjem in naprej proti Taboru, vodi v dolino Starega brega in naprej proti Mali Stari vasi, od koder se je vzpenjala po južnem obronku Kovačevca in nad vasjo Gornje Duplice proti Peči. Po dolini se je dvigala do Golovca, onkraj Golovca pa je vodila po severovzhodni strani nizke spodnje brezovške kotline. Ves ta kraj se še sedaj imenuje Cesta, čeprav ni danes tam nobene ceste več. Na višini 460 m se cesta usmeri proti Višnji gori in sledimo jo lahko večinoma pod sedanjo vozno potjo. Ugotovljena je na bivšem graščinskem polju pod Pristavo, nato se popolnoma spusti na polje, prestopi južno od postaje železnice, od Starega trga dalje pa poteka trasa ceste proti Hudemu ob levem bregu potoka Višnjice do njenega skoraj pravokotnega zavoja proti jugu. Itinerarska cesta se je od tu nadaljevala skozi Rogovile in potekala vzporedno s sedanjo železniško progo pod Glogovico in Radohovo vasjo proti Cesti, od tu pa se je spustila levo od železnice proti Temenici; nasproti zaselka Stranje pod Žubno je le-to prečkala ter potekala po njenem levem bregu proti Trebnjemu.

Prva varianta dela navedene trase naj bi potekala od Cikave čez Grosuplje na Stransko vas in dalje na Praproče in Gatino ter nato v Žalno ter čez Kriško vas in Zavrtiče na Hučo, **druga varianta** pa od Praproč čez Peščenik (stara trasa državne ceste Ljubljana—Novo mesto) do Višnje gore.

V bližini ostrega zavoja Višnjice proti jugu v sedanji Ivančni gorici je do nedavnega še obratoval mlin in v neposredni bližini tega poslopja je bil najden velik rimski miljnik z napisom XXXXVIII Neviodunum, kar se popolnoma ujema z resnično oddaljenostjo in z majhnim odstopanjem tudi s TP. Miljnik je dokaz, da je bila tu rimska postojanka ACERVO in pri tej postojanki si je od itinerarske ceste Emona—Siscia odcepila cesta, ki je vodila mimo Mleščevega, Gorenje vasi in Kompolj proti gozdu Kremenjak na Valično vas in dalje proti Žužemberku.

Na področju občine Grosuplje se nakazujejo še trase, ki so povezovale tedanjo dolensko »magistralo«² z Zasavjem, in sicer čez Šentvid pri Stični—Sobrače proti Litiji ter od Ivančne gorice čez Stično dalje proti severu.

Razen navedenih, več ali manj dokazanih tras, ki jih najdemo obdelane v vsej strokovni literaturi, pa smemo predpostavljati, da so med posameznimi rimskodobnimi naselbinami obstajale gotovo komunikacijske vezi v obliki bolj ali manj dobrih cest ali pa tudi le slabih kolovoznih poti, čeprav žal zanje nimamo nikakršnih dokazov. Sklepamo pa lahko na takšne

povezave po ugotovljenih naselbinah, ki imajo v veliko primerih kontinuiteto iz predzgodovine skozi rimsko dobo v srednji vek, posamezne lokalitete pa so bile poseljene tudi samo v določenem časovnem obdobju in ne nakazujejo nadaljevanja v naslednje obdobje.

Lokalitete rimskih najdb, ki se neposredno navezujejo na traso rimske ceste na področju občine Grosuplje

1. Na Razdrtem so našli rimski žgani grob v amfori s fragmentom svetiljke .

2. Pri kopanju za šmarski vodovod so našli fragmente rimskih posod, nad vasjo Šmarje, in sicer zahodno, pa leta 1896 10 rimskih grobov s fragmenti svetilk in 2 balzamarija. Podobne najdbe so bile odkrite še na več lokalitetah v Šmarju in okolici. Najden je bil tudi rimski denar, med njim Trajanov novc, in rimska steklena posoda. Od dveh najdenih svetilk je imela ena lepo ohranjeno znamko SERENI.

3. Ob poti Šmarje-Podgorica je izkopal J. Pečnik 29. 8. 1896 2 žgana rimska grobova z razbito keramiko in z dobro ohranjenima svetilkama VETTI in AGGILIS. Na tem področju in na področju med Sapom in Podgorico so našli še več žganih rimskih grobov. Iz številnih grobov je mogoče sklepati, da je bila pri Šmarju za časa Rimljanov večja naselbina.

4. Naselbina je bila v tem času tudi na mestu sedanjega Grosupljega. Pri gradnji železnice so namreč odkopali 14 rimskih grobov brez pridevkov; to so bili verjetno grobovi siromašnih domačinov.

5. Ob poti Spodnje Brezovo—Peč so izkopali še več žganih grobov, ki so bili pokriti s ploščami in so imeli velike pečene posode.

6. Pri Gornjem Brezovem so našli lep Arkadijev zlatnik.

7. Južno od sedanje železniške postaje Višnja gora so našli dva visoka štirioglata stebra z napisi, a so ju žal oklesali in stanjšali ter ju uporabili za gradbeni material.

8. Že omenjeni miljnik z napisom XXXXIIII Neviodunum, najden v bližini nekdanjega mlina v današnji Ivančni gorici, dokazuje, da je tod mimo res tekla nekdanja rimska cesta in da je tu nekje bila rimska postojanka Acervo, ki jo ima vneseno, kot že omenjeno, TP in tudi Itinerarium Antonini. Mnenja o točni lokaciji so deljena. Nekateri zastopajo mišljenje, naj bi bilo to pri Višnji gori, drugi zagovarjajo lokacijo pri Hudem, Müllner, za njim pa tudi naš pokojni profesor Klemenc postavljata lokacijo Acerva pri Stični, oziroma Ivančni gorici, ker namreč pomeni ime Acervo »pri gomilah«, katerih res ne manjka v trikotu Stična—Šentvid—Ivančna gorica—Stična. Prav na tem prostoru je bil najden miljnik z navedenim napisom in zaradi tega bi bilo postojanko težko locirati kam drugam. Premierstein — Rutar ga v delu Römische Strassen und Befestigungen in Krain, Wien 1899 locirata sicer nekoliko zahodneje v današnjo Stransko vas.

9. Verjetno iz istega mesta kot opisani miljnik je tudi miljnik, ki stoji danes na križišču ceste Stična—Krka in nekdanje državne ceste Ljubljana — Zagreb. Ohranjen je steber, ki rabi za podstavek znamenju. Antični napis je dal opat Rainer leta 1583 odklesati in ga nadomestiti z novim. Nastavek na miljniku je iz drugačnega kamna.

10. Odcep rimske ceste pri Acervu proti jugu spremljajo rimski grobovi, ki so jih našli ob izviru Krke, pri Znojilah in dalje v Gabrovki; tam je bilo najdenih vzhodno od ceste več rimskih grobov, pokritih s ploščami.

11. Pri Valični vasi je ugotovljena naselbina, ki je stala za časa Rimljanov segala pa je celo v zgodnejše obdobje, ker so razen rimskih ugotovljeni tudi latenski predmeti. Leta 1896 je bil najden v bližini rimski vrč, latenska fibula in trije bronasti ključi.

12. Rimski grobovi so tudi zahodno od V. Rebrc.

13. Neke rimske najdbe so še iz Šentvida in okolice, vendar so te lokalitete že toliko oddaljene od ceste, da jih na tem mestu ne bi mogli obravnavati.

14. Popolnoma brez najdb je odsek med Ivančno gorico in mejo s sosednjo občino, tj. približno do kraja Breg. Malo verjetno je, da tudi na tem odseku ni bilo ostankov rimske materialne kulture in misliti smemo da so, vendar še ne odkrite.

S tem smo prišli na mejno področje pri opisu lokalitet pri glavni cesti, ki se nadaljuje naprej čez Praetorium Latobicorum, Neviodunum in Siscio na Sirmium; stranski odcep pri Acervu pa vodi mimo Valične vasi dalje vzhodno od današnjega Žužemberka, mimo Soteske in Črnomlja proti Adlešičem, nato pa ob Kolpi dalje na Hrvaško. Cestne odseke spremljajo povsod enake kulturne ostaline, kot smo jih srečevali na trasii ceste Smarje — Radohova vas in Acervo — Valična vas.

Najdišča

Zaradi dopolnitve naloge z ustrezno karto opisovanega področja in razvrstitve lokalitet na njej v tri glavna časovna obdobja, tj. predzgodovino, rimsko dobo in zgodnji srednji vek, bom podal v nadaljevanju pregled vseh lokalitet iz navedenih obdobji, kot jih navaja zadnje veliko delo s tega področja Arheološka najdišča Slovenije. Brez navedbe vseh lokalitet in vnosa le-teh na karto ni mogoče ali pa je zelo težko ocenjevati komunikacijske zveze med posameznimi naselbinami in sklepati nanje; prav tako je tudi veliko težje ocenjevati kontinuiteto posameznih lokalitet in jih povezovati v posamezna časovna obdobja. Zaradi lažje orientacije in preglednosti podajam lokalitete po abecednem redu, ima pa vsako najdišče ob sebi številko iz ANS I. Po razvrstitvi ANS I na regije spadajo vsa najdišča, ki jih navajam, v regijo I, zato poleg številke sektorja ni tudi številke regije. Področja občine Grosuplje jemljem namreč za zaključeno celoto in zato tudi takšna abecedna razvrstitev najdišč. Ob posameznem najdišču se bom zadržal samo toliko, kolikor je to nujno v okviru naloge zaradi predvidevanja neodkritih komunikacij in zaradi povezovanja najdišč z že dokazanimi oz odkritimi potmi. Številka pred krajem pomeni tekočo številko lokalitete, številka za imenom kraja pa pomeni številko sektorja iz ANS I.

1. Bičje — 26

Prazgodovinsko gradišče je na hribu med Bičjem in Vinom, v bližini so gomile. Rimske najdbe so pod hribom med Bičjem in Pecami; na polju rimski grobovi. V bližini sledovi rimske ceste Smarje—Bičje—Gradiščenica.

2. Blečji vrh — 41

V bližini vasi izkopani rimski grobovi, severno od vasi prazgodovinsko gradišče Gradec (deloma ohranjeni obrambni nasipi).

3. Boštanj — 9

Grad Boštanj stoji na mestu prazgodovinske naselbine. Na bližnjih njivah ugotovljene prazgodovinske gomile in rimski grobovi.

4. Brvace — 9

V bližini vasi ugotovljeno prazgodovinsko gradišče.

5. Čušperk — 9

Na kraju prazgodovinske naselbine stoji Stari grad, nad čušperskim gradom rimski sledovi.

6. Debeče — 32

Najdeni ostanke prazgodovinske keramike.

7. Dedni dol — 41

Vidna sled rimske ceste med železniško progo in hišo št. 27. V bližini je stal večji napisni rimski kamen. V hlevu hiše št. 1 vzdana dva anepigrafska miljnika, najdena na območju prejšnjega najdišča.

8. Gabrovčec — 16

Rimski grobovi odkriti levo od ceste Krka — Žužemberk pri zadnjih vaških hišah. Bili so pokriti s ploščami.

9. Gatina — 9

Najdeni rimski as vladarja Nerve. Kot talni vogelni kamen je desno od vhoda v cerkev sv. Janeza Krstnika vzdan rimski nagrobnik.

10. Glogovica — 34

V izkopani gomili najdeni trije grobovi. Pripadnost k stiškemu ali rahodovškemu halštatskemu kompleksu.

11. Gorenje Brezovo — 41

Prazgodovinski grobovi in na Kuclju prazgodovinsko gradišče. Med gričema Kucelj in Gradišče odkritih več rimskih starin, med njimi zlatnik vladarja Arkadija.

12. Gradiček — 16

Nad Krško jamo je predzgodovinsko naselje.

13. Gradišče — 9

Sledovi halštatske naselbine. Ob cesti proti Krki ohranjenih nekaj gomil.

14. Gradišče — 41

Prazgodovinska naselbina z nasipi.

15. Gradiščenica — 26

Nad vasjo nad imenovanim hribom so vidni sledovi obrambnega (morda prazgodovinskega) zidu; v bližini je več gomil.

16. Grosuplje — 9

Prazgodovinsko in rimsko naselje na griču s cerkvijo sv. Mihaela. Ob gradnji železniške postaje odkrita halštatska nekropola in rimski grobovi. Najdeni tudi oljenki Fortis in Litogene. V bližini postaje Grosuplje je bil odkrit spodnji del rimske ceste, južno od Grosupljega več gradišč, ob železniški progi pa rimski grob.

17. Ivančna gorica — 32

Najdena že prej omenjena miljnika. Odcep ceste za dolino Krke, naselbina Acervo; Rutar dopušča možnost večjega naselja na gozdnatem griču nad Ivančno gorico.

18. Kravjek — 16

Poročilo o prazgodovinskih najdbah najdemo pri Rutarju (IMK 9,1899,47).

19. Krka — 16

Na njivah pri vasi najdeno poleg rimskih zidov tudi precej rimskih srebrnikov.

20. Krška jama — 16

Pečnik omenja v jami najdene prazgodovinske starine (IMK 14,1904,141); leta 1956 pa so našli pri regulaciji vhodnega dela fragmente dveh večjih eneolitских posod.

21. Mala Račna — 9

Stirje bronasti srpi pripadajo kulturi žarnih grobišč. Domnevana cesta Čušperk — Lužarji je bila zavarovana s tako imenovanimi rimskimi šancami, imenovanimi tudi Ajdovski zid, in ki so delno še ohranjene. Na hribu Limberk omenja Pečnik (IMK 14, 1904,139) halštatsko gradišče. Saria (GMS 20, 1939, 147) pa pravi, da najdeni zid pripada pozni antiki, posebno zaradi tega, ker so tam najdene fibule in novca Aleksandra Severa.

22. Mala vas — 26

Najdena rimska opeka v večji količini.

23. Mala Žalna — 9

Rimski nagrobnik je vzdian v južno zunanjo steno župne cerkve.

24. Male Lipljene — 26

V bližini vasi se nahajajo majhne gomile. Poročajo pa tudi o rimskih najdbah (Rutar, MZK 18, 1892, 238).

25. Mali Lipoglav — 36

Na posestvu J. Bosi nasip, verjetno keltski.

26. Magdalenska gora — 36

je eno najvažnejših halštatskih najdišč v Sloveniji. Naselje leži okrog cerkvice sv. Magdalene in je obdano z dobro vidnim nasipom. Okolica je posuta z gomilami, ki jih strokovna literatura razvršča v več skupin. S. Gabrovec deli raziskovanja Magdalenske gore v tri velike faze, ki so trajale od leta 1881—1913. V prvi fazi, imenovani Deschmannova, je v letih 1881—1883 prekopal Schulz 4 gomile, naslednja Pečnikova faza je trajala od leta 1892 do 1895, v tem obdobju je kopal na osmih gomilah, razen tega pa je izkopal poskusni jarek tudi znotraj naselja in pri tem ugotavljal zgradbo nasipa. Del izkopanega materiala je v Narodnem muzeju v Ljubljani, drugi del pa na Dunaju. V tretji fazi, v letih 1905—1913, pa je kopala vojvodinja Meklenburška in izkopala 10 gomil. V vseh treh fazah je bilo izkopanih po pisanih poročilih v skupno 22 gomilah čez 1000 grobov.

Najdbe pripadajo kulturi žarnih grobišč, vendar le v neznatnem številu, velika večina sodi v halštatsko obdobje, del najdb pa je tudi latenski.

So pa tudi posamezne rimske najdbe, npr. fragmenti posod in srebrnovec. Kontinuitetno naseljenost Magdalenske gore sledimo tako od starejše železne dobe pa vse do rimske okupacije. Iz zbranega gradiva pa lahko sklepamo, da je dosegla M. gora največji razcvet prav v halštatski dobi, ko je bila tu izredno pomembna postojanka.

27. Mali konec — 9

V gozdu nad vasjo, imenovanem Križatec, je pravokotno, z nasipi utrjeno gradišče.

28. Malo Črnelo — 32

Pred letom 1910 so našli na Škufčevi (Blekovi) njivi rimske ostanke; tega leta pa je izkopal Narodni muzej v Ljubljani osem grobov s skromnimi pridatki. Na istem posestvu je bila najdena znamenita čaša z reliefom bogov (Ložar, GMS 16, 1935, 97). Pri cerkvi je bila najdena steklena žara.

29. Mekinje nad Stično — 32

Na posestvu na Ilovcu najdena rimska fibula poznolatenske sheme (NM Lj. inv. P 6713).

30. Metnaj — 32

Manjše prazgodovinsko naselje severozahodno od vasi z dobro ohranjenimi nasipi. Na njivah se najdejo rimski ostanki; fibula in fragment oljenke v NM Lj, inv. R 8645—8646.

31. Mrzlo polje — 32

Najden odlomek reliefnega polja rimskega nagrobnika (NM Lj, inv. R 8035).

32. Muljava — 36

Pri cerkvi je bilo prazgodovinsko naselje (IMK 14,1904,142). Po navedbah v ANS I so iz te lokalitete tudi slovanske najdbe.

33. Osredek — 34

Pečnik, IMK 14,1904,40 omenja pri vasi gomile.

34. Pance — 36

Na griču, imenovanem Krokarjev grad, ki leži zahodno od vasi, je bilo prazgodovinsko naselje, na vrtovih posestnika Skubica pa halštatsko grobišče. Tu je kopal Pečnik, gradivo pa poslal na Dunaj.

35. Paradišče — 36

Na ravnini, imenovani Mahovje, so 1892 izkopali pet žganih grobov, pretežno iz 2. st. Med najdbami omenjajo žare, novce in oljenke Neri, Fortis, Vibiani. Ianuari, Cerialis, Ursio f. Najden je bil tudi sarkofag s tremi, oziroma štirimi skeleti s pridatki.

36. Peč — 9

Severno od vasi vodi rimska ceta; celotno območje imenujejo Cesta, njive ob njej pa Za cesto. Tu je precej žlindre. Nekaj žganih grobov z žarami, pokritimi s ploščami, je bilo izkopanih ob poti, ki pripelje s Spodnjega Brezovega.

37. Perovo — 9

Najdena plavutasta sekira iz časa kulture žarnih grobišč. Rimsko cesto in izkopanine omenja KLDB,345.

38. Petrušnja vas — 34

Leta 1931 je domačin A. Hrast izkopal glinast vrč, prof. J. Kastelic je 14. 8. 1952 v vinogradu A. Dermelja izkopal dva groba, decembra 1958 pa P. Petru za njegovo hišo še šest grobov. Vzhodno od te nekropole naj bi bili sledovi stavbe, pokrite s tegulami. Tudi na vrtu A. Venclja je bil najden žgan grob s Tiberijevim novcem.

39. Podbukovje — 16

Pri vasi so izkopali prazgodovinske in rimske grobove s pridatki (Pečnik, IMK 14, 1904, 141; KLDB, 312).

40. Podgorica — 36

Nad vasjo na Farovškem hribu je majhno prazgodovinsko gradišče, omenjajo pa tudi gomile. Prve rimske grobove je odkril Pečnik že pred letom 1894: pet ob cesti iz Šmarja v Podgorico, žgan rimski grob pa na dekanovem posestvu. Na istem mestu je pozneje našel oljenko znamke Aggilis f. in v globini 30 cm več razbitih posod in oljenko znamke Vetti. Tu je našel Pečnik tudi skelete, ki so ležali tesno drug ob drugem. 1896. leta je Pečnik ponovno izkopal nekaj skeletov, oz. grobov, najdbe so iz obronika Farovškega hriba ob poti iz Šmarja v Podgorico.

41. Podsmreka pri Višnji gori — 41

Halštatska gomila s skeletnim grobom. Leta 1949 izkopal S. Gabrovec halštatsko zapestnico.

42. Polica — 9

Prazgodovinsko gradišče je blizu vasi na hribu, imenovanem Na straži. Prav tu so menda tudi rimski ostanki, vzhodno od vasi pa je bilo izkopanih nekaj rimskih grobov (KLDB, 330).

43. Podtabor pri Grosupljem — 26

V kraju rimske najdbe — keramične posode, ki so v Arheološkem muzeju v Zagrebu.

44. Pristava nad Stično — 32

Odlomek rimskega nagrobnika je vzdian v zahodni steni podružne cerkve sv. Lamberta (AIJ 226).

45. Radohova vas — 34

Pečnik omenja prazgodovinsko naselbino in gomile na Vencljevem hribu in na levi strani ceste proti sv. Roku. Tu naj bi našla vojvodinja Meklenburška dve sulici, več loncev in nekaj kroglic. Verjetneje gre v tem primeru za najdbe iz gomil, ki sodijo v kompleks Stične. Reinecke objavlja negovsko čelado, ki naj bi bila najdena v Radohovi vasi (Ložar, GMS 14, 1933, 45 s, Pečnik, IMK 14, 1904, 29).

46. Razdrto — 36

Leta 1892 so našli traso rimske ceste, ob njej pa v skalo vsekani žgan otroški grob s pridatki. L. 1893 je bil najden ob žel. progi še en grob, tri antične skelete s pasno spono in okovom pa so našli leta 1954 pri razširjanju državne ceste pod temelji hiše št. 13. (NM Lj, inv. R 8114,8115, P. Petru, Šribar, AV 7, 1956, 298).

47. Sap — 36

Leta 1892 so pri gradnji železniške proge pri km 20,45 izkopali rimske grobove, obdane s kamnitimi ploščami; omenjata se tudi dve oljenki, ena

znamke Ianuari. Razen navedenega so izkopali še lonec in keramične črepinje.

48. Selo pri sv. Pavlu

Ob gradnji ceste Pluska — Litija, približno pri km 1, 5—2 od Radohove vasi, kakih 100 m od gradu Selo so našli 1. 1924 kamnito sekiro (NM Lj, inv. P 6712).

49. Sobrače — 34

Zakladna najdba rimskih novcev.

50. Spodnja Draga — 32

Na Krtinarjevem vrtu so leta 1947 našli pri kopanju apnene jame rimske ostanke, in sicer fragmente amfore in loncev (NM Lj, inv. R 8038—8040).

51. Spodnja Slivnica — 9

Na Gradišču je prazgodovinsko naselje s sledovi nasipa, v bližini gomile. Na tej lokaliteti je bilo izkopanih več latenskih in halštatskih ostalin.

52. Stari grad — 41

Imel je prazgodovinsko utrdbo, omenjajo se tudi krožni nasipi in grobišče.

53. Stari trg — 41

Ob rimski cesti na travnikih južno od vasi sta bila najdena miljnika brez napisa; baje je bil odklesan. Kot že omenjeno, sta vzdana v Dednem dolu v hiši št. 1. V Starem trgu so našli pri gradnji dolenjske železnice šest rimskih novcev od Avgusta do Hadrijana (hrani NM Lj.).

54. Staro apno — 26

Pečnik omenja, da je na Košenicah več gomil iz halštatske dobe, omenja pa tudi rimske grobove ob cesti iz Škocjana proti Podtaboru pri Grospljem.

55. Stranska vas — 9

Viden je obrambni nasip gradišča v dolžini 50 m in v višini 5 m. V občinskem gozdu proti dolini so gomile, ki sta jih izkopavala Schulz in Pečnik. Pri gradnji železnice pa so našli pod pošto ostanke rimskega cestišča, pri km 24,45 pa tudi žare.

56. Stična — 32

Halštatski kompleks Stične predstavlja enega najpomembnejših in največjih v Sloveniji. Obsega naselbino nad vasjo Vir z enim delom v t.i. Malem Borštu in z drugim delom, imenovanim Cvinger; sledovi bivanja so tudi na Gradišču pri cerkvi sv. Miklavža. Obsežnosti naselbine ustreza tudi veliko število in razprostranjenost gomil levo od ceste pod vasjo Studenec nasproti Zvajdrigi, desno od ceste na vrhpoljskih njivah in na Zvajdrigi; dalje so na posestvih obeh Gomilarjev in segajo še čez progo do Velikih Pec. Leta 1975 je bila prekopana gomila ob cesti Stična—Šentvid, in sicer na posestvu bivšega lastnika Franca Hauptmana, p. d. Belentina; ob rekonstrukciji iste ceste pa je bila preiskana gomila v neposredni bližini domačije pri Škrbcu. Skupina gomil se razteza še pred Gomilarjem na cesti, mimo njega do Griž, kjer se nahaja vzhodno od Veselove domačije še posebno močna skupina. Širijo pa se tudi proti jugovzhodu do Glogovice in Radohove vasi, kjer pa naj bi bila že nova halštatska naselbina. Posamezni grobovi so najdeni na področju Pristavlje vasi in zaselka Dule. Tu pa ne gre le za gomile ampak tudi za plane grobove. Skupno število gomil

se ceni na približno 130. V sredini preteklega stoletja je komisija Zgodovinskega društva za Kranjsko ocenila te gomile kot naravne tvorbe, nastale ob vplivu vode!

V preteklem stoletju je prvi kopal v Stični major Nettelblad, v letih 1891—92 mu je sledil Pečnik, po letu 1900 pa je v letih 1905—14 izkopala vojvodinja Meklenburška skupaj 10 gomil. V letih med obema vojnama pa je divji kopač Albin Hrast kopal nenadzorovano in nekontrolirano na vsem arheološkem terenu Stične ter s svojim načinom dela naredil povsod nepopravljivo škodo. Izkopani material je delno v Narodnem muzeju v Ljubljani pa tudi v Zagrebu, prodan pa je bil tudi iz države in je zdaj v številnih tujih muzejih. Po zadnji vojni pa je kopal gomile in naselbino Narodni muzej Ljubljana.

Razen bronastodobne igle sodi do sedaj izkopano gradivo v halštatsko obdobje. Ložar omenja tudi srednjeveško keramiko.

Rimski sledovi na območju Stične. V stiškem samostanu so trije nagrobniki, od katerih je bil najden eden med reguliranjem stiškega potoka pri podpornem zidu. Eden je bil baje najden zahodno od ceste Stična—Ivančna gorica na tako imenovanem Limperku. Reliefni kamen, ki je bil vzidan na oglu na marofu, je sedaj v NM v Ljubljani. Na »Kofehausu« so bili leta 1936 odkriti rimski grobovi; v isti prostor moramo locirati tudi več drobnih grobnih najdb.

57. Sušica — 16

V bližnjem gozdu je več prazgodovinskih gomil, na njivah pa rimski grobovi (IMK 14, 1904, 140).

58. Šmarje — 36

Prazgodovinsko gradišče in grobovi, rimski grobovi. V grobovih najdena dva balzamarija, dve oljenki, ena od teh znamke Sereni, več novcev, med njimi Trajanov in Faustine. Rimska cesta je tekla ob bivši državni cesti in ob njej so našli več ostankov, med drugim tudi rimsko stekleno posodo. Številne rimske najdbe sledimo ob trasi nekdanje rimske ceste, tj. od vasi Tlake in Razdrto čez Šmarje, ob Farovškem hribu na poti v Podgorico in skozi Sap ter dalje do Paradišča. Stranska pot se je odcepila proti jugu pri Šmarju oz. Cikavi in vodila mimo železniške postaje v Grosupljem južno od sedanje ceste proti Hudemu oz. Stranski vasi ob Višnjici.

59. Šentvid pri Stični — 34

Halštatske naselbine in gomile so opisane v sklopu Stične, grobne in naselbinske najdbe pa poznamo tudi iz rimskega obdobja. V župnišču je bil vzidan nagrobnik CIL III 10783; Müllner, Emona 1879,93 poroča o številnih grobovih na Farovškem hribu in na Škufčevi njivi; na posestvu A. Hauptmana sta bila najdena dva žgana grobova, pokrita s ploščami, z oljenko Cresce, in sicer na terenu, ki ga ljudje imenujejo Štajngrob. Omenja se tudi republikanski novc s triumvirom monetalis M. Furius Philus; Müllner, Emona 1879, 94 omenja rimski stater in razne rimske novce. Rimske ostanke je najti po navedbah prof. Kastelica tudi v vinogradu F. Skubica (p. d. Kutnarja) nad hišo Kasteličeve. O žganih rimskih grobovih govori tudi Pečnik (IMK 14, 1904, 29). Na Anžlovem hribu naj bi bila naselbinska najd-

ba in tam so bili odkriti 2. 11. 1910 ženska glava iz belega marmorja, novec Konstancija II in sledovi hipokavstnega ogrevanja.

Na Golem vrhu so bili fragmenti rimske keramike in mozaičnih kock.

60. Tabor — 26

Prazgodovinski sledovi, rimska naselbina in trdnjava. Pod Taborom je tekla rimska cesta Gradišnica—Velike Lipljene.

61. Tlake — 36

V cerkvi sv. Helene sta vzdana dva rimska kamna, jugovzhodno od cerkve pa so vidni ostanki zidovja, ki bi bilo lahko rimsko, mogoče pa je, da pripadajo utrdbi, ki je branila rimsko cesto.

62. Velika Ilva gora — 9

Vidni so sledovi rimske ceste, in sicer na jugozahodni strani vasi (KLDB, 344). Leta 1861 je bilo izkopanih 14 rimskih grobov s posodami, oljenko Fortis, zapestnicami in drugim (Blätter aus Krain 1861, 115).

63. Velika Loka — 41

Pri kopanju kanala na ledini Devci je Anton Babnik zadel na žgan rimski grob iz druge polovice 1. stol. n. št. (Šribar, AV 9—10. 1958—59, 234).

64. Velika Račna — 9

Nad vasjo je pri župni cerkvi na Kopanju prazgodovinsko gradišče, po vaških njivah pa so rimski grobovi (Pečnik, IMK, 14, 1904, 139; KLDB, 345).

65. Velika Zalna — 9

Južno od vasi odkriti rimski grobovi (Rutar, MZK 20, 1894, 184).

66. Velike Lipljene — 26

Med gradnjo ceste Podtabor—Lipljene so našli 100 m pod vasjo rimske grobove.

67. Velike Pece — 34

Leta 1912 je vojvodinja Meklenburška izkopala v gozdu proti Šentvidu gomilo z dvema grobovoma. Iz te gomile je verjetno lonček v NM Lj, inv. P 6913. Ta gomila sodi verjetno k halštatskemu kompleksu Stične.

68. Veliki Lipoglav — 36

Müllner, Geschichte des Eisens (1909, 76) omenja kraj kot najdišče žlindre. Žnavec pa je opazil gomile na poti iz Velikega Lipoglava na Pugled.

69. Veliko Mlačevo — 9

Ob gradnji dolenske železnice je bil najden bronast novec vladarja Domicijana (MZK 19, 1893, 234).

70. Vino — 26

V smeri proti Bičju naj bi bila prazgodovinska in rimska najdišča (KLDB, 360).

71. Vir pri Stični — 32

Halštatsko obdobje je opisano pod 56 Stična. Balzamarij in drobna posoda, ki jo je izkopal J. Perne na svojem vrtu, datira iz 4. st. n. št. (NM Lj., inv. R 8112—8113).

72. Višnja gora — 41

Rimsko postajo Magnania je Valvazor lociral v območje Višnje gore, vendar ni razvidno, zakaj. Tod poteka rimska cesta. Najdena sulična ost (NM Lj., inv. P 3335) izvira iz okolice Višnje gore.

73. Višnji potok — 41

Pri vhodu v ledenico je v gradu vzdian žrtvenik (AIJ 223).

74. Vrh pri Sobračah — 34

O predrimskih gomilah in selišču govori Pečnik, IMK 14, 1904, 29.

75. Vrh pri Višnji gori — 41

Pečnik omenja grobove in najdbo bronastega kotlička iz žganega groba; predmete je pošiljal v NM Dunaj.

76. Zgornja Draga — 41

Ob gradnji dolenske železnice so pri km 36,6 našli glinast vrček z dvema ročajema (Müllner, Argo 1, 1892, 101). V potoku Okrokarnica so bili najdeni fragmenti bronastega antičnega meča — sedaj v NM Lj. (Illyrisches Blatt 1837, 12).

77. Znojile pri Krki — 16

Keltske in rimske predmete so odkrili na Koščakovem vrtu. Ob izviru Krke, posebno pa pri Znojilah je bilo izkopanih več rimskih grobov, ki segajo prot Vrhom (Rutar IMK 9, 1899, 47; Premerstein, Rutar, Römische Strassen 1899, 29).

Gospodarstvo na našem ozemlju v antiki

Razvoj narodnega gospodarstva je s cestami tesno povezan: dobre ga pospešujejo, ob slabih pa se le težko in počasi razvija. Da bi bila slika važnosti cestnega omrežja popolnejša in da bi bila še posebej poudarjena odvisnost gospodarstva od dobrih cest, naj zato v kratkem orisu prikažem stanje gospodarstva in njegove glavne panoge za rimskega imperija na našem slovenskem ozemlju, razumljivo ne samo na področju današnje občine Grosuplje. Podatki o gospodarstvu v antiki na naših tleh doslej še niso zbrani v delu, ki bi področje Slovenije zajelo kot celoto.

Živinoreja

Analizirano osteološko gradivo nam kaže, da so živele v antiki pri nas približno iste domače živali kot danes, t.j. konj, osel, govedo, kokoši, ovce. Za potrebe rimske vojske so redili pri nas posebno konje, kar dokazujejo opisi predrimskega časa in epigrafsko gradivo. Domače živali so imele važno mesto v gospodarstvu, bile vir prehrane, pomembne pa so bile tudi za transport. Za prehrano pa je bila važna še divjad in ribe.

Poljedelstvo

Na obdelovanje polja sklepamo po ostankih poljedelskega orodja in po najdbah pšenice, rži, ječmena in prosa v antični kulturni plasti. Del pridelka so iz naših krajev tudi izvažali; to je dokumentirano pri Pliniju. V pozni antiki pa je bila Panonija celo dobaviteljica žita za Rim. V Istri in tudi v notranjosti je bilo pomembno vinogradništvo. Poljedelstvo je bila ena glavnih gospodarskih panog; to nam dokazuje tudi gosta poseljenost v krajih, primernih za poljedelstvo. Tudi prenekatera odkopana stavba iz tega obdobja dopušča sklepanje na to, da je bil njen lastnik poljedelec.

Obrt

Na sedanjem slovenskem ozemlju je bila v antiki obrt razmeroma dobro razvita, tudi kvaliteta »naših« izdelkov je bila znana daleč po rimskem

imperiju. Neposredni arheološki dokazi za obstoj obrti so sledovi kovačnic ter kovinarskih, steklarskih, lončarskih in kamnoseških delavnic. Rimljani so s svojo stavbarsko dejavnostjo prinesli v naše kraje zidarsko tehniko, tehniko slikarstva in štukaturo; tako so se tudi pri nas ljudje kmalu usposobili za te dejavnosti. Kamnoseška obrt je prišla k nam z Rimljani zaradi postavljanja nagrobnikov, kar je bilo prvotnemu prebivalstvu neznano in tuje. Z razvijajočim se stavbarstvom se je rodila in razvila tesarska obrt, dokazane so pri nas tudi zlatarske delavnice in delavnice, ki so izdelovale steklarske izdelke. Razen opekarn pa imamo tudi lončarske delavnice; prav izdelkov te panoge je največ med kulturnimi ostalinami, ker se lahko ubijejo in jih je trg največ zahteval; material pa ni prenesel dolgih transportov in zato je bilo nujno izdelovanje večjih količin v večjih potrošnih središčih. Izdelovanje predmetov je cvetelo v glavnem po manjših obrtnih delavnicah, četudi je na osnovi množine gradiva podana možnost za obstoj večjih opekarn, lončarskih in steklarskih delavnic — industrij.

Rudarstvo

Tudi ta panoga narodnega gospodarstva je bila znana prebivalcem naših krajev pred dva tisoč leti, saj so vsak dan potrebovali železne predmete. Vezi posameznih marmornih blokov, npr. v Šempetru v Savinjski dolini, so bile zalite s svincem. Kopali so tudi premog. V to poglavje pa nekako sodijo tudi kamnolomi in ti so bili v antiki najmočnejši na Pohorju. Razen iz domačih kamnolomov pa se pri nas pojavljajo posamezni kosi marmorja tudi iz uvoza. Kamnolomi so bili, tako kot večji rudniki kovin, fiskalna last.

Trgovina

Sledovi rimske trgovine z našimi kraji segajo še v čas pred rimsko okupacijo, močno pa je trgovanje oživilo po zasedbi. Kot že navedeno, so iz naših krajev zelo izvažali v Italijo pridelke in živino, žal pa tudi sužnje. S trgovino pa smo dobivali iz Italije specifično blago in tudi jantar, ki je bil zelo priljubljen in ki ga je Rim čez Oglej posredoval našim krajem, antika pa ga je pridobivala na baltiških in ciprskih obalah. Uvažali so v glavnem izdelke iz jantarja, imamo pa tudi primerek napol obdelanega jantarja (Ptujski muzej). Malo nam je znanega o trgovini znotraj provinc. Da je obstajala tudi ta, nam dokazuje gradivo kot: noriškopanonsko okrasje, steklo in istrsko olje.

Zgradba — profil rimske ceste

Preden zaključim, naj se še nekoliko pomudim pri opisu profila in gradnje ceste same.

Ko so Rimljani določili širino trase določenega cestnega odseka, so izkopali dva vzporedna jarka do take globine, da so naleteli na trdno podlago. Na to so nasuli plast peska in apna, nato pa še štiri plasti raznega materiala. Vse skupaj je merilo do enega metra in pol, debelina takšnega nasepa pa je dosegla lahko tudi tri metre, pač glede na teren, čez katerega je cesta potekala. Če pa se je pokazala potreba (zlasti na močvirnem terenu),

pa so uporabili za podlago velike lesene splave, ki so bili brž narejeni, kar je imelo prednost posebno pri hitri gradnji za vojaške potrebe. Če je bilo le mogoče, so se izogibali velikih strmin in zaradi tega opravili tudi velika zemeljska dela. Veliko oviro pri gradnji cest so predstavljale reke, a Rimljani so jih mojstrsko premagovali z gradnjo lesenih ali tudi kamnitih mostov. Mnogo tega nam je ostalo dokumentiranega v Cezarjevem opisu galskih vojn. V stavku »Cesar pontem fieri iussit«, ki nam je tako znan iz navedenega Cezarjevega dela, se skriva ogromno dela, ki so ga opravile njegove inženirske enote daleč od Rima na tujem, sovražnem ozemlju. S sredstvi, kakršna so jim bila na voljo, so naredili v zelo kratkem času prave mojstrovine.

Zaključek

Potovati, ta še nepotešeni in vedno zahtevnejši imperativ zaradi spoznavanja novih krajev in ljudi, trgovskih ali znanstvenih namenov in končno vojaških pohodov, je zahteval vedno primerne komunikacije, če že ne moremo reči dobre, saj so dobre in odlične za svoj čas zgradili šele Rimljani — in to po vsem svojem ogromnem imperiju. Izjema do tedaj so le kratki cestni odseki v stari Perziji.

Nikakršnih sledov cest ali poti ne poznamo za predzgodovinska ljudstva, ki so bivala na območju današnje Slovenije, vendar pa bi bila nevzdržna trditev, da so bila sočasna predzgodovinska selišča na našem ozemlju brez kakršne koli medsebojne povezave. Popolnoma gotovo je, da so obstajale med njimi neke komunikacijske vezi, čeprav ne grajene po sistemu poznejših rimskih in zato zanje tudi nimamo materialnih dokazov. Tudi potrebe — kakor možnosti transporta — ne samo zaradi bolj ali manj urejenih komunikacij — so v določenih obdobjih različne. Predzgodovinski konjenik ni bil še vključen v tako jekleno vojaško organizacijo, kot je bila pozneje rimska legija, manjše so bile njegove zahteve in potrebe, manj je bil vezan na oskrbovanje iz centra; vse to je imelo za posledico med drugim tudi drugačne prometne poti, oziroma drugačen način transporta pri mnogo manjšem obsegu transportiranega blaga. Iz tega sledi, da so bila predzgodovinska nomadska ljudstva bolj in lažje mobilna kot poznejši rimski zavojevalci našega ozemlja. Delno to potrjuje dejstvo, da zasledimo na ozemlju današnje občine Grosuplje 20 predzgodovinskih naselbin in samo šest rimskih. Ne smemo pa seveda pozabiti, da tukaj eno časovno obdobje ni primerljivo z drugim. In vendar: skupno je obojim eno, makrolokacije naselbin se namreč v glavnem prekrivajo. Vemo, da so Rimljani postavljali svoje naselbine in utrdbe na križiščih cest ali ob njih in če se, pa četudi le delno, prekrivajo naselbine, smemo sklepati, da so prebivalci našega ozemlja v predzgodovini in tudi Rimljani uporabljali približno iste prometne smeri. Tudi trasa sodobne avtomobilske ceste na »našem« področju leži marsikje na temeljih stare rimske ceste.

Če gledamo lokalitete, tako predzgodovinske kakor tudi rimske v širšem smislu, moremo ugotoviti, da so rimske v mejah sedanje občine Grosuplje komaj malo številnejše (52 nahajališč) od prezgodovinskih (48 najdišč); to pa verjetno ne odraža dejanskega stanja in poseljenosti prebivalstva v posameznih časovnih obdobjih, saj se nam iz predzgodovine ni mogel

ohraniti tisti široki spekter materialne kulture kot iz rimske dobe, za kar pa je seveda zopet več vzrokov. V največ primerih najdemo kulturne ostaline enega in drugega obdobja lokalno zelo blizu, niso pa tudi redki primeri, ko se je življenje novoselcev nadaljevalo neposredno na mestu prvotnega prebivalstva. Predzgodovina in tudi materialne ostaline rimske dobe so na »našem« ozemlju zelo močno zastopane, preseneča pa dejstvo, da nimamo na tem področju lokalitet iz poznejšega časa, razen ene same pri Muljavi (najdba slovanske kulturne ostaline).

Iz vrisanih lokalitet na priloženi karti moremo sklepati, da v rimski dobi ni obstajala povezava med določenimi središči samo po dobro zgrajeni in prav tako tudi dobro vzdrževani itinerarski cesti z nekaj manjšimi odcepi; življenje je zahtevalo tudi povezavo manjših središč ali pa tudi le zaselkov, do katerih glavna prometna žila ni segala, če drugače ne, vsaj po dobro ustaljenih stezah ali kolovozih. Kot že omenjeno, se lokalitete iz posameznih obdobjev navezujejo druga na drugo, novodošlec gradi na ostalinah, oziroma na kraju predhodnika; za to imamo npr. potrditev že v Troji, v naši rimski Emoni in tudi v naši novejši zgodovini, ko so namreč naši predniki vedno obnavljali od Turkov požgane vasi, ali pa če vzamemo primer iz sodobnosti, ko so naši ljudje pričeli življenje po vojni na svojih razrušenih domovih. Zadnji del stavka sicer ne sodi več v okvir te naloge, nazorno pa kaže na to, da se življenje nove generacije po daljši ali krajši časovni prekinitvi veže, če drugače ne, vsaj lokalno na prejšnje obdobje. In prav to pogojuje tudi ohranitev, oziroma uporabo istih prometnih smeri kot v vseh prejšnjih obdobjih.*

* **Opomba uredništva:** Zaradi tehničnih razlogov nismo mogli objaviti karte rimskih cest. Karto s komentarjem bomo objavili v ZOG 1978.

PRVI UTRIP I KULTURNEGA DELOVANJA V GROSUPLJEM (1909—1920)

Cvetko Budkovič*

O začetkih kulturnega življenja v Grosupljem nisem zasledil razen nekaj skopih pisanih fragmentarnih poročil skoraj ničesar. Vsi arhivi so bili v drugi svetovni vojni uničeni. Opreti sem se moral na izjave in spomine starejših prebivalcev, ki so aktivno sodelovali pri takratnem oranju kulturne ledine. Na pomoč sta mi priskočili sestri Galetovi: Rozalija, poročena Steiner, po poklicu železničarska uradnica, ki sedaj živi v Ljubljani kot upokojenka v Kersnikovi ulici 8. Ljubeznivo in potrpežljivo je brskala po spominu, mi pripovedovala o prvih klicah kulturnega življenja v Grosupljem in večkrat predstavila: »Podatek preverite še pri moji sestri Frančiški ali Pepci«*. Rozalija mi je povedala marsikatero zanimivo novost. Najino kramljanje se je 10. februarja 1976 raztegnilo v več ur. Še bolj konkretno in že s pisanimi zapiski me je pričakala dne 2. maja 1976 sestra Frančiška, poročena Perme, stanujoča v domu upokojencev v Kranju, Ulica 1. maja št. 59. Zelo živo in v nekaj primerih kar nadrobno mi je razlagala svoje spomine iz mladih dni, ki si jih je lepšala z navdušenim delovanjem bodisi pri uprizoritvah novih dramskih del ali v pevskem zboru. Pravzaprav so vse tri sestre s Pepco in veliki meri prispevale — z drugimi ljubitelji umetnosti, ki jih bom še imenoval — h kulturnemu dvigu Grosupeljčanov in okoličanov.

Mladi študentje in izobraženci so se zbirali že okoli leta 1909 ali morda še prej pri Koprivcu, po domače pri Tišlerju, kjer je bila takrat gostilna. (Od leta 1919 je imel pri gostilni Šinkovec tovarno za koce). Za odrsko umetnost so se zanimali prijatelji in sošolci, mladi izobraženci, ki so zasedli kasneje pomembne družbene položaje v javnih službah: dr. Franc Kos, Koprivčev nečak, dr. Ivan Lah, roj. 1881, po domače Mestkov iz Šmarja, Franc Čož, roj. 1890, sodnik, po domače Lčinov s Perovega, Martin Zupančič (Brležnikov), Frančiška Gale in drugi.

Leta 1909 ali morda že prej (leta 1907) so igrali prvo igro v Ljubljano jo dajmo. Oder so postavili kar na prostem, med Koprivčevo hišo in hlev. Na obeh straneh je bil zid, na severozahodnem koncu pa so ga zagradili z zelenimi vejami. Tu so naredili prostor za igralce, pred njim pa prostor za poslušalce, ki so se razvrstili vse do Mehletove (Špiževe) ograje. Na koncu igre sta pela pesem v duetu Ivan Lah in neka dijakinja, ki je hodila na Kapanj na počitnice. Prav tja sta hodila na počitnice še dva študenta in neko dekle, imen se Rozalija Gale ni spomnila. Vsi ti mladi dramski in glasbeni

* Ljubljana, 61001 YU, direktor in profesor Glasbene šole Ljubljana-Vič-Rudnik.

* Pepco Galetovo in tudi druge Grosupeljčane prosim, da mi s podatki dopolnijo doslej opisano amatersko delovanje pred prvo svetovno vojno in med obema vojnama.

amaterji so nastopali v igri V Ljubljano jo dajmo. — To naj bi bila prva dramska uprizoritev domačinov v Grosupljem.

V šolskem letu 1910/11 so igrali tudi otroške igre in prirejali družabne prireditve, med drugim Miklavžev večer.

V učilnici so dne 24. decembra 1910 prvič predvajali igro Sneguljčica. Tedaj so priredili šolsko veselico in na sporedu je bilo petje, deklamacije in imenovana igra, ki so jo izvajali učenci osnovne šole v Grosupljem. Pripravili so tudi oder. Sneguljčico je posebno dobro igrala učenka Antonija Adamič* iz Praproč. Ponovitev igre je bila dne 26. decembra 1910.

Ko je v Grosupljem leta 1910 nastopil službo učitelj Leopold Marn, ki se je s svojo ženo Pavlo zanimal za dramatiko, se je kulturno življenje tega kraja še bolj poživilo. Učitelj Marn je rad vasoval pri Galetovih. Večkrat je tožil, kako mladina zahaja v gostilne, za lepo petje ali igranje na odru pa ne kaže nobenega smisla. »To me je vzpodbudilo,« pripoveduje Rozalija Gale, »da sem se odpravila v Ljubljano in tam nakupila pet dramskih del, ki so bila po vsebini burke:

Jakob Štoka — Moč uniforme

Theodor Wehl — Ne kliči vruga

Jakob Štoka — Mutasti muzikant

Jakob Štoka — Trije tički in

Ludvig Anzengruber — Krivoprisežnik.«

Rozalija Gale pripoveduje:

»Z Marnom sva takoj pregledala vseh pet knjig in se odločila za burko Moč uniforme. Trdila sva, da moramo izbrati tako dramsko delo, ki bo imelo veliko vlog, da bomo pritegnili čimveč igralcev. Ko smo določili vloge, smo se preselili zaradi večjega prostora k Štrubljevim (Cestarjevim) in tam imeli bralne vaje. Tik pred nastopom smo se šele spomnili, da nimamo ne denarja za kostume ne odra, kjer bi razkazovali rezultate svojega študija.

Nihče od nas ni imel tolikšnih finančnih sredstev, da bi lahko založil denar za tvegani kulturni podvig. Končno so se skromna sredstva dobila. Učitelj Marn in Ivan Perme (Ciganov Ivan) sta kupila v Ljubljani platno in blago za zastor, barvo za kulise in druge potrebščine. Načrt za oder je sestavil poštar Wagner, ki je igralce tudi maskiral. Iz podarjenega lesa, tramov in desk so oder sestavili Ivan, Pepe in Lojze Perme. Kostume je šivala v nočnih urah Frančiška Gale in tako opravljala delo »kostumografke«. Vsi igralci so pomagali naskrivaj, ker so hoteli z nastopom presenetiti. Končno je krasil oder rdeč zastor, ki se je odpiral na dve strani. Vrtljive kulise je poslikal Ivan Perme.«

V gasilskem domu so postavili oder šele teden pred nastopom, saj je bil sicer v »dvorani« pouk 1. oziroma 2. razreda osnovne šole.

Požrtvovalni igralci so imeli vaje zaradi zaposlenosti v glavnem le ob sobotah, tedaj tudi do treh zjutraj, tako da so moški odšli poleti z vaje naravnost v košnjo. Ob nedeljah so priredili dve predstavi, ob 14. in ob 20. uri.

Za igro Moč uniforme je režiser Marn razdelil vloge takole:

mojster Cvirn, krojač — Ivan Perme

njegova žena Agata — Pepca Štrubelj

* Mati igralca Andreja Kurenta.

kmet Kožuh — Jože Erjavec (brat Mice Presenove)
 Kožuhova dekla Liza — Frančiška Gale
 eksekutor — Anton Pangerc (Resnikar)
 agent, prodajalec šivalnih strojev — Anton Adamič (Mihatov Tone iz
 Praproč)

župan — Anton Omahen.

Vloge odbornikov so igrali:
 Alojz Perme, Alojz Kadunc (Podježar), Kunštkov Janez s Perovega, An-
 ton Zrnc (Kovačev Tone).

Prvi mešani pevski zbor v Šentjurju. Zbor je vodil Franc Sever, kapelnik godbe

Premiera je bila leta 1913, eno leto potem, ko so ustanovili v Grosupljem gasilsko društvo. Zaradi izrednega uspeha so igro Moč uniforme ponovili še štirikrat ob omenjenem času. Dvorana je bila vedno popolnoma zasedena. Zvečer so priredili igralci v gostilni pri Hlačmanu zakusko s plesom. Na harmoniko je igral Jakob Štrubelj (Cestarjev Jaka), polke, valčke, zibenšrit, štajeriš, potolčen ples in ob koncu ples z blazino (povštertanc).

Prepevali so tudi narodne pesmi.

Sprva se je kulturno življenje v Grosupljem razvijalo na pobudo posameznikov; kulturnega društva ali kake druge prosvetne organizacije do ustanovitve gasilskega društva leta 1912 ni bilo. Tega leta so prizidali dvorano z odrom, prej so imeli le prostor za brizgalno. Zasluge za gradnjo gasilskega doma gredo vaščanom, ki so pomagali pri gradnji. To so bili Janez in Franc Perme, Tone Omahen, Ivan Gale starejši, les je podaril Miha Adamič, les

in pesek Anton Adamič, morda tudi Drobnič, za prevoz gradbenega materiala je skrbel Jakob Štrubelj.

(Slika, posneto ob otvoritvi gasilskega doma, ima Frančiška Gale).

Po odličnih začetniških uspehih so se grosupeljski amaterski igralci lotili novega dramskega dela Jakoba Štoke Mutasti muzikant. Tudi to burko je režiral učitelj Leopold Marn. Premiera je bila aprila leta 1914, dve nedelji zapored, ob 14. in ob 20. uri v gasilskem domu. Frančiška Gale se ni mogla spomniti zasedbe vlog, nastopali so Ivan Perme, Janez Štrubelj, Frančiška in Rozalija Gale; glavno vlogo, to je mutastega muzikanta je igral Anton Omahen (Kastevčev Tone, poštar).

Theodor Wehl je bil avtor naslednje burke v režiji Leopolda Marna — Ne kliči vraga. Igrali so jo leta 1915, preden je odšel učitelj Marn v vojsko. To je bilo obenem njegovo zadnje vodstvo grosupeljske amaterske skupine, ker je padel v Črni gori. Za zasedbo posameznih vlog ne vemo, nastopali pa so tile igralci: Ivan Perme, Anton Omahen — župan, Janez Štrubelj, Frančiška in Rozalija Gale ter drugi. Po podatkih Rozalije Perme naj bi igrali to igro leta 1920, prav tako v gasilskem domu. Režiral naj bi jo Viktor Kozamernik. Ali je bila morda to druga izvedba?

Med prvo svetovno vojno iz razumljivih razlogov dramskih predstav ni bilo. Toda takoj po vojni leta 1918 so Grosupeljčani naštudirali v režiji Pavle Marn in poštarja Wagnerja Krivoprisežnika, ki ga je napisal Ludwig Anzengruber. Zasedba vlog — kolikor se spominja Frančiška Gale — je bila takale:

Krivoprisežnik — Anton Omahen

njegov sin Franc (študent) — Franc Janežič (Jurčkov iz Perovega)

drugi sin — Alojz Perme

Križevac, bogat kmet — Janez Štrubelj

njegova hči — Rozalija Gale

zidarka Veronika, stara mati dveh nezakonskih otrok — Frančiška Gale.

Igrali so še Ivan Perme in drugi. Vaškega bebca je podal Tine Boh.

Igro je popestril s svojim petjem zbor deklet, ki je zapel pesem Vrtec ogradila božem. Pele so: Jožefa in Angela Perme — Mlinarjeve, Katarina Tome — Finkova, Jožefa Gale in Minka Javornik — Mesarjeva.

Otroške igre

Poleg že imenovane otroške igre Sneguljčica, v kateri je glavno vlogo igrala Antonija Adamič, je priredila grosupeljska osnovna šola še nastop mladih vojakov s petjem. Živo sliko in igro Pepelko so priredili učenci šole v šolskem letu 1911/12.

Dne 25. decembra 1911 so igrali grosupeljski dijaki igro Krčmar pri zvišem rogu in jo ponovili v osnovni šoli.

Prvi dekliski in mešani pevski zbor

Med prvo svetovno vojno, menda leta 1915 ali 1916, so se zbrale na pobudo Micke Omahen (sestre Toneta in Korelna) grosupeljske žene in de-

** Po drugih podatkih (Rozalije Perme) naj bi dajali to igro leta 1920, tudi v gasilskem domu. Po tej verziji jo je režiral Kozamernik.

kleta, da bi z lepim petjem prispevale h kulturni ravni vaščanov. Micka Omahen je živela pred vojno nekaj let v Trstu. Tam je pela v zboru in se za petje tako navdušila, da se je ob vrnitvi v Grosuplje odločila zbrati ukaželjne pevke in jih združiti v zbor. Ker instrumentov ni znala, jih je učila kar po posluhu iz pesmarice. Pele so povečini narodne pesmi in žalostinke.

V zboru so bile:

Frančiška, Pepca in Rozalija Gale, Uršula Omahen — mati zborovodkinje, Angela in Malka Perme (Mlinarjevi), Jožefa Babič.

Vadile so pri Omahnu ali pri Galetovih. Dekliški zbor je menda od leta 1916 vodil Tine Možina, mežnarjev z Gatine. Ta je že kmalu pritegnil k deklškemu zboru še moške glasove in ustanovil mešani pevski zbor, ki je prepeval že štiriglasne pesmi, kot npr. Aljaževo Na nebu zvezde sevajo, dalje Tam, kjer beli so snežniki, Vem za deželo, Slovenec sem, Sem slovenska deklica, Lahko noč, Vsi so prihajali in druge. Nekaj časa pred Možino pa je vodil mešani zbor Valentin Mikuš, upravitelj osnovne šole v Šmarju, ki je bil odličen tenorist. Z zborom je naštudiral pesem Naša zvezda in druge.

Moške glasove so peli (sedaj že po vojni): Tone in Korel Omahen (oba bas), Franc Boh (tenor), Lojze Žitnik-Bubnov (bas), Jože Perme-Ciganov Pepe (tenor) in brata Možina — Jože in Franc iz Gatine. Prej omenjenim pevkam so se sedaj pridružile še Katarina Tome (Vodičarjeva, Johanova žena), Minka Javornik in Jožefa Perme (Mlinarjevi). V mešanem pevskem zboru pa sta prenehali prepevati Hočevarjeva in Uršula Omahen. Zbor je nastopal ob pomembnih praznikih in slavnostih (majska deklaracija). Pevke so bile oblečene v narodne noše.

(Za kulturno življenje v Grosupljem med obema vojnoma imam zbrana — največ po zaslugi Lojzeta Žitnika — precej gradiva, vendar še ni zrelo za objavo. Zato prosim vse, ki so aktivno sodelovali, bodisi pri dramskih prireditvah bodisi v glasbi na vokalnem ali instrumentalnem področju, da mi s pismenimi prispevki ali v pogovoru pomagajo dobiti boljši vpogled v razmeroma bogato kulturno življenje tistega časa. — Op. B. C.)

VIRI:

Frančiška Gale, por. Perme, razgovor 23. maja 1976.
Rozalija Gale, por. Steiner, razgovor 10. februarja 1976.
Kronika osnovne šole v Grosupljem.

GODBE V OBČINI GROSUPLJE

Cvetko Budkovič*

GODBA V ŠKOCJANU

Godbo na pihala je ustanovil meseca julija leta 1909 župnik Janez Jereb. Tedaj je kupil v Gorici za 100 kron prve rabljene instrumente: krilovko, B trobento in dve Es trobenti. Novi bombardon (helikon) in C klarinet je naročil na Češkem pri firmi Hannavald.

Najprej se je moral naučiti igrati na instrumente sam. Trobento je igral 70-letni Jožef Lunder (Anzlov očka), vendar samo po posluhu. Zato se je Jereb obrnil na Vojteha Hybaška, ki je v Škofovih zavodih v Št. Vidu pri Ljubljani poučeval petje in vodil godalni orkester. Z njim sta kot sošolca skupaj v semenišču igrala v oktetu violino. Hybašek mu je dal že v letih 1895—1897 »Grifftabelo« za trobento in mu obenem odsvetoval učenja tega instrumenta, češ da bo vzgajal godbenike za ples.** Ni ga ubogal. Pridno se je učil krilovko in trobento. Znanje si je pridobil tudi pri priložnostnih godbenikih, ki so zašli v Škocjan, ob neki priliki tudi v Ljubljani pri Amerikancu od čeških cirkuških glasbenikov, ki jim je pouk plačal. »Potem sem pa fante učil, ko sem svoj čudni konservatorij končal,« nekoliko hudomušno pristavlja v škocjanski župnijski kroniki.

Župnik Jereb je po pripovedovanju še živečih godbenikov obvladal več instrumentov. Med njimi piccolo flavto, flavto, klarinet, priložnostno tudi nekaj trobil. Delno je obvladal violino in harmonij. Sam v godbi ni igral. Vzgojil je več organistov, zborovodij in kapelnikov. Nadarjene mlade glasbenike je poslal v orglarsko šolo v Ljubljano.

V godbo je sprejemal razmeroma mlade instrumentaliste, večina je bilo starih od 12 do 18 let, nekaj je bilo tudi starejših. Poučeval jih je posamič in v skupinah. Ze kmalu so mu pomagali starejši godbeniki, med njimi zlasti poznejši organist Anton Marolt. Igrali so po notah, zato so morali obvladati vsaj osnove glasbene teorije. Teorijo in instrument so se učili doma, skupaj pa so vadili vsako nedeljo in ob praznikih, največkrat do pozne noči. Sprva so koncertirali pred farovžem, sicer intonančno distonirano, vaščanom pa je bilo vseeno všeč. Rekli so, »da je tako lepo kot v šternale (v Zvezdi) v Ljubljani«.

Prvi skladbi za godbo je priredil oz. aranžiral sam Jereb. To sta bili Ko dan se zaznava in Gozdlič je že zelen. Potem so se lotili težjih koračnic

* 61001 Ljubljna-Vič, YU, glasbena šola Vič-Rudnik, Emonska 20, profesor glasbe in direktor šole.

** Dobesedno mu je Hybašek dejal: »Ti boš ‚progarje‘ naredil, ki bodo igrali pri plesih — kesar se boš!« Tudi v Slovencu je izšel članek, ki odsvetuje godbo na pihala in priporoča tamburaški orkester. Sicer pa se je glasbeni okus menjal. Štiri leta zatem so na nekem tečaju spet priporočali godbo na pihala in odsvetovali tamburice.

Friesche Truppen — Unterösterreichs Fahnen Invaliden. V slovenski filharmoniji si je Jereb izposodil več notnega gradiva in ga prepisal. Originalni naslovi skladb so bili: Mladi vojaci, Brecht, Prodana nevesta, Jetzt gehst los, Pred stolom, itd. Zaradi težke učne snovi so fantje obupavali, ustnice so jim otekle, vendar vneti kapelnik ni odnehal. Fante je navduševal in jih spodbujal k vztrajnosti. Rezultati so se kmalu pokazali. Tak je bil začetek škocjanske godbe, po Jerebu »prve godbe na tedanjem Kranjskem«.

Godba je prvič nastopila pred cerkvijo v Škocjanu dne 15. avgusta 1909 in 25. decembra 1909 pri polnočnici. Leta 1910 jo je poslušal pesnik Anton Medved in izrekel godbenikom vse priznanje. Nato so se vrstili javni nastopi, prvič dne 28. marca 1910 pri ustanovitvi izobraževalnega društva in Orla. Godba je gostovala na Krki in v Robu, od junija do avgusta v Št. Jurju, Šmarju, Dobropoljah, Loškem potoku in pri sv. Gregorju.

Skupaj sta nastopili šentjurska in škocjanska godba pri serenadi dne 18. oktobra 1910. Tega leta je štela škocjanska godba devet instrumentalistov, naslednje leto pa že osemnajst. Prvi godbeniki so bili: Anton Gruđen s Sloke gore, Janez Lunder, mežnar iz Škocjana, Jože Mencin z Rožnika, Jože Lunder (Anzlijev) iz Malih Lipljen, Anton Jakše z Javorja, Ivan Mencin s Sloke gore — operni pevec, Franc Marolt iz Malih Lipljen, Franc Lunder iz Malih Lipljen in Anton Marolt iz Malih Lipljen; ta je godbo vodil nekako od leta 1910 do 1912, ko ga je do 1. svetovne vojne zamenjal brat France. France Marolt je vodil poleg godbe še mešani in ženski pevski zbor in režiral odrska dela. Godbeniki so nastopali ob taborih, na gasilskih veselicah, ob dramskih prireditvah in ob komemoracijah. Najbolj obiskani koncerti so bili v Škocjanu; godbenike so prišli poslušat številni stari in mladi ljubitelji pihal in trobil ali, kot so takemu orkestru tedaj dejali, »bande«. Prišli so iz Ponikev, z Rašice, Turjaka, iz Velikih Lašč in celo iz Ljubljane. To je bil kulturni dogodek prve vrste in vse se je zibalo v ritmu koračnic, valčkov, polk, himen in drugih priljubljenih glasbenih oblik, ki so burkali otrokom domišljijo, mladeničem in mladenkam pa dajali priliko za seznanjanje, priložnost za ples in veseljačenje. Posebno zaželeni so bili nastopi ob novem letu, ko je godba koledovala po vaseh v okolici Škocjana, Turjaka, Dobropolj, Lašč, Roba itd. Ob takih prilikah so godbeniki zaslužili precej denarja; porabili so ga za odplačilo instrumentov. Plačilo so dobivali tudi v naturalijah in nikoli ni manjkalo kruha, klobas, jajc, mošta in sadjevca. Pri celodnevni prireditvah so pridne roke gospodinj in v godbenike zaljubljenih deklet skuhale za priboljšek tople obroke kurje ali ovčje obare. Ob koledovanju so se primerili tudi manj prijetni prizori, ko so otroci iz določenih hiš še pred igranjem sporočili godbenikom, da »pri njih ni nikogar doma« ... Godba je nastopala tudi v Ribnici, Rakitnici in v Ljubljani.

V godbi so leta 1911 igrali tile instrumentalisti:

1. Janez Jereb, župnik, ustanovitelj in prvi učitelj godbe
2. Franc Marolt iz Laporja, flavta
3. Franc Marolt, Male Lipljene, organist, zborovodja in kapelnik, Es klarinet
4. Franc Prižekelj, Gradež, Es klarinet
5. Anton Marolt, Male Lipljene, organist in kapelnik, B klarinet
6. Ludvik Jakše, Javorje, B klarinet

7. Martin Kožar, Javorje, B klarinet
8. Franc Lunder, Male Lipljene, 1. krilovka
9. Karel Koprivec, Male Lipljene, 2. krilovka
10. Janez Mencin, Sloka gora, pevec v opernem zboru, trobenta
11. Jože Koprivec, Male Lipljene, trobenta (padel v 1. svet. vojni)
12. Alojz Jamnik, Gradež, trobenta
13. Alojz Grebenc, Gradež, orožnik, bas krilovka (do 1. svet. vojne)
14. Alojz Pritekel, Gradež, bas krilovka
15. Janez Lunder starejš, sedlar, Male Lipljene, bariton-efonium
16. Jože Mencin, Rožnik, F bas
17. Anton Gruden, Sloka gora, B bas
18. Janez Lunder, Staro apno, mežnar, veliki boben
19. Franc Adamič-Inžicel, Mali Osolnik, do leta 1925, nato stražnik v Bosni, činele

Godbeniki, pri katerih ni posebej označen poklic, so bili kmetje.

Med prvo svetovno vojno godba ni delovala.

Godba v Škocjanu pri Turjaku leta 1911

Po prvi svetovni vojni je godbo leta 1920 ponovno ustanovil Janez Jereb, vodil pa jo je Anton Marolt. Nekateri starejši člani so jo zapustili, vstopili so povečini novi, mladi instrumentalisti. Istega leta se je preimenovala v Prosvetno godbo v Škocjanu; instrumente so ohranili še od prej, nove je društvo dokupilo v Ljubljani in na Gorenjskem. Sestav godbe v tem času je bil takle:

Janez Jereb, župnik, flavta

Anton Marolt, Male Lipljene, kapelnik godbe, B klarinet

Franc Pritekelj, Gradež, Es klarinet

Ludvik Jakše, Javorje, B klarinet (l. 1923 odšel v Ameriko)

Martin Kožar, Javorje, B klarinet

Franc Lunder, Male Lipljene, 1. krilovka (do l. 1925)

Matija Peterlin, delavec, Rob—Staro apno, 1. krilovka

Jože Klančar, železničar, Laporje, 1. ali 2. krilovka

Štefan Zelnik, Laporje, 2. krilovka

Janez Mencin, pevec v opernem zboru, 1. trobenta

Karel Koprivec, taksist, Male Lipljene, 2. trobenta

Alojz Jamnik, Gradež, 3. trobenta

Alojz Šmuc, delavec, Gradež, bas krilovka

Alojz Pritekelj, Gradež, bas krilovka

Janez Lunder starejši, sedlar, bariton

Anton Gruden, Sloka gora, B bas

Janez Lunder, Staro apno, mežnar, veliki boben

Franc Adamič-Inžic, Mali Osolnik, od l. 1925 stražnik v Bosni, činele

Menjava godbenikov od leta 1923:

namesto Jožeta Mencina in Franca Adamiča je igral Alojz Andolšek, Gradež, F bas, Alojz Lunder, mežnarjev sin, činele.

Od leta 1925 so igrali v godbi tile novi instrumentalisti: namesto Karla Koprivca in Janeza Mencina

Anton Peterlin, priučeni zidar, Gradež, 2. trobenta

Janez Petelin, priučeni zidar, Gradež, 1. trobenta

Od leta 1928:

namesto Matije Peterlina, Štefana Zelnika in Alojza Šmuca, Gradež je igral

Janez Štrukelj, Laporje, 1. krilovka

Jože Štrukelj, Laporje, 2. krilovka

Štefan Zelnik, bas krilovka

Godbeniki so se menjavali tudi zaradi službene odsotnosti, vpoklica k vojakom ali premestitve. Tako je dobila godba leta 1933 zopet nov sestav s temile instrumentalisti:

Franc Mencin, Rožnik, F bas

Ivan Mencin, Rožnik, 2. trobenta

V tem sestavu je godba delovala do druge svetovne vojne. Nastopala je v že imenovanih krajih in mestih ter v Škocjanu, poleg tega pa še:

leta 1923

na prireditvi Prosvetnega društva št. Jurje v Bičju po igri na prostem;

pri Sv. Gregorju po dramski prireditvi in podobni kulturni akciji na Runarskem (Bloke).

Leta 1924, 1925

Sv. Gregor, Bloke, Nova vas, Bloke—Studenc, št. Jurje (konkurenca šentjurski godbi), Ponova vas, Dobropolje, Račna — vse v organizaciji takratnih Prosvetnih društev.

Leta 1926—1940

Rob, Dobropolje, (večkrat), Bloke, Vel. Lašče, Šmarje pri Grosupljem, Magdalena nad Šmarjem. Večji nastopi so bili v Rakitnici, Prigorici in

Dolenji vasi pri Ribnici, v Sodražici, na prireditvah sokolskih društev, v Ljubljani (l. 1938 dvakrat), v Kranju, Trebnjem, Dolenjskih Toplicah, na veliki župni gasilski veselici. Vsem prireditvam so prisostvovali številni in hvaležni poslušalci, godbo so prišli poslušat iz mesta in iz najbolj skrite vasi v okolici.

Godba je igrala skladbe, ki jih je aranžiral Janez Jereb; imenoval jih je po krajih, iz katerih so bili doma posamezni godbeniki, npr. Gradež, Sloka gora, Rožnik, Javorje, Laporje, Škocjan. Po obliki so bile koračnice (Triglav marš, Mi smo vojaki korenjaki, Banovci) in valčki. Poleg tega so igrali žalne koračnice, Prve spomladanske rožice, Johanna Straussa, Na modri Donavi in narodne pesmi v potpurijih.

VIRI: razgovori

Franc Marolt, upokojeni glasbenik, Gerbičeva 23 — 20. 8. 1975 in 24. 4. 1977

Ivan Štrukelj, kmet, Laporje 7 — 5. 2. 1977

Franc Pritekelj, tesar, Gradež 15 — 12. 3. 1977

Štefan Zelnik, posestnik, upokojenec, Laporje 6 — 12. 3. 1977

Svetozar Marolt, gostilničar, Staro apno 2 — 5. 2. 1977

Farna zgodovina, 2, 1906—1915, Škocjan, župnišče

GODBA NA KRKI

Prvo godbo na Krki so ustanovili leta 1921. Tega leta je bila gasilska veselica, pri kateri so odborniki zaslužili precej denarja. Zato so se odločili, da s tem izkupičkom kupijo instrumente za godbo. Najprvo so naročili v Pragi 16 instrumentov, kasneje pa še tri, tudi v Pragi. Lovro Bregar, po poklicu trgovec, je neke dobil informacije o Čehu, ki da je bil glasbenik in ki stanuje v Zalogu v škofjeloški okolici. Čez tri tedne je društvo ponovno priredilo gasilsko veselico. Tudi naročeni instrumenti so že prispeli,* vendar ni bilo učitelja-kapelnika, ki bi bodoče godbenike učil igrati. Lovro Bregar je končno dobil tudi naslov Čeha in mu pisal, če bi bil pripravljen učiti fante, ki nimajo še nobenega glasbenega znanja ali pa je to znanje zelo skromno. Jožko Visokomenski — tako je bilo kapelniku ime — je Bregarju in odbornikom bodoče godbe odgovoril, da je pripravljen sprejeti ponujeno delo, da jih bo naučil valčke, polke in koračnice, če se bodo mladi instrumentalisti, potem ko jim bo umetnost igranja pokazal, pridno učili. Brez učenja da ne bo nič, saj se brez muje še čevelj ne obuje. Tudi sam se je moral veliko učiti, preden je lahko obvladal ta ali oni instrument. Fantje so obljubili, da bodo resno vadili in da naj čimprej pride na Krko. Po enem letu jih je kapelnik naučil že precej dobro igrati in ker je imel z njimi uspeh, je ostal na Krki do leta 1930, po nekih podatkih celo do leta 1932.

V prvi godbi, ki jo je vodil kapelnik Jožko Visokomenski*, so igrali:

Franc Poljanec, delavec, piccolo flavta

Jože Gačnik, kmet, Es klarinet

* Tovarna jih je pomotoma poslala na otok Krki!

** Visokomenski je bil po rodu Čeh. Glasbe se je učil v Pragi. V stari Avstriji je bil vojni glasbenik. Poročil se je v Zalogu v škofjeloški okolici.

Franc Hočevar, lesni trgovec, B klarinet

Anton Piškur, delavec na žagi, krilovka

Jože Zabukovec, delavec, krilovka

Anton Globokar, kmet, bas krilovka

Rudolf Bregar, žagar, trobenta

Lovro Bregar, trgovec, trobenta

Jože Sušteršič, kmet, trobenta

Josip Borštnik, gostilničar, pozavna

Stanko Strah, delavec, bas bariton

Anton Baltič, gozdni delavec, helikon

Janez Piškur, delavec, boben

Janez Škufca, kmet, činele

Godba je nastopala v Strugah, Dobrepoljah, Žužemberku na gasilskih veselicah, ob komemoracijah in pri procesijah.

Po izjavi Franca Hočevarja je gasilsko društvo godbo reorganiziralo oziroma nanovo ustanovilo leta 1933, ko je dokončno zapustil Krko kapelnik Visokomenski. Poveljnik gasilske čete je bil takrat Janez Škufca, predsednik gasilskega društva pa nekaj časa Rebolj, nato pa Franc Hočevar. V upravnem odboru so bili še Anton Škufca, brata Grumova in Poljanec iz Gabrovčša. Menda je že leta 1932 nekaj časa vodil godbo organist na Krži Jožko Matek, doma iz Gornjega grada. Kapelnika je v odsotnosti nadomeščal tudi Franc Zabukovec, ki je igral krilovko. V letih 1936—1938 je bil kapelnik godbe Emil Hrovat, učitelj na Krki. Pred tem časom ali pozneje pa jo je vodil nekaj časa tudi neznan glasbenik iz Stare gore pri Kočevju. S krajšimi presledki je delovala godba na Krki od leta 1921 do 1941.

Leta 1936, ko jo je vodil učitelj Hrovat, je imela takle sestav:

Jože Gačnik, kmet, Es klarinet

Anton Miklavčič, kmet, B klarinet

Henrik Pajk, kmet, krilovka

Anton Zaviršek (Žašček), krilovka

Janez Uršič iz Krške vasi, krilovka

Nace Sadar, kmet, trobenta

Ivan Blatnik (Jeričkov), trobenta

Franc Grm (Uničkov), Krška vas, trobenta

Franc Podržaj, kmet, pozavna

Stanko Pajk, kmet, evfonium

Franc Zabukovec iz Gabrovčša, evfonium

Franc Tomažin, kmet, bas

Ludvik Godec, kmet, bas

Jože Mestnik, kmet, tamburin

Jože Zajc, bolničar, boben

Janez Škufca, kmet, činele

Leta 1941, ko je bil predsednik gasilskega društva Franc Rebolj, je tik pred okupacijo pustil instrumente v gasilskem domu; le redki godbeniki so jih vzeli domov. Ker jih niso skrili po domovih ali na varen kraj, so jih dobili Italijani in jih raznesli; kolikor jih je ostalo, so prešli v roke domačinov. Med okupacijo in po osvoboditvi godba na Krki ni več delovala.

VIRI:

Anton Miklavčič, kmet, Trebnja gorica; razgovor 3. 4. 1977.

Franc Hočevar, Gradiček, Grintavec pri Zagradcu; razgovor 3. 4. 1977.

Lovro Bregar, bivši trgovec, Krka; razgovor 3. 4. 1977.

GODBA V DOBREPOLJAH

Pobudniki za ustanovitev godbe v Dobrepoljah so bili Janko Tiselj, organist, Janez Žnidaršič, poštar in Alojz Zgonc, tesar. Janko Tiselj je igral v prvi škocjanski godbi klarinet. Nekaj let pred prvo svetovno vojno ga je učil župnik Janez Jereb. V vojni je bil težko ranjen v nogo in je od tedaj nosil protezo. Po vojni se je vpisal v orglarsko šolo v Ljubljani. Na Vidmu v Dobrepoljah je bil trafikant, organist, zborovodja in od leta 1933 kapelnik godbe.

V tem času je bila splošna gospodarska kriza in zelo težko je bilo dobiti sredstva za nakup instrumentov. Bodoči godbeniki so zbirali po vaseh krompir, da so z izkupičkom pomagali nabaviti instrumente. Nekaj posojila je dala dobrepoljska posojilnica. Poleg tega je moral priložiti vsak aktivni godbenik 400 starih jugoslovanskih dinarjev.

Godba v Dobrepoljah s kapelnikom Jožetom Mustarjem leta 1950

Člani godbe so ustanovili glasbeno društvo in izvolili odbor s predsednikom Janezom Žnidaršičem. Kapelnik in vsi godbeniki so igrali zastonj, dobiček od koncertov je društvo vračalo posojilnici. Instrumente sta kupila Žnidaršič in Tiselj v Mariboru pri firmi Meinel & Herold, Musikinstrumentenfabrik Klingenthal.

Godbeniki so imeli vaje v Brdavsovi hiši in kasneje kdaj pa kdaj tudi v Prosvetnem domu. Kapelnik je razvrstil godbenike v štiri skupine in sprva učil skupino za skupino. Vsak instrumentalist je moral vaditi doma, skupne vaje pa so bile enkrat, pred nastopom tudi dvakrat na teden. Po štirih mesecih so se naučili koračnico Dobrepoljskim fantom (Micin marš), pri-

pravili pa so še koračnico Na plan, češko Musiki, slovensko Triglavsko koračnico, češko Vesela Praga, lažje valčke in žalne koračnice.

Prvi javni nastop je priredila godba v Prosvetnem domu v Dobrepoljah leta 1935 z venčkom slovenskih narodnih pesmi z naslovom Na Gorenjskem je fletno. Igrali so še druge skladbe. S tem programom so godbeniki obiskali okoliške kraje in mesta: Velike Lašče, Ribnico, Grosuplje, Kočevje, Dolenjske Toplice (večkrat), igrali so na raznih slavnostih, veselicah in komemoracijah.

V godbi je sodelovalo največ 22 godbenikov. Prva zasedba je štela 19 instrumentalistov. Ti so bili:

Franc Novak iz Zdenske vasi, kmet-šofer, 1. krilovka

Janez Tomc, paznik na sodišču v Vel. Laščah, 1 krilovka

Jože Mustar, kmet, Kompolje, 2. krilovka

Franc Hočevnar, delavec, Videm, 2. krilovka

Bogdan Babič, Bruhanja vas, 2. krilovka

Simon Sevšek, delavec, Podgora, Es klarinet

Janez Krže, kolar, Zagorica, 1. B klarinet

Jože Tiselj, kmet, Podgorica, 2. B klarinet

Jože Šuštar, Zagorica, 1. klarinet

Vinko Samec, kmet, Kompolje, bas krilovka

Jože Grm, kmet, Zagorica, bariton

Janez Žnidaršič, poštar, Zagorica, 1. Es trobenta

Vinko Tiselj, mežnar, Podgorica, 2. Es trobenta

Vinko Šuštar, delavec, Podgorica, 3. Es trobenta

Anton Babič, Zagorica, 3. trobenta

Anton Tiselj, gostilničar, Zdenska vas, F bas

Julij Babič, kmet, Kompolje, B bas

Slavko Jerič, kmet, Zdenska vas, mali boben

Viktor Šuštar, zidar, Podgora, veliki boben

Anton Šuštar, zidar, Podgora, činele.

Kapelnik Janko Tiselj je po potrebi pomagal igrati klarinet. Godba je aktivno delovala do 2. svetovne vojne. Poleg v že imenovanih krajih je nastopala ali sodelovala na večjih glasbenih srečanjih, kot npr. na Brezjah in v Ljubljani. Doživela je tudi neprijetne trenutke. Tako so npr. leta 1938 ob političnem shodu nemčurji v Kočevju streljali na godbenike, ko so leti korakali v povorki.

Po 2. svetovni vojni so leta 1946 godbeniki ponovno pričeli z vajami, sedaj kot gasilska godba Dobrepolje. Nastopali so ob državnih praznikih, na raznih slovesnostih in komemoracijah. V tem času so se godbeniki menjavali, precej starih članov je ostalo, nanovo so pristopili:

Jože Žnidaršič, postrešček, Zagorica, 1. krilovka

Franc Šuštar, električar, Podgorica, 1. krilovka

Jože Zevnik, uslužbenec, Bruhanja vas, 1. B klarinet

Anton Lokar, kmet, Bruhanja vas, 2. B klarinet

Tekavc, kmet, Zagorica, 2. Es trobenta

Miha Gale, delavec, Mala vas, 3. Es trobenta

Tekavc, kmet, Bruhanja vas, trobenta ali krilovka

Franc Bradač, delavec, Kompolje, bas trobenta

Jože Mustar, delavec, Zagorica, bas krilovka

Alojz Zupančič, kmet, Zagorica, B bas
 Stane Klinc, kmet, Kompolje, B bas
 Janez Nose, delavec, Podgorica, mali boben
 Alojz Vidmar, kmet, Zagorica, činele
 Franc Blatnik, komercialist, Predstruge, boben
 Stari člani godbe so igrali:
 Vinko Samec bas krilovko
 Jože Mustar bariton
 Janez Znidaršič 1. Es trobento
 Janko Tiselj, kapelnik do l. 1950. Tega leta je umrl za meningitisom.

Godba v Dobrepoljeh s kapelnikom Jankom Tisljem leta 1933

Od leta 1950 je vodil godbo Jože Mustar. Pod njegovim vodstvom je deset let v okviru gasilskega društva aktivno sodelovala na vseh prireditvah. Zadnjič je nastopila ob otvoritvi nove železniške postaje v Dobrepoljeh leta 1963. Tedaj sta pomagala Štefan Zelnik, ki je igral bas krilovko, in Janez Štrukelj, ki je igral 2. krilovko.

VIRI:

Jože Mustar, upokojenec, Kompolje in Alojz Zgonc, tesar, Ponikve; razgovor dne 12. marca 1977

GODBA V VIŠNJI GORI

V Višnji gori sta vodila prvo godbo učitelj in organist Janez Škrbinc in njegov zet Peter Gilly. Jože Pajk iz Višnje gore, bivši občinski uslužbenec, se takole spominja prvih začetkov te godbe:

»Spominjam se, ko sem bil še fantič, da je moj pokojni stric Jože Pajk, po domače Klofutov Jože, poročen pri Birtu v Višnji gori, prvi zbral denar za višnjegorsko godbo. To je bilo leta 1905. Tedaj so se začeli organizirati za glasbo navdušeni fantje in možje ter ustanovili pripravljalni odbor godbenikov. Prvi je kupil za godbo tri instrumente pokojni Aleksander Fedransberg, oče dr. Gregorja, zdravnika s Hudega pri Ivančni gorici.

Fedransberg je imel v Višnji gori hišo tam, kjer je danes osnovna šola, posestvo pa pri Dušatu na Polju. Bil je tedaj dovolj premožen, da je dal lahko zgled in pobudo za nadaljnji nakup instrumentov oz. za nabiranje sredstev. Meščani so ga v resnici posnemali in pomagali vsak po svojih močeh.«

»Prošnjo za pomoč in sredstva« — nadaljuje pripovedovanje Jože Pajk »smo poslali tudi v Ameriko. Moj pokojni stric Johann Pajk (Pike) je imel v Pennsilvaniji (Cannemanch) veliko trgovino in gostilno. Godbi je poslal meter in pol dolgo taktirko s srebrnim orlom na vrhu; povita je bila s slovensko trobojnico in trakom. Na traku je pisalo: »Mojim dragim Višnjanom v spomin, Johann Pajk«.

Z nabranim in podarjenim denarjem so godbeniki kupili instrumente in pričeli vaditi. Jože Pajk izjavlja, da jih je učil najprvo Peter Gilly, zet Janeza Škrbinca, znanega višnjegorskega učitelja in organista, Gillyju pa je gotovo pomagal tudi Škrbinc, saj višnjegorski šolski arhiv navaja, da je imel učitelj precej opravka s prepisovanjem not za godbo.

Zgodilo se je, da je leta 1911 umrl Aleksander Fedransberg. Dolžnost Višnjanov je bila, da gredo z godbo na pogreb. Do Ivančne gorice, kjer se je začel sprevod, so se godbeniki peljali z vlakom. Pogrebci so se že pričeli pomikati proti Stični. Ko so zagledali godbenike, se je žalni sprevod ustavil, da bi jih počakal. Prišedši pred krsto, so pričeli igrati koračnico Mi smo vojaki korenjaki..., ker se pač dotlej niso naučili nobene žalne koračnice. Z zvoki iz Parmove koračnice je sprevod nadaljeval pot proti Stični.

Že kmalu po ustanovitvi je godba večkrat menjala gospodarja. Najprej je bila v rokah mesta, to je Višnjanov, saj so ti tvorili jedro godbe, nato je prešla pod okrilje gasilcev in nazadnje prosvetnega društva pri Fari.

Izmed prvih godbenikov sta danes živa samo še Jože Perko, ki je v Ameriki, in Peter Štepic, ki živi v Ljubljani.

Sestav godbe je bil takle:

Janez Zupančič,* občinski sluga, klarinet

Ignac Pajk, čevljar v Višnji gori, krilovka

Vinko Vidic, krojač, krilovka

Peter Štepic, železničar v pokoju, 1. bas

Tone Turk, kmet, padel v 1. svet. vojni, trobenta

Jože Vovk, čevljar, umrl pred 4 leti, trobenta

Alojz Pajk starejši, trobentač pri vojakih v Kostanjevici, trobenta

Jože Zajc, čevljar na Friškovcu, 2. bas

Nace Brodnik starejši iz Starega trga, mali boben

Johan Zupančič, kmet iz Višnje gore, veliki boben

Imenovana godba, ki po vsej verjetnosti ni popolna (manjkajo činele in še kakšen instrument), je imela vaje v malem gasilskem domu poleg znamenitega mestnega vodnjaka, ki ga opisuje Valvazor. Na tem mestu stoji danes lipa, ki so jo vsadili Višnjanji za 50. obletnico vladanja cesarja Franca Jožefa (po ustnem izročilu).

Ko so se godbeniki nekoliko bolj uglasili in naučili nekaj več skladb, so igrali večkrat na Peščenjeku, na vrtu gostilničarja Novljana, za ples in

* Ker ni imel zob, mu je neki Čeh dejal: »Ten stari ne umi pihat, nima zubi.« Zupančič si je po tej kritiki dal takoj vstaviti zobe.

ob raznih slavnostih, rojstnih dnevih (npr. pokojni baronici Codellijevi), na veselicah in pri procesijah.

Med prvo svetovno vojno godba ni delovala.

Po prvi svetovni vojni so se fantje ponovno sestali, sedaj so bili povečini novi, in ustanovili godbo, ki je imela prostor za vaje v prosvetnem domu pri Fari. Organizator te godbe je bil Valentin Tomc, kaplan. Igrali so predvsem obrtniki in kmečki sinovi, med njimi:

Jože Vidic, čevljar, ki se je izselil v Ameriko, flavta

Janez Zupančič, klarinet

Vinko Vidic, čevljar, krilovka

Alojz Erjavec mlajši, igral je tudi pri vojaški godbi v Prištini, trobenta

Franc Vozelj, kmet, trobenta

Franc Culjkar, sedaj v Ameriki, trobenta

Jože Erjavec starejši, železničar, enfonium

Franc Skubic, tesar iz Drage, tamburin

V godbi so igrali še Jernejev Tone, Anton Duša s Polja, trije Ahlinovi sinovi iz Dednega dola, Franc Ahlin z Vrha, Jože Novljan s Peščenjeka in verjetno še kdo drug. Za imenovane se Jože Pajk ni spomnil poklicev in tega, katere instrumente so igrali.

Godba je delovala v okviru društva Orel. Ob nedeljah in praznikih je igrala po taborih, procesijah itd. Gostovala je v Mariboru, Trebnjem, Novem mestu in po bližnji ter daljni okolici Višnje gore.

V Višnji gori je gostovala godba iz Št. Jurja.

VIRI:

Jože Pajk, bivši občinski uslužbenec; razgovor 26. januarja 1977

Tereza Pajk (roj. Jeršin), gospodinja; razgovor 26. januarja 1977 in 26. februarja 1977

GODBA V ŠENTJURJU

Pobudo za ustanovitev šentjurske godbe sta dala leta 1909, morda tudi leto kasneje, učitelj osnovne šole Janez Remic* in njegov sin Jože, posestnik na Goričici. Sredstva za nabavo instrumentov je sprva založil Janez Remic na podlagi dogovora, da mu bodo člani godbe z zaslužkom pri nastopanju založeni denar povrnili. Učitelj Remic, rojen v Kranju na Gorenjskem, je naročil popolnoma nove instrumente na Češkem. Prvi kapelnik godbe je bil (leta 1910) učiteljev sin Jože. Osnovno znanje o glasbeni teoriji in praktični igri na instrumentih je dobil pri svojem očetu Janezu v Polju in pri škocjanskemu župniku Janezu Jerebu. Godba v Škocjanu je bila ustanovljena leta 1909, v Št. Jurju pa leto kasneje. Po izjavi Jožeta Zupančiča (Pece št. 12) je učil Jereb nekaj časa obe godbi za skupni nastop (Orlov) v Ljubljani, menda l. 1911. Godbeniki so bili glasbeno neizobraženi, po poklicu kmetje in obrtniki, naučiti jih je bilo treba osnov teorije, poznavanja not, notnih vrednosti, tehnike instrumentov itd.; privaditi jih je

* Učitelj in upravitelj šole Janez Remic je služboval v Št. Jurju od 25. oktobra 1875 do 1. oktobra 1910 (glej ZOG V. 1973, 138, osnovna šola v Št. Jurju). Remic je bil izredno poštvalen kulturnoprosvetni delavec. Ustanovil je gasilsko in dramsko društvo in kulturno razgibal vso šentjursko dolino.

bilo treba skupnemu muziciranju, kar vse je zahtevalo veliko požrtvovalnosti kapelnika in vztrajnosti ter volje izvajalcev. Godba je igrala na taborih, pri telovadnih nastopih, na gasilskih veselicah v Šmarju, Grosupljem, Račni, Loškem potoku, Višnji gori, v Žalni, na Turjaku, v Velikih Laščah, Sodražici in drugod. Treba je bilo zaslužiti veliko denarja za odplačilo instrumentov. Denar so pobirali tudi po vaseh (prostovoljni prispevki). Zaradi lokalnih sporov, nediscipliniranosti godbenikov glede vaj in nekvalitetnega nastopa na žeganju je Remic kot kapelnik odstopil. Godbo je nato do začetka prve svetovne vojne vodil organist Uršič.

Med vojno godba ni delovala.

Večina godbenikov je bila vpoklicana k vojakom, v vojni jih je nekaj padlo, med njimi leta 1915 tudi kapelnik godbe Jože Remic; nekateri so se izselili v Ameriko (Jože Goršič, Lojze Rebolj, Janez Tome, Anton Križman).

Od vsega začetka so pod vodstvom Jožeta Remica v godbi sodelovali:

1. Tone Križman (Povšetov), Podtabor, Es klarinet, umrl v ZDA
2. Anton Dremelj (Vratarjev), Mala vas, B klarinet
3. Janez Miklič (Hrovatov), Mala vas, B klarinet
4. Jože Primc (Nžičetov), Pece, krilovka
5. Janez Mehle (Mrtinčev), krilovka
6. France Zupančič (Pavščev), Pece, bas krilovka
7. Jože Goršič (pri Gričarju), Podtabor, 1. trobenta
8. Franc Sever (najmlajši), Podtabor, 1. trobenta
9. Janez Goršič, Podtabor, 2. trobenta
10. Jože Goršič (pri Vovku), Podtabor, 3. trobenta
11. Janez Tome (Trontlov Janez), Podtabor, 3. trobenta
12. Jože Šerjak (Urhov), Vrbičje, 3. trobenta
13. Anton Bedenčič (Jernejev), Bičje, F bas
14. Jože Šipelj (Kovačev), Podtabor, helikon B bas
15. Janez Kocman (Palčarjev), Kobiljek, mali boben tudi tamburin
16. Janez Zakrajšek (Prusnikov), Podgorica, veliki boben
17. Alojz Rebolj (Španov), Pece, činele
18. Janez Križman (Povšetov), Podtabor, padel v 1. svet. vojni — je metal palico (taktirko) v zrak (tambur major)

V godbi so še igrali:

Martin Janežič (Španov) iz Pec

Jože Zupančič (Pavščev) kmet

Janez Goršič (Lužarjev) iz Male vasi, kmet in drugi.

Po prvi svetovni vojni godba nekaj časa ni imela kapelnika, ker je Uršič zbolel; nato se je odselil na Primorsko. Godbenike je začasno vodil klarinetist Janez Miklič, predsednik društva godbenikov pa je bil še danes živeči Jože Zupančič. Tudi organizacijsko je godba zamenjala gospodarja. Pod okriljem jo je hotelo imeti še naprej društvo Orel, čeprav je finančno ni moglo vzdrževati. Poleg tega so Orli godbenikom zamerili, ker so igrali na veselicah in prireditvah drugih političnih strank in organizacij. Zato so se godbeniki odločili osamosvojiti in se priključiti gasilcem. Težave so nastale tudi glede uniform: oddati so morali orlovske uniforme in si nabaviti gasilske, kar je bilo v zvezi s sredstvi; upravni odbor gasilcev je namreč zahteval za uniforme določeno odplačilo. Godba je imela v tem času

številne nevšečnosti in težave. Tudi kapelnik — klarinetist Janez Miklič je reševal situacijo le začasno. Potrebno se je bilo ozreti za novim strokovno in organizacijsko sposobnim vodjem godbe, ki bi bil obenem dober pedagog. Našli so ga v Francu Severju, ki se je leta 1920 kot koroški prostovoljec vrnil iz Maistrovega bataljona.

Godba v Šentjurju pred prvo svetovno vojno

Franc Sever — novi kapelnik šentjurske godbe

Franc Sever je bil rojen 7. novembra 1898 v Št. Jurju pri Grosupljem. Njegov oče Anton je imel majhno kmetijo, obenem pa je kot dninar iskal delo tudi drugod, saj z nekaj zemlje ni mogel preživljati štirinajstčlanske družine. Dvakrat je odšel v Ameriko, da bi si prislužil denar za hišico. Tudi otroci so morali že v zgodnji mladosti služiti kruh; šest jih je pomrlo, drugi so se porazgubili po svetu. Sin Franc je ostal doma. Z dvanajstimi leti se je vključil v godbo na pihala. Dve leti pred tem je obiskoval pouk glasbe pri znanem in za kulturnoprosvetno delo vnetem župniku Janezu Jerebu v Škocjanu. Po osnovni šoli je končal še dva tečaja (po 3 mesece in 6 tednov) za občinske tajnike pri tedanji upravi Dravske banovine.*

Jože Praprotnik, ki je tudi nekaj časa igral v šentjurski godbi boben (drugo leto bo star osemdeset let) in je danes upokojeni orožniški narednik, se svojega sošolca Severja še živo spominja; takole je opisoval njegova mlada leta:

France je bil doma iz Št. Jurja, jaz pa iz Ponove vasi. Skupaj sva obiskovala isti razred osnovne šole in od mladih nog sva bila velika prijatelja. Še kot otrok sem imel doma ročni strojček za striženje las in večkrat sem ostrigel njega in druge svoje prijatelje. Po končanem četrtem razredu osnovne šole sva ob četrtkih skupaj obiskovala ponavljalno šolo. Takrat smo nosili torbe iz doma stkanega platna. Učil nas je zelo prijazen in sposoben učitelj Janez Remic. Vsi smo ga imeli radi in ga spoštovali. Kot otroci smo bili včasih tudi poredni, zakaj pa tudi ne, saj še pregovor pravi

* Po originalnem življenjepisju Franca Severja z dne 27. 11. 1946 in 15. 2. 1951.

»mladost je norost, čez jarek skače, kjer je most«. Nerodnost je bila v tem, da smo se radi igrali s kaj nenavadnim »orožjem«. Na krivo leseno ročko, podobno današnji pištoli, smo pritrdili prazen naboj brez krogle. V naboj smo nasukali smodnika, ki smo ga izmaknili očetu. Odprtino, kjer naj bi bila krogla, smo zamašili s papirjem. Tako nabito »orožje« smo pri odprtini, ki smo jo že prej izvrtali, na dnu zažgali z vžigalico, nakar so nastali eksplozivni izstrelki. Kdor izmed otrok tega orožja ni imel, je uporabljal izdolbene bezgove paličice in streljal z zamaški iz papirja ali korena. Te igrače so nas tako zaposlile in nam zbudile toliko veselja in zabave, da smo pozabili na šolo in večkrat zamudili pouk. V šolo smo prišli prepozno tudi takrat, ko smo pred poukom obiskovali gnezda ptic in jemali iz njih jajčeca. Tedaj so redno sledili vzgojni ukrepi, primerni tedanji šolski praksi: učitelj je učence dal klečat, po pouku jih je zaprl, župnik Debeljak, ki je bil še bolj strog, pa jih je natepel s palico.

Po končani osnovni šoli in omenjenih dveh tečajih na banski upravi v Ljubljani Sever ni dobil službe kot občinski tajnik, pač pa se je od januarja 1914 zaposlil privatno kot prevoznik mleka, obenem pa je pomagal na kmetiji pri Alojzu Dremelju v Mali vasi in pri Uršuli Boc v Podgorici. Novembra 1. 1915 je bil mobiliziran in poslan na Staro pošto pri Grosupljem, kjer so bili veliki hlevi z živino in konji. Odtod ga je vojna komanda s prijateljem Praprotnikom premestila v Admond (Avstrija), kjer je bil dodeljen vojaški godbi — Landwer Regiment. France je poučeval v polku trobentarje, ki so igrali budnice za zajtrk, kosilo in večerjo, za zbor vojakov, v vojni pa za juriš, odhod v bitko itd. Jože Praprotnik se spominja, da je imel France posebno barako, kjer je spal in učil godbenike vsega 27. planinskega polka, ob prostem času pa pridno sam vadil po notah — ne samo trobento, tudi druge instrumente. V polku je učil tudi Janeza Štrublja iz Grosupljega, s katerim sta bila v 2. svetovni vojni skupaj v zloglasnem nemškem taborišču Dachau. Sever je učil trobentarje vso prvo svetovno vojno, saj so nekateri vojaki odhajali na druge dolžnosti, prihajali pa so novi rekruti. Bil je dober pedagog in zaveden Slovenec in Slovan. Leta 1917 sta odšla Praprotnik in Štrubelj s pehotnim bataljonom na italijansko fronto, nato pa v Romunijo, Sever pa je ostal še naprej v Admontu z isto nalogo. Kako je prišel v Galicijo, se Praprotnik ne spominja, vendar mu je pozneje Sever pripovedoval, da je postal ob koncu vojne bataljonski trobentač. Po končani prvi svetovni vojni sta se oba srečno vrnila domov.

Dne 15. decembra 1918 sta se kot prostovoljca priključila generalu Maistru, borcu za severno mejo. 17 mesecev sta se borila proti Avstrijcem. Slovenci so držali položaje v Dobrli vasi, Labotu, Dravogradu, Sinči vasi, v okolici Celovca, vse do Gospe svete. Potem so jih Avstrijci potisnili do Slovenj Gradca, vendar je slovenski 40. polk generala Maistra (in četa, v kateri sta sodelovala Sever in Praprotnik) presenetil počivajoče Avstrijce, prebil njihovo fronto in v vojnih operacijah zavzel položaje do Celovca. Krivični plebiscit z rapalsko pogodbo je Jugoslaviji leta 1920 odvzel dobršen del koroškega ozemlja. Dne 27. maja 1920 sta bila koroška borca Sever in Praprotnik demobilizirana in poslana v Ljubljano.

Že na Koroškem sta vložila prošnjo za službo pri žandarmeriji na Grosupljem. Po uspešno opravljenem strokovnem izpitu pa je odšel Sever

v Škocjan in se tam pripravljaj pri Jerebu tri leta za organista. Pri njegovi poklicni odločitvi je zopet zmagala muzika. Tako je dobil dne 24. aprila 1921 z glasbenim znanjem, ki si ga je pridobil še kot otrok v Škocjanu, pozneje pri vojaki in sedaj zopet v Škocjanu, službo kot organist, kapelnik godbe in zborovodja v St. Jurju. Leta 1929 je dobil prav tam še službo občinskega tajnika.

Kot kapelnik je bil strog. Zahteval je disciplino, redno prihajanje na vaje (dvakrat na teden); nesposobne in tiste, ki se niso podrejali njegovim zahtevam (igranje po notah in na pamet), je odstranil, odvzel jim je tudi instrument. Ker niso imeli razmnoževalnega stroja, je prepisoval note sam, največkrat ponoči, pomagali so mu tudi nekateri godbeniki. Sedaj se je godba osamosvojila, pripadala ni nobeni stranki, dobila je nove uniforme (glej sliko št. 2). Kvalitetno in strokovno je neprestano napredovala, nastopala je na prireditvah gasilskih društev po Dolenjskem, od Škofljice do Trebnjega in Loškega potoka. Največji uspeh je doživela leta 1937 z nastopom v Ljubljani, kjer je sodelovalo dvanaest godb iz vse Slovenije. Koncert je priredila tudi v radiu.

Godba v Šentjurju po prvi svetovni vojni

Godba je imela društveni odbor, predsednika (Jože Zupančič), tajnika in blagajnika, svoj žig in razglednice. Glede na delovno dobo in prizadevanje je odbor dodeljeval članom diplome (glej sliko 2 spodaj). Izdelala jih je znana učiteljica in pesnica Anica Gale. Godba je povezovala vse vaščane, nastopom je prisostvovalo ogromno ljudi, konkurirala je marsikateri godbi, bila je v ponos vsej dolini, njen kulturni pomen pa je segel v širši slovenski prostor. Po prenehanju godb v Dobropoljah, Ambrusu je še vedno aktivno delovala vse do druge svetovne vojne leta 1941. Njen kapelnik Sever je bil po zmagi JRZ politično preganjan in leta 1936 odpuščen iz službe, ker so našli pri preiskavi na domu komunistično literaturo. Odslej je preživljal petčlansko družino z majhno trgovino, ki jo je s pomočjo Izidorja Hudeta odprl v prostorih Mateja Križmana v St. Jurju.

Med okupacijo se je vključil v OF in ko je odšel leta 1941 starejši sin France v partizane, so italijanski fašisti leta 1942 družino internirali in imetje uničili. Sin Ivan je padel v partizanih na Mokrcu leta 1943. Po kapitulaciji Italije so Franca Severja belogardisti obsodili na smrt, rešili so ga Nemci s tem, da so ga poslali v taborišče Dachau, kjer je ostal do osvoboditve. Po osvoboditvi so ga izvolili za člana izvršnega odbora okraja Grosuplje, novembra 1946 pa se je zaposlil pri poštni direkciji v Ljubljani; tam je sodeloval v sindikalnem orkestru. Dne 2. 10. 1962 je umrl.

Sentjurska godba v letih od 1953

Sentjursko godbo je nanovo ustanovil leta 1953 Štefan Biščak, po klicu gozdar, ki se je glasbeno izobraževal v Franciji (Aumetz), nato tudi druge instrumente, med njimi klavir in pihala. Končal je večerno nižjo glasbeno šolo. Z bivšim kapelnikom Severjem, ki je po osvoboditvi učil 9 godbenikov še eno leto, naj bi organizirala okoli leta 1950 novo godbo, vendar je imel Sever tedaj že drugo delo in se je Biščak lotil organizacije sam. Nekaj instrumentov so imeli godbeniki še od prej, nekaj pa so jih kupili v Ambrusu in jih popravili; manjkajoče, nove so kupili posamezniki sami. Vaje so imeli v mali dvorani osnovne šole Podtabor. V godbi je igralo leta 1953 približno dvajset pihalcev in trobentačev:

1. Ivan Zupančič, godbenik pri LM, 1. krilovka
2. Ivan Gale, kmet, 1. krilovka
3. Jože Marentič, uslužbenec pri RTV, 2. krilovka
4. Alojz Hribar, mizar, 2. krilovka
5. Anton Perko, trgovec, Es trobenta
6. Ivan Hribar, uslužbenec, Es trobenta
7. Jože Trontelj, mizar, Es klarinet
8. Franc Doblekar, krojač, B klarinet
9. Jože Hribar, kmet, B klarinet
10. Rudolf Zakrajšek, uslužbenec, bas krilovka
11. Alojz Mehle, elektrikar, bas krilovka
12. Ciril Trontelj, kmet, B pozavna
13. Alojz Rebolj, uslužbenec, F bas; Rebolja je zamenjal
14. Anton Šipelj, kmet, F bas
15. Ivan Primc, kovač, B bas
16. Alojz Rebolj, šofer, mali boben
17. Ivan Trontelj, uslužbenec-vodovodar, veliki boben
18. Milan Perme, uslužbenec-vodovodar, činele; zamenjala sta ga
19. Jože Zupančič, uslužbenec in
20. Milan Trontelj, uslužbenec.

Godba je nastopala v Grosupljem za občinske praznike, za 1. maj, ob komemoracijah, odkritjih spomenikov itd.

Gostovala je v Ambrusu, Zagradcu, na Škofljici, v Škocjanu, v Veliki Račni, na Pecah in drugod.

Koncerte je prirejala tudi s kvintetom. Godbenike so povsod z veseljem sprejeli. Kulturno poslanstvo so opravljali do leta 1960, nakar so se razšli.

VIRI:

1. Originalen »Življenjepis« Franca Severja z dne 27. 11. 1946 in 15. 2. 1951
2. Jože Praprotnik, roj. 2. 2. 1898 v Ponovi vasi, orožniški narednik v pokoju, sedaj stanujoč v Vodovodni ulici 15; razgovor 17. 11. 1976
3. Jože Zupančič, roj. 31. 3. 1895 na Pecah 12. Po poklicu posestnik; razgovor 19. 12. 1976.
4. Štefan Biščak, glasbenik in zborovodja, Podtabor 18; razgovor 13. 3. 1977
5. Jože Remic, kmet, Podtabor 12; razgovor 13. 3. 1977

GODBA V AMBRUSU

Godbo na pihala so ustanovili l. 1930. Vodil jo je Franc Godec, samouk, nato organist v Beli cerkvi in v Škocjanu. Po izjavi Maksa Novaka so kupili instrumente na Češkem. Sredstva sta zbirala Alojz Godec, Peregrin Novak in drugi.

Igrali so tile godbeniki:

Jože Mišmaš iz Ambrusa, klarinet (pozneje je bil na Krki in v Trebnjem organist)

Jože Bučar, Rbajsov, občinski tajnik, klarinet

Alojz Godec, kmet, krilovka

Jože Mišmaš s Kala, kmet, Es trobenta

Peregrin Novak, trgovec, trobenta

Ignac Molek, kmet, zastopnik zavarovalnice, trobenta

Franc Perko, kmet, trobenta

Jože Vidmar, gostilničar iz Ambrusa, krilovka

Maks Novak, kmet, B bas

Franc Vidrih, občinski sluga in kmet s Kala, boben

Jože Šinkovec, čevljar, činele

Godba je igrala najprvo v gostilni pri Vidmarju v Ambrusu koračnice, valčke in narodne pesmi. Pozneje so igrali tudi pri svatbah in na komemoracijah. Po treh letih je godba prenehala obstajati. Instrumente so prodali šentjurski godbi.

V Ambrusu je deloval že med vojno od leta 1917 moški pevski zbor, ki je štel 8—10 pevcev. Pel je na veselicah, pogrebih in drugih priložnostih.

Prav tako so prebivalci Ambrusa delovali na dramskem področju. Pred 2. svetovno vojno in po njej so igrali več dramskih del, na primer: Domna, Rokovnjače, Miklovo Zalo, Desetega brata itd. Po vojni je deloval tudi tamburaški orkester, ki ga je vodil Štefan Biščak.

VIR:

Maks Novak, Ambrus št. 7; razgovor dne 5. marca 1977.

KMEČKA NASELJA IN STAVBARSTVO V DOBREPOLJSKI DOLINI

Anka Novak*

Dobrepoljska dolina je naslonjena na zahodno obrobje Suhe krajine. To je suho kraško polje, ki se od severa proti jugu zožuje in prehaja v struško kotlino. V geografskem pogledu je dobrepoljsko-struška kotlina zaokrožena enota, je zelenica sredi razgibanega kraškega sveta. Na vzhodu jo loči od Krajine (domače ime za Suho krajino) Korinjska planota z najvišjimi vrhovi v Planskem vrhu, na zahodu pa jo oklepajo od severa proti jugu Videmski hrib, Kamen vrh, Grmada in Kompoljska gora. Nasprotno od geografskega pojmovanja tega prostora obsega krajevno ime Dobrepolje območje dvanajstih vasi: Bruhanja vas, Cesta, Kompolje, Mala vas, Podgora, Podgorica, Podpeč, Predstruge, Videm, Vodice, Zagorica in Zdenska vas. Vsi okoličani imenujejo območje naštetih vasi kar Polje, preprosto zato, ker daleč naokoli ni toliko lepega, ravnega polja. Obliko imena Dobrépolje pojasnjujejo jezikoslovci s staroslovansko obliko dobroje polje; še v drugi polovici 19. stoletja je v domači izreki živela oblika Dobrej ali Dobraj polje. (1) V 20. stoletju v domačem govoru ta oblika ni bila več živa; v tem času poznajo domačini dvoje oblik imena za svoj kraj: pluralno obliko npr. nar. iz Dobr h pul, v Dobr h puleh (2) in singularno obliko Dobre polje, v Dobrem polju, iz Dobrega polja. Obe obliki sta sestavljeni iz dveh besed, ki sta obe gibljivi.

Prebivalci naštetih vasi so Poljci, tako jih imenujejo tudi vsi okoličani. Razen zaključenega prostora družijo Poljce in jih ločijo od okoličanov tudi posebni govorni refleksi.

Dobrepoljski svet obsega šest starih katastrskih občin: Cesta, Kompolje, Podgora, Videm, Zagorica in Zdenska vas. V upravnem pogledu spadajo v območje Dobrepolj tudi tri bolj oddaljene vasi: Ilova gora, Hočevje in Ponikve, vendar se prebivalci teh vasi ne prištevajo med Poljce.

Pričujoči prispevek je vsebinsko omejen na ožje območje naštetih dvanajstih vasi, kjer živijo Poljci.

Zgodovinski oris

Dobrepolje, njihova bližnja in širša okolica spadajo med območja, ki so bila že zgodaj naseljena, za kar govore številna arheološka najdišča. Naj navedemo samo arheološke lokalitete, ki so v najožjem območju obravnavanega prostora. Na gori Limberk v severozahodnem obröbju dobrepoljske doline so sledovi naselbine iz predzgodovinske dobe. V bližini Starega gradu so na senošetih na Vodicaх odkrili s kamenjem obložen skelet iz železne

* Ljubljana, 61000 YU, Zaloška c. 10, dipl. etnolog, muzejski svetovalec, Gorenjski muzej v Kranju, 64001 YU.

dobe. (3) Usedline kulture in jezika staroselcev so se ohranile tudi v krajevnem imenu Kompolje. Jezikoslovci pojasnjujejo izvor tega imena v predromanskem imenu campulus, ki pomeni planoto ali višje ležeče polje glede na okolico (4).

Številni so dokazi o navzočnosti človeka v tem prostoru v rimski dobi. Prav v središču dobrepoljske doline so na Raticah pri gradnji opekarne odkrili rimski grob. Rimsko grobišče omenjajo tudi nad Podpečjo, v najbližnji soseščini Dobropolj pa so rimske najdbe še v Račni in na Ilovi gori. Dunajski muzej hrani več arheoloških predmetov, ki so jih izkopali v Zagorici. (4) Na jugozahodni strani Velike Ilove gore so vidni sledovi rimske ceste, ki je bila speljana z Lužarjev na Velike Lašče in nato skozi ponikeyški gozd in ob severnem robu dobrepoljske doline na Čušperk in od tu naprej na Stično, kjer se je priključila na veliko rimsko cesto Emona—Siscia, to je Ljubljana—Sisak. (5) Ob tej poti so kasneje nastala tudi najstarejša naselitvena jedra Slovencev, med drugim tudi v okolici Trebnjega, Stične in v Grosupeljski kotlini. Iz grosupeljskega območja je šel močan naselitveni val proti jugu v smeri poti iz predslovenskega obdobja in za jel tudi dobrepoljsko dolino. (6)

Najstarejša zgodovinska listina v zvezi z zgodovino Dobropolj je iz leta 1141; v njej se omenja vas Cesta kot Cezt, kar pomeni kraj, ki je nastal ob neki rimski cesti. Zgodovinarji povezujejo listino iz leta 1141 prav z vasjo Cesta v Dobropoljah. (7) Komaj nekaj desetletij kasneje, leta 1178, je omenjeno v listini naselje v Hočevju. (8) Ime Dobropolje (nem. Gutenfeld) je prvič sporočeno v listini iz leta 1220; nanaša se na pogodbo, v kateri so kot priče imenovani tudi gospodje iz Dobropolj, Ponikev in Čušperka. (9) Zdenska vas se omenja leta 1256, ko jo grof Herman Ortenburški proda stiškemu samostanu. (10) V listini iz leta 1321 in 1323 se omenja Št. Vid pod Čušperkom. Kos postavlja omembo v zvezi z naseljem v Kompoljah, »kajti večkrat je v virih tega časa vas imenovana namesto s krajevnim imenom z imenom cerkvenega patrona«. (11) Leta 1260 so Dobropolje postale pomembno srednjeveško upravno središče — sedež prafare, ki je po sporočilih iz novega veka razen svojega sedanjega območja obsegala še območja današnjih treh samostojnih fara: Velike Lašče, Sv. Gregor in Struge. (12) Cerkev je bila dodeljena tudi posest, kar dokazuje tudi ime Videm (nastalo iz Widum, Widmut, Widam — imena, ki pomenijo cerkveno posest; ime Videm je lahko tudi izposojenka iz nem. gewidmet v pomenu dodeljena posest). (13) Dobropoljski župnik je imel svoje podložnike na Vidmu pa tudi v drugih dobrepoljskih vaseh, kar dokazuje tudi priimek Vidmar, ki v Dobropoljah ni tako redek.

V zgodovinskih obdobjih od srednjega veka dalje je bila zemljiška posest v Dobropoljah razdrobljena na razne gospoščine, menjavale so se fevdalne družine. V srednjem veku srečujemo v obravnavanem prostoru vsaj troje gospoščin: dobrepoljske, ponikeyvske in čušperške gospode. Dobropoljski gospodje so imeli svoj grad nad Podpeško jamo, čušperški so gospodovali s Starega gradu pod Limberkom, ponikeyvske gospode pa potrjuje listina. Spomin na dobrepoljsko gospodo s podpeškega gradu je v zavesti domačinov skoraj že zbledel. Bolj živ je le še v Podpeči, kjer vedo vaščani še pokazati prostor, kjer je stal grad in opozoriti na sledove debelega grad-

skega obzidja, ki so deloma še vidni na vrtovih podpeških domov. V ljudski zavesti pa je še vedno dovolj živ spomin na podložništvo čušperški gosposdi, ki ji je v novem veku pripadal največji del dobrepoljske doline in je to svojo posest obdržala dolga stoletja vse do zemljiške odveze leta 1848.

NASELJA

Glede na razgibano, bolj ali manj gričevnato ožjo in širšo okolico so Dobrepolje zaradi izrednih geografskih značilnosti, zaradi lepega, ravnega polja razmeroma gosto naseljene. Vasi so postavljene sredi polja ali pa v ravnini v njegovem obrobju. Imena za posamezne vasi dovolj plastično povedo, na kakšnem mestu je glede na svojo okolico naselje postavljeno: Podgora, Podpeč, Podgorica, Zagorica; kraški značaj sveta s ponori, iz katerih ob večjem deževju, ko nastopijo poplave, bruha voda, je dal ime naselju Bruhanja vas. Zaselek na Vodicaх je dobil svoje ime zaradi močnejšega izvirka žive vode; tako je dobila svoje ime tudi Zdenska vas po močnejšem podtalnem studencu na polju v zahodnem obrobju vasi. Ime Zdenska vas je nastalo v starejšem zgodovinskem obdobju, ko so domnevno v domačem jeziku še živeli izrazi, sorodni izrazom v jeziku naših južnih slovanskih sosedov (prim. srbohrv. zdenac v pomenu studenec).

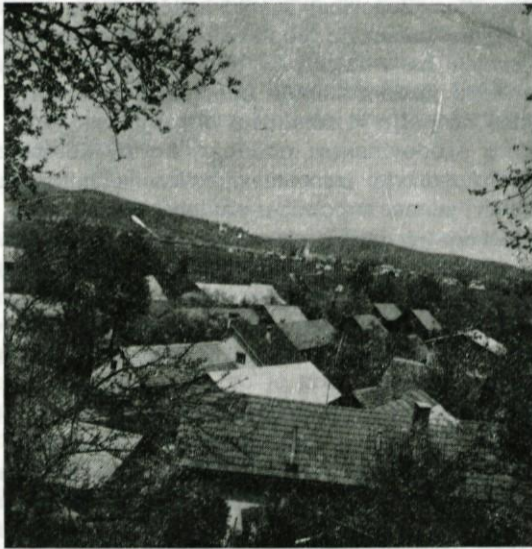
Nobene tekoče vode na površju ne premore dobrepoljski svet. Najbližja je Rašica, ki pa se že v Ponikvah v velikem požiralniku izgublja pod zemljo. V zahodnem obrobju dobrepoljske doline je več močnejših izvirkov, vendar se iz njih dvigne voda na ravnino le ob velikem deževju in povzroča ob daljših deževnih dobah poplave skupaj z Rašico, ki se razlije na površje v Predstrugah.

Dobrepolje odpirata v širni prostor dve pomembnejši prometni žili, ki se križata v severnem obrobju doline. Z zdenske Plánine se od vzhoda spušča v Dobrepolje pot iz sosednje krške dołine, ki je speljana proti zahodu na Lužarje in naprej na Bloke; pomembna je bila zlasti v času starega cestnega prometa, saj je predstavljala najkrajšo zvezo tega dela Dolenjske s Trstom in Gorico. Nanjo se priključi z juga pot iz Suhe krajine. V Zdenski vasi (pri Šimcu) in na Cesti (pri Drobniču) sta bili furmajnski gostilni, kjer so se ustavljali vozarji iz krške doline in prekupčevalci, ki so gonili živino naprodaj v Trst. Večji hlevi, ki pripadajo omenjenima gostilniškima hišama, so poleg ljudskega izročila dokaz za posebno funkcijo, ki sta jo imeli v času starega cestnega prometa. Vlogo trgovske zveze med dolino Krke in zahodom je obdržala ta pot prav do danes, čeprav le še v neznatnem obsegu. Vzdržujejo jo še vedno posamezni Bločani, ki hodijo, tako kot so počeli v preteklosti, v vzhodne dolenjske kraje kupovat živino. Pred drugo vojno pa so se dan za dnem vrstile skozi Zdensko vas skupine Bločanov; vračali so se z Dolenjske z velikimi čredami živine, ki so jo tam nakupili. Pot skozi Lužarje na Trst in Gorico so uporabljali do prve vojne tudi dobrepoljski prekupčevalci z živino ter prekupčevalci z jajci, maslom, perutnino in poljskimi pridelki, ki so peš s posebnimi ročnimi vozički vozili svoje blago odjemalcem v tržaško luko. Pot po dolini Krke še danes povezuje Dobrepolje z živinorejskimi sejmišči na Dolenjskem. Še pred drugo vojno in tudi še po vojni so posamezni gospodarji z vprežnimi vozmi hodili kupovat mla-

de prašičke za vzrejo, npr. na sejme v Novo mesto, tudi v Šentjernej; danes jih prevažajo z motornimi vozili.

Južna smer poti, ki povezuje Dobrepolje s Strugami in Suho krajino, se na Vidmu odcepi proti Grosupljemu in naprej na Ljubljano. Prvotno je bila njena smer speljana prav ob cerkvi sv. Antona na Zdenski rebri, skozi steljnice in se priključila na današnjo smer poti v bližini železniškega prelaza. Prvotni odsek te poti imenujejo domačini »stara cesta«. Pred zgraditvijo železnice leta 1895 je po tej poti potekal drobni trgovski promet s poljskimi pridelki na tržišče v Ljubljani. Polno je še spominov na čase, ko so Poljci, zlasti ženske, s samotežnimi vozički vozile v Ljubljano prodajat prehrabeno blago pa koruzno ličkanje za postelje.

Pogled na naselje v Podpeči, v ozadju Videm in Zdenska reber s cerkvijo sv. Antona

Vse glavne poti in bližnjice so posebno oživele ob velikih kramarskih in živinorejskih sejmih pri sv. Antonu na Rebri. Iz vseh smeri so prihajali domačini iz bližnje in širše okolice; po bližnjici čez Kamen vrh so prihajali z velikolaške strani, Ribničani po poti čez Grmado, Krajinčani so uporabljali pot čez Javhe, od Čušperka pa so prihajali k sv. Antonu po »stari cesti«. Pot čez Kamen vrh so močno uporabljali Poljci še pred drugo vojno, kadar so imeli opravke v Velikih Laščah, kjer je bil sedež sodne uprave; Podpečani in Podgorci so povečini rajši ubrali pot čez goro kot po železni cesti.

Najbolj živa, vsakdanja in življenjsko pomembna je bila za vso dolino pot v Ponikve, kjer so ob Rašici stali mlini, ki so mleli žito za vse dobrepoljske vasi; v Ponikve so vozili mlet svoje žito tudi Stružanci. Mlin na parni pogon, ki ga je na začetku našega stoletja postavil na Raticah gospodar Štihove domačije, je mogel le delno obvladovati potrebe svoje okolice. Šele od srede

tridesetih let, ko so Dobrepolje dobile elektriko, so posamezniki odprli mline na električni pogon.

Tlorisna in prostorska zasnova naselij

Dobrepoljske vasi so obcestne oblike (14) z načrtno izdelanim tlorisom, ki ga je določil zemljiški gospod v obdobju načrtno srednjeveške kolonizacije, tako kot je določil tudi sistem poljske razdelitve na pravilne delce, ki je značilen za te vasi. (15)

Za obliko poljske razdelitve na delce je značilno, da je polje ene vasi razdeljeno na več poljskih skupin, od katerih ima vsaka svoje ledinsko ime. Vsaka poljska skupina je razdeljena na vzporedne ožje in dolge pasove in v vsaki skupini ima ali je vsaj imela vsaka kmetija po eno ali več njiv. Posest posameznega gospodarja je tako razdeljena na številne deleže, ki so po določenem redu razmetani po vsem vaškem zemljišču (16).

Pogled od sv. Antona na Zdensko vas, v ozadju Mala vas in Zagorica

Značilna so imena posameznih poljskih skupin, ki lepo ponazarjajo sistem, po katerem je polje razdeljeno; npr. Delci, Dolgi delci, Gorenji delci, Dolenji delci (izg. deuci), Široke njive, Dolge njive, Zglavnice — ime za skupino polja, ki je glede na smer njiv in lego polja za zglavje njivam druge poljske skupine. Načrtnost in organiziran sistem v oblikovanju vaškega prostora glede na lego polja v odnosu do naselja izraža ledinsko ime Zavrtnice ali samo Vrtnice za njive v obrobju naselja za kmečkimi vrtovi. Mesto polj-

ske skupine v okviru vaškega prostora izražajo tudi ledinska imena, kot so: Zacerknice (v Zdenski vasi), Za farovškim, Gaužni hrib (na Vidmu), Podkranjce, ime za njive v zadnjem delu polja, Pod rebrijo, V griču, Podlašci za njive pod lazi. Kakovost zemljišča ponazarjajo ledinska imena: Mlake, Rupe, Rupnice, Stružnice (v Podpeči), Potočnice, Peščenice, Kamenščice, v Kamnju, Lužnice, Dolence, Doljnje. Njive z ledinskimi imeni Loke, Gmajne, Gmajnice so nastale s kultiviranjem zemljišč, ki so jih prvotno izrabljali v živinorejske namene; z ledinskim imenom Resnice imenujejo v Mali vasi skupino polja, kjer so še v obdobju, ki ga doseže ljudski spomin, kosili le praprotno in resje za nastil. Pogosto ledinsko ime na dobrepoljskem polju je Ograja, v Bruhanji vasi Zágrade. Dvoje razlag je za njegov izvor. Možno je, da je ime ograja v zvezi s prvotno manjšo krčevino, ograjeno obdelovalno zemljo sredi gozda ali nekultivirane pokrajine, ki so jo kasneje razširili v večji poljski kompleks, ali je to ime v zvezi z ograjo, ki je ločila njivske površine od vaških pašnikov. Ledinsko ime Ograja srečamo v katastrski mapi iz leta 1825 na malovaški rebri, kjer so sredi travnate površine začrtane tudi njive. V Bruhanji vasi vzbujata pozornost dve ledinski imeni za njive: Stari vrti in Selo. Domačini povezujejo ime Stari vrti s staro vasjo, ki je prvotno stala v prostoru na križišču vaše poti iz Podgore in glavne dobrepoljske poti od Kompolj proti Vidmu, torej zahodno od današnje vasi. Ime Selo za polje je v tem primeru ali mlajša razvojna oblika staroslovanskega imena »sedlo« v pomenu vas ali pa se je v tem ledinskem imenu vse do danes ohranil starocerkvenoslovanski izraz »selo« v pomenu polje. (17) Ledinsko ime Stari vrti ima tudi južni del polja vasi Cesta, ki ga domačini spet povezujejo s prvotnim naseljem, ki je stalo na tem mestu.

Zanimivo ime za polje so Trzne; srečamo ga v katastrskih mapah, razen tega pa tudi v domačem ljudskem poimenovanju (na Cesti, na Vidmu in v Mali vasi). Jezikoslovci razlagajo to ime kot staroslovansko varianto izraza za krčevino. Trzne so nastale iz staroslovanske besede trznonti, kar pomeni trgati, v našem primeru krčiti gozd. (18) V jugovzhodnem delu kompolskega polja so njive z imenom Župnice. Ime je v zvezi s pravicami, ki jih je v fevdalni dobi imel vaški župan in je dokaz, da je v tem prostoru vsaj kos sveta užival kompolski župan kot posebno obliko ugodnosti in nagrajevanja za upravno delo.

Skupino polja med Podpečjo in Podgorico imenujejo Ratike. Zanimivo je, kako razlagajo domačini izvor tega imena. Podgoričani in Podpečani so imeli na Ratikah skupne pašnike. Še v obdobju, ki ga doseže ljudski spomin, je bil ta svet dokaj porasel z drevjem. Na močvirnem in valovitem zemljišču, prepreženem s suhimi strugami, po katerih se je ob večjem deževju pretakala voda iz Podpeške jame, so bile nad nivojem suhih strug manjše ravnice, ki so jih po izročilu obdelovali. Orali so jih z ralom; posamezne orne površine so zato imenovali rate in tako je ta poljska skupina dobila ime Ratike. Po razdelitvi skupnega pašnika so si Podpečani in Podgoričani na Ratikah uredili travnike; posekali so drevje in zravnali razčlenjeno zemljišče.

S spreminjanjem gospodarske namembnosti širšega vaškega prostora se je v zadnjem stoletju spreminjalo tudi lice kulturne pokrajine. To je v zvezi z uvajanjem hlevske živinoreje, ki je od zadnjih desetletij 19. stoletja pa do prve vojne izpodrivala starejšo obliko živinorejskega gospodarstva, tj. paš-

ništvo. Po razdelitvi skupnih vaških pašnikov — »gmajn« so pašo naglo opustili. Rebri nad dobrepoljskimi vasmi, kjer so čredniki pasli vaške trope, so bile puste goličave, kjer je raslo le grmičevje; šele odkar so opustili pašo, je rebri porasel gozd.

Pomembna prvina v oblikovanju širšega vaškega prostora — imela je določeno gospodarsko funkcijo — so bile ograje ob poteh, ki so povezovale naselje s pripadajočim pašnikom — gmajno. Na pašo so gonili živino po poljskih poteh, ki so bile od zadnjih hiš v vasi pa do pašnika skrbno ograjene; ograje so branile čredi, da bi uhajala na polje. Vsak gospodar je sam vzdrževal plot ob svoji njivi. Ograjeno pot, po kateri so gonili vaško čredo na pašo,

Obcestna vas Zagorica (foto: A. Melik, okrog leta 1930)

so imenovali ulice (izg. ulce). Vsaka vas je imela svoje ulice. Kjer se je od njih odcepila druga poljska pot, so bile postavljene lese, ki so odpirale in zapirale prehod. Lese so iz ulic odpirale tudi prehode na njive posameznih gospodarjev, v večini primerov pa so bili prehodi — »prelazi« na njive napravljeni preprosto iz smrekovih okroglic, ki so jih po potrebi odstranili. Spomin na te prehode se je ohranil v ledinskem imenu Prelaznice za njive na malovaškem polju. V Zdenski vasi niso bile ograjene samo ulice ampak je ograja »seč« — živa meja iz gabra razmejevala tudi njivske površine od pašnega sveta. Zdenci so imeli svoje ulice speljane po glavni poti do Plánine; obdajale so jih ograje iz kamenja, plotovi iz protja in živa meja. Kompoljske ulice so segale od Ulčarjeve hiše (odtod tudi domače hišno ime) po cesti proti

Strugam do pašnika Pri staji. Na obeh straneh je bila spet kamnita ograja ali pa seč. Na meji med kompoljskim in struškim zemljiščem je bila na cesti lesa — »vrnilce«, da živina ni uhajala na struško stran; Stružanci in Poljci, ki so vozili z vozmi po tej cesti, so morali vsakokrat vrnilce odpirati in zapirati za seboj. Ulice so povsod speljane iz kmečkega dela vasi in so podaljški osrednje vaške komunikacije; še danes so glavne vozne poti, ki povezujejo naselje s pripadajočimi senožetmi in gozdovi. Nikjer se niso ohranili ostanki nekdanjih ograj, v vseh vaseh pa še danes imenujejo te poti ulice, čeprav mlajši rod ne ve več za njihov prvotni gospodarski pomen. Naselja povezujejo s poljem še druge poti in steze. Nekatere segajo na ozemlje sosednjih vasi in so hkrati bližnjice med sosednjimi vasmí. Najbližja zveza med kmečkimi domovi in poljem so poti in steze za vrtovi, s katerih se odpirajo prehodi na individualna zemljišča za enega gospodarja ali za skupino gospodarjev, ki imajo za vrtovi svoje njive.

V tlorisni zasnovi naselja izstopa pomen vaške poti, ob kateri so na obeh straneh nanizani v ožjih ali širših pasovih vrtovi in stavbna zemljišča posameznih gospodarjev. Hiše so obrnjene na vaško pot z ožjimi čelnimi stenami, ki so značilna prvina v oblikovanju notranjosti vaškega prostora, tako kot so kozolci v globini vrtov oblikovne prvine v zunanji podobi naselja. V nekaterih vaseh ali pa samo v posameznih delih vasi je stavbna parcelacija gostejša. Večja strnjenost vasi je gotovo pogojena tudi v delitvi kmetij, v procesu, ki je že do prve polovice 19. stoletja močno spremenil obseg kmečkih zemljiških posestev. Znano je, da je v srednjem veku vsakemu kmečkemu gospodarstvu pripadalo zemljišče cele kmetije. V prvi polovici 19. stoletja pa so v dobropoljskih vaseh močno prevladovale polovične kmetije; v vseh šestih katastrskih občinah so takrat našteali le še sedem celih gruntov. Vasi so spreminjale obseg in podobo v zvezi z večjo družbeno diferenciacijo vaškega življa, ko so od 16. stoletja ob izoblikovanih starejših kmečkih jedrih vasi iskali svoj prostor na soncu domovi novega, revnejšega sloja prebivalstva, to je kajžarjev. (19)

Domačini dobro ločijo kmečki od kajžarskega dela vasi. V tlorisni in prostorski zasnovi starejšega kmečkega jedra vasi so določene prvine, ki so skupne vsem vasem. V tem delu naselja se pot razširi in obide (je obšla) eno ali več luž za napajanje živine. Od tega pravila odstopajo vasi, ki so imele svoje luže ob vaški poti v obrobju kmečkih domov, pač tam, kjer so bili izviri naravne vode, tako na Vidmu, v Bruhanji vasi in v Podgorici. Mlakí za napajanje živine z izviri žive vode sta tudi na mestih, kjer sta stali prvotni naselji na Cesti (Stara luža) in v Bruhanji vasi. Likovni poudarek notranjosti vaškega prostora dajeta ena ali dve vaški lipi, ki stojita ali sta stali ob luži. Od drugih vasi se deloma razlikuje naselje na Vidmu, ki vsebuje v svoji tlorisni zasnovi prvine obcestne in središčne vasi. Izoblikovan je manjši odprt vaški prostor, ki ga uokvirjajo s treh strani nizi hišnih čel ali zatrepov, pred nekaj leti ga je lepšala še stoletna vaška lipa, ki je imela tako kot ves ta prostor določen pomen v življenju vaščanov.

Izjemna je tlorisna organizacija kmečkega jedra vasi v Kompoljah; vaška pot, ob kateri so nanizani tesno drug ob drugem kmečki domovi, se razširi in objame skupaj s kmečkimi domovi prostor z vaško cerkvijo. Srednjeveško oblikovno načelo, za katerega je značilno, da gledajo hiše na pot s svojimi

čelnimi fasadami, je zlasti v kmečkih jedrih vasi dosledno uveljavljeno. Temu oblikovnemu pravilu se sicer povečini podrejšajo tudi mlajši kajžarski domovi, vendar so v tem pogledu v kajžarskih delih vasi ponekod občutna odstopanja.

Od opisane zasnove starejšega jedra vasi se razlikuje zasnova kmečkega naselja na Vodicach, ki je mlajša. Naselje je zaselške oblike, sestavljajo ga domovi s poljem v celku. Zemljišče v celku, ki predstavlja najmlajšo obliko zemljiške razdelitve, (20) najdemo v okviru kmečkih domov le še v Kompoljah, in sicer v Brezju, kjer je v južnovzhodnem obrobju vaškega polja nastala na krčevini samotna kmetija; v njeni bližini se je na gmajnskem svetu razvila skupina kompolskih kajž. V posameznih primerih je tudi v kajžarskih domovih urejeno polje v enem samem kompleksu — v celku (npr. pri Kozarju v skrajnem severnem obrobju kompolskega polja).

Kmečki del naselja v Mali vasi z vaško lužo (foto: A. Melik, okrog leta 1950)

Kajže so nastajale na skupnem gmajnskem svetu v tesnem obrobju starejšega jedra vasi ali pa odmaknjeno od naselja v obrobju vaškega polja. Posamezne kajže so se najbrž že v preteklosti odločile tudi od posameznih kmetij, vendar se je razvoj kajžarstva na individualnem zemljišču uveljavljal bolj šele od druge polovice 19. stoletja. Kajžam, posebno še starim kajžam, ki so nastale na skupnem gmajnskem svetu, je bil odmerjen najbolj neugoden vaški prostor. Posamezna imena, s katerimj poimenujejo domačini kajžarski in osobenjški del vasi, dovolj zgovorno pripovedujejo o lastnostih zemljišča,

kjer stoje ali so še v komaj pretekli dobi stali domovi najrevnejšega vaškega življa.

Če izločimo starejše kmečko jedro vasi v Podpeči, dobimo zanimivo sliko. Domovi podpeških kmečkih gospodarjev so vsi nanizani na eni strani poti pod bregom, kjer je stal srednjeveški grad dobrepoljskih gospodov. Na drugi strani poti, nasproti kmečkih domov pa so potisnjeni prav pod breg domovi podpeških kajžarjev in osobenjkov — »sabejnkov«, to je ljudi, ki so premogli razen svoje strehe komaj še manjšo krpico zemlje. Številne kajže so na skupnem vaškem svetu, v najtesnejšem obrobju kmečkih domov zrasle na Cesti v Vrbju ob stari poti, ki povezuje naselje z Vodiciami. V razvojnem pogledu je zanimivo naselje v Zagorici. Zasnovano je v dveh enotah, ki ju domačini poimenujejo Dolenji konec in Gorenji konec. Kmečko jedro vasi je v Dolenjem koncu, kjer so bile med kmečkimi domovi, kar pomnijo domačini, le 4 kajže; v njegovem vzhodnem obrobju se je ob odcepu poljske poti razvila močnejša skupina kajžarskih domov, ki ji je pisatelj France Jaklič dal ime Kozji rep; tako domačini še danes poimenujejo ta del vasi; po drugi vojni je premogel 11 kajžarskih domov. Večja kajžarska naselbina se je razvila še v Gorenjem koncu vasi, kjer je med 15 kajžami le 7 kmetij. Tako kot v Zagorici ločijo tudi Zdenci starejše kmečko jedro vasi, ki je v Dolenjem koncu, od osobenjškega ali kajžarskega, ki se je razvilo kasneje ob križišču dveh poti z značajem medkrajevne povezave v zahodnem — Gorenjem koncu naselja. Zunaj tega območja so v Zdenski vasi nastale posamezne kajže še na gmajnskem svetu na Klancu ob poti na Zdensko reber ter ob glavni vaški poti v vzhodnem delu naselja. Močnejšo družbeno razslojenost dokazujejo arhivski

Kajžarski del vasi na Lužnicah v Karpoljeh

viri v Karpoljeh že v 1. polovici 19. stoletja. Razen v Brezju so karpoljske kajže postavljene v strnjenem nizu v vzhodnem obrobju kmečkega jedra vasi, na Krivicah, na eni strani poti, ki povezuje naselje z vaško gmajno v Brezju. Tretji kajžarski del naselja v Karpoljeh se je razvil v smeri proti severu na obeh straneh poti, ki povezuje vas z upravnim središčem na Vidmu. Krvice in

Lužnice so domača ledinska imena za vaško polje, na katerem so dobili prostor kajžarski domovi. Na Lužnicah je nastalo največ kajž in osonbenjskih domov šele od zadnjih desetletij preteklega stoletja pa do obdobja po 1. vojni.

Podrejanje tradicionalnim oblikovnim načelom je živo tudi v tlorisni in prostorski zasnovi kajžarskih domov; nanizani so ob poti tako, da gledajo hiše s svojimi čelnimi stranmi na pot, ponekod so — tako kot v kmečkem delu vasi — nanizani tesno drug ob drugem, drugod pa so med seboj bolj oddaljeni in dajejo naselju raztreseno obliko (npr. kajže v Gorenjem koncu Zagorice). V kajžarskih območjih vasi so pogosto postavljene hiše ob pot s širokimi vhodnimi fasadami, posebno kjer stojijo kajže v širšem obrobju naselja (npr. v Zagorici v Kozjem repu, v Mali vasi v Griču in v Gorici). Podoba je, da se je revnejši vaški živelj z Vidma in Podgorice naseljeval na Vidmu v prostoru južno ob farnem središču, ob poti proti Strugam; tu se je — strogo ločeno od starejšega kmečkega jedra vasi razvil mlajši izrazito krčmarsko-trgovski in obrtniški del naselja, ki mu pravijo Videmci »Mali Videm«. V Podgorici in na Vidmu se kmetije niso tako zelo delile kot v drugih dobrepolskih vaseh.

Vse do obdobja med obema vojnama je v razvoju naselij očitno prizadevanje, da ostanejo obdelovalne površine čimbolj nepoškodovane. Nove domove so postavljali na določenem območju vaškega zemljišča, slabšem in manj primernem za obdelovanje, postavljali so jih povečini bolj strnjeno v obrobju vasi. Razvoj naselij je uravnavala kmečka miselnost in na grudo priklenjena kmečka eksistenca. Vasi so obdajale čistine vaškega polja. Že v obdobju med obema vojnama in po drugi vojni pa so na teh čistinah zrastle domovi gospodarjev, ki se ne ukvarjajo več s kmetijstvom — domovi obrtnikov in delavcev so raztreseni ob poteh, ki povezujejo naselja s središčem na Vidmu.

Razvoj naselij glede na število in socialno strukturo prebivalcev ter naselja posebnega družbenega pomena

Kakšen razvoj so doživljale dobrepolske vasi glede na število in socialno strukturo prebivalstva ter glede na število hiš, ponazarjajo posamezne razpredelnice.

Gibanje prebivalstva, število hiš in število stanovanjskih enot med leti 1830 in 1971: (21)

Naselje	Število prebivalstva			Število hiš	Število stanov.	Število enot hiš	Število stanov. enot
	1830	1937	1971				
Bruhanja vas	162	175	139	27	35	34	33
Cesta	306	318	238	52	70	70	63
Hočevje	122	118	85	20	24	24	21
Ilova gora	152	108	—	17	31	20	—
Kompolje	420	514	445	66	78	118	116

Naselje	Število prebivalstva			Število hiš	Število stanov. enot	Število hiš	Število stanov. enot
	1830	1937	1971	1830	1937	1971	1971
Mala vas	143	198	144	29	33	38	36
Podgora	210	210	119	34	41	38	31
Podgorica	120	180	79	20	22	34	21
Podpeč	175	151	118	32	41	33	32
Ponikve	240	325	307	41	54	70	84
Predstruge z	—	68	130	—	—	13	37
Vodicami	26	20	14	8	12	4	3
Videm	166	226	290	32	40	43	94
Zagorica	272	350	238	45	57	66	64
Zdenska vas	254	291	224	39	54	51	60

Iz razpredelnice je razvidno, da se je npr. v Kompoljah med leti 1830 do 1937 število hiš podvojilo. Večji ali manjši porast hiš v vseh dobrepoljskih vaseh je v najtesnejši zvezi z razvojem kajžarstva, ki je v drugi polovici 19. stoletja dobil nove dimenzije in bistveno spremenil posestno socialni sestav prebivalstva. Razvoj kajžarstva so pospeševale zgodovinske in družbene spremembe na vasi po zemljiški odvezi leta 1848. Z zemljiško odvezo so se kmetije osvobodile odvisnosti od graščinskih določb, gospodarji kmetij so v resnici postali gospodarji svoje zemlje in so mogli z njo svobodneje razpolagati. Leta 1868 je izšel tudi zakon, po katerem je bilo mogoče kmetije deliti. (21) Te spremembe so sprožile pravi val drobljenja kmetij tudi v dobrepoljskih vaseh. V Zagorici pripovedujejo domačini, da je število hiš v drugi polovici 19. stoletja naraslo od 45 na 70; toliko so jih našli leta 1900. Očetje so dajali svojim sinovom zemljišča, da so si postavljali nove domove z zaslužkom od dela v slavonskih šumah, v Ameriki in od zimskega sezonskega dela na Dunaju, kamor so številni Poljci hodili kostanj peč. S prihranki so si kupovali tudi zemljišča razpadajočih kmetij in si tako ustvarjali pogoje za skromno kmečko gospodarstvo. Delo na Dunaju in v Ameriki je prinašalo revnejšim Poljcem pa tudi kmečkim sinovom pomembne dohodke; do prve vojne so bili gmotna podlaga za njihov življenjski obstoj.

Podatki v razpredelnici o posestno-socialni strukturi prebivalcev med leti 1830 in 1937 dobro osvetljuje proces drobljenja kmetij, ki je — po zatrjevanju domačinov — dosegel največje razsežnosti v obdobju do prve vojne. (22)

Katastrska občina	Naselje	Kmetije leta 1830								1937		
		cela	3/4	1/2	3/8	3/4	1/8	skupaj kmetij	Kajže	skupaj kmetije	Kajže	skupaj kajže
	Cesta								35	33		2
	Ponikve								38	29		3
Cesta	Predstruge (z Vodicami)	2	43	15	1	—	1	62	31	3		65
Kompolje	Kompolje	—	1	22	5	19	—	47	19			61
	Podgora								24	14		
Podgora	Bruhanja vas	2	1	50	2	10	—	65	16	15		45
	Podgorica								16	16		2
Videm	Videm	—	3	36	2	5	—	46	16	22		37
	Podpeč								18	15		
Zagorica	Zagorica	1	1	31	4	19	—	56	18	38		52
	Mala vas								22	14		2
Zdenska vas	Zdenska vas	2	—	34	3	15	4	58	18	31		46
	Hočevo								17	7		
	Ilova gora								12	8		

Arhivski viri iz leta 1830 nadrobneje razčlenjujejo gospodinjstva v posameznih katastrskih občinah po virih dohodkov.

Število gospodinjstev, ki se preživljajo:

Katastrska občina	s kmetijstvom	kmetijstvom in obrtjo	z dninarstvom
Cesta	103	33	31
Kompolje	64	14	19
Podgora	89	9	16
Videm	73	6	16
Zagorica	83	7	18
Zdenska vas	93	15	18

Od srede 19. stoletja se postopno razvija krčmarsko-obrtniško naselje na Malem Vidmu. Na cerkvenem svetu zraste prva trgovsko-gostilniška hiša pri Brdavsu. Pred prvo vojno je bilo tu že pet gostiln in vinotoč (taberna), pet trgovin, dve kovačiji, razen tega pa je bilo na Vidmu še sedem obrtnikov: dva mizarja, dva čevljarja, kolar, krovec slamnatih streh in šivilja.

Pomembno novo gospodarsko in družbeno vlogo v življenju Poljcev je dobilo naselje na Vidmu ob koncu prejšnjega stoletja, ko je postalo žarišče naprednih gospodarskih in družbenih gibanj. Že leta 1894 je bila ustanovljena kmetijska posojilnica na pobudo domačina Frana Jakliča, učitelja, pisatelja, gospodarstvenika in družbenega delavca, ki je že leta 1896, ustanovil tudi Kmetijsko društvo v Dobropoljah; to je bila prva kmetijska zadruga na Kranjskem. V letih 1899 do 1901 so zadržniki zgradili zadržni dom na Vidmu, ki je ostal v svoji funkciji vse do danes. (23) Zadržno gibanje je dobilo streho v Štihovi hiši. Gospodar Štihove domačije v Mali vasi je na prelomu 19. in 20. stoletja postavil v bližini šole na Vidmu mogočen dom, ki je bil prilagojen trojni dejavnosti njegovega lastnika: velika kmetija, trgovina, gostilna in obrt. V okviru gospodarskega poslojja je dobila mesto kovačnica, zunan doma je imel gospodar svoje obrtniške obrate še na Ratikah (najprej opekarno, nato pa mlin in žago na parni pogon), drugi večji obrat je bila apnenica v Predstrugah. Štihova hiša je prva nadstropna zidana kmečka hiša v Dobropoljah. Spodaj so poslovni prostori, zgoraj pa stanovanje. V pritličju v zahodnem delu hiše je bil poseben prostor za kulturne prireditve — »mala dvorana«; na njegovo funkcijo opozarja okrasni detajl na fasadi — vhod v dvorano lepša štukatura z motivom gledaliških mask.

Videm je tudi žarišče kulturnega življenja doline. Leta 1862 je bilo zgrajeno prvo šolsko poslojje — »stara šola«, leta 1907 pa se ji pridruži še novo šolsko poslojje — »nova šola«. Ob osebni vnemi Frana Jakliča je bilo leta 1907 ustanovljeno Izobraževalno društvo; od vsega začetka je imelo svoje prostore v Štihovi hiši. Od tu se je kulturno življenje Poljcev preneslo v »stara dvorano«, ki je bila zgrajena po I. vojni, leta 1939 pa v novozgrajeni Jakličev dom, ki je še danes prizorišče dobropoljskih kulturnih prireditev. Svojsko obeležje dajejo Vidmu, gospodarskemu, družbenemu in kulturnemu središču Dobropolj, likovne stvaritve domačina akad. kiparja Franceta Kralja (rojen je bil leta 1895 v Zagorici), ki so pomembne prvine v oblikovanju cerkvenega središča. Spomenik padlim v prvi svetovni vojni daje značilen likovni poudarek prostoru ob cerkvi. Kapelica z ekspresionističnima figura-

ma sv. Cirila in Metoda pa se vključuje v oblikovanje prostora ob stikališču glavne in stranske vaške poti.

Jakličev dom je bil zasnovan za potrebe kulturnih in drugih družbenih dejavnosti. Tu je bila po 2. vojni tudi zdravstvena postaja vse do leta 1975, ko so v bližini postavili nov zdravstveni dom. V njegovi sosesčini gradijo prav zdaj tudi podružnico Ljubljanske banke.

Na Vidmu je poštni urad in od leta 1927, ko so se združile stare tri upravne enote: Videm, Podgora in Kompolje v skupno upravno enoto občino Videm-Dobrepolje, tudi sedež krajevne uprave.

Po drugi vojni se razvija Mali Videm v največje naselje neagrarnega prebivalstva. Poleg zasebnih domov sta tu zrasi tudi dve večji stanovanjski poslopji — bloka, ki sta v družbeni lastnini. Več družbenih stanovanj za delavske družine je tudi v Jakličevem domu.

Na Ratikah, južno od Vidma, se je po 2. vojni iz prvotnega mlinskega in žagarskega obrata in skromnih zametkov serijskega izdelovanja stolov razvil močnejši lesnopredelovalni industrijski obrat — Stolarna, ki je zdaj podružnica pohištvene industrije Slovenijales; zaposluje 100 domačinov.

Poseben pomen v življenju Poljcev so dobile po zgraditvi železnice Predstruge, ko je bil kraj določen za železniško postajališče — ne le za vasi iz dobrepoljske doline, temveč tudi za sosednjo Struško dolino in za del Suhe krajine. Vse do leta 1976 je obratovala apnenica, ki je po 2. vojni prešla v družbeno upravljanje. Poseben gospodarski pomen so Predstruge dobile po prvi vojni, postale so središče dobrepoljske lesne trgovine. Razvile so se v drugo gostilniško, obrtno in trgovsko središče. Malo naselje je premoglo 3 lesne trgovce, tri gostilne in trgovino. V Predstrugah so imeli številni dobrepoljski lesni trgovci svoje prostore — skladišča lesa, ki so ga kupovali po obsežnih dobrepoljskih gozdovih.

Po drugi vojni je to vloga naselje izgubilo, posebno še odkar je bil ustavljen železniški promet. S postavitvijo industrijskega obrata Tela, ki je podružnica Iskre, pa je naselje zaživelo drugače. Obrat zaposluje danes 172 delavcev iz vseh dobrepoljskih vasi. V Predstrugah je tudi sedež gozdnega gospodarstva, ki zaposluje 15 domačinov. Vzhodno in zahodno od starejšega dela naselja nastajajo ob poti novi delavski domovi.

Proces deagrarizacije vaškega prebivalstva je po vojni v prvi fazi zajel v prvi vrsti revnejše domačine. Mnogi so si poiskali zaposlitve v Ljubljani in se tam tudi stalno naselili. Pridružili so se jim tudi otroci iz kmečkih družin, vendar manj. V zadnjih dvajsetih letih pa se vse bolj zaposlujejo v nekmetijskih dejavnostih ne le otroci iz kmečkih družin ampak tudi gospodarji kmetij. Odseljevanje iz domačega kraja se umirja, razvije se sistem vsakodnevne migracije domačinov na delovna mesta. Večina Poljcev, zaposlenih zunaj domačega kraja, se dnevno vozi v Ljubljano, nekaj tudi na Grosuplje. V dobrepoljskih vaseh je zdaj le še nezatno število družin, ki se preživljajo samo z dohodki od kmetijstva; v vsaki vasi je komaj še po nekaj takih primerov. V tem pogledu se od drugih vasi razlikujejo Kompolje.

Številni gospodarji dobrepoljskih domačij so se zaposlili v Ljubljani pri Varnosti, pač zato, ker jim ustreza gibljivi delovni čas, ki je v praksi pri tej delovni organizaciji. V prostem času, ko bi imeli počivati, si gospodarji prizadevajo, da postorijo čimveč na svoji kmetiji. Vendar sta največji del Polj-

cev pritegnila industrija in obrt, kar dokazujejo tudi podatki, zbrani ob popisu prebivalstva leta 1971:

Naselje	Industrija	Kmetijstvo	Gozdarstvo	Gradbeništvo	Promet	Trgovina in gostinstvo	Obrt	Stan. in kom. dejav.	Kultura in soc. dejav.	Družbene in drž. službe	Zdomci v tujini
Bruhanja vas	6	35	—	—	7	—	14	1	1	—	4
Cesta	18	59	—	—	10	6	19	4	2	2	10
Kompolje	31	137	3	2	3	8	26	2	5	—	14
Mala vas	14	45	—	—	2	5	4	—	1	—	3
Podgora	14	13	—	—	2	4	10	—	—	—	2
Podgorica	5	35	—	1	1	1	4	1	—	—	1
Podpeč	8	39	—	—	—	11	8	3	—	—	2
Predstruge	29	6	—	—	3	9	3	2	5	2	1
Vodice	3	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Videm	23	37	3	1	10	16	25	5	15	6	4
Zagorica	14	57	—	6	1	7	16	3	4	—	19
Zdenska vas	20	75	4	—	6	9	10	5	3	2	8

Skupni vaški objekti

V oblikovanju vaškega prostora in načina življenja v njegovih okvirih so poleg kmečkih domov pomembne tudi skupne vaške zgradbe in objekti. Značilna prvina v zunanji podobi vasi so vaške cerkve, postavljene praviloma v obrobje naselja, razen v Kompoljah, kjer je postavljena cerkev na razširjenem vaškem prostoru v kmečkem jedru vasi. Izreden poudarek v zunanji podobi vasi daje cerkvena zgradba pomaknjena na dominanten prostor v Podpeči, Podgori in na Zdenski rebri. Farna cerkev na Vidmu, ki je bila zgrajena v 1. polovici preteklega stoletja na mestu, kjer je stala starejša cerkvena zgradba, pa je značilen arhitektonski poudarek vsega dobrepoljskega kulturnega prostora. V tej funkciji se ji pridružuje še sakralna zgradba na Zdenski rebri, od koder se odpira pogled na vso dolino.

Značilne drobne arhitekturne prvine, povezane z običajskim življenjem vaščanov, so zidane vaške kapelice, postavljene v obrobju vasi ob poti, ki povezuje naselje z Vidmom. Vsaka vas ima svojo vaško kapelico, vse so postavljene po enakem oblikovnem vzoru iz 2. polovice 19. stoletja. Kapelice so opremljene z lesenimi plastikami, večinoma izdelki domačih ljudskih podobarjev. Vaške kapelice so zamenjale starejša skromnejša lesena znamenja, ki so bila povezana z običajskim življenjem domačinov. V Podpeči vedo povedati, da so kapelico zgradili ob koncu prejšnjega stoletja na mestu, kjer je poprej stalo leseno znamenje s plastiko sv. Martina. V nekaterih vaseh je še živ običaj, da se vaščani poslove od pokojnika pri znamenju. V delovnih oblekah se pridružijo pogrebniemu sprevedu, pri znamenju pogrebci postanejo in kdo od domačih se v imenu pokojnika poslovi od vaščanov. To funkcijo je imela tudi kapelica v Zdenski vasi, ki je dobila mesto na razpotju sredi vasi,

kjer se dviga po Klancu pot na Zdensko reber. Zgradili so jo vaščani leta 1897 z izkupičkom od prodaje sejemskega prostora na mestu, kjer je poprej stalo starejše zidano znamenje z odprto nišo.

Drugo — gospodarsko funkcijo so imele nekatere druge vaške zgradbe in skupni vaški objekti. Vsaka vas je imela v preteklosti skupno sušilnico za lan, »terilno jamo«. V Mali vasi je bila terilna jama v Gorici, Videmci so jo imeli na skupnem vaškem zemljišču na »komunščini« v Predstrugah ob poti na Vodice, v Kompoljah pa je stala na severozahodnem obdobju vasi v bližini izvirka talne vode. Najmlajše skupne vaške zgradbe so gasilni domovi, ki so

Vaška kapelica v Zagorici, 2. polovica 19. stoletja

jih gradili na skupnem vaškem svetu od začetka našega stoletja. Prvi gasilni dom so zgradili na Vidmu leta 1900, največ pa jih je bilo postavljenih med obema vojnama.

V posebno zvrst skupnih vaških objektov sodijo naravni podtalni izviri vode in skupne vaške luže za napajanje živine. Z vodo sta bili najbolj preskrbljeni vasi Podpeč in Kompolje, kjer so močnejši studenčni izviri vode. Podpečanke so hodile po vodo v jamo globoko po temnem rovu, ki je odpiral pot do studenca; po izročilu so si morale vselej svetiti z baklami. Leta 1876 so vaščani zgradili kamnit jez — rezervoar za vaški vodovod in vodo po lesenih žlebovih speljali do kamnitega korita ob vhodu v jamo. Korito in jez sta zgrajena iz kamnitih blokov, zvezanih z malto iz peska in apna s primesjo žvepla in soli. Lesene žlebove, po katerih je tekla voda iz jezcu do korita, so kasneje zamenjali z železnimi cevmi. Leta 1934 pa so Podpečani iz studenca v Podpeški jami speljali vodovod do svojih domov. Kompoljci so hodili po vodo v jamo v severozahodnem obrobju vasi. Po kamniti škarpi so se spuščale ženske s škafi do studenca. Leta 1928 so napravili betonsko ploščo in dva jaška z oklepi, tudi črpalke so takrat nabavili, vendar so vodo povečini zajemali v studencu z vedri na vrvicah. Iz tega izvirka so črpali pitno vodo po

nekaterih kompoljskih domovih še po drugi vojni. Ob deževju je voda v jami narasla in se razlila na površje v jarek vzdolž poti in se tam dalj časa zadržala. V zgornjem delu jarka so bili kamniti perilniki, kjer so ženske prale in to na splošno še do desetletja pred drugo vojno, ko so začeli vedno več gospodarji delati svoje vodnjake z vodo kapnico. V Kompoljah je manjši izvir vode živice tudi pri cerkvi. Leta 1911 je 20 gospodarjev iz tega dela vasi napravilo svoj vodnjak, v katerem se je zbirala voda tega izvirka. Tu so napajali tudi živino. Ob suši pa je izvirek usahnil in morali so spet tako kot drugi vaščani nositi vodo iz jame.

V Kompoljah in v Podpeči pripovedujejo domačini, kako živo je bilo ob jamah, kamor so hodile ženske po vodo. Tu je bilo pravo zbirališče vaščank, »tu se je vse obralo«. Tudi pripovedovalke iz oddaljenih kajžarskih Krvic in Lužnic, ki so morale tako kot kmetice iz območja v bližini cerkve nositi vodo iz kompoljske jame, imajo ta kraj v prijetnem spominu. Kljub težavnemu bremenu, ki ga je bilo treba prenesti do doma, je bila pot do izvirka za vaščanke pot nekakšne sprostitve. S Krvic, Lužnic, da, celo iz Brezij so Kompoljčanke v skupinah hodile k jami; čas, ko so čakale, pa so temeljito izrabile za klepet. Kompoljci pa tudi Podpečani pripovedujejo, da je bilo posebno ob nedeljah lepo gledati dekleta, ko so se v skupinah v belih predpasnikih in s škafi na glavah vračale od jame. Škafe so nosile »spstjè«, se pravi, da jih niso držale z rokami.

V drugih dobrepoljskih vaseh ni čutiti niti kanca lepega spomina na čase, ko je bilo treba vodo nositi iz bolj ali manj oddaljenih skupnih vaških vodnjakov, kjer se je zbirala voda šibkejših izvirkov. Vsaka vas je imela svoj »beč« (izg. b č), vodnjak z izvirkom vode živice, ki pa je že ob krajši suši usahnila in je bilo treba voziti vodo iz kompoljske, podpeške jame ali pa iz Zoltne v Podgori in iz Rašice. Podgorci imajo svoj beč z močnejšim izvirkom za Bčkovim kajžarskim domom, ki je po tem vodnjaku dobil tudi domače ime. Podgoričani pripovedujejo, kako so hodili po vodo k izvirku v Pisančevi jami ob poti proti Vidmu. Tu je bila tudi mlaka za napajanje živine. Pri vsaki hiši v Podgorici so imeli »kanon«, poseben voz na dveh kolesih za sod, v katerem so z živino vozili vodo do doma. Ob suši so po vso noč čakali, da se je nabralo vode za petrolejski sod; po zaporedju so jo gospodarji škaf za škafom nosili v svoje sode. Do vodnjaka v »močilcu«, kakor so ta kraj imenovali, so bile speljane tri stopnice — štable, vodo so zajemali s škafi in nosili gor. Vodo iz tega izvirka so v škafih na glavah nosile domov tudi Zagoričanke, ki so hodile po vodo tudi v Bruhanjo vas k izvirku ob luži ali k vodnjakom na Mlakah, kjer so imeli Bruhavanjci dvoje zajetij podtalne vode. Zagoričani so imeli svoj beč, vodnjak s šibkejšim izvirkom tudi na polju v vzhodnem obrobju vasi; uporabljali so ga predvsem domačini iz dolnjega dela vasi. Samo Mala vas ni imela skupnega vaškega vodnjaka, uporabljali pa so vodo iz dveh privatnih vodnjakov s studenčno vodo ali pa so jo s petrolejskimi sodi vozili od izvirkov na Vidmu; prvi je pod cerkvijo, drugi pa za Krajčkovo domačijo. Iz vodnjaka s studenčno vodo na polju v jugozahodnem obrobju vasi so imeli Zdenci namen napeljati vodo v vas, saj so zdaj pri razkopavanju zemlje za novi vodovod odkrili stare vodovodne cevi. V vseh vaseh so bili ob vodnjakih postavljeni kamni, na katerih so ženske prale perilo.

Živino so napajali v lužah, v katerih se je zbirala dežnica s kmečkih dvorišč. Le na Vidmu, v Bruhanji vasi in v Podgorici so imeli luže s stalno vodo. V nekaterih vaseh so imeli samo skupno vaško lužo, v drugih (v Podgorici, Kampiljah, v Zagorici, v Bruhanji vasi) pa je bilo tudi po več manjših luž, ki so jih uporabljale posamezne skupine gospodarjev in so se štele bolj za privatno lastnino. V lužah so ženske prale tudi krmo za prašiče, namakale omela za pometanje peči, tu so spirale cunje za pomivanje ognjišča, pomivale leseno posodje, domači pletarji so v teh mlakah namakali vitre itd. Luže so bile leglo nesnage in bolezni. V Bruhanji vasi so jih morali po ukazu sanitarne komisije zasuti že pred drugo vojno. To je bil ukrep v boju proti tuberkulozi, ki je v tej vasi razsajala še močnejše kot v drugih vaseh. Vsako leto ali vsaj vsako drugo leto, ko so se mlake osušile, so jih vaščani očistili.

Po vodo so prišli na Rašico, 1971

Gnoj, ki so ga pri tem nabrali, so razpeljali gospodarji po svojih senožetih. Podgoričani pa so ga prodali na licitaciji, izkupiček je šel v skupno vaško blagajno.

Pozimi, ko je mlake prekril led, so s sekirami napravili luknje, da so prišli do vode; natakali so jo v velike lesene čebričke in jo na saneh vozili v hleve. Podgorci so pozimi gonili napajat živino h koritu v jugovzhodnem obrobju vasi, kamor je bil po lesenem žlebu speljan izvirek izpod vaške rebri. Tu so vaščanke poprej prale tudi perilo. Poleti so Podgorci napajali živino v svojih lužah, ker pot do korita ni bila ograjena in bi živina delala škodo na polju. Primerilo pa se je, da so v sušnih poletjih prignali h koritu napajat živino celo kampiljski gospodarji. Podgoričani so ob suši zbirali vodo za živino v jamah na Ratikah. Tu je pod debelo humusno plastjo (po 2,5 m je debela) plast gline. Izkopali so velike pravokotne jame, da so prišli do plasti gline. V jamah se je zbirala podtalna voda, ki so jo vozili domov za živino.

Pomen skupnih vaških vodnjakov je polagoma plahnel med obema vojnama, ko so začeli gospodarji vedno bolj graditi svoje vodnjake, v katerih so

zbirali kapnico. Sicer so imeli posamezni — skoraj praviloma samo gospodarji večjih kmetij — svoje vodnjake že tudi pred 1. vojno, pa še ti vodnjaki so bili povečini pogojeni le z zemljiščem, kjer so odkrili vodo živico. V nekaterih vaseh pa so posamezni domačini izrabljali vodo iz skupnih vaških vodnjakov še po drugi vojni; šele v tem času so dokončno izgubili funkcijo tudi kamni ob vaških izvirkih, ki so jih domačinke uporabljale za pranje perila (npr. v Bruhanji vasi). Po drugi vojni so počasi usihale tudi luže za napajanje živine, zadnje luže so v Podgori zasuli šele pred nekaj leti.

Lani in letos so dobrepoljske vasi dobile vodovod. S tem je odpravljena večna skrb za vodo, ki je pestila še posebej gospodarje, ki uvajajo sodobno živinorejsko tehnologijo s hlevskimi napajalniki; večje količine vode porabi tudi sodobna stanovanjska kultura s sanitarijami, ki se je že močno uveljavila v teh vaseh. S samoprispevki v obliki denarja in v obliki dela so domačini močno soudeleženi pri izgradnji vodovoda. Za nakup cevi, plačilo minerskih del in bagra, za komunalni prispevek je poleg samoprispevka, ki je bil izglasovan z referendumom, prispevalo vsako gospodinjstvo v Zdenci vasi še 1900 din in 50 delovnih ur pri kopanju rova skozi naselje. Za vodovod so Zdenci opravili 1950 delovnih ur; 44 hiš v vasi je pomagalo z delom, vsaka od teh hiš je opravila 50 delovnih ur, kolikor je bilo določeno, 7 gospodinjstev je prispevalo po 10 in več ur, več je bilo tudi takih, ki so opravili nad 50 delovnih ur pri gradnji vaškega vodovoda.

Med skupne objekte sodijo vaške poti, to so odcepi od glavnih poti do posameznega naselja in poljske poti v okviru posameznih vasi. Za popravilo poti je pred 2. vojno skrbel vaški mož, ki je določal, kdaj bo treba to ali ono pot popraviti.

Glavne vaške poti so bili dolžni popravljati vsi vaščani. Vaški mož je odmeril za vsakega gospodarja posebej del, ki ga je bil dolžan popraviti. Velikost deleža se je ravnala po velikosti posestva, najmanjši delež so imeli osebentki. Vsak je popravil odmerjeni kos poti, kadar je pač utegnil. V nekaterih vaseh, npr. v Podgorici, pa so to delo opravili v skupini — v »komunščini«. Delo so si porazdelili — eni so tolkli kamenje — »šuto«, drugi so vozili z živino material na pot, tretji pa so jo posipali. Povsod pa so »v pot« hodili skupinsko, kadar so popravljali poljske in gozdne poti. Te poti so bili dolžni popravljati le gospodarji, ki so jih uporabljali, in sicer vsak le do svoje parcele. Tako so se vrste delavcev, ki so bili »v potu«, vedno bolj redčile, najdlje so delali gospodarji, ki so imeli svoje parcele najbolj daleč. Poljske in gozdne poti so bili dolžni popravljati tudi gospodarji iz drugih vasi, če so imeli ob njih svoje parcele.

Po drugi vojni so nekaj časa vzdrževali svoje poti še po starih utrjenih navadah, polagoma pa je skrb za poti splahnela. Popravilo vaških poti sodi zdaj med dejavnosti krajevne skupnosti, ki poskrbi za »šuto«, vaščani pa potlej organizirajo skupinsko delo in kamenje razvozijo in posujejo po poti.

Vse do obdobja po drugi vojni je imela vsaka vas še kos skupnega gospodarskega zemljišča — »komunščino«; ta skupni svet je bil ostanek nekdanjih vaških gmajn. Posamezni — povečini revnejši domačini — so na komunščini vsaj občasno pasli svojo živino. V Bruhanji vasi pa so že pred drugo vojno izrabljali ta svet le še za košnjo, ki ni dala več kot po dva voza sena. Vsako leto so košenino prodali na licitaciji, denar je šel v skupno

vaško blagajno. Komunščni svet Zdenecv je obsegal prostor ob cerkvi sv. Antona dolj do Klanca. Pri cerkvi je bil večji sejemski prostor, ki je prinašal vaščanom izredno lepe dohodke. Vsako leto so sejmišče prodajali na licitaciji, izkupiček je šel v vaško blagajno. Med drugim so si vaščani s tem denarjem postavili v središču vasi tudi skupno kovačnico, ki je obratovala še v letih po drugi vojni. Skupno vaško zemljišče je po zemljiški reformi leta 1948 postalo SLP.

STAVBARSTVO

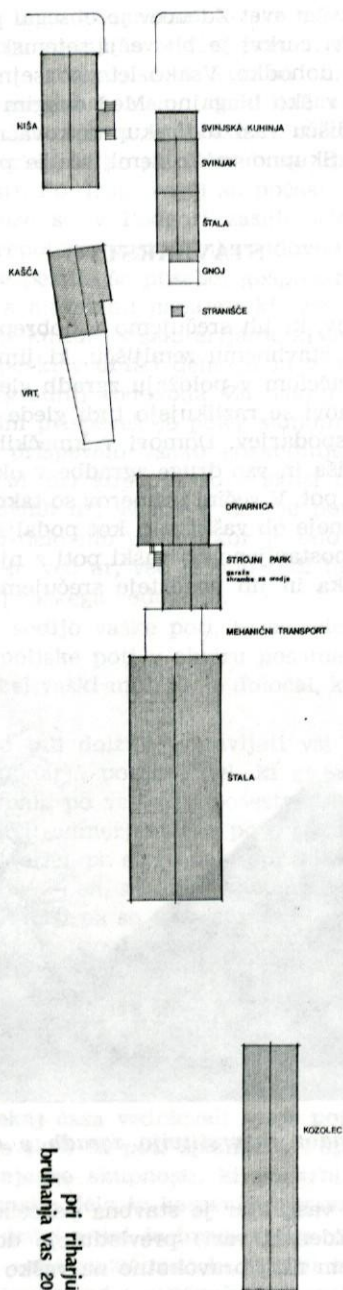
Domovi

Oblike in tipi domov, ki jih srečujemo v dobrepoljskih vaseh, se po tlorisni zasnovi podrejajo stavbnemu zemljišču, ki jim je odmerjeno, in določenim tradicionalnim načelom v položaju zgradb glede na skupni vaški prostor — vaško pot. Domovi se razlikujejo tudi glede na različno posestno — socialno pripadnost gospodarjev. Domovi v kmečkih jedrih vasi so oblikovani tako, da gledajo hiša in vse druge zgradbe v okviru doma z ožjimi čelnimi fasadami na vaško pot. V večini primerov so tako situirani tudi kajžarski domovi, ki so zrastle kasneje ob vaški poti kot podaljški kmečkega jedra vasi. Domovi, ki imajo hišo postavljeno ob vaški poti z njeno široko vhodno fasado, so mlajšega nastanka in jih pogosteje srečujemo v kajžarskih predelih vasi.

Oblika kmečkega doma z razvrstitvijo zgradb v enem nizu, Kompolje

V posameznih delih vasi, kjer je stavbna parcelacija bolj gosta in ozka (npr. v Kompoljah, v Zdenski vasi) prevladujejo domovi, ki imajo stavbe razvrščene v enem samem nizu pravokotno na vaško pot. V teh primerih so dvorišča podobna ozkim prehodom, privatnim potem, ki povezujejo dom z osrednjo vaško potjo. Tako oblikovani domovi so značilni za kmečke kot za kajžarske domačije. Razlike obstajajo le v različnih dimenzijah kmečkih in kajžarskih zgradb pa v različnem številu prostorov, ki jih združuje skupna

Oblika kmečkkega doma z razvrstitvijo zgradb v dveh vzporednih nizih in nove prvne v oblikovanju doma, ki so v zvezi z modernizacijo gospodarstva, pri Riharju v Bruhanji vasi

streha. Kajžarski domovi imajo pogosto pod skupno streho stanovanjske prostore, štalo in še pod; vse to je nanizano drugo ob drugem v obliko stegenjenega doma; samostojni zgradbi sta bili le lesen svinjak in manjši kozolec — samček. Kmečki domovi pa so prostorsko zasnovani tako, da združuje hiša pod skupno streho razen stanovanjskih prostorov še štalo in kaščo ali klet, pod je samostojna lesena zgradba, ponekod tudi kašča. Na dvorišču ali pa za hišo so stali leseni svinjaki, v globini vrta stoji kozolec. V kmečkih jedrih vasi je pogosta še druga oblika doma, za katero je značilno, da so stavbe razvrščene od vaške poti prot vrtu v dveh vzporednih nizih. Nasproti hiše je hlev »štala«, za hišo ali pa za štalto je pod in nato kozolec; v prostoru med hišo in podom ali med štalto in podom je mesto za svinjake. Čeprav je opisana prostorska zasnova domačije očitno pogojena v večjem stavbnem zemljišču, tudi v okviru teh domov hlev ni vselej samostojna zgradba, pogosto je pod skupno streho s hišo. V tako rešitev gospodarjev očitno ni silila prostorska utesnenost, ampak manjši obseg gospodarstva.

Zogarjev kajžarski dom na Cesti

Poleg opisanih oblik domov srečujemo v dobrepoljskih vaseh tudi domove gručaste oblike, za katere je značilno, da so stavbe postavljene brez določenega reda. Posamezne primere gručastih domov najdemo tako v kmečkem (npr. na Cesti) kot v kajžarskem delu vasi. Kjer so kajže postavljene ob breg, so se razvili domovi vrhhlevne oblike. Hiša je zasnovana tako, da sta spodaj hlev in klet ali svinjak, v nadstropju pa so stanovanjski prostori, v katere se odpira prehod pogosto z višjega nivoja zemljišča na nasprotni strani zgradbe. Kot privesek se na hišo naslanja lesen svinjak, stranišče; samostojni zgradbi sta kozolec in pod, če ni združen pod skupno streho s kozolcem. Najskromnejši osobenjski domovi razen hiše največkrat niso pre-

mogli druge zgradbe, celo ne svojega stranišča. V takih primerih so družine uporabljale stranišča svojih sosedov.

Dvorišča — »dgori« v prostoru pred hišo ali med hišo in štaljo so bila pred prvo vojno neurejena. Gnoj so metali na kupe pred štaljo. Ves prostor pred hišo je bil eno samo gnojišče, posebno še tam, kjer so dgore posipali z listjem in na plast listja raztrosili gnoj iz hlevov; tako so pridobivali gnojilo za polje, ki ga je v obdobju pašne živinoreje močno primanjkovalo. Že pred prvo vojno, še bolj pa po njej so urejali gnojišča tako, da so določili poseben prostor, kjer so na kupu zbirali hlevski gnoj, naprednejši gospodarji pa so začeli ograjevati gnojišča tudi z betonskimi ograjami. Z ureditvijo gnojišč so začeli graditi tudi zidana stranišča bliže stanovanjski stavbi. Do

Kmečka lesena hiša s štiricelično členitvijo prostorov, Pri Draškovih, Podgora

tlej so imeli le lesena stranišča, ki so bila praviloma postavljena za podom, daleč stran od hiše. Starejši Zagoričani se spominjajo, da so bile za podom le iz protja pletene ograje — »plevniki«, ki so nadomestovali stranišča. Mlajše zgradbe so drvarnice, vodnjaki in gnojne jame. Prostor, kjer so sekali in pripravljali drva, so imenovali »tnalo«. Po pripovedovanju domačinov so vrtove izrabljali v prvi vrsti za pridobivanje živinske krme, zato je bilo pred prvo vojno na vrtovih le malo sadnega drevja. Ne kajžarski ne kmečki domovi niso premgli več kot po štiri sadna drevesa. V prostoru med hišo in gospodarskim poslopjem so rasle tepke pa po dvoje, troje jablan, ponekod celo samo po ena jablana. Šele po prvi vojni so začeli bolj skrbeti za sadjarstvo.

Ob ustaljeni tlorisni zasnovi naselja in posameznih oblik domov so dobropoljske vasi spreminjale svojo zunanjo podobo v preteklosti predvsem z uveljavljanjem zidanega stavbarstva. Arhivski viri dokazujejo, da je bilo

v dobrepoljskih vaseh leta 1825 še živo starejše leseno stavbarstvo. V Kompoljah npr. so bile tedaj prav vse zgradbe razen cerkve in hiše ob cerkvi lesene. V vsej Zagorici je bilo le pet zidanih hiš, štiri hiše pa so bile deloma zidane, deloma lesene. Na Cesti je bilo tedaj v strnjenem delu naselja le trinajst zidanih zgradb, vse druge pa so bile lesene. V Mali vasi so bili leseni vsi domovi v vzhodnem delu naselja, tri kmečke hiše pa so bile deloma lesene, deloma zidane. Očitno je bil lesen glavni bivalni prostor — hiša, veža in prostori nasproti hiše pa so bili zidani. V kombinaciji lesa in kamna so bile zgrajene Mihatova, Mehlaževa in Tomoževa hiša; Mihatovo hišo so v celoti pozidali šele na začetku našega stoletja. Hiše opisanega tipa so primer sožitja dveh stavbnih gradiv — lesa in kamna v enem samem stavbnem telesu, ki so se do danes v mnogo večji meri ohranile na Gorenjskem. Na Vidmu so že v prvi polovici 19. stoletja prevladovalе zidane zgradbe, tako tudi v Podpeči, Podgorici, Bruhanji vasi in Zdenski vasi; v viru je posebej poudarjeno, da so domovi večjih posestnikov zidani, vse druge zgradbe pa lesene. Izredno močna navzočnost zidanega stavbarstva v naštetih vaseh v prvi polovici preteklega stoletja je dokaz, da je imelo to stavbarstvo takrat že tradicijo, ki je živela vsaj od 18. stoletja vzporedno s starejšo leseno stavbarsko kulturo. V drugi polovici 19. stoletja so se lesene stavbe povsod stanovitno umikale mlajšim — zidanim. Že pred prvo vojno so v vseh dobrepoljskih vaseh leseni domovi le še stanovanja posameznih kajzarjev in obojenjov. V okviru kmečkih domov so ostali leseni samo še svinjaki, podi in kozolci. Tudi kajzarji so sledili zgledom kmečkih gospodarjev in si postavljali zidane hiše. Nekateri so svoj dom približali novemu okusu tako, da so lesene stene le obmetali z malto. Spremembe v tej smeri so pospeševali tudi pogosti požari, ki so uničevali vasi. Leta 1877 je v Kompoljah pogorelo 58 hiš z gospodarskimi poslopji vred. Velik požar je leta 1902 uničil Zdensko vas; nepoškodovana sta ostala ena sama hiša in kozolec. Leta 1904 je v Podpeči pogorelo 23 hiš s 60 gospodarskimi poslopji in cerkev sv. Martina. Leta 1917 je požar uničil naselje v Podgorici (25).

Kompoljci pripovedujejo, da so začeli zidane domove v večjem številu postavljati šele po požaru. V Zdenski vasi je bilo pred požarom na začetku našega stoletja še osem lesenih hiš, takrat pa so jih zamenjale zidane. Po požarih so začeli tudi staro slamnato kritino zamenjavati z opeko.

Z novo kritino so dobile strehe tudi novo obliko. Poprej so bile vse stavbe pokrite s slamo in strehe so bile nad zatrepi oblikovane »na kapo« — na čop. V 20. stoletju se je slamnata kritina umikala opeki na stehah hiš in hlevov. Slamnate strehe so se do danes ohranile na posameznih kajzarskih in bajtarskih hišah, po 2. vojni jih je bilo dovolj tudi še na gospodarskih zgradbah: na podih, kozolcih, na lesenih svinjakih. Vendar v zadnjem času tudi na teh zgradbah naglo zamenjujejo slamnato kritino z opeko, tako da najdemo v zadnjih letih po vaseh le še malo slamnatih streh.

Po drugi vojni, zlasti še v zadnjih desetih letih, spreminjajo domovi svojo zunanjo podobo v zvezi s preusmeritvijo gospodarske dejavnosti domačinov, v zvezi z uveljavljanjem sodobne tehničarje in motorizacije na vasi in v zvezi z adaptacijami kmečkih gospodarskih zgradb v skladu s potrebami, ki jih narekuje sodobna kmetijska tehnologija, ter v zvezi z razvojem stanovanjskih zgradb v nadstropje. Gospodarji nekdanjih kajzarskih domov,

ki se ne ukvarjajo več s kmetijstvom, preurejajo gospodarske prostore — hleve v obrtniške delavnice ali garaže.

Ker so se že zgodaj vključili v industrijo in druge dejavnosti, ki so jim zagotovile redne mesečne prejemke in so imeli tudi možnosti za najetje posojila v svojih delovnih organizacijah, so prav gospodarji nekdanjih kajž prvi začeli adaptirati stanovanjske zgradbe, jih dvigati v nadstropje, številni so si zgradili nove hiše. Med prvimi, ki so začeli preurejati svoje domove, so bili tudi zdomci, začasno zaposleni v Nemčiji. Po kmetijah so ob starejših gospodarskih zgradbah, ki so vse obdržale svojo prvotno funkcijo, začeli graditi najprej prizidke ali samostojne zgradbe za garaže, v katerih shranjujejo kmetijske stroje in tudi osebna motorna vozila. Prav v zadnjih letih jim kmetijska zadruga omogoča kredite za stroje in za modernizacijo gospodarskih objektov. Ker so z maloštevilnimi izjemami vključeni še v nekmetijske dejavnosti vsaj v zadnjih petnajstih letih tudi kmečki gospodarji, se je v zadnjem času začela dvigati stanovanjska zgradba v nadstropje tudi v kmečkih jedrih vasi. Gmotna podlaga za preoblikovanje in tudi za gradnjo novih stanovanjskih zgradb so bolj kot dohodki od kmetijstva — krediti, ki jih dobivajo tudi kmečki gospodarji pri svojih delovnih organizacijah. Nove prvine, ki jih narekujejo potrebe sodobne živinorejske tehnologije, so v okviru kmečkih domov silosi za živinsko krmo; ti so v dobrepoljskih vaseh doslej še maloštevilni, vendar že na zunaj opozarjajo na intenzivnejšo živinorejsko dejavnost gospodarjev. Tudi silose gradijo s krediti, ki jih daje kmetijska zadruga. Skupino zgradb v okviru enega doma poimenujejo starejši domačini z izrazom »cimpranje«.

Spremembe v socialni strukturi vaščanov, nov način življenja, ki ga pojujejo nove ali pa modernizirane tradicionalne gospodarske dejavnosti, večje gmotne zmogljivosti domačinov, motorizacija in tehničarstvo so privedle do prevrednotenja funkcije vaških domov ali pa so se spremenile le funkcije posameznih prostorov v njihovem okviru, oziroma so nove potrebe narekovale gradnjo novih objektov (garaže). Na primeru Zdenske vasi naj pojasnimo, kako se našete spremembe zrcalijo v vaškem stavbarstvu.

Že prvi trije delavski domovi, ki so bili v Zdenski vasi zgrajeni med obema vojnama, so zrcalo določenega načina življenja neagrarnega vaškega življa. Dom je sinonim za hišo s shrambenimi pritiklinami. Tak značaj imajo tudi delavski domovi, ki so jih postavljali v zadnjih dvajsetih letih na individualnem zemljišču, ki so ga dobili sinovi za doto. Doslej so bili zgrajeni le štirje delavski domovi, peti se je razvil iz počitniške hišice, ki je bila zgrajena pred drugo vojno, dvoje delavskih domov pa se gradi. Delavski značaj so dobili tudi nekateri osobenjški in kajžarski domovi, ker so njihovi sedanji gospodarji popolnoma opustili kmetijsko dejavnost ali pa so jo omejili le na stopnjo vrtičkarstva. Tudi živine ne redijo več. S tem so gospodarske zgradbe in prostori izgubili pomen, delavski gospodarji so jim dali novo funkcijo.

Prvotno funkcijo so izgubili tudi posamezni kmečki domovi. Martinčev dom je pripadal največjemu kmetu v vasi. Hišo in gospodarsko poslopje sta kupila dva domačina — delavca in si tu uredila dom; prvi v stanovanjski, drugi v gospodarski zgradbi. Nadstropna, po vzorih meščanske arhitekture iz obdobja pred prvo vojno oblikovana preužitkarska hiša, ki stoji nasproti

Martinčevega doma, je edini primer preužitkarske hiše v dobrepoljskih vaseh. Zgradil jo je gospodar Martinčeve kmetije za doto svoji hčeri. Tudi ta hiša je po drugi vojni z odkupom postala dom delavske družine.

V tem času je bila opuščena kmečka Lavrihova hiša. Cimpranje z vrtom je kupil zasebni obrtnik, preuredil stanovanjske prostore v skladu s tedanjimi bivanjskimi potrebami, gospodarsko poslopje pa je preuredil za potrebe svoje obrtniške — mizarске dejavnosti. Značaj delavske hiše je dobila tudi nekdanja Kramarjeva hiša v središču vasi; z njo je bila v preteklosti povezana kmečka zemljiška posest. Smrekarjev dom v kmečkem jedru vasi, kjer je še pred nekaj leti živela številna delavska družina, je zdaj opuščen in je hiša z gospodarskim poslopjem vred obsojena na propad. Svoj kmečki značaj je — kot kaže — izgubila tudi Pelakova domačija. Naslednik, sedanji lastnik, živi že dalj časa v tujini; v hiši živi sedaj delavska družina njegovih sorodnikov.

Potrebe po urejevanju in gradnji prostorov za shranjevanje poljedelskih strojev in osebnih motornih vozil se večajo, saj ima vsako gospodinjstvo, ki se še ukvarja s kmetijstvom, vsaj motorno kosilnico; v vasi so zdaj štirje traktorji z različnimi priključki in sedemnajst vaščanov ima tudi osebne avtomobile; leta 1977 je v Zdenski vasi petindvajset garaž za vozila in stroje.

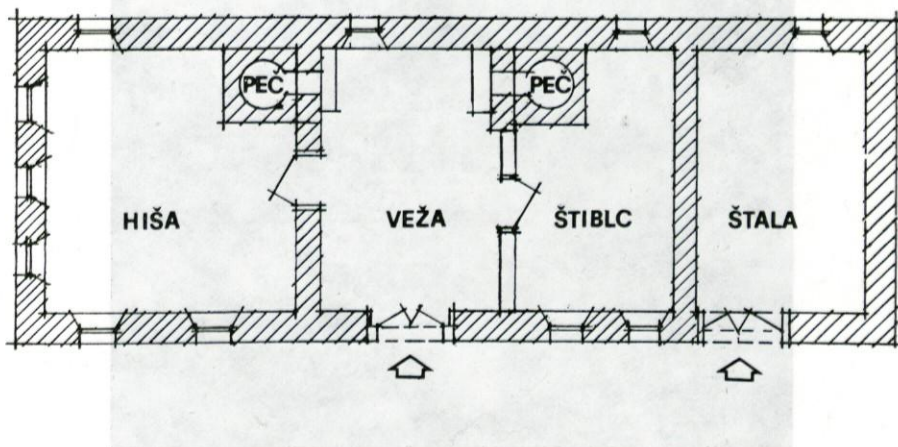
Od začetka našega stoletja so si domačini bolj in bolj prizadevali za večjo urejenost v okviru svojih domov. Urejevanje gnojišč je na primer uspeh tega prizadevanja. Okrog hiše in okrog gospodarskega poslopja navadno ni navlake, ker so starši že otroke učili, da so vsako stvar odlagali in spravljali na določeno mesto. Redoljubnost je prevladovala že med obema vojnama tako na kajžarskih kot na kmečkih domovih. Zanemarjena in neurejena dvorišča in stavbe srečujemo po dobrepoljskih vaseh le malokje in bi jih mogli povezati z lastniki, ki jih domačini sami označujejo za posebneže. Vsako soboto pospravijo stvari, ki so jih čez teden odložili kjer si bodi, spet na svoje mesto, pometejo in pograbiijo nesnago, ki se je čez teden nabrala na dvorišču in na vrtu. Že po tradiciji imajo to nalogo večinoma otroci. Po urejenosti še posebno izstopajo kmečki domovi na Vidmu. V zvezi z zunanjo urejenostjo stavb oziroma njihovih fasad moremo opaziti, da v obravnavanih vaseh ni bila močno ali pa vsaj ne povsod enako močno zakoreninjena tradicija, da bi zidano stavbo napravili privlačnejšo tako, da bi jo ometali. Neometane so bile že posamezne starejše zidane zgradbe; precej hiš, ki so bile zgrajene še med obema vojnama, je do danes ostalo v surovem stanju in nimajo urejenih fasad. Preureditvena zidarska dela po drugi vojni so v številnih primerih očitna ne le po novih dimenzijah stavb, okenških odprtih itd., ampak tudi po neurejenih fasadah, saj puščajo nadzidke stavb, pasove ob stenskih odprtinah po desetletja v surovem stanju, se pravi, neometane in nepobeljene. Pomanjkanje denarja je gotovo eden od pglavitnih vzrokov za to. Denar usmerjajo predvsem v modernizacijo stanovanja in modernizacijo kmetijstva; reprezentativnost, ki jo že na zunaj poudarjajo urejene fasade, je zlasti po drugi vojni podrejena funkcionalni modernizaciji notranjščine stanovanjskih in gospodarskih zgradb.

Privlačnost daje dobrepoljskim domovom bogastvo cvetja, s katerim so v poletnem času obložena okna hiš in posebni »gautrci« na steni ob glavnih vratih.

Roženkravt, fuksije, vodenke, fižolki so starejše vrste okenskega cvetja, danes pa so ga izpodrinile razne vrste pelargonij in bršlinke. Razen cvetja na oknih lepšajo domove tudi cvetlični nasadi ob hiši. Poprej so cvetje gojili le bolj po gredah, ki so bile ponekod urejene ob hiši, najbolj pogosto pa na vrtovih. Kultura okenskega cvetja se je bolj uveljavila šele po prvi vojni.

Hiša

Do danes se je ohranila ena sama lesena kmečka hiša (Draškova hiša v Podgori) s četrtinsko zemljiško posestjo. Po obliki in tlorisni zasnovi se ne razlikuje od zidanih hiš iz prve polovice 19. stoletja, ki so se v številnih primerih ohranile do danes. Vmesna stopnja med leseno in zidano stanovanjsko stavbo so bile deloma lesene, deloma zidane kmečke hiše, ki jih do-

tloris

dom četrtinskega kmeta

Škuljeva hiša v Bruhanji vasi z letnico 1864

kazujejo arhivski viri v prvi polovici 19. stoletja. Lesena je bila hiša — glavni bivalni prostor — drugi prostori pa so bili zidani. V kombinaciji lesa in kamna so bile zgrajene sicer tudi že lesene hše; kamnita sta zidova ob ognjišču, kamniti so temelji lesenih zgradb. Les kot gradivo je toplejši od kamnitega zidu, leseni prostori so pozimi prijetnejši za bivanje, zato je razumljivo, da so vztrajali pri lesenih hišah, ognjiščni in shrambni prostor pa so pozidali. Vse stanovanjske stavbe iz brunja so bile zgrajene iz mehkega lesa, lesene gospodarske stavbe pa iz hrastovine. Pri gradnji hiš so dali prednost mehkeemu lesu, ki je že po strukturi toplejši od trdega lesa. Zidane hiše so gradili iz kamenja, ki so ga nakopali v okolici vasi. Podpečani so za zidavo

uporabljali kamen debelega grajskega obzidja. Še med obema vojnoma je prevladoval kamen kot stavbno gradivo, saj je bilo zgrajenih le malo hiš, kjer ne bi vsaj kombinirali dvoje gradiv — kamen in opeko. Za vezivo so uporabljali apneno malto. Stene na zatrepnem delu hiš so gradili tako, da so med lesene tanjše stebre zlagali manjše kose kamenja in jih vezali z ilovico s primesjo slame. S tem so ometali tudi napušče — »fabjone« pod ostrešjem. Zidane zgradbe so bile ometane z apneno malto, ki daje značilno peščeno barvo (več takih zgradb se je ohranilo v Podgori). Razen tega pa so bile v drugi polovici 19. stoletja hiše (npr. v Zdenski vasi, v Kompoljah) bolj fino obdelane in pobarvane. Poleg bele barve so bili najbolj priljubljeni razni odtenki rumene barve; nekatere hiše so bile rožnate, rjavkaste ali pa

Lekčeva hiša na Cesti

sive in sivomodre. Fabjoni, pasovi ob vogalih in okenskih odprtinah so bili praviloma belo poudarjeni; tako so dali fasadi barvno bolj razgibano in privlačnejšo podobo. Nekatere hiše imajo pasove ob vogalih, okvire ob okenskih odprtinah ter pasove na čelnih fasadah hiš, ki poudarjajo mejo med pritličnim in ostrešnim delom zgradbe, tudi plastično poudarjene z zidci. Plastični vogalni zidci posnemajo obliko šivanih robov ali pa jih lepšajo skromne štukature, ki imajo vzore v okrasni motiviki, kakršno sta v sodobni meščanski arhitekturi na koncu 19. in v začetku 20. stoletja uveljavila historizem in secesija. Izvajalci tega okrasja so bili furlanski zidarski mojstri. V motiviki sicer odseva okus tedanje dobe, vendar je okrasje na kmečkih hišah mnogo skromnejše — tako po izvedbi kot po motiviki. Od opisanega okrasja se razlikuje plastični okrasni element na čelni fasadi Pepleve hiše v Zdenski vasi, ki bi mu mogli poiskati vzor v preprosti domači ljudski vezeninski motiviki. Zunanje stene hiš lepšajo v izjemnih primerih tudi manjše zidne niše z lesenimi plastikami domačih ljudskih podobarjev.

Izrazito dekorativno ali bolj reprezentativno vlogo so imeli do obdobja med obema vojnama zidani pomoli v ostrešnem delu hiš — »ahtarji«. Niso jih zidali zato, da bi razširili stanovanjski prostor na podstrešje, ampak zato, ker so bile frčade v 19. stoletju in tudi še med prvo vojno v modi; za reprezentativno fasado tedanjega časa je ostalo ostrešje do danes neizrabljeno za stanovanjske potrebe.

Najbogatejši in najbolj pogost likovni poudarek na kmečki hiši so klesani kamniti portali — »bangerji« z dekorativno oblikovanimi dvokrilnimi vrati; najstarejši so iz prve polovice, najmlajši pa iz druge polovice 19. stoletja. Kamnit, posebno še dekorativno klesan portal je reprezentativni element na fasadi kmečke hiše; ker poudarja večjo premožnost gospodarja, je pogosto signiran vsaj z letnico in monogramom gospodarjevega imena. Portal

Pritlična kmečka hiša se umika nadstropni hiši novega gospodarja, pri Mehlažku v Mali vasi, 1977

z rezljanimi vrati vred na Tončkovi hiši na Cesti je pred 100 leti veljal gospodarja 200 gid — ali par volov. Zato je razumljivo, da si vsi kmečki gospodarji niso mogli privoščiti »takega razkošja«. Še pred drugo vojno so prevladovali tako na kmečkih kot na kajžarskih in osobenjških hišah leseni portali, izdelani po oblikovnih vzorih klasicističnih kamnitih portalov, katerih sestavni element so bila tudi na kajžarskih domovih dekorativno izrezljana dvokrilna vrata z značilno motiviko iz 19. stoletja.

Še pomembnejša od gradiva in likovnih kvalitet dobrepoljske kmečke hiše je njena notranja izoblika, število in namembnost prostorov, v katerih je potekalo in še poteka življenje družine.

Ne glede na različno posestno-socialno stanje lastnikov so bile dobrepoljske hiše pritlične (Štihova hiša na Vidmu je vse do pred nekaj leti ostala

osamljen primer nadstropne kmečke hiše). Na podlagi ohranjenega gradiva in na podlagi ljudskega izročila ugotavljamo, da je za kmečko in za kajžarsko hišo v 19. stoletju značilna štiricelična prostorska členitev. Osrednji prostor je veža z ognjiščem, ki se na eni strani odpira v glavni bivalni prostor — hišo, na drugi strani pa v manjši bivalni prostor — štibelc in shrambni prostor — »kevdrček« ali po novem »špajza«. Veža je prehodna, se pravi, da ima dvoje vrat — »ta velika« in »ta mala vrata« le v zvezi s kmečkimi domovi, ki so zasnovani tako, da stoji štala nasproti zadnje vzdolžne hišne fasade; mala vrata odpirajo prehod do gospodarskih prostorov, kjer ima družina največ opravkov. (Vhodna vrata so stari ljudje imenovali duri, nar. düri.) Pred vhodnimi vrati je prag iz kamnite plošče, ki ga ponekod oklepa po ena stopnica do največ troje stopnic. Najbolj pogosto pa se prag vleče

Klesan portal z letnico 1873, pri Tončku, Cesta

v pasu vzdolž celotne glavne vhodne fasade, ponekod ima obliko višjih ali nižjih dohodnih pomolov, pokritih z velikimi kamnitimi ploščami. V razmerah pred prvo vojno, ko še ni bilo urejenih gnojišč, je še posebno poudarjena namembnost urejenih dohodov do hiše; prag je razmejeval neurejeni gospodarski del dgora — dvorišča od stanovanjskih prostorov. Kamnite prage so začeli že med obema vojnama nadomeščati z betonskimi.

Notranjo členitev prostorov že na zunaj nakazujejo členitve hišnih fasad. Hiša, glavni bivalni prostor, ima šest oken — troje na čelni strani, dvoje na

vhodni in eno na zadnji vzdolžni strani, kjer je še eno okno ob ognjišču v veži. Štibelc ima po dvoje ali samo po eno okno na glavni vhodni fasadi in po eno ali dvoje oken na zadnji čelni fasadi, kjer je tudi okno, ki odpira pot svetlobi v shrambni prostor, vendar le, če s hišo niso pod skupno streho še štala in shrambni prostori (kevder, kašča). Na čelni strani je v ostrešnem delu hiše dvoje oken, pri lesenih hišah pa le po ena večja ali dve manjši lini. Zidane zatrepe razčlenjujejo pogosto še tri manjše trikotne ali okrogle odprtine; dve ob oknih, tretja pa pod slemenom.

Štiricelično členitev prostorov z določeno namembnostjo je dosegla v razvojnem pogledu naprednejša gorenjska kmečka hiša že v 16. in 17. sto-

Klesan portal z letnico 18... , pri Zajčjih, Podgora

letju po vzorih v sodobni meščanski arhitekturi (26). Kdaj je opisano izobliko dosegla kmečka hiša na Dolenjskem, moremo samo domnevati, ker nam ohranjeno stavbno gradivo ne daje otipljivih dokazov. Alpski kulturni prostor je na mnogih področjih ljudske kulture posredoval naprednejše oblike (med drugim npr. v noši) v sosednje osrednje slovensko območje, tako tudi na Dolenjsko. Pod vplivom gorenjske kmečke arhitekture se je v osnovi renesančna tlorisna zasnova hiše z manjšo ali večjo zakasnitvijo uveljavljala tudi na Dolenjskem. Prav na podlagi funkcionalne prostorske členitve je uvrščena tudi dolenjska kmečka hiša k tipu alpske hiše, čeprav se v oblikovnem pogledu od nje močno razlikuje. Že v 17. stoletju se v hišah premožnejših gorenjskih gospodarjev začne odločati od veže poseben prostor — kuhinja, ob kuhinji in hiši se oblikuje nov bivalni prostor — hišna kamra in hiša premožnih Gorenjcev se že v tem času dvigne v nadstropje; tam se izoblikujejo posamezni prostori. Ohranjeno stavbno gradivo v Dobrepoljah pa

dokazuje, da je bilo v številnih primerih globoko v prvo polovico 20. stoletja življenje družin utesnjeno v prostorskih razmerah, kakršne so se izoblikovale v renesansi.

Na začetku 20. stoletja je bilo v dobrepoljskih vaseh komaj 10 % hiš, ki so imele v globini veže že odločen poseben prostor — črno kuhinjo. Kamro ob hiši premorejo v dobrepoljskih vaseh le izjemne stanovanjske zgradbe, tiste, v katerih je bila s kmetijo združena še gostilna. Tudi hiše, ki so jih gradili od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne, so zasnovane po tradicionalni členitvi tlorisa, edini napredek je bil od začetka 20. stoletja do obdobja med obema vojnama izoblikovan kuhinjski prostor.

Leseni bangerji z rezljanimi vrati, pri Smrekarju, Zdenska vas, začetek 20. stoletja

Na kajžah so prostori po svojih dimenzijah manjši, kuhinje marsikje ni bilo mogoče oddeliti od veže, zato se je pri nekaterih kajžarskih hišah ohranil prvotni tloris prav do danes.

Hiše so podkletene, prehodi v kletni prostor — kevder so speljani iz veže, iz kevdrca in pokriti s poklopnimi vrati. Ponekod, npr. v Podgori, so bili prehodi v kletni prostor iz hiše, le malokje so ob kmečkih hišah speljane do kleti stopnice z zunanje strani. Samo v Podpeči nobena hiša ni podkletena, ker je zemljišče prepreženo s suhimi strugami, ki ob deževju oživijo in povzročajo poplave. V podstrešni prostor — »na ispo« odpirajo prehod strme lesene stopnice, ponekod pa — posebno po kajžarskih domovih — le lesene lestve — »lojtre«. Na ispah so tam, kjer niso imeli posebnega shrambnega prostora za žito, stale košče, tu so shranjevali semena in suho meso. Le posamezne hiše so imele na ispi izoblikovan bivalni prostor — »cimer«, stene so bile spletene iz protja ali pa zgrajene iz pokončnih lesenih plohov, obite

s preklanimi leskovimi palicami in ometane. V vsej Zdenski vaši so bile do obdobja med obema vojnama le štiri hiše, ki so imele ob glavnem bivalnem prostoru še kamro in štiri hiše, ki so premogle cimer na ispi. Marsikje so na ispah ali pa na stopnicah v veži še pred drugo vojno prenočevale kokoši.

Razvoj posebnega prostora na podstrešju je gotovo v zvezi z večjimi požarnovarnostnimi ukrepi; v drugi polovici 19. stoletja so namreč začeli zamenjavati stare, iz protja pletene in z ilovico ometane velbe z zidanimi velbi in speljali odvode za dim po dimnikih. V starih velbih so bile le odprtine, skozi katere je odhajal dim na ispo in si utiral pot na prosto skozi okna na zatrepih. Še po drugi vojni so bile dokaj številne hiše brez dimnikov in so imele ognjišča zavarovana le z lesenim pletenim velbom, ometanim z ilovico s primesjo slame; na prvem mestu so bili v tem pogledu kajžarski domovi.

Stropi zidanih in lesenih hiš so leseni, največkrat ometani z malto. Po tleh je bil v vseh prostorih »ješterleh« — narejen iz apnene malte s primesjo slame in krvi, le kevdrci in veže so imeli ponekod pod iz zbite ilovice. Posamezniki so začeli ješterleh zamenjavati z lesenimi podi že pred prvo vojno, povečini pa so tako opremili prostore šele po prvi vojni.

Stanovanjska raven je bila tako glede na število stanovanjskih prostorov kot glede na njihovo opremljenost izredno nizka. Med obema vojnama se je stanje deloma izboljšalo, ko so črne kuhinje preurejali v bele kuhinje. Ponekod so ob preureditvenih delih zgradili tudi po eno ali dvoje sob na podstrešju. Pred prvo vojno so imele štedilnike le nekatere vaške gostilne. Med obema vojnama pa so med prvimi začeli graditi bele kuhinje po domovih, kjer so bili gospodarji zaposleni v Ameriki. Razvoj lesne trgovine je odprl Poljcem nov pomemben vir dohodkov. Pravi val predelav je zajel vasi Videm, Podgorica, Podpeč; v desetletju pred drugo vojno so se ognjišča naglo umikala belim kuhinjam. Temu zgledu so sledili ponekod bolj, drugod manj tudi domačini v drugih vaseh. Vendar ta prvi val predelav ni zajel vseh plasti vaščanov, zlasti ne kajžarskih, ki so z dodatnim zaslužkom od dnin, od izdelovanja zobotrebcev komaj obvladovali najnujnejše, vsakdanje potrebe. Novi val predelav je zajel dobrepoljske vasi po drugi vojni. Tedaj so se ognjišča nasplošno naglo umikala belim kuhinjam. Dohodke od kmetijstva so ljudje dopolnjevali še s postranskimi zaslužki (nabiranje češminovih korenin, gozdnih sadežev, zobotrebčarstvo) in namensko varčevali za preureditvena dela. Ozke kuhinjske prostore, ki so s štedilnikom dobili vlogo glavnega bivalnega prostora, so razširili z izpahi na zadnjih vzdolžnih stenah, tako da je mogoče že na zunaj ugotoviti, kje je kuhinja. Nekateri gospodarji so ob preureditvi kuhinje zgradili tudi nove prostore — sobe na ispah. Vendarle so po velikl večini ob tej priložnosti po vojni le spreminjali fasade svojih hiš z novimi okenskimi odprtinami, ki so porušile dognane prvotne oblikovne proporce zgradbe in jim dale novo stihijsko ambiciozno podobo.

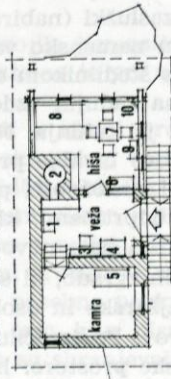
Od štiriceličnih stanovanjskih zgradb, ki so prevladovali tudi po kajžarskih domovih, se razlikujejo kajžarske in osobenjške hiše; te imajo skromnejšo notranjo izobliko prostorov. Po izročilu so imele nekatere kajžarske hiše v Podpeči le tri stanovanjske prostore: hišo in manjši štibelec nasproti nje, osrednji prostor veža pa je bila podaljšana za štibelec v ožji hodnik, ki je po funkciji nadomeščal shrambni prostor — kevdrc. V Podgori našte-

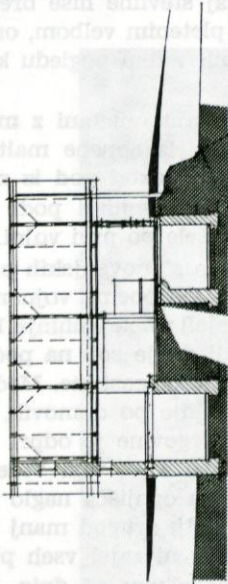
pri šobcu
cesta 58

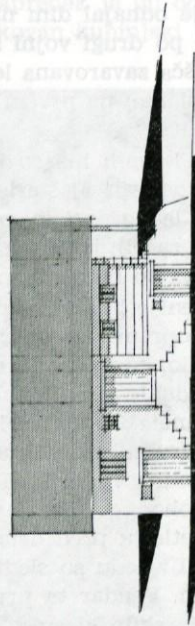
tloris kleti

tloris nadstropja

prerez

vhodna fasada

- 1 steeplnik
- 2 peč
- 3 palice
- 4 omara
- 5 kusten
- 6 skrinja
- 7 miza
- 8 postelja
- 9 orodje
- 10 bagec

vajo šest primerov kajžarskih hiš z dvocelično prostorsko zašnovo. Stanovanjski del je obsegal le hišo in vežo z ognjiščem; ob veži je bil hlev, v katerega se je odpiral prehod z zunanje strani. V vrsto teh stavb prištevajo tudi Grudnovo hišo v Podgori, s katero je bila v preteklosti združena kmečka posest. V tlorisu so izoblikovani štirje prostori — kot v vseh kmečkih hišah iz 19. stoletja: hiša, veža, kevdrček in štibelc, ki ima v tem primeru do obdobja po drugi vojni gospodarsko namembnost: tu je bil hlev, dokler hiši niso prizidali novega hlevskega prostora. Mogoče je, da so po razpadu Grudnove kmetije novi lastniki doma, ki jim je pripadala kajžarska posest, spremenili prvotno stanovanjski prostor v hlev, mogoče pa je tudi, da je bil že

Vrhhlevena osobenjska Šobčeva hiša (fotografija in prerez)

v zasnovi ta prostor določen za živino. Primer je vsekakor zanimiv, saj v obeh variantah opozarja na skromnejše stanovanjske zahteve prvotnih in kasnejših kajžarskih lastnikov.

Do danes sta se ohranili še dve hiši, spomenika stanovanjskih razmer, v katerih so živele najrevnejše kajžarske in osobenjske hiše. To sta leseni Jurjeva hiša v Mali vasi in Šobčeva hiša na Cesti. Prva je dvocelična. Stanovanjski del obsega le vežo z ognjiščem in hišo, ki je bila dnevni prostor, spalnica in delavnica šestčlanske družine. Ob veži je štala, kjer so Jurjevi

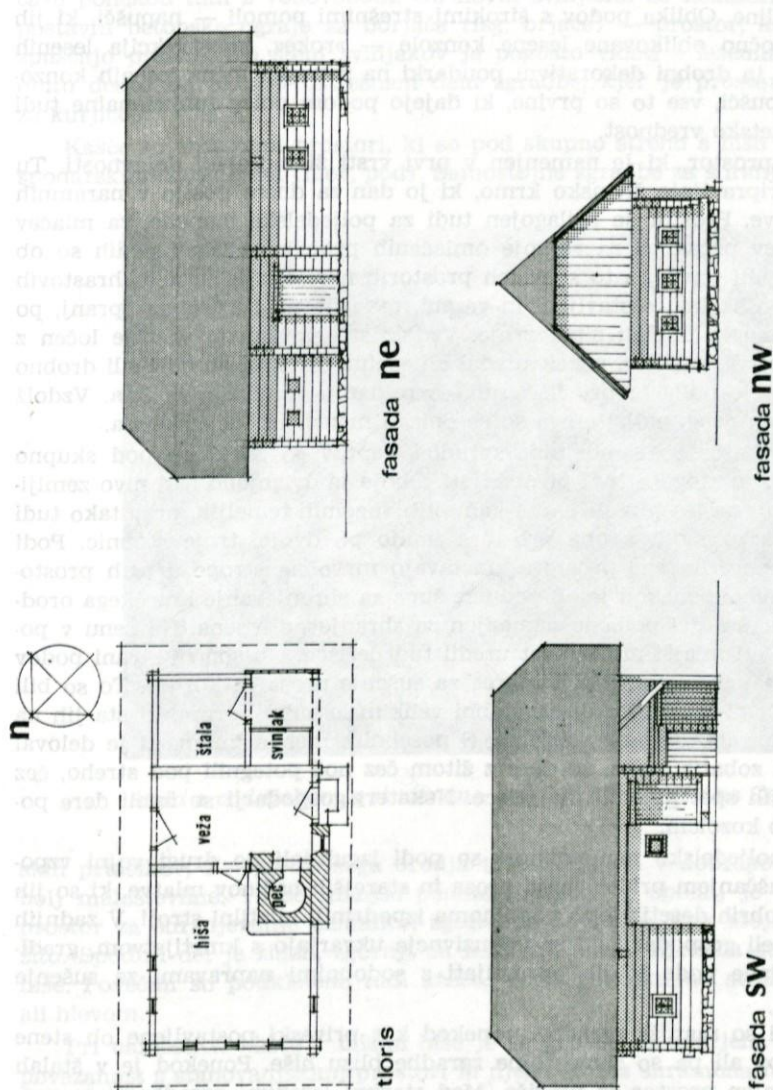
redili kravico. Po stanovanjskih zmogljivostih ji je podobna Šobčeva hiša na Cesti. To je osobenjški dom vrhhlevne oblike, deloma lesen, deloma zidan. Spodaj sta dva prostora — hlev in kevder, zgoraj pa hiša, veža z ognjiščem in še prostor nad hlevom, kjer so shranjevali seno za kozo; hkrati je bila to tudi shramba stanovanjskega dela hiše. Tu je stala omara za obleko, tu so shranjevali živila, tu so čez dan odlagali blazine in posteljino iz hiše. V ostrešnem delu je ta prostor ločen od veže z leseno steno, pleteno iz protja. Hiša je majhna, tako da na ožji čelni fasadi ni prostora za troje oken-skih odprtín, ima le po dvoje oken na čelni strani in po dvoje na vhodni strani. Hiša, ki meri komaj 3×3 metre, je bila dnevni prostor in spalnica štiričlanske družine ter hkrati tudi čevljarska delavnica.

Gospodarske zgradbe

Domovi so zasnovani tako, da združujejo posamezne zgradbe pod skupno streho več prostorov z različno namembnostjo. Kot smo videli, je posebno pri kajžah na majhnem prostoru, ki jim je odmerjen, vodilo prizadevanje, da združijo čim več prostorov pod isto streho; tako je tudi mogoče stavbe vzdrževati z manjšimi sredstvi. Ozka zemljiška parcelacija pa tudi tesna povezanost kmečkega človeka z živino in delo v hlevu sta gotovo odločala pri zasnovi kmečke hiše, ki združuje pod svojo streho še hlev; drugi faktor izstopa tam, kjer je ob hiši dovolj prostora za samostojno zgradbo za živino. V teh primerih nastopa še drug element, to je, manjši obseg živinorejskega gospodarstva.

»Štale« — hlevi so v številnih primerih samostojne zgradbe, posebno še v okviru večjih kmečkih domov. Pogosto združujejo pod svojo streho še druge gospodarske prostore: listnico, kaščo, izjemoma tudi svinjake. Večje hleve so imeli le domovi, s katerimi je bila v preteklosti združena še gostilna. Sicer pa so hlevi po svoji prostornini prilagojeni številu živine, ki jo je mogla povprečno prerediti posamezna kmetija. Pred drugo vojno so bili kmetje, ki so redili več kot sedem glav živine, maloštevilni. Tudi notranja ureditev hlevov se do obdobja med obema vojnama ni mnogo razlikovala. Hleve z obokanimi stropi, katerih oblika kaže na izvor v 19. stoletju, so povečini imele le trdnejše kmetije. Tla v hlevih so bila iz zbite zemlje ali pa lesena; ponekod so bila tla tlakovana z lesenimi smrekovimi krclici. Ob stenah so bile lesene ali zidane jasli, nad jaslími pa so imeli vsi hlevi še lesene »gare«; v jasli so pokladali živini rezanico, v gare pa seno in deteljo. Stari hlevski prostori so bili temačni, saj so premošli redkokdaj več kot po eno ali dvoje oken. Za večjo zračnost poskrbijo v poletnem času gospodarji ponekod tako, da namestijo na hlevska vrata lesene »lesek«. Prvo izboljšavo v notranji ureditvi hlevov so prinesle gnojne jame, v katerih se zbira gnojnica. Naprednejši gospodarji v Podgorici so na pobudo Frana Jakliča začeli graditi gnojne jame že pred prvo vojno ob gmotni podpori Kmetijske družbe. V obdobju med obema vojnama — največ po letu 1930 — so jim sledili naprednejši gospodarji tudi v drugih vaseh; mnogo gnojnih jam pa je bilo zgrajenih šele v letih po drugi vojni. Ob urejanju gnojnih jam so začeli opremljati hleve tudi z betoniranimi podi, ki jih kombinirajo še z lesenimi oblogami. V zadnjem desetletju so gospodarji po veliki večini opremlili hleve tudi z napajalniki. Po domovih, kjer se še ukvarjajo s kmetij-

stvom, se je število živine v zadnjem obdobju povečalo, posebno še tam, kjer se preživlja družina samo z dohodki od kmetijstva; taki gospodarji redijo tudi po trikrat več živine, kot so jo redili še po drugi vojni. S krediti, ki jih v zadnjih nekaj letih daje kmetijska zadruga, adaptirajo in gradijo tudi nove hleve v skladu z večjim obsegom svojega živinorejskega gospodarstva in v skladu s smernicami sodobne živinorejske tehnologije; pri tem jim kmetijska pospeševalna služba daje tudi vso potrebno strokovno pomoč. V hlevih teh gospodarjev, ki jih je doslej manj kot deset, se uveljavljajo Grabnar-

pri Jurjevih
mala vas 9

Dvocelična kajžarska hiša, pri Jurjevih v Mali vasi

jeve naveze, mehanični transporterji za gnoj, molzne naprave in poseben prostor — mlekarnica za shranjevanje mleka s hladilno napravo.

Podi so lesene gospodarske zgradbe, ki združujejo pogosto pod skupno streho še kaščo, listnico, obvezno pa pridevek (izg. prdevk) — poseben prostor za shranjevanje slame. Značilni so široki ostrešni pomoli na vzdolžni, vhodni strani podov, kjer so tla tlakovana z ilovico. Stene podov so iz debelih hrastovih plohov, značilni konstrukcijski elementi so diagonalni križi na ostenju; pogosto zakrivajo te »planke« — zunanja lesena obloga iz smrekovih desk ali iz krajnikov. Na zatrepih so v ostrešnem delu dekorativno oblikovane line. Oblika podov s širokimi strešnimi pomoli — napušči, ki jih podpirajo ločno oblikovane lesene konzole — »roke«, konstrukcija lesenih sten s križi in drobni dekorativni poudarki na zatrepih in na lesenih konzolah pod napušči, vse to so prvine, ki dajejo podom poleg funkcionalne tudi posebno estetsko vrednost.

Pod je prostor, ki je namenjen v prvi vrsti živinorejski dejavnosti. Tu režejo in pripravljajo živinsko krmo, ki jo dan za dnem nosijo v naramnih koših v hleve. Prostor je prilagojen tudi za poljedelske namene, za mlačev žita in metev prosa pa za vejanje omlačenih pridelkov. Tla v podih so ob mlačvi s cepmi trpela, zato so v teh prostorih narejena iz debelih hrastovih plohov, ki so skrbno sestavljeni in vezani, tako da med njimi ni špranj, po katerih bi moglo uhajati žitno zrnje. Vzdolž stene nasproti vrat je ločen z leseno steno ožji prostor, nekak predal ali »šohta«, kamor so odlagali drobno slamo, ki se je odločila pri čiščenju — »reжданju« omlačenega žita. Vzdolž šohte je lesen drog, na katerega so se opirali menci pri metju prosa.

Podi in kašče so samostojne zgradbe, čeprav so združene pod skupno streho in jih je mogoče tudi prestavljati. Oboje je dvignjeno nad nivo zemljišča; pod stoji na lesenih ali pa na kamnitih vogelnih temeljih, prav tako tudi lesena kašča; prehodi v oba prostora imajo po dvoje, troje stropic. Podi nimajo stropov. Iz tega prostora zmetavajo mrvo na strope drugih prostorov (na listnico, ponekod je ob podu še šupa za shranjevanje kmečkega orodja). Ves ostrešni del poda je namenjen za shranjevanje sena. Na senu v podih si je poletni mlajši moški svet uredil tudi ležišča. Ob sončni strani podov so imeli posamezni gospodarji »dere« za sušenje prosa in koruze. To so bili pomoli ob čelni steni zgradbe, podobni velikim lesenim odrom, ki sta jih na vogalih podpirala dva lesena stebra. S posebnim mehanizmom, ki je deloval na principu zobatih koles, so dere z žitom čez noč potegnili pod streho, čez dan pa so jih spet potisnili na sonce. Nekateri gospodarji so imeli dere postavljene ob kozolcih.

Svojo poljedelsko namembnost so podi izgubljali po drugi vojni vzporedno z opuščanjem pridelovanja prosa in starejših načinov mlatve, ki so jih v zadnjih dobrih desetih letih popolnoma izpodrinili mlatilni stroji. V zadnjih letih so začeli gospodarji, ki se intenzivneje ukvarjajo s kmetijstvom, graditi nove, zidane pode in jih opremljati s sodobnimi napravami za sušenje krme.

Svinjaki so manjše zgradbe, ponekod kot priveski postavljene ob stene hiš in hlevov ali pa so samostojne zgradbe blizu hiše. Ponekod je v štalah samo pregrajen prostor za prašiča. Med starimi lesenimi zgradbami za prašiče je najbolj značilna oblika svinjaka z enokapno streho, ki pokriva po

dvoje prostorov s koriti v obliki pomolov na višji prednji steni zgradbe, pokritimi s poklopnimi vrati. Svinjaki druge oblike so imeli ob steni s koriti ožje, z deskami oplankane pokrite prehode v obliki ozke lope ob koritih.

V zvezi z odstranjevanjem črnih kuhinj so med obema vojnama začeli lesene svinjake zamenjavati z zidanimi zgradbami, v katerih je odločen poseben prostor tudi za svinjsko kuhinjico, ki je prevzela vlogo črne kuhinje v hiši, kjer je poprej stal zidan svinjski kotel, in kjer so poprej pripravljali krmo za prašiče. Svinjske kuhinjice so opremljene s parnimi kotli, v zadnjem času ponekod tudi z vodovodom. Ob novih svinjakih so nekateri gospodarji postavili betonske ograje za borjače (izg. brjače) — prostor, kamor poleti spuščajo prašiče. Ob steni svinjakov je pogosto videti z lesenimi prečkami obito desko do okna v ostrešnem delu zgradbe, kjer je prostor, namenjen za kurjico.

Kašče so shrambni prostori, ki so pod skupno streho s hišo ali pa z gospodarskimi zgradbami (hlev, pod). Samostojne zgradbe za shranjevanje polj-

Štala z vodnjakom s studenčno vodo, pri Drobniču na Cesti

skih pridelkov, živeža, boljšega orodja in posodja so v dobrepoljskih vaseh bolj maloštevilne. To so manjše podkletne zgradbe; spodaj je »kevder« — prostor za shranjevanje ozimnice, zgoraj pa je kašča, kjer stojijo košče za žito. Spodnji del je zidan, zgornji pa lesen ali zidan. Zgradba stoji v bližini hiše. Povečini so podkletene tudi kašče, ki so pod skupno streho s podom ali hlevom.

Pri namestitvi kašče v bližini hiše je še posebej poudarjena njena tesna povezanost s stanovanjskimi prostori in njena široka shrambna namembnost. V stanovanjski stiski so prostor uporabljali tudi za shranjevanje oblačil, zato so v kaščah razen košč za žito stale tudi skrinje in omare za obleko. Pri na-

mestitvi kašče pod skupno streho s podom pa je očitno prizadevanje, da bi si s krajšo potjo olajšali težavno delo ob prenašanju omlačnega žita s poda v shrambni prostor.

Čebelnjaki so s svojimi enokapnimi strehami po obliki podobni svinjakom, po konstrukciji pa se obe zgradbi razlikujeta. Značilna je skeletna konstrukcija čebelnjakov; z zunanje strani je oplankana (obita) s smrekovimi deskami. Čebelnjaki so postavljeni na sončnih krajih vrtov tako, da gledajo panji proti jugu.

Drvarnice so po skeletni konstrukciji podobne čebelnjakom. To so mlajše lesene zgradbe, prislonjene ponekod ob gospodarsko poslopje. Drvarnice so začeli povečini postavljati šele med obema vojnoma in nadaljevali s tem po drugi vojni. Drvarnica združuje pod skupno streho ponekod še poseben prostor — »lopo«, kjer shranjujejo orodje, uporabljajo ga pa tudi za priložnostno delavnico za popravilo orodja in posodja.

Kozolec s podom, pri Drobničju na Cesti

Kozolci so najbolj reprezentativna zgradba kmečkih domov. Lep topolar je bil ponos vsakega kmečkega gospodarja. (27)

Na začetku našega stoletja so po vseh dobrepoljskih vaseh prevladovali manjši enojni kozolci — »samčki« s pokrito lopo za shranjevanje voz in kozolci — polovičarji, ki imajo v ostrešnem delu že izoblikovan prostor (trikotnega prečnega prereza) za shranjevanje sena. Po pripovedovanju domačinov so zdenski gospodarji napravili več novih topolarjev prav pred velikim požarom leta 1902. Manjši kozolčki — »psi« so se do danes ohranili le še na kajžarskih domovih. Kozolci dvojniki imajo na vsaki strani po dva, tri, le izjemoma po štiri okna — »štante«. Manjši samčki in topolarji imajo v nekaterih primerih še posebne lesene podaljške s po nekaj štanti; podaljške imenujejo

»procesija«. Na letah se v štantih suši žito, detelja, jeseni pa jih oblože s koruznimi storži — »štoki«, posebno še zadnje čase, ko vse bolj opuščajo starejši način sušenja koruze v reštah, ki so visele nanizane ob vhodni strani hiš.

Ves ostrešni del kozolca je shramba za seno. Pod kozolcem je prostor, kjer shranjujejo vozove, gnojne koše (zdaj jih skoraj več ne uporabljajo), sani, v zadnjem času pa tudi nove poljedelske stroje. V jeseni zložijo v štante koruzno slamo in tako napravijo opaž — provizorične slamnate stene, ki va-

Lesen svinjak, pri Škodovih, Zdenska vas

Kozolec »samček«, pri Škulju, Bruhanja vas

rujejo shranjene predmete pred snežnimi meteži. V dokaj številnih primerih imajo toplarje tudi kajžarji. Nekateri kajžarski gospodarji imajo postavljene pod kozolcem svoje pode. V nadrobnostih se kajžarski toplarji razlikujejo od kmečkih po manjših dimenzijah pa tudi po skromnejši oblikovni podobi. Pri nekaterih kajžah nadomeščajo kozolce le štanti ob stenah podov ali hlevov.

Podi in kozolci so zgradbe, ki jih je mogoče prestaviti na drugo mesto. Že po tradiciji so domačini te zgradbe kupovali in jih prenašali na svoje domove. To je v Dobropoljah še danes živa praksa.

Gradivo in okrasje

Vse lesene gospodarske zgradbe razen čebelnjakov in drvarnic so iz debelih hrastovih plohov. Ostenje stavb je iz hrasta, v ostrešnem delu pa so čela oplankana s smrekovimi deskami; iz mehkega lesa so izdelani tudi zaščitni opaži, npr. na stenah podov pa tudi stene posameznih prostorov pod podom (npr. pridevek, šupa).

Na lesenih gospodarskih zgradbah se je mnogo bolj kot na hišah uveljavil oblikovalni dar domačih ljudskih stavbenikov. Gospodarske zgradbe so snovna prvina, področje dejavnosti, od katere je usodno odvisna materialna eksistenca gospodarja, gospodarske dejavnosti, ki daje celotni miselnosti kmečkega človeka poseben ton; gospodarske zgradbe, ki jih lepšajo likovni okraski, poudarjajo hkrati tudi pomen, ki ga imajo te zgradbe v miselnem svetu kmečkega človeka. Svojo zgolj funkcionalno kvaliteto preraščajo že s svojimi oblikami in konstrukcijskimi prvini (npr. križi na ostenju podov in svinjakov), ki so se v nekaterih primerih razvile do hoteno dekorativnih oblik (npr. mreže poševnih kvadratov na stenah lesenih zgradb. Te monumentalne likovne prvine pa dopolnjujejo še drobni okraski na lesenih zatrepjih v ostrešnem delu zgradb v obliki nazobčanih zaključkov lesenih opažev ter dekorativnih lin, na podih in kozolcih ponekod tudi drobni okraski na lesenih konzolah. Večje oblikovno bogastvo, ki ga vsebujejo gospodarske zgradbe, je na eni strani odsev pomembnosti teh zgradb v gospodarskem prizadevanju kmečkega človeka in v njegovi miselnosti, na drugi strani pa je gotovo tudi v zvezi s starejšo leseno stavbarsko tradicijo, ki je prav gotovo gojila tudi svojo, čeprav skromno okrasno motiviko. Oblikovalni dar domačega stavbenika je tudi v zvezi z močno tradicijo v ljudskoumetnostnem oblikovanju lesa, ki jo dokazujejo med drugim tudi številna lesena znamenja ob poteh na dobropoljskem polju, ki so izdelki domačih ljudskih podobarjev.

STAVBARSKA DELA IN OBRITNIKI

Z različnimi obrtniškimi deli so se ukvarjali revnejši domačini, ki iz svoje skopo odmerjene zemlje niso mogli iztisniti dovolj sredstev za preživljanje. Kot vse druge so tudi stavbarske obrti živele po kajžarskih domovih in se pogosto prenašale iz roda v rod.

Zidarstvo spada med mlajše obrtne dejavnosti domačinov, saj so še v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja veliko večino zidanih stavb napravili italijanski zidarji. Med njimi sta bila tudi brata Venturini, ki sta se

tu poročila in tudi stalno naselila. (27) Izročilo pripoveduje, da so se Poljci naučili zidarskih veščin prav pri italijanskih mojstrih, tako da so se vključili v njihove delovne skupine kot pomožni delavci. V Kompoljah pred požarom ni bilo nobenega zidarja. Kompoljsko cerkev je prišel popravljat Lovrenc Podlipec, zidar z Iga, in napravil tudi nekaj hiš. Največ domov pa so kompolskim pogorelcem sezidali italijanski zidarji. Tudi apna domačini niso znali izdelovati. V Kompolje so prišli Čiči (Istrani), ki so delali apnenice v okoliških gozdovih. Od Čičev so se tega dela naučili fantje iz Krviške kajže, posredovali so znanje še nekaterim drugim domačinom, da so si pomagali z izdelovanjem apna do boljšega kosa kruha; apneničarska obrt je v Kompoljah zamrla šele v zadnjih desetih letih. Z apnom so Krviški zalagali gospodarje v dobrepoljskih vaseh. Ko je bilo pripravljeno za prodajo, so v nedeljo dali oklicati pred cerkvijo, da je naprodaj. Med obema vojnama in tudi še po drugi vojni so Kompoljci velike količine apna, ki so ga skuhal v svojih preprostih provizoričnih apnenicah, prodajali tudi v Srbijo. Krviški

*Krovec Franc Tork popravlja slamnato streho Dunega kozolca, Zdenska vas
1977*

fantje so bili med prvimi, ki so začeli tudi zidati na svoje. V tem času je bil zidar tudi v Mali vasi in v Podgori. Takrat se je priženil z Vidma na kajžo v Podgori Anton Šuštar, p. d. Krže, ki je začetnik stoletne zidarske tradicije, združene s Kržetovo hišo. Leta 1878 je sezidal Janezkovo kajžo v Zagorici. Imel je devet sinov, pet med njimi je bilo zidarjev. Poleti so pomagali očetu pri zidarskem delu, pozimi pa so hodili z njim drvarit v slavonske šume. Pred prvo vojno so vsi odšli v Ameriko in tam tudi ostali razen Franceta, ki se je vrnil in nadaljeval očetovo obrt vse do leta 1952. Pri njem so se izučili zidarstva še njegov sin in dva nečaka. Jože Šuštar, rojen leta 1912, je po stričevi smrti prevzel njegovo obrt in je hkrati zadnji zidarski mojster iz družine Kržetov, ki je bila v zadnjih 100 letih najbolj znana in najbolj aktivna zidarska družina v Dobrepoljah.

Razen Kržeta sta pred prvo vojno in po vojni še dva zidarja imela obrt, in sicer Blatnik, p. d. Trček v Ponikvah, in Šporar, p. d. Šobec v Podpeči.

Zidarski mojstri so imeli pomočnike, po enega pa tudi po več. Delo je bilo zamudno, saj so morali zidarji sami obdelovati kamen, ki so ga pripravili gospodarji za gradnjo. Ponavadi so prve dni obdelovali kamne, s katerimi so oblikovali vogale stavb, pri zidanju ravnih površin pa je bilo treba spet odbirati primerne kamnite kose in jih sproti obdelovati. Delovno področje dobrepoljskih zidarjev je presegalo meje domačega kraja; zidat so hodili tudi gospodarjem v okolici.

Po svoji tradiciji je najstarejša stavbarska obrt tesarstvo. Tesarji ali »cimprmani« so izdelovalci lesenih zgradb — »cimprov« in ker so bile v preteklosti zgradbe v celoti cimprane, se je uveljavil izraz »cimpranje« za vse zgradbe v okviru enega doma.

V 20. stoletju sta bila v Dobrepoljah le dva tesarska mojstra, t.j. Janez Erčulj, Špiček iz Podpeči, in Jože Strnad, p. d. Šuštar iz Kompolj, ki se je obrti izučil pri Špičku (op. 27, str. 29).

Klesane kamnite portale so podobno kot zidane zgradbe začeli izdelovati tujci. V te kraje so prišli furlanski kamnoseki — »Lahi« so jim rekli. Leti so najbrž posredovali svoje znanje tudi posameznim za rokodelstvo spretejšim domačinom. Mogoče pa je tudi, da so Lahi samo dopolnjevali, se pravi, dekorativno oblikovali izklesane stavbne elemente, saj je ohranjeno izročilo, da so krasili bangerje tudi potem, ko so bili že vzdani. Številne dekorativno klesane portale iz srede in druge polovice 19. stoletja prištevajo gospodarji k izdelkom domačega »štancarja« iz Podgorice. S Pečnikovo hišo v Podgorici je bila vsaj dva rodova združena kamnoseška obrt. Iz te delavnice izhaja tudi zadnji podgoriški kamnosek Alojz Šuštar, ki je prenehal z delom okrog prve svetovne vojne. Nekako v istem času je deloval tudi kamnosek v Podpeči, kjer je bilo kamnoseštvo doma na Kožarjevi kajži. Zadnji gospodar te hiše je imel nad cerkvijo leseno barako, ki mu je ob slabem vremenu služila za zavetje in delavnico. Večja kamnoseška obrtna delavnica je bila pred prvo vojno in tudi še kasneje v Ponikvah. Ponikovski kamnosek je izdeloval v prvi vrsti nagrobnike, narediti pa je znal tudi okrašene bangerje.

Domači kamnoseki so izdelovali tudi kamnite obode in pokrove za vodnjake, obdelovali so kamnite bloke, s katerimi so obložene stene vodnjakov, klesali so večje plošče za hišne prage, kamnite temelje — škarpe, na katerih so postavljeni stopci — leseni stebri kozolcev.

Kamnoseki so oblikovali kamen na mestu, kjer so ga našli. Določen čas so štancarji porabili za iskanje primernega kamnja. Vselej so ga sami poiskali, ker so se tudi najbolj razumeli na posamezne kakovosti in lastnosti kamnja. Za kamnoseško obdelavo so najbolj cenili kamen na podpeškem svetu, v okolici Ponikev; v iskanju primernega gradiva jih je pot peljala celo v krške klance.

Leseni bangerji, dekorativno rezljana vrata in drugi leseni stavbni elementi so izdelki domačih mizarjev. Med izdelovalci rezljanih vrat se omenjajo tudi obrtniki iz Ribnice in iz okolice Velikih Lašč. Ribniški mizarji so bili posebno cenjeni, zato so očetje iz dobrepoljskih vasi pošiljali svoje sinove k njim v uk.

Status priznanega obrtnika so imeli tudi krovci slamnatih streh. Kakor pripovedujejo domačini, je bila ta obrt od druge polovice 19. stoletja združena s Pekarčkovo kajžo v Zagorici, potem ko se je sem priženil sin krovca iz Račne. Zagoriški Pekarček je imel tri sinove; vsi so bili krovci, imel pa je tudi še vajence. Pri Pekarčku se je med drugimi učil krovstva tudi Janez Grm, p. d. Janezek iz Zagorice, rojen 1893, zadnji dobrepoljski krovec, ki je prenehal z delom šele pred nekaj leti. Njegovo delo nadaljuje zdaj devet-inšestdesetletni Franc Tork iz Rapljevega. Ker je med zadnjimi krovci slamnatih streh v širši okolici, sega njegovo delovno področje na vse struško, dobrepoljsko in velikolaško območje.

Nekatera stavbna dela so že v preteklosti opravljali domačini, ki so si potrebne delovne veščine pridobili, se jih priučili. Med njimi so bili tudi za rokodelstvo posebej nadarjeni posamezniki, ki so se lotili tudi po več obrtniških, med njimi tudi stavbarskih del, vendar se nikoli niso registrirali. V Dobrepoljah je bilo več takih zidarjev, ki so delali deloma v skupini zidarskega mojstra, posamezna naročila pa so opravljali tudi na svoje. Bilo je nekaj takih tesarjev in nekaj krovcev slamnatih streh. Takih moči tudi zdaj ne manjka. Razlika je le v tem, da so si poprej na ta način služili vsakdanji kruh, danes, ko imajo zagotovljene redne mesečne prejemke, pa pomagajo domačini s takimi deli svojim sovaščanom bolj v obliki vzajemne pomoči, ki je po drugi vojni, v času intenzivnih predelav in novih gradenj dobila mnogo večje razsežnosti, kot jih je imela v preteklosti. Prav množičnost gradbenih del je vzrok, da je vse več moških, ki se sami lotevajo stavbarskih del, kakršna so poprej obvladovali le posamezni domačini.

Arhitektonska dokumentacija je delo ing. arch. Nevenka Sedej-Matanovič.

Zahvaljujem se vsem domačinom, ki so mi z informacijami pomagali pri nastajanju tega dela. Pripovedovali so mi:

- Marija Grm, p. d. Škrljeva, roj. 1910, Zagorica 17
- Janez Grm, p. d. Janezek, roj. 1890, Zagorica 8
- Marija Hren, p. d. Bločenova, roj. 1892, Zdenska vas 38
- Alojz Jakopič, roj. 1912, Podpeč 30
- Marija Miklič, p. d. Gašperjeva, roj. 1900, Bruhanja vas 30
- Marija Novak, roj. 1889 in Anton Novak, roj. 1888, p. d. Škodova, Mala vas 21
- Terezija, roj. 1905 in Anton Novak, roj. 1893, p. d. Tomoževa, Zdenska vas št. 26
- Jože Strnad, pri Žnidarju, roj. 1904, Kompolje 38
- Anton Šteblaj, p. d. Martinov, roj. 1886, Podgorica 11
- Franc Mesojedec, p. d. pri Adamčku, roj. 1891, Kompolje 62
- Nace Šuštar, p. d. pri Kržetu, roj. 1904, Videm 24
- Jože Šuštar, p. d. pri Kržetu, roj. 1912, Podgora 35
- Pavla Žgajnar, p. d. pri Lukcu, roj. 1897, Cesta 49

OPOMBE:

- 1) S. Škrabec, Cvetje VII, 1887, št. 5.
- 2) F. Ramovš, Historična gramatika slovenskega jezika, Konzonantizem, Lj. 1924, str. 164 in S. Škrabec, Cvetje II, 1881, št. 8.
- 3) Arheološka najdišča Slovenije, Lj. 1975, str. 178—179 in str. 239.
- 4) F. Bezljaj, Eseji o jeziku, Lj. 1967, str. 32 in 91.

- 5) A. Mrkun, Etnografija velikolaškega okraja, Kmetijstvo, Lj. 1943, str. 20.
- 6) M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do 15. stoletja, Lj. 1955, str. 50—51.
- 7) M. Kos, Salzburška posest Cesta na Kranjskem, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XXI, Lj. 1940, str. 66.
- 8) F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev IV, Lj. 1915, št. 614.
- 9) F. Schumi, Urkunden und Regestenbuch des Herzogtums Krain II, Lj. 1884, str. 25.
- 10) Krajevni leksikon Dravske banovine, Lj. 1937, str. 231.
- 11) M. Kos, (glej op. št. 7) str. 68.
- 12) A. Mrkun, navedeno delo, str. 11 in Leopold Podlogar, Zgodovinske drobtinice iz velikolaškega okraja, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, Lj. 1908, str. 9—10.
- 13) P. Šimunović, Toponimija istarskog razvoda, Onomastica Jugoslavica VI, Zagreb 1976 in J. Kelemina, Pravne starine slovenske v filološki luči, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XIV, Lj. 1933, str. 52 in naslednje.
- 14) A. Melik, Slovenija I, Lj. 1963, str. 514.
- 15) Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Lj. 1975, str. 191—193.
- 16) S. Ilešič, Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem, Lj. 1950, str. 36, 41.
- 17) Na to me je opozoril prof. F. Bezljaj, za kar se mu najlepše zahvaljujem.
- 18) Tako razlaga izvor imena prof. F. Bezljaj; primerjaj tudi njegovo delo Krčevine, Slavistična revija VIII, 1—2, Lj. 1955.
- 19) Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Lj. 1975, str. 93—94.
- 20) S. Ilešič, Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem, Lj. 1950, str. 91.
- 21) Cenilni operati k franciscejskemu katastru iz leta 1830; iz tega arhivskega vira in iz map franciscejskega katastra so črpani vsi predhodni in naslednji podatki in prispevku, ki osvetljujejo stanje v prvi polovici 19. stoletja. Cenilni operati št. 119, 199, 242, 351, 362, AS. Za leto 1937 Krajevni leksikon Dravske banovine, Lj. 1937, str. 230—231; za leto 1971: Popis prebivalstva in stanovanj 1971, Zavod za statistiko v Ljubljani.
- 22) Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Lj. 1975, str. 174.
- 23) F. Adamič, Razvoj in gospodarska vloga zadružništva v Dobrepolju, Zbornik občine Grosuplje, Lj. 1970, str. 171—178.
- 24) Popis prebivalstva in stanovanj 1971, Zavod za statistiko v Ljubljani.
- 25) Župnijski arhiv na Vidmu.
- 26) I. Sedej, Kmečko stavbarstvo na Gorenjskem od začetka 16. do konca 19. stoletja, Lj. 1966, rokopis in C. Avguštin, Oris razvoja meščanske arhitekture v Kranju od srednjega veka do začetka 20. stoletja, Kranjski zbornik, 1970, Kranj 1970, str. 227—232.
- 27) A. Mrkun, Obrt in trgovina velikolaškega okraja, Lj. 1943.

LJUDSKO ŽIVLJENJE V DELIH JOSIPA JURČIČA

Mira Erjavec*

Duhovna kultura

Jurčičeva beleznica iz leta 1863 vsebuje nešteto drobnega gradiva, ki se v glavnem nanaša na duhovno kulturo dolenijskega človeka. Avtor je zbral precej pripovedk, pravljic, ljudskih pesmi in pregovorov. Tudi ljudsko verovanje, predvsem praznoverje je Jurčiča zelo zanimalo, čeprav sam ni verjel v take reči. Malo se je pomudil ob otroških igrah in plesih ter procesijah kot delu katoliškega bogoslužja. Prav mojstrski so opisi značajev ljudi.

Ljudske pripovedke: Jurčič se je prav s Pripovedko o beli kači (1861) prvič oglasil. Pripovedke je objavljal po različnih takratnih časopisih, pogosto pa je ljudsko pripoved vključil v daljši prozni tekst in tako opozoril na bogato zgodovinsko tradicijo in na narodno pesništvo. Pravi, da ima »vsak kraj svojo pravljico«, vsak grad kako pripovedko (SG 1866, 66—67). Veliko pripovedk je Jurčič slišal od svojega deda, mnogo pa jih je pozneje zapisal (v letih od 1860 do 1862). Pripovedko o desetem bratu je razširil v romanu Deseti brat (ZD III), o rokovnjačih je mnogo povedal v romanu Rokovnjači (ZD VII), o vojaških begunih in sploh o vojakih je pisal v povesti Domen (ZD I), v spisu Jesenska noč med slovenskimi polharji (isto) in v nedokončanem tekstu Povest o radohovskih vojaških begunih (ZD VIII), o tihotapcih v povesti Tihotapec (ZD II), strašne pripovedi o Turkih je združil v povesti Jurij Kozjak (ZD I), v povesti Grad Rojinje (ZD III) in v spisu Kako je Kotarjev Peter pokoro delal, ker je krompir kradel (ZD VII). Drobnopripovedko, ki govori o tem, da mora »deklica, ki se je v stvarih z duhovnom spečala«, kadar se po Blejskem jezeru vozi s čolnom, v jezero vreči ali belo ruto ali pa bel denar, sicer se čoln potopi. (Bela ruta, bel denar V, 204), je zapisal po svoje.

Nekaj pripovedk pa je v začetku objavil nerazširjenih. Take so: Kako je Kraljevič Marko moč zadobil, ki je motivno podobna Petru Klepcu, Pripovedka o sv. Gregorju, Stari vojščak, O bogatem kmetu in njegovi hčeri (ZD I). V pripovedkah Deklica in psoglavci ter Brat in ljubi govori o psoglavcih, o rojenicah pa v pripovedki O rojenicah.

Njegove pripovedke imajo tudi krščanske elemente. Hudič je dobil mesto v pripovedki Kako so trije bratje hudiča služili (ZD I), v Spominih na deda (ZD I, 51), Vrban Smukovi ženitvi (II, 169) in v znani Krjavljevi pripovedi, kako je na barki hudiča presekal (Deseti brat III, 177). O angelu pripoveduje pripovedka z naslovom O angelu (ZD I). Jurčič je svoja dela tu in tam obogatil z ljudskimi pripovedmi o čarovnicah (Prazna vera I,

* Ljubljana, 61000 YU, Podutiška 181, Šentvid nad Ljubljano; dipl. fil.

86; Jurij Kozjak I, 99; Domen I, 253; Tihotapec II, 19), o povodnem možu (Kloštrski žolnir III, 110), o zmaju in škratu (ZD VIII, 257).

O pripovedkah in pravljicah je napisal razlago v članku O slovenskih narodnih pripovedkah in pravljicah, Cvetnik I, 1865, 161: »Natančno in določeno se ne dasta razpoznati: obe sta postali med narodom brez kacega posamnega imenovanega skladavca; obe mešata navadne in naravne reči s čudovitimi in nezapadljivimi; obe živita z narodom vred. Vendar je bistvo pravljice iskati v poetični lepoti in sestavi, zamotanji in čudnem razmotanji, v trdnosti značaja in nerazumljivi spremembi osode; nasproti pak ima pripovedka zgodovinsko podlago, navezana je na določeno osebo, na znano ime, na kak kraj.«

Pregovori so raztreseni po raznih spisih. Z njimi je hotel napraviti pripoved privlačnejšo za branje in jezik približati ljudski govorici.

O poštenosti je zapisal: Dolg plačuj pa za seboj zapiraj, pa boš po vsem svetu lahko hodil in ljudje te bodo radi imeli (Sosedov sin IV, 251). Mera in vaga v nebesa pomaga (Tihotapec II, 20). Resnica je samo ena (Doktor Zober V, 301). Vest se oglašá vselej, samo da bi jo hoteli poslušati (Ponarejeni bankovci VII, 39). En krivičen krajcar deset pravičnih požre (Ponarejeni bankovci VII, 51).

O gospodi je znano: Gospod ne zine nikoli zastonj kakor samo tačas, ko mu z vilic pade meso, ko ga ima že pri ustih (Ponoči ob enajstih VIII, 247).

Za kmeta je značilno: Iz kmeta gospod, najhujši birič (Cvet in sad VI, 318). Kmet ostane kmet, čeprav dopoldne spi (Doktor Zober V, 316).

O hlapcih povedo: Dober hlapec je boljši, kot zlata vaga (Domen I, 277). Gosposki hlapec bogat, bik rogat (Rokovnjači VII 156).

Za ljubezen je značilno: Ljubezen je kakor voda, ki se nabere in predere vse pomisleke, s katerim ji jezove stavi hladni razum (Doktor Zober V, 300).

Kaj mislijo o ženski: Če ima ženska preveč v glavi, ima premalo v srcu (Med dvema stoloma VI, 43). Baba je baba, naj bo naša v hodniku ali pa gosposka v žametu (Doktor Zober V, 252). Pred zakonom je pela, po zakonu je jokala (Kloštrski žolnir III, 124). Tri reči niso vsakemu človeku ali pa nikomur naposodo dati: ne žena, ne pipa, ne konj (Deseti brat III, 124). Ženska tri ogle v hiši podpira (Božidar Tirtelj IV, 140).

O vinu so zbrane tele modrosti: V vinu se je več ljudi utopilo nego v morju (Srbski pregovor: Vojna krajina, V, 81). V vinu je resnica (Vojna krajina V, 82). Pijanec se spreobrne, ko se v jamo zvrne (Uboštvo in bogastvo II, 158). Klin se s klinom izbija, vino z vinom, glava z glavo, tako pa tudi hudobnost s hudobnostjo (Deseti brat III, 179). Pijanec je živina, ne spraviš ga z lepo od vina, ko medveda od ulnjaka (Tihotapec II, 33).

Kaj mislijo o prijateljstvu: Od vola se ne sme več zahtevati nego govedine, od sveta ne več nego more dati prijatelj (Doktor Zober V, 206).

Nekaj praktičnih nasvetov in vedno veljavnih resnic je v pregovorih: Mrtvo napovedani dolgo žive (Doktor Zober V, 324). Pes, ki laja, ne grize (isto, 229). Je li res vse zlato, kar se od daleč sveti (Ponarejeni bankovci VII, 39). Klel je kakor Čič (Pravda med bratoma VII, 80). Jabolko ne pade daleč od drevesa (Grad Rojinje III, 14). Polž roge pokaže, kadar ga nihče ne vidi (Kloštrski žolnir III, 124). Kar desnica dobrega stori, naj levica ne

ma (Deseti brat III, 194). Pamet je boljša ko žamet (Deseti brat III, 207). Potrpjenje je boljše ko medena hruška, boljše ko vsa mazila in zdravila, kar jih konjederka in zdravnik Vencelj premoreta (Deseti brat III, 273). Zrela hruška sama pade (Deseti brat III, 273). Noben kvas pa rajši ne vzhaja ko dolg, pravijo stari možje (Golida IV, 18). Ne hvali dne pred večerom (Sin kmečkega cesarja IV, 190). Ne lučajmo ga s kamenjem, saj imamo vsak svoje breme (Sosedov sin IV, 240). Kadar ni mačke doma, imajo miši ples (isto, 278). Tvoja glava, tvoj svet (ZD VIII, 247). Smrdi kakor kozel pod leščo (isto, 256). Ne porajtam, če pes gada požre, pravi se namesto: ne zmenim se za to reč (isto, 256). Enako se rado družijo enakemu ali bolj po domače: krevlja se burkelj zadeva (Janez Gremčič VIII, 209). Roka roko umiva (Slovenski svetec in učitelj VIII, 120). Kar počasi raste, dolgo traja (Nemški pregovor: Cvet in sad, VI, 302). Pusti hudirja pri miru, pa bo še on tebe; če boš sovo iz dupla vlekeli, oči ti bode izkavsala (Jurij Kobila II, 85). Siten kot konjski brencelj (isto, 93). Živim brez skrbi kakor črni čmrlj v hrastovi hosti pod mahom (Vrban Smukova ženitev II, 174). Kdor prej pride, prej melje (Doktor Zober V, 316). Žejen ko kepa po ajdovi setvi (Tihotapec II, 22). Greh, ako pride v človeka in korenine požene, kakor fajmošter pravijo, da se potlej ne da izrupati in uničiti kakor hren v razboru (Vrban Smukova ženitev II, 174). Nedolžna kri v nebo vpije (Jurij Kozjak I, 128). Kakršno življenje, taka smrt (isto, 190). Ako psu ponudiš grizo kruha, šavsne te za roko (Domen I, 217). Huda zima, dobra letina (isto, 224). Iz muhe naredi konja (isto, 233). Vsaka reč ima svoj konec, sveder ima pa tri (Jurij Kobila II, 91). Lahko se pozabi revščina, bogatija se ne more (Uboštvo in bogastvo II, 160). Greh se pove, grešnika ne (Vrban Smukova ženitev II, 169). Premislek je boljši ko dan hoda (isto, 182).

Ugank ni toliko zbiral. O polnih je zapisal eno na začetku črtice Jesenska noč med slovenskimi polharji (I, 196):

Jaz imam eno zver,
ki teče ko hudir,
ima dolge mustafe
pa hude zobé.

Ljudske pesmi: Tako kot pripovedke in pravljice ter drugo ljudsko blago, je Jurčič začel zbirati že zelo zgodaj tudi ljudske pesmi; zapisoval jih je med počitnicami na Muljavi in v okolici. Dnevnik iz leta 1863 nam dokazuje, da je porabil vsak prosti čas za zapisovanje. Med njegovimi pevci-informatorji sta tudi berač Martine in Godčev Tonček. 1869. leta je v Glasniku, ki ga je takrat tudi sam urejal, objavil dve pesmi: Galjot in Odkop. V opombi je zapisal: »Dve narodni baladi, tiskani v tej številki, vzeti sti iz zbirke vrednikove. Prva je zapisana pri Škofjiloki, druga na Dolenjskem. Kar se njiju poetičnosti tiče, smeti se gotovo staviti med boljše izdelke narodne poezije, in sicer ne samo slovenske. Jako bi se naši literaturi ustreglo in za ves razvoj našega narodnega lepoznanstva bi bilo vidne koristi, ko bi se izdale slovenske narodne pesmi. Nabranega blaga imamo precej, Vodnik, Koritko, Vraz i dr. so nam oteli marsikaj, mnogo je razmetanega po časopisih. Ker pa je one imenovane može vodilo pri nabiranju spoštovanje do

vsega, da je le narodovo, dobili smo zlato zrnje med mnogotero šaro, ki je brez vsake cene. Treba nam je samo kritične roke, da razdere in loči dobro od slabega in srednjega. To se ve, da je postaviti edino na etično stališče in varovati kakšne koli terdosrčnosti» (ZD IX, 313). Jurčič je hotel izdati tudi ostalo zbirko ljudskih pesmi, toda do tega ni nikoli prišlo. Nekaj pesmi je v svojo zbirko vključil Štrekelj, nekaj jih je ostalo v Štrekljevi zapuščini v NUK, stari fond, inv. št. 184, in še čakajo na objavo (isto, 314). Nekaj pesmi, ki jih je Jurčič zapisal med ljudstvom kot ljudske, je Kančnikovih, so se pa ljudstvu tako priljubile, da jih je sprejelo za svoje. Take je označil z »Ni nar.« ali pa »Nar.?«. Pri eni je Jurčič zapisal: »Malo v drugačni obliki natisnjena v Ahaclju. Jaz pak sem jo tako slišal« (IX, 315). To dokazuje, da so ga zanimale tudi variante že znanih ljudskih pesmi.

Jurčičeve ljudske pesmi obravnavajo problem smrti (Luka in smrt IX, 205—6; Smrt mlade Milke, 206), ljubezni (Nezvesta 221—2; Pri studenci 223; Na cesti me sreča 223; Srečen Blaže 223—4), čistosti in nečistosti mladih deklet (Ohranjeno devištvo, 207; Prstan, 208; Trpoglava deklica, 208 do 209), zakona (Žena v zakonu, 224), vojaških begunov (Radohovsko izdajstvo, 215—217) in vojn (Solverina 210—212). Spomin na težko bolezen kolero je ohranila ljudska pesem Bolezen kolera (212—3). Davki, tlaka, desetina so trli kmeta in tako prešli tudi v ljudsko pesem (Kmečka pesem, 213—214; Tlaka, desetina preč! (214—215). O Gorenjcih in Dolenjcih se poje v pesmi Krančani (217—219). Slavospev Dolenjski in dolenskemu vinu so pesmi: Dolenc, 219; Zdravica, 219—220; Pesem od vina letošnjega, 220—221.

Po Prešernovi in kroparski varianti Lepe Vide po zapisu Radivoja Poznika (1868) pa je Jurčič napisal povest Lepa Vida. Dogajanje je postavil v Slovensko primorje konec 18. st. Vida zapusti precej starejšega moža Samoroda in majhnega otroka ter izgine z mladim Italijanom Paolijem. V tujini spozna, da je njen ljubimec avanturist in se skesano vrne k možu. Zlaže se mu, da so jo ugrabili razbojniki, toda mož izve resnico. Samorod ubije Paolija, sam mora v zapor, Vida zblazni.

Igre: Med otroškimi igrami Jurčič navaja, da so »mali pastirji, bosopeti in mršavi, a čvrsti volčjanski dečki, svinjko bili«. To je otroška igra z leseno žogo (Doktor Zober V, 264). Posebno na paši so nekateri metali in strokovali krajcarje na klobuk in s klobuka (Jesenska noč med slovenskimi polharji I, 195). Pri košnji so se vaški fantje radi po travniku metali (Spomini na deda I, 65). Med odraslimi je bilo precej razširjeno kvartanje, ki ga mnogi obsojajo (Cvet in sad VI, 195).

Ples: V predpustnem času se je mnogo plesalo. Plesali so na podu (Lipe V, 12). Pisatelj posebno poudarja, da so fantje pri plesu radi s petami ob tla tolkli (Sosedov sin IV, 273). V povesti Lipe pripoveduje hlapec Andrejko, ki je bil najboljši plesalec med kmečkimi fanti, kako se je naučil plesati, še ko je bil bosopet pastir. »Na pod sem se zaprl, vzel brezovo metlo, pa sva se vrtila, jaz in metla, da sva bila oba vrtoglava« (Lipe V, 13). Plesali in peli so ob zvokih gosli ali citer na dve struni (Domen V, 243). Berač Urh iz Kostela v Jurčičevi povesti Domen je imel čudno godalo: na živalsko kost napete strune. Instrument pa menda ni imel nobenega pravega glasu (ZD I, 345).

Ljudsko verovanje: Takole je Jurčič zapisal o verovanju: »Neumno je in dostikrat škodljivo, da zlasti kmečki ljudje v take stvari še sedaj verujejo v naših krajih. Ako jim pameten človek pripoveduje, da vse to ni nič, neverljivo odkimujejo in naštevajo svoje: ta in ta je pa to videl, to skusil. Ko bi pa količkaj pomislili, videli bi, da so to le strahljivci videti menili. Pameten človek se ne peča s takimi vražami in jih ne troši, ker ve, da so neumne« (Prazna vera I, 96). V preprostih ljudskih predstavah je že en sam pogled lahko usoden za človekovo življenje. »Če človek zjutraj grdo, grbasto babo popred vidi, ko mlado deklico ali poštenega možaka, ima pri vsem nesrečo tisti dan. Ob takih prilikah pomaga, da se mora človek domov vrniti, pred hlevom na gnojnem dvoru dvakrat na levo obrniti se in da je potem vse poravnano, kar vid stare babe skazi« (Vrban Smukova ženitev II, 183). Tisti, ki je pod vplivom zlega pogleda, je uročen. Tako so matere trepetale, da bi njihovi otroci in prasci v hlevu ne bili uročeni in so jih zato skrivale pred kako žensko, za katero so menili, da je »uročnica« (Cvet in sad VI, 217). O nekaterih ljudeh so govorili, da znajo »zagovoriti« tako, da je človek vse žive dni bolan (Kloštrski žolnir III, 129), da znajo storiti, da prašič neče jesti, da ima krava rdeče mleko, da kokoši nehajo nesti, da krava izvrže, dihur jajca pobira, lisica kokoši odnaša (Prazna vera I, 85), da toča polje uniči (Tihotapec II, 26).

V ljudskem praznoverju so se najtrdnje usidrale predstave o čarovnicah. O njih Jurčič pravi, »da se v starih listinah bere, da so v prejšnjih časih marsikatero grše babše, ker so menili, da je čarovnica, posadili na gorečo grmado in jo živo sežgali« (Jurij Kozjak I, 99). Ljudje so v čarovnice »trdno verovali, kakor v presveto Trojico« (Spomini na deda I, 58). »Čarovnice in hudir« naj bi prebivali na Kleku in tam imeli svoje plese (Domen I, 253). Jurčič pravi, da kar ljudje niso sami videli in slišali, so si pa v svoji bujni fantaziji izmislili kot v povesti Prazna vera, kjer so ženske dodale, da je bila poleg stare Polone, preden jo je Slivovec zabodel s trirogljati vilami, »metla in mazilo«, ker se je ravno odpravljala na Klek (Prazna vera I, 94).

Za nekatera čarobna dejanja so v ljudskem verovanju točno določeni kraji. Tako ima baje hudič, ki se zelo pogosto pojavlja v njihovem verovanju, poldeveto brazdo globoko zakopan zaklad (Spomini na deda I, 51). Drugi spet vedo, da je na »vsakem križišču ali razpotju in pri vsakem znamenju na polju in v hosti polsedmo brazdo v zemlji hudičev zaklad žvenka in cvenka, belega in rumenega« (Vrban Smukova ženitev II, 167). »Na kresni večer je ves vrag na zemlji. Sami kruljavi in pokvečeni hudiči gospodarijo tačas v peklu. Praprot je pa vražje zelišče. To je seme, ki v eni uri dozori, pa je tako drobno, da se skoraj ne vidi. Zato mora človek v hosti čakati, da enajst odbije, mora s seboj imeti židano ruto, v sedem gubic zganjeno in na to ruto mora praprot za praprotjo tresti. Tako se do polnoči lazi po kolenih od bili do bili in natrese se za drobno nosnico semena. Tega mora človek po risu potresti po tleh in, če je le denar blizu, mora ga dati hudiman na dan. Samo to je, če še kdo trese v isti hosti, nima nobeno seme nič moči«. Ris pa se naredi tako: »Odlomi šibico od leščevega ali hudolesovega grma, ki je v enem letu zrasla. Potem se ustopi na široko v tisti kraj, kjer misliš hudirja klicati, oriši s to šibo okoli sebe ris tako na široko,

kakor dosežeš. Pospri potlej ta prostor s praprotovim semenom, položi hudičevo aro, 100 goldinarjev, na sredo in videl boš zaklad cvesti z rumeno lučjo. Bog in mamka pa te obvaruj iz risa stopiti, dokler bo zaklad cvetel« (isto, 169).

Jurčičev Krjavelj v Desetem bratu je hudiča celo videl. Imel je rdeče hlače, zeleno kapico, kosmate tačice in take nohte na prstih kot »kaviji pri vagi« (Deseti brat III, 177).

Ljudje verjamejo, da je hudič, »saj je v štiridesetdanskem postu Boga skušal, v tej skušnjavi se tudi vidi, da ima denar pod oblastjo, ker obetal je tačas bogatije in lepотиje vesoljnega sveta« (isto, 171).

Tudi nekateri dnevi so po stari veri slabi za začetek kakega dela. Tako trdijo za petek, ki je dan nesreče in nezgode (Ivan Erazem Tattenbach V, 180).

Proti magičnim besedam se ljudje branijo tako, da vtaknejo figo v žep in potem nič ne velja, kar je bilo rečeno (Vrban Smukova ženitev II, 185).

Preprost kmečki človek se v domišljiji pogostokrat srečuje s pošastmi in strahovi. Smrt si zamišlja kot belo ženo (Jesenska noč med slovenskimi polharji I, 202). Pravijo ji tudi božja dekla (Lepa Vida V, 121). Znano je, da ob sončnem zahodu, v mraku in zjutraj mlado dekcle ne sme samo na polje, če nima v roki šibice ali kakšnega orodja, ker so takrat duhovi zunaj (Tihotapec II, 53). Kadar se noč stori, morajo biti vrata zaprta, da ne pridejo noter strahovi (Doktor Zober V, 271). Pravijo, da tisti, ki ima evangelistovo ime, ne vidi strahov (Spomini na deda I, 60).

Jurčič večkrat poudarja zakoreninjenost ljudstva v prazno vero. Ljudsko praznoverje je prepleteno tudi s predstavami o škrtatih, zmajih, psoglavcih, divjem in povodnem možu, vilah in rojenicah. Jurčič je med številnimi dedovimi pripovedmi slišal tudi tiste o psoglavcih, ki so v »starih časih iz daljnih dežel k nam prišli. Imeli so pasje glave in so grizli in popadali ljudi, kakor psi in jih lovili in klali« (Spomini na deda I, 51). V pripovedki O rojenicah je zapisal ljudsko pripoved o »modrih ženah, ki so hodile po svetu, najraje pa po dve ali več vkup. Glasile so se le tam, kjer so dobili novorojenega otroka in so prerokovale njegovo prihodnost« (O rojenicah I, 25). Kako se je vila maščevala nad oblastno gosposko, ki je kmetu pomendrala polje, je Jurčič zapisal v pesmi Vilino maščevanje (ZD IX, 131/2).

Račovednost, da bi zvedeli svojo prihodnost, je ljudi zavajala v vedeževanje. Vedeževalke so lahkovernim ljudem prerokovale z dlani ali iz kart. Najpogosteje so bile to ciganke ali pa kake lahkoživke. Zaradi njihove zunanosti in posebnega načina življenja so se jih ljudje izogibali in se le v skrajnih prilikah zatekali k njim po pomoč (Ivan Erazem Tattenbach V, 147). Kaj se bo s kom zgodilo, so poskušali sklepati tudi iz sanj (Matija Kripnik VIII, 241). Redki so imeli tudi »sanjske bukve« (Cvet in sad VI, 237).

Jurčič zatrjuje, da je bil »prednamski svet bolj veren in pobožen kakor današnji«. V preteklosti so bili ljudje manj poučeni in omikani in zato bolj zakopani v praznoverju in vražah (Sin kmečkega cesarja IV, 190). Naš narod je tako veren in pobožen, da možje celo v krčmi razpravljajo o Bogu. Verujejo, da je Bog povsod »v hiši, na peči, pod mizo«, le v vinu ne, ker

si ne morejo misliti, da bi bil Bog pijanec. Kadar je glava že nekoliko težka in začenjajo po njej bloditi čudne misli, tedaj začno razmišljati, zakaj verujejo v Boga. Pridejo do zaključka, da zato, »ker je en Bog« in zato, »ker ga ne vidimo« (ZD VIII, 246). V vsaki hiši je na steni »molek za roženkranec« in »bridka martra« (Deseti brat III, 187). Po večerji je obvezna daljša molitev, po drugih obrokih pa le površen križ, ker se jim mudi na delo (Sosedov sin IV, 205).

Kršćanstvo je vse bolj izpodrivalo praznoverje. Poganskega Peruna, Svaroga, Dažboga, Svetovita, Morano, Vesno, vile itd. je nadomestil troedini Bog s svetniki zavetniki. Krščanski bog jim je pomagal, da so premagovali sovražnike. Nekdaj so mislili, da o kresu pride božič Svarožič durne podboje pozlatit. Potem pa so sprevideli, »da je kristjanski bog močnejši«, njihovi »stari bogovi so menda opešali ali celo pomrli«, zato pravi pregovor »gluha molitev Perunova molitev« (Slovenski svetec in učitelj VIII, 160). Kako je Metod s svojimi učenci učil poganske Slovane nove, krščanske vere, je Jurčič opisal v zgodovinskem romanu Slovenski svetec in učitelj (ZD VIII).

O naših protestantih — predikantih pa pravi, da so jih ljudje sprva malo čudno gledali, ker se le-ti lahko ženijo, imajo otroke. »Slovensko ljudstvo si ne da popravljati vere in trdno drži, kar je spoznalo za resnico. Kakor je narod trdno držal se poganstva, tako se tudi od katoličanstva ne da ločiti« (Jurij Kobilica II, 116).

Bogu v zahvalo so prirejali procesije. Organizirali so jih duhovniki, ki so povabili gospodo in ljudstvo. V procesiji so hodili par za parom za križem, najprej duhovniki, za njimi gospoda, nato pa še pobožni kmečki ljudje (Jurij Kozjak I, 155). »Pravljica pripoveduje, da so na Velikem travniku, konec katerega stoji podružnica stiškega kloštra, cerkvice Matere božje — da so se tu ljudje iz sedmih far sešli s svojimi duhovni in banderami ter neki stari narodni ples plesali, kateri je bil dovoljen po cerkvenih poglavarjih. Zdi se mi, da ga imenujejo stari očetje overtenico in da se neki ostanek tega plesa nahaja še po slovenskih božjih potih« (isto, 155).

Ljudsko zdravilstvo: Ljudstvo navadno bolj zaupa domačim ranocelnikom, mazačem kot pa izšolanim zdravnikom. V zdravilstvu so bili nekdanj izkušeni tudi menihi (Grad Rojinje III, 45). Zdravila, ki jih priporoča zdravnik, gledajo z negotovostjo in se raje zdravijo z domačimi zdravili, kar ima svoje pozitivne in negativne strani. »Kako ti surovo ljudstvo do te znanosti pride, brez učenja. Gotovo se je v prostem narodu ohranilo mnogo poročil, tradicij iz najstarejše dobe. Kdo bi ne veroval, da prosti ljudje, ki so zmerom med zelišči, bolj ne vedo, kaj to in ono pomaga« (Ivan Erazem Tattenbach V, 148).

Za zdravljenje ran uporabljajo tavžentrožo, encijan, bezgovo cvetje, zeleni habat, tako se rane ne prisadijo (Rokovnjači VII, 132). Rane namažejo z lisičjo ali polhovo mastjo (Grad Rojinje III, 20). Za zdravljenje notranjih obolenj se rabijo pelinovi enoletni vršički, čaj iz tavžentrož, sladke korenice in neka »zobčasta zel, ki na grobéh raste« (Lipe V, 17). Za zdravljenje živine ponekod poznajo rastlino »smrdljivi kozel«, ki raste na pašnikih med veliko in malo mašo. Ime smrdljivi kozel je rastlina dobila po tem, ker zelo smrdi (ZD I, 70).

Poleg zdravljenja z zdravilnimi rastlinami ljudstvo pozna tudi zdravljenje s čaranjem. Nekaterim ljudem so prisojali lastnost, da lahko človeka tako zagovorijo, da bo le-ta vse žive dni bolan (Kloštrski žolnir III, 129). Stara Polona v povesti Prazna vera (ZD I), ki so jo ljudje imeli za coprnico, je poznala razna mazila: posušene in zelene rože in rastline. Nosila jih je po daljni okolici, ker v bližini niso marali za njena zdravila, bali so se namreč, da bi kaj ne zacoprata (Prazna vera I, 86).

Krščanski ljudje so z molitvami prosili Boga, naj odvrne od njih bolezni (Matija Kripnik VIII, 241).

Z vso natančnostjo se je Jurčič lotil študija značajev dolenskega, posebno pa še muljavskega kmeta. Mnogo ga je ohranjenega v zapisih v Dnevniku iz leta 1863. Sam pravi, da je »rad zahajal med starike, korenčaste in nepopačene Slovence, da bi se med njimi in iz njih navdal pravega narodnega jezika in značaja« (Jesenska noč med slovenskimi polharji I, 196).

Jurčič priznava, da slovenski narod še posebno spoštuje pravico in pravičnega moža (Pravda med bratoma VII, 92). O poštenju in poseganju sodišča v pravne zadeve ljudi je pisal v povesti Pravda med bratoma. Ugotavlja, da je sramotno za moža, ki je bil zaprt (ZD VII, 95). Krščanski človek živi pošteno življenje po božjih zapovedih in po naukih, ki mu jih je dajala mati (Grad Rojinje III, 25). Ljudje mislijo, da mešetarji in prekupčevalci na sejnih niso nič kaj prida (Ponarejeni bankovci VII, 37). Poštenje izvira iz molitve in dela. Treba je biti zadovoljen le s tistim, kar si lahko s pridnostjo in delom pridobiš (Ponarejeni bankovci VII, 51/2). »Kmet sovraži najbolj skrivno delujočega tata in zalaznika« (Cvet in sad VI, 318). Bogastvo je pogostokrat za človeka življenjski padec, ne pa vzpon (Uboštvo in bogastvo II, 160). Čeprav se ljudje radi vtikajo v zadeve drugih (Rokovnjači VII, 148), zlasti ženske so zelo obrekljive (Dva prijatelja II, 138), pa vendar bi svojemu znancu in celo tujim ljudem, ki so v težavah, ne odrekli pomoči (Grad Rojinje III, 19, 21). Posebno moški so trdoglavi in ne popuščajo, zlasti pri vzgoji otrok (Sosedov sin IV, 263). Mladi morajo starejše spoštovati. Toda Jurčič ugotavlja, da so »mladi ljudje dandanašnji predrzni, poredni in nesramni« (Prazna vera I, 84).

Spoštljivost gruntarjev do organov oblasti, zlasti do žandarjev, kaže že prav na hinavsko prijaznost (Med dvema stoloma VI, 41). Ljudje so gostoljubni do znancev in neznancev (Jurij Kobila II, 82). Vendar pa Jurčič zatrjuje, da »je postal svet neveren in manj gostoljuben ko nekdanje« (Deseti brat III, 142).

Možje se zavedajo, da nosijo kamižolo in ne modrc, torej vedo, kdaj govoriti in kdaj na uho pošte prenašati (Deseti brat III, 167). Ženska lahko hitro zataji misli, vzhičenost, veselje in žalost (Doktor Zober V, 258). O ženskah sodijo, da zelo rade izdajo skrivnost, ker so jezične (Ponarejeni bankovci VII, 36). Priznajo pa, da ženske »v nekaterih notranjih čutilih in mislih popred pravo pogodbe in presodijo kakor moški« (Kloštrski žolnir III, 74). Moški zatrjujejo, da je »Bog že vedel, zakaj ni babam hlač dal: srčnosti nimate nobene, vsako reč se bojite prijeti« (Sosedov sin IV, 267). Kmečki človek ve, kaj pomeni »rad imeti, ljubiti«, to ima v srcu, toda ne na jeziku (isto, 264). Mozolka v Rokovnjačih je »prav tako ljubila voli v

hlevu, njene prašiče v svinjaku in polje, lepo zorano in obsejano kakor svojo hčer in svojega sina» (Rokovnjači VII, 126).

Preprosti ljudje, največkrat nepismeni, so slabo seznanjeni s stvarmi, ki se ne tičejo njihovih vsakdanjih opravil. Ob nedeljah in praznikih slišijo v cerkvi pridigo, to pa je tudi vse, kar vedo (Kloštrski žolnir III, 98). Če odrasli sami ne znajo brati, kar pa ni redkost, tudi otroke raje ne pošiljajo v šolo (Deseti brat III, 168). Za tiste, ki izdajajo časnike, mislijo, da lažejo, kajti »kako se more zmerom toliko novega na svetu zgoditi, da bi toliko pisali« (Med dvema stoloma VI, 54). Če človek manj ve o svetu, tem laže umrje (Cvet in sad VI, 188). Knjigam in strokovnjakom navadno ne zaupajo in mislijo, da bodo sami več pridelali, saj delo in zemljo poznajo, kot pa taki »kmetovalci, ki po papirju brazde režejo« (isto, 225).

Doktor Zober si je pripravljaj jedi na kuhalniku na špirit. Nevedni ljudje so sprva mislili, da je surovo meso. Kuha »na mizi in brez ognja. Nobenih drv ni, kar nekakov višnjev plamen se naredi okoli čudne škatle in meso se samo skuha. Če to ni copništvo, kaj pak je?« (Doktor Zober V, 265).

Vendar pa preprost kmečki človek le ni tako neveden. Po zvezdah na nebu zna določiti čas, pozna Gostosevce, ozvezdje, ki mu pravi Sv. Katarine kolesa (Sosedov sin VI, 282). Ljudje so prepričani, da je na mesecu kovač (Janez Gremčič VIII, 229).

Zaključek

Jurčič je izšel iz kmečke družine, zato se ni rad sukaj »po soparnih, visokih sobanah in po prešuštnih plesih«, ampak je bralca raje »peljal v prosto, manj spačeno naravo človeškega življenja — ven na kmete« (Cvet in sad VI, 181). Bil je pisatelj, ki ga je pretresala bolečina, da narodno blago v ljudstvu polagoma propada. Treba ga je zapisovati in tako ohranjati prihodnjim rodovom. Kako je pisatelj čutil z narodom, je sam zapisal v SG 1866, 66—67: »Vselej pa boš prav hodil, ako boš ostro opazoval svoj narod, ako boš nabiral obraza in uzore iz naroda, ako boš svoje mišljenje z narodovim strnil, resnobne in smešne stvari narodove začutivši, idealno je obrisal po primerih tiste poezije, katero boš iz narodovega pesništva in ostankov zgodovinske tradicije spoznal.«

Približal nam je svojo rojstno vasico in okolico; ne samo literarno, tudi etnografsko nam je blizu. Nekatere podatke, zlasti iz materialne kulture, je dokaj skopo podal, zato v njegovih spisih manjka etnografski vezni člen. Med gospodarskimi panogami je najobširneje pisal o lovu na polhe, pri obravnavanju ostalih poglavij pa je bolj skromen. Ali se je Jurčič zavedal, da je njegovo delo etnografsko pomembno, ali ne, ko je narodnopisno tako široko zasnoval naslova sestavkov Jesenska noč med slovenskimi polharji in Pozimski večer na slovenski preji, tega ne vemo. Vemo pa, da je mnogokrat zapisal etnografsko važen podatek ali vsaj drobno opombo ob morda etnografsko nepomembni fabuli. O noši in posebno še o prehrani pa najdemo le drobce. Jurčičevi spisi dajejo dokaj boljšo podobo socialne kulture. Kako so njegovi ljudje preživljali življenje, vpeti v najrazličnejše navade in običaje, ki so danes le še bled spomin na nekdanjo trdno navezanost na norme iz krščanske in predkrščanske dobe. V kakšnem razmerju in odnosu so si člani družine med seboj in spet posamezne plasti prebival-

stva — to je ena glavnih značilnosti pisateljevega ustvarjanja. V svoje delo je vključil različne plasti prebivalstva: duhovščino, graščake, kmete, bajtarje, hlapce in dekle, berače, potepuhe, cigane. Posebno spreten je v orisih vaških originalov. O duhovnem življenju Jurčičevih ljudi zvemo največ. Opozoril je na tisto poezijo, ki izhaja iz narodnega pesništva in ostankov zgodovinske tradicije. »Res je naša zgodovina, kakor ljudstvo naše, pohlevna, res nima posameznih, svetu znanih činov, ali vendar se dobe v njej listi, katerih ne bo lepa kopica novelistov ali romanopiscev popolnoma izpraznila, npr. turške vojske (vsak kraj ima svojo pravljico), francoski čas, boji med krščanstvom in poganstvom, posamezne pravljice imenitnejših krajev, gradov, zgodovina poveljstvenih mest itd. Povsod najdeš zrnce zgodovine, ktere ga prosto in domišljavo vpleteš drugej v narodu nabrane značaje.« (SG 1866, 67). Njegovi zapisi pripovedk, pravljic in ljudskih pesmi so dragoceno folklorno gradivo. Vendar pa je napravil napako, ker je besedila popravil in so tako izgubila del originalnosti. Značaje ljudi, posebno preprostih vaških likov, je začrtal tako prepričljivo, da so njegovi zapisi lahko vir za moderno znanost.

Morda je želja Jurija Kobile v povesti Jurij Kobilica tudi pisateljeva želja: »Sanjal sem, da si postavim tako večni spomin v ustih malega svojega ljudstva, ki po pameti in razumu nikakor ni najmanjše« (Jurij Kobilica II, 87).

Viri:

Mirko Rupel: Zbrano delo Josipa Jurčiča I, 1961; II, 1948; III, 1949; IV, 1951; V, 1952; VI, 1953; VII, 1956; VIII, 1957; IX, 1960.

UNIVERZITETNI PROFESOR JANEZ KOPAČ

Vladimir Murko*

Med številnimi Slovenci, ki so v preteklih časih pridobili ugledno mesto na raznih tujih univerzah, moramo obravnavati tudi pravnika Janeza Kopača, rojenega 6. decembra 1793 na Klanecu v sedanji krajevni skupnosti Škof-

ljica; Klanec je tedaj cerkveno pripadal župniji Šmarje in sodi torej tudi v zgodovino občine Grosuplje, četudi je danes del občine Ljubljana-Vič-Rudnik.

* Ljubljana, 61000 YU, Kidričeva 8; dipl. iur., dr. iur., redni profesor Prave fakultete v Ljubljani.

V zadnjem času se je ponovno zbudilo večje zanimanje za delovanje znamenitih Slovencev v tujini: saj v prejšnjih časih niso mogli delovati na visokih ali višjih šolah na slovenskem ozemlju, razen na ljubljanskem jezuitskem kolegiju (do l. 1773) in na ljubljanski univerzi v Napoleonovi Iliriji, pravniška predavanja pa zasledimo prej le kratek čas v okviru ljubljanske Akademije operozov in v obliki slovenskih tečajev iz nekaterih pravnih strok v viharnem l. 1848.

Ne smemo trditi, da so bili Slovenci narod hlapcev brez kulture; saj je ugotovil že K. Glaser (Agramer Tagblatt 26. okt. 1901), da »se je cesarica Marija Terezija izražala zelo ugodno o duhovnih silah [ki so prihajale s Kranjskega«, Slovenski narod (29. nov. 1901) je zapisal, da »Vaša (tj. nemška) visoka izobrazba ni izključno nemškega, marveč mednarodnega izvira in tudi majhen naš slovenski narod je položil svoj delež na žrtvenik občne prosvete«, Soča (30. nov. 1901) pa se opravičuje: »Res da nimamo zalogo učeno pisanih folijantov iz prastarih stoletij, ali ne malo zaslugo za razvoj kulture v zapadni Evropi imamo prav mi Slovenci. Saj naši pradedje so bili med onimi varuhi, ki so branili divjim barbarskim narodom vhod v zapadno Evropo, kjer se je lahko razvijala kultura ob varnem varstvu Slovencev«. Poslanec dr. Miroslav Ploj je v vseučiliški razpravi v državnem zboru (avstrijskem) dne 6. decembra 1901 naštel več znamenitih Slovencev, ki so v prejšnjih časih uspešno delovali na univerzah v Avstriji in tudi zunaj nje in »ž njimi tudi dokazal, da so Slovenci postavili mnogo, celo vrsto uglednih učenjakov, ki so sodelovali pri tem, kar vedno imenujemo nemško kulturo in nemško znanost.« Prof. A. Slodnjak je pričel l. 1932 v zgodovini slovenskega slovstva obravnavati Slovence, ki so delovali deloma še v srednjem veku na dunajski in drugih univerzah, prejšnji predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti Josip Vidmar pa je ponovno razglašal kot eno izmed najpomembnejših nalog Akademije, da proučuje prispevek starejših slovenskih znanstvenikov k evropski in splošni kulturi; ta prispevek je razviden tudi iz Simonitijeve Bibliografije latinskih tiskov Slovenije, sam pa sem o teh znanstvenikih predaval in pisal na raznih mestih, npr. Delovanje Slovencev na tujih univerzah do konca 18. stoletja (Naši razgledi 1971, št. 21) in Prispevek starejših slovenskih znanstvenikov k evropski kulturni zgodovini (Slovenija — paralele 1976, št. 44), 35 slovenskih astronomov (do J. Vege) v 2. Zborniku za zgodovino naravoslovja in tehnike Slovenske Matice. Sicer je tudi Nемец Helfried Patz objavil l. 1965 v Gradcu članek Geschenke der Slovenen an die Welt, ki je izšel v slovenskem prevodu Stane Vinšek v Obzorniku Prešernove družbe (maja 1975).

V Naših razgledih sem se moral omejiti v glavnem le na naštevavanje Slovencev, ki so delovali na tujih univerzah predvsem kot rektorji in dekanji ali vsaj kot univerzitetni predavatelji. Znamenitih Slovencev je pač delovalo v raznih strokah toliko, da jih posameznik ne more vseh zajeti, marveč bodo strokovnjaki morali najprej obdelati zgodovino svoje stroke. Sicer je pod uredništvom Josipa Vidmarja Partizanska knjiga pričela izdajati življenjepise znamenitih Slovencev (okrog 80), ki naj bi dokazali nam samim, zlasti pa Slovincem v zamejstvu — v Avstriji, Italiji in na Madžarskem, kaj so Slovenci dali svetu na kulturnem področju.

Janez Kopač je (po podatkih prof. J. Polca v Slovenskem biografskem leksikonu, I. knjiga, str. 495—496, in v Spominski knjigi Pol stoletja društva Pravniki, Ljubljana 1939, str. 182—183) dovršil gimnazijo v Ljubljani, pravne vede pa na Dunaju 1817—1822, večinoma z odliko, za doktorja prava pa je bil promoviran 9. februarja 1822. Bil je »učenec in varovanec« slavnega profesorja rimskega in cerkvenega prava na Dunaju Tomaža Dolinarja (iz Dorfarjev pri Škofji Loki), bil več let dodeljen njegovi stolici kot asistent in suplent, od 1. aprila 1825 pa je predaval statistiko na Terezijanski akademiji, namenjeni vzgoji plemstva. Ko se je 1. 1829 potegoval za mesto kustosa na licejski knjižnici v Ljubljani kot »suplent rimskega in cerkvenega prava na vseučilišču ter namestni profesor državoslovja na terezijanski viteški akademiji«, je propadel, omenjeno pa je, da »služi šest let in se je potezal za razna mesta iz pravne stroke, a zastoj«. Po Dolinarjevi upokojitvi (1830) je blizu dve leti nadomeščal njegova predavanja — do odhoda na pravno fakulteto v Innsbruck, kjer je bil začasno imenovan 3. junija 1832, definitivno pa potrjen 1. 1835 za profesorja treh predmetov — rimskega, civilnega in cerkvenega prava. Sicer se je prej udeležil petih natečajev za vseučiliško profesuro (za statistiko v Lvovu in na Dunaju, z odliko za rimsko pravo na Terezijanu in v Gradcu).

Leta 1850 je bil premeščen na univerzo v Gradcu, kjer je bil dvakrat (1851—52 in 1855—56) dekan pravne fakultete, 1. 1857—58 pa celo rektor univerze. Poleg predavanj v lastnih strokah je predaval v letnem semestru 1851 in v zimskem semestru 1851/52 tudi kazensko-pravni red (po seznamu predavanj »red kazenske pravde«) v slovenščini (poleg prof. J. Kranjca in J. Skedla) in skušal zaman doseči večji obisk predavanj s predlogom, da bi prejemale Knafljevo štipendijo tudi graški študentje (Kranjci). Zaradi majhnega obiska so ta slovenska predavanja kmalu prenehala, čeprav so taka predavanja teologa prof. Tosija (iz Svečine) trajala do zimskega semestra 1855/56. Marca 1863 je bil upokojen ter je dobil naslov vladnega svetnika, umrl pa je v Gradcu 2. decembra 1872. Pokopan je bil v družinski grobnici družine svoje žene rojene Maličeve pri sv. Krištofu, vendar brez napisu. Zapustil je 600 goldinarjev civilni bolnici ter 300 goldinarjev mestni hranilnici kot »Jožefinini ustanovi« v spomin na že prej umrlo ženo.

Že 1. 1863 je zapustil svojo bogato knjižnico (330 knjig), beležke svojih predavanj in drugo literarno zapuščino tedanji Juristische Gesellschaft (Pravniški družbi) v Ljubljani in ji poklonil 1. 1867 danes zgubljeno oljnato sliko, ki naj bi visela v društveni sobi. Družba si je oskrbela za Kopačeve knjige posebno omaro in mu poslala prisrčno zahvalno pismo za njegovo požrtvovalnost, kakor je razvidno iz njenih letnih poročil. Vendar je družba prenehala že 1. 1868, knjižnica in Kopačevi spisi pa so po raznih selitvah prišli med prvo svetovno vojno v justično palačo. Pokrajinska uprava za Slovenijo je 1. 1921 gradivo priključila centralni knjižnici v justični palači v Ljubljani, »kjer tvori dragocen del starejšega cerkveno in rimskopravnega knjištva«. Ob svojem obisku pri ravnatelju knjižnice Vrhovnega sodišča SRS dr. F. Tykaču sem žal izvedel, da nimajo nikakršnega Kopačevega gradiva (razen njegove edine znane knjige ter seveda drugih knjig, ki ne tvorijo več posebne celote). Nikakršnih rokopisov nisem mogel zaslediti niti v drugih znanstvenih ustanovah — v knjižnici Pravne fakultete, v arhivu

Slovenske akademije znanosti in umetnosti, v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice, v Narodnem muzeju, Arhivu SR Slovenije. Dr. Tykač se Kopačeve zapuščine sploh ne spominja in je torej nemogoče ugotoviti, kdaj je bila morda premeščena drugam. Zato seveda nisem mogel natančneje pregledati Kopačevih beležk univerzitetnih predavanj, kakor sem nameraval, in se moram omejiti na naštevanje vsebine njegove ostaline po Polčevih podatkih.

Tu moram pojasniti, zakaj prof. Kopač ni izdal učbenika iz svojih dveh ali celo treh strok. Profesorji na avstrijskih univerzah so namreč predavali predvsem po določenih uradno priznanih učbenikih, ki so se jih morali strogo držati. Take učbenike so izdajali seveda predvsem profesorjem večjih univerz. Zato pojasnjuje Probst, pisec zgodovine univerze v Innsbrucku, da na tej univerzi ni mogoče pričakovati odličnih profesorjev, vendar so po njem profesorji... Kopač..., Klemenčič (Slovenec) izdali spise, ki dokazujejo poznavanje njihove stroke.« Edino znano tiskano Kopačevo delo Die Erledigung und Wiederbesetzung des heiligen römischen apostolischen Stuhles (Izpraznitev in ponovna zasedba sv. rimske apostolske stolice, Innsbruck 1843, str. 186) ne vsebuje le razne cerkvene obrede, marveč je zanimiva tudi za ustavnega zgodovinarja, ker obravnava najrazličnejše ukrepe oblasti od smrti starega do ustoličenja novega papeža, saj je tedaj še obstajala cerkvena država.

Njegovi številni skrbno sestavljeni rokopisi pričajo (po Polcu) o njegovi res znanstveni izobrazbi in o mnogostranskem zanimanju za razne panoge rimskega in cerkvenega prava ter o veliki vestnosti pri sestavljanju predavanj in »veliki marljivosti«. Ohranjeni so rokopisi predavanj: O usodi rimskega prava od propada zahodno-rimskega cesarstva dotlej, da je študij rimskega prava zopet vzcvetel, v splošnih obrisih (Ljubljana, avgusta 1836); Predavanja cerkvenega prava (junija 1836); Uvod v cerkveno pravo; Pripombe k javnemu cerkvenemu pravu. Pripombe k zasebnemu cerkvenemu pravu; O koncilijih; Zakonsko pravo katoličanov v Avstriji (ces. patent 1856); Uvod v zakonsko pravo katoličanov v Avstriji; Zakon o zakonski zvezi katoličanov v ces. Avstriji; Mešani zakoni po občnem in avstrijskem cerkvenem pravu; O pojmu duhovskega stanu po pojmovanju katoliške cerkve; O sposobnosti oporočevanja katoliških svetnih duhovnikov; Cerkvni pogreb po občnem in avstrijskem pravu; O dedovanju zapuščine katoliških duhovnikov; Vzroki odpada t.i. nemških katoličanov; Odnosi katoliške cerkve do javnega pouka; Državna in pravna zgodovina Rimljanov; Zunanja cerkvena zgodovina. V raznih javnih predavanjih je obravnaval utemeljitev in razvoj cerkvenega sodstva (1840), izvir desetine (1845) ter razmerje cerkve in države (1846).

Ohranjenih je (bilo) (po Polcu) »39 zvezčičev z naredbami v cerkvenopravnih zadevah, urejenih po materijah in geslih: Gesetze und Verordnungen in publico ecclesiasticis. Zdi se, da je bila to priprava večje izdaje zbirke Sammlung der kais. königl. laufenden Gesetze und Verordnungen in publico ecclesiasticis vom Jahre 1767 bis Ende 1782, Dunaj 1782, ki se je nahajala tudi popravljena in popolnjena v Kopačevi knjižnici.« »Razen teh nedvomno Kopačevih rokopisov se v njegovi zbirki nahajajo še 4 konvoluti zvezkov predavanj rimskega prava z datumom 22. 8. 1784 in 90 zvezkov pre-

davanj rimskega prava. Vseh teh 90 zvezkov ima podpis Th. D., ki kaže nedvomno na avtorstvo Kopačevega učitelja (Tomaža) Dolinarja.«

Kopača omenjata na številnih mestih ne le Probstova zgodovina univerze v Innsbrucku, ampak tudi Kronesova Geschichte der Karl Franzens — Universität in Graz (Gradec 1886), J. Polec—B. Senekovič, Vseučiliški zbornik, Ljubljana 1902, ki ima tudi slike treh profesorjev pravnih predmetov v slovensčini na graški univerzi v l. 1851—1854 (J. Kranjca, J. M. Skedla in J. Kopača).

Izginotje Kopačeve bogate literarne zapuščine, vštevši nenadomestljive beležke Dolinarjevih predavanj, nam je žal onemogočilo natančnejšo proučitev — po vsebini in po podrobnejšem obsegu — njegovih predavanj, ki so zajemala znaten del celotne pravne stroke; žal niso bile ohranjene beležke slovenskih predavanj o kazenskem postopku. Zato smo utegnili poučiti le edino njegovo ohranjeno knjigo, ohranjeno v knjižnici Vrhovnega sodišča SRS.

Na koncu se pridružujemo Polčevi presoji, objavljeni v Pravnikovi Spominski knjigi: »Kopača sicer ne moremo uvrstiti med odlične znanstvenike njegove dobe. Ni pa zginjal pod povprečno ravnijo svojih tovarišev, ki so bili po svoji oficialni namembi takrat v prvi vrsti učitelji bodočega uradniškega značaja. Kot tak je Kopač naš rod častno zastopal, zavedajoč se svojega porekla. To dokazuje, da je bil poleg J. Skedla in J. Krajncja prvi, ki je predaval pravo na vseučilišču v našem jeziku. Zato se bo njegovo ime vedno s častjo imenovalo v zgodovini našega kulturnega razvoja!

* Slika Janeza Kopača na str. 223 je vzeta iz knjige Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani 1919—1969, Ljubljana 1969, 47.

KONRAD ČRNOLOGAR

Stane Mikuž*

Med naše pomembne ožje rojake šteje tudi Konrad ČRNOLOGAR, ljudskoškolski učitelj v Šmarju in c. kr. restavrator, zato je prav, da o njegovem življenju ter delu na tem mestu na kratko spregovorimo.

Rojen je bil 21. novembra 1860 na Peščeniku pri Višnji gori v družini nadgozdarja Tauffererjeve graščine. Bil je najmlajši v vrsti štirih bratov, od katerih je najstarejši pel novo mašo, ko je bil Konrad še prav mlad. Dovršil je dva razreda na ljudski šoli v Višnji gori, toda bolj kot učenje so ga že tedaj zanimale starine, kajti venomer je raziskoval razvaline Starega gradu nad Višnjo goro ali pa je občudoval stare cerkve v bližini višnjanskega mesta. Rad bi si izpopolnil izobrazbo, doma pa niso živeli v izobilju in zato so ga poslali v Ljubljano, da bi se izučil knjigoveštva. Toda umetniška žilica mu ni dala miru, začel je risati in rezbariti tako dobro, da so ga poslali na ljubljansko učiteljsko šolo. Tam se je z vso vnemo posvetil študiju, posebno še ker sta ga vzpodbujala prof. Fran Levec in Jurij Kozina. Mentorja sta spoznala njegov izraziti smisel za zgodovino in njene spomenike ter sta v to smer uravnavala fantovo naravno nađarjenost. Leta 1883 je postal učitelj; njegovo prvo službeno mesto je bilo v Velikem Gabru. Leta 1887 pa je bil prestavljen v št. Vid pri Stični. V tem času se je že začel intenzivno ukvarjati s krajevno zgodovino ter umetnostnozgodovinsko topografijo; rezultat teh raziskovanj je rokopis Topografsko-zgodovinski opis šentviške fare, potem ko je poprej (1885) že napisal Kroniko višnjegorske župnije (rokopis). S tema deloma je Črnologar že nakazal teritorij, katerega topografija in umetnostnozgodovinsko bogastvo sta ga najbolj zanimala.

Leta 1891 je Konrad Črnologar postal učitelj na ljudski šoli v Šmarju. To leto je v Izvestjih dunajske centralne komisije za raziskavo in ohranitev stavbnih spomenikov¹ objavil več razprav, ki dobro pokažejo njegovo že kar obsežno umetnostnozgodovinsko topografsko znanje. V članku O starejših cerkvenih stavbah na Kranjskem² je obdelal:

1. romansko cerkev v Gornji Dragi pri Višnji gori. Naglasil je romanske elemente te zanimive stavbe (z nekaterimi netočnostmi). Spodnji del stolpa ni romanski, obok z oprogo, ki počiva na konzolah, pa ni iz novejšega časa, temveč originalen itd;

2. cerkev na Muljavi. Poleg dobrega opisa cerkve je danes za nas dragocena avtorjeva ugotovitev, da so bile freske pobeljene v zadnjih desetletjih 19. stoletja, saj so se jih nekateri ljudje še spominjali;

* Ljubljana, 61000 YU, Gregorčičeva 9; dipl. fil., dr. sc., redni profesor Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

¹ Mittheilungen der K. K. Central-Commission, N. F. Wien 1891, str. 83, sl.; str. 227 sl. (poslej kratica: MZK).

² Orig. nemško: Ueber ältere Kirchenbauten in Krain.

3. farno cerkev v Št. Vidu pri Stični. Črnologar je bil prvi, ki je v stenah stavbe odkril romanske prvine; tudi sicer je arhitekturo uspešno analiziral.

Opis in analizo omenjenih spomenikov spremljajo risbe tlorisov in drugih arhitektonskih nadrobnosti. Vse to so plodovi Črnologarjeve risarske nadarjenosti in znanja.

V istem zvezku Izvestij³ je tiskana tudi razprava Samostan Stična. Avtorju pripada čast, da je bil prvi med slovenskimi raziskovalci, ki se je povzpел na cerkveno podstrešje in dokazal, da je stavba le barokizirana, v bistvu pa še romanska, z mnogimi, seveda zakritimi arhitektonskimi detajli. Ves samostanski kompleks je razdelil na posamezna poglavja, in sicer: 1. romanska bazilika, 2. gotška dograditev, 3. najnovejše prezidave, 4. križni hodnik in 5. romanska kapela ob vходу v samostan. Vsa poglavja je Črnologar v bistvu pravilno analiziral, tekstu pa je priključil še tloris cerkve in samostana, naris zunanjščine, prerez cerkve itd.

Dve leti kasneje — naj omenim le najvažnejše razprave — je v dunajskih Izvestijih⁴ objavil umetnostnozgodovinski topografski opis Farna cerkev v Šmarju. Tudi ta razprava je pomembna, saj je bil Črnologar spet prvi, ki je odkril romanske prvine v šmarski cerkvi in pokazal na nadaljnjo arhitekturno rast stavbe v stoletjih (gotizacija, barok, novejše prezidave ipd.). Spet spremljajo tekst avtorjeve risbe cerkvenega talnega načrta, risbe njegovega prereza itd.

Leta 1897 je v isti publikaciji⁵ objavil članek Freske in okna v cerkvi na Muljavi. V tem času je bil Črnologar imenovan za konservatorja pri Centralni komisiji, o čemer nas pouči zapisek o stanju osebja Komisije z dne 31. januarja 1903⁶. Konservatorjevo delovno področje je bila Ljubljana, okolica in Litija. Kot odgovorni strokovnjak je napisal omenjeni članek, ki je nedvomno polemičnega značaja, čeprav ne omenja nobenega imena. Ta razprava je po mojem globokem prepričanju usodno posegla v tok Črnologarjevega življenja, ga zagrenila in morda celo strla.

Toda povrnimo se k članku o Muljavi! Freske v cerkvi so bile, kot smo že povedali, prebeljene v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja, vsekakor pa že leta 1880, ko je dal župnik Kulovic dve gotski okni v prezbiteriju spremeniti v pravokotni, da bi dajali več svetlobe. Leta 1894 pa se je začela regotizacija muljavskega prezbiterija, vsa okna so spet dobila gotško obliko; pri tem so v južni steni kora odprli originalno okno, ki je bilo zazidano že pred nastankom fresk, kajti slikarju Janezu Ljubljanskemu je pač primanjkovalo večjih, strnjenih površin. Tako je seveda šla freska v celoti po zlu. Ko so spreminjali okna v »originalno« stanje, so uničili in izbili staro krogovičje in vse freske v okenskih ostenjih.

Nato so prišle na vrsto freske. Belež, ki jih je prekrival, so odstranjevali povsem nestrokovno, tako da so bile slike na mnogih mestih obtolčene; poškodbe so kasneje prekrili z rumeno barvo. Orodje, s katerim so luščili belež, je bilo skrajno primitivno, Črnologar ga ironično imenuje »umetniška pomagala«, s katerimi pa naše kmetice plevejo njive — »in katere se slovensko

³ 1. c. 227 str. sl.

⁴ MZK N. F. 1893, str. 160 sl.

⁵ MZK N. F. 1894, str. 21 sl.

⁶ MZK N. F. str. XVIII. (1903).

»prelca« (pralica) imenujejo«. V nadaljevanju članka je avtor opisal freske, ni pa odkril dvojnega podpisa avtorja slik — Janeza Ljubljanskega.

Kaj se je tedaj godilo v muljavski cerkvi? V tistih časih so se na Slovenskem počasi začeli utrjevati prvi pojmi o zgodovini umetnosti, zlasti pa o stilih, kakor so se že izoblikovali v evropski zgodovini umetnosti (prim. J. Flis, Stavbinski slogi). Pojavile so se težnje, da bi arhitekturi, ki je sčasoma izgubila prvotne oblike, povrnili njeno staro »originalno« podobo. Tedanji šmarski dekan Sitar je spadal tudi v ta krog »originalov« in je v dobri veri, da ravna pravilno — očitno brez privoljenja konservatorja K. Črnologarja, ki je bil preprost ljudskošolski učitelj, prav tako iz Šmarja — zagrešil hudo napako nad nedolžnim umetnostnozgodovinskim spomenikom. Predstavljajmo si sedaj dekana, ko je prebral Črnologarjev članek v dunajskih Izvestjih! Nimam sicer dokazov, vendar se mi zdi, da iz Črnologarjevega dela večkrat odseva neurejenost odnosov med cerkveno gosposko (zlasti šmarsko) in »ubogim« ljudskošolskim učiteljem, ki pa je bil ponosen mož, saj je prijateljem večkrat naglašal, da je edini učitelj konservator v Avstriji! In če k vsemu temu prištejemo še vročo strankarsko klimo, ki je bila tako značilna za slovenske razmere, potem si lahko mislimo, da si je Črnologar s svojo poštenostjo prisluzil hudo zameró.

Leta 1899⁷ je naš avtor umetnostnozgodovinsko-topografsko obdelal obe cerkvi v Dednem dolu pri Višnji gori, naslednje (1900) pa se je povrnil v Stično⁸. Ker je cerkev in samostansko poslopje že poprej slogovno analiziral, se je sedaj lotil cerkvene oprave (omenja križev pot z Wergantovim podpisom) in pa nagrobnikov, kar je pač predstavljalo utrudljivo in natančno delo.

V naslednjih letih je Črnologar v dunajskih Izvestjih le občasno in skromno navzoč, kot da ga je popustila nekdanja vnema. Zgodaj leta 1904 je bil imenovan za konservatorja črnomeljskega okraja⁹; zdi se, da se je hotel umakniti na drugo delovno področje ali pa ga je morda privlačevala Bela krajina, ki je bila tedaj topografsko neraziskana »bela lisa« naše domovine.

Namenoma sem spremljal topografsko in umetnostno-zgodovinsko delo Konrada Črnologarja, kakor je bilo objavljeno v dunajskih Izvestjih centralne komisije. Bil je konservator, odgovoren komisiji, in zato so tudi njegove razprave v tej publikaciji najboljše in najbolj zavzeto napisane. Sicer pa je objavljaval Črnologar svoje članke tudi v drugih zgodovinskih revijah tega časa, tako v Izvestjih muzejskega društva za Kranjsko, v Mitteilungen des Musealvereines für Krain itd. V teh revijah je deloma ponavljal svoje gradivo iz dunajskih Izvestij, deloma pa je zapisal tudi nove, originalne topografske ugotovitve.

Omenili smo že, da je Črnologar v rokopisu zapustil zgodovino višnjegorske in šentviške fare. Pripravljal pa je tudi zgodovino stiškega samostana in šmarske fare, toda kaj točnejšega o tem delu ne vemo¹⁰. Mimo umetnostne zgodovine in topografije pa so našega pisca zanimala tudi krajevna zgodovinska vprašanja. Tako je urejal višnjegorski mestni arhiv in je ob

⁷ DS, 1904, str. 313 (s sliko).

⁸ MZK N. F. 1899, str. 14 sl.

⁹ MZK N. F. 1900, str. 168 sl.

¹⁰ DS, 1904, str. 311 sl.

¹¹ DS, 1904, str. 313.

tem delu objavil vrsto odličnih razprav o posameznih zgodovinskih zanimivostih tega mesta. Občasno ga je privlačevala tudi arheologija, bil je prijatelj in pomočnik znamenitega arheologa »ljubitelja« Pečnika in še leta 1903 je delal arheološko karto, ki naj bi zaznamovala vsa izkopavanja na Kranjskem.

Dne 8. aprila 1904 je Konrad Črnologar umrl v Šmarju. Ko je spomladi potoval v Belo krajino, se je prehladil, zbolel je za »vratico«¹² (angino?) in bolezen je bila tako huda, da mu tudi zdravniki niso mogli pomagati. Zapustil je vdovo in štiri hčerke.

Njegova smrt ni šla molče mimo slovenske javnosti. Nekrologe so mu napisale revije Ljubljanski zvon¹³, Dom in svet¹⁴, najtehtnejšega pa je objavil Fr. Komatar v Mitteilungen des Musealvereines für Krain,¹⁵ kjer je zbral tudi Črnologarjevo zajetno bibliografijo, ki je zanesljiva priča njegove izredne delavnosti. Isti pisec tudi poudarja, da je bilo Črnologarjevo delo pravzaprav pionirsko, ker so manjkala vsakršna znanstvena poprejšnja dela, zlasti pa tovrstna biblioteka na Slovenskem, kar vse bi pomagalo našemu avtorju pri njegovem osebnem znanstvenem zorenju in formiranju.

Osmrtnica v Dom in svetu nam posreduje še nekaj podatkov iz Črnologarjevega osebnega življenja. Kot človek je bil »blaga in mirna duša«. Svojo stanovsko dolžnost je vestno izpolnjeval, njegov pouk je bil živ, pri učencih je znal vzbuditi zanimanje za predmet. Ko danes pregledujemo njegovo zapuščino, se začudeni vprašamo, kdaj je Črnologar dobil čas, da se je lahko lotil raziskovanja terena, merjenja, risanja itd. Saj vsi vemo, kako so učitelji med šolskim letom zaposleni v šoli in zunaj nje. Očividno je vse počitnice žrtvoval za svoje znanstvene preiskave in za delo v arhivih. Čeprav se mu je delo začuda odsedalo, bi vendar rad napisal kaj večjega, pa mu je le primanjkovalo časa. »In ravno to ga je spravilo včasih v nejevoljo in si je rajši počil pri čaši vina, ker je videl, da je vse zastoj.« Po smrti nadučitelja Borštnika, ki je učil na šmarnski šoli do leta 1900, je prevzel začasno vodstvo; upal je, da ga bodo imenovali za nadučitelja, toda tu se je zataknilo. »Očrnili so ga — ostal je učitelj. To mu je zagrenilo bivanje v Šmarju.« Mislim, da ne pišem v prazno, če vidim pri Črnologarjevi »očrnitvi« na delu tisto roko, ki je dala na svojo roko »restavrirati« muljavsko cerkev in njene freske.

Približno taka je podoba konservatorja in ljudskošolskega učitelja Konrada Črnologarja. Brez prave strokovne izobrazbe se je z neutrudnim delom na terenu in v arhivih, pa seveda tudi z naravno nadarjenostjo povzpел do zglednega poznavalca in presojevalca umetnostnozgodovinskih spomenikov na področju, ki mu ga je zaupala Centralna komisija. Kar mu niso mogle dati knjige, ki mu tedaj niso bile na voljo, je nadomestil z neizmerno ljubeznijo do domače zemlje in do prečudnih lepot, ki jih je še danes polna naša dolensjska stran.

Prezgodnja smrt mu je onemogočila, da bi uresničil vrsto načrtov, toda tudi brez njih je Konrad Črnologar častno opravil delo, ki mu ga je določilo življenje.

¹² DS, 1904, str. 313.

¹³ LZ, 1904, str. 319.

¹⁴ o. c. 1904, str. 311 sl.

¹⁵ Slov.: Izvestja muzejskega društva za Kranjsko, 17. letnik 1904, str. 212 sl.

OREL IN KORENINE

Ivan Bratko*

Govor na spominski proslavi ob 25. obletnici smrti Louisa Adamiča dne 25. septembra 1976

Te dni se spominjamo 25. obletnice prezgodnje smrti Louisa Adamiča. Vidimo njegov veliki literarni opus, v dobršni meri posvečen stari domovini. Louis je izrazito angažiran pisatelj, precizen pričevalec in daljnoviden vizionar. Mogoče ga je kot pisatelja najbolje, najlepše in tudi najkompetentneje karakteriziral drugi mojster peresa Oton Župančič, ko je dejal o njem:

»Velik pisatelj svetovne mere, tak, ob kakršnih narod na novo izmeri svoja bistvena vprašanja.«

Vendar s tem Adamičeve prvine niso izčrpane in pomen, ki ga ima za nas, ne v celoti podan. Bil je hkrati revolucionar in osebnost izrednih človeških kvalitiet. Tem lastnostim se ob spominu nanj priklanjamo in še z večjo pozornostjo posegamo po njegovih knjigah. Pisatelj je združeval visoke intelektualne in karakterne prvine, ki so mu pomagale, da se je razvijal in »o pravem času« pisal in delal, kar je narekoval zgodovinski trenutek. Takih ljudi bi danes potrebovali vse več in več.

Boj, ki ga Adamiču ni uspelo dobojevati, to je boj številnih generacij in stoletij, se nadaljuje. Cilji se v bistvu niso spremenili, samo nasprotniki imajo drugačen obraz in drugačne maske. Njegova zapuščina nam pomaga. V tem je tretja dragocenost Louisa za narode Jugoslavije.

Zadnja knjiga Orel in korenine mu je »najboljša knjiga«. Sam je rad govoril, da je bilo pisanje te knjige podobno partiji šaha sredi topovskih salv. Kolikokrat so mu eksplozije pometale figure s šahovske deske. Moral je po spominu obnoviti pozicijo, da je lahko nadaljeval igro. Značilno je, da je knjigi dal naslov Orel in korenine, čeprav je poglavje, ki je posvečeno tej drzni, vizionarni metafori, zelo kratko. To poglavje je položil v sredino knjige, v sedmo poglavje od štirinajstih, kot biser v školjko. Kaj hoče povedati ta metafora, naslov knjige, ki ga je stala življenje? Sam o tem v knjigi podrobno govori.

V bližini Tržiča je na sprehodu na robu gozda zagledal orla, ki se je s krepplji ujel v močne korenine in se ni mogel osvoboditi. Dolgo je opazoval orlov boj in ta boj se mu je razrasel v simbol.

»Malo po malo se je, 'moj orel' zasediral v mojih mislih kot simbol Tita in jugoslovanske revolucije, medtem ko so korenine začele predstavljati sovjetsko in zahodno ureditev življenja.«

* Ljubljana, 61001 YU, Mestni trg 26; glavni direktor Državne založbe Slovenije.

Na prvi pogled malce patetična metafora je vzneseno, tehtno premišljena. V njej je glavna misel knjige, globlja stran »naše zgodbe«. Kar je vsepovsod »v zraku«, se je sprožilo v »majhni Jugoslaviji«. Misel o naši zgodbi kot »epizodi« v svetovni epopeji protimperialistične socialistične revolucije, za to namreč gre, čeprav je Louis ni tako imenoval, je torej razvijal zelo zgodaj in nenavadno slikovito.

Pretrsljivo opisuje orlovo osvobajanje:

»Toda čez nekaj časa sem pričel misliti, da si bo opomogel. Njegovi napore, da bi se zravnal, niso bili več tako krčeviti. Peruti so se mu razprostrle, zafrfotale, se zožile. Glava se mu je zravnila na ukrivljenem vratu in ostala pokonci. Posrečilo se mu je, da je napravil nekaj poskakujočih, okornih gibov...«

Najraje bi bil zaukal. Ampak moje ustnice so bile skoraj odrevenele in komaj sem se obvladal, da mi niso začeli šklepetati zobje.

Nisem mogel vzklikniti, pač pa sem samo pomahal orlu in nato opazoval liso golega neba nad sosednjim hribom, dokler mi ni zginil spred oči. Zavedel sem se, kako trepečem...

Ko sem se več mesecev pozneje lotil jugoslovanske zgodbe, mi je spet in spet prihajal na misel pripetljaj z orlom. Povedal sem še drugim, kaj sem videl, in izvedel, da ni nič nenavadnega, če najdeš v jugoslovanskem gozdu okostnjak orla, ki se mu kljun še zmerom čvrsto oklepa štrleče koranine ali po tleh plazeče se ovijalke.«

Adamič je v prvih povojnih letih po vsem svetu iskal, kar je bilo v zraku kot obet, rešitev in nujnost; kot izhod iz klavrne zagate, v kateri se je znašel svet, ki je iz krvave kaj hitro zajadral v hladno vojno. Hotel je v Sovjetsko zvezo, v Indijo, na Češkoslovaško, v Italijo. Mikala ga je Kitajska. Nemirno je iskal deželo, kjer bi se začelo tisto novo, kar so iskali razočarani duhovi. »Pravzaprav sem hotel najprej v Rusijo, ampak...« pravi sam, aludirajoč na to, da ga je naključje zadržalo v stari domovini. Za Sovjetsko zvezo ni dobil vize, Jugoslavija pa se je znašla v novi stiski in stopila na novo pot, ki ga je živo zainteresirala.

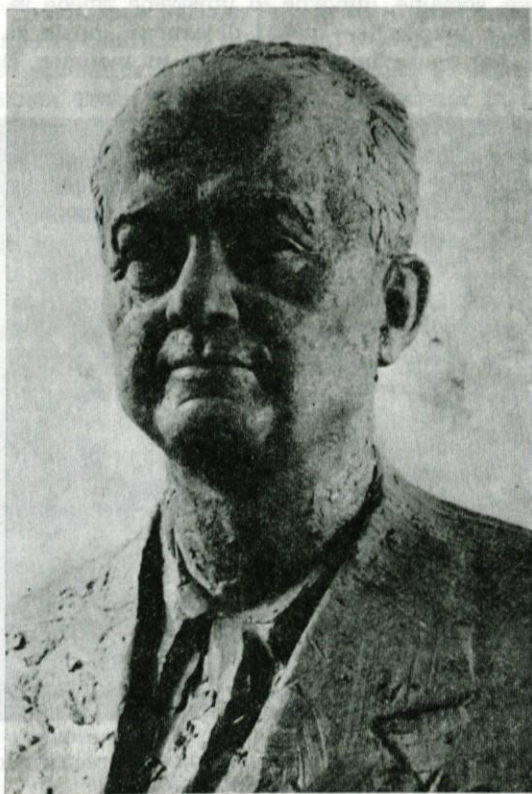
In tako je v novi Jugoslaviji odkril deželo svojih pričakovanj. Tisto »novo« imenujemo danes »neuvrščeni svet«, »novi mednarodni ekonomski sistem«, »graditev socializma v vsaki deželi na izviren način« itd. Njegov »Orel« je tudi danes živ, saj dobiva kot ideja in kot praksa vedno širši pomen v svetu in doma, vedno bolj je stvaren in otipljiv. Hkrati pa je seveda še vedno zamisel, delno uresničeni program, pred njim je še dolga pot do odločilnih uspehov.

Ost njegove orientacije je bila naperjena proti obema blokoma, natančneje, proti »sovjetski in zahodni ureditvi življenja«. Prav ti dve deželi sta ga močno pritegovali in bili predmet njegovih ostrih kritik, zlasti seveda Amerika. Na koncu svoje zadnje knjige razvija misel o »novem klimaksu«, o novem svetovnem revolucionarnem poletu ter končuje z besedami:

»In če bi se zgodilo, bi se moralo zgoditi vsepovsod, v bobneči industrijski revoluciji Amerike, v komaj razviti Jugoslaviji in tudi v Rusiji... Ampak kako? Kako?« Svoje razmišljanje sklene z vprašajem. Globoko se je zavedel moči in pomena teh dveh velikih držav, ni pa predvidel, kdo bo no-

silec vsega novega. Slutil in čutil je drugačen svet, a pota do njega so bila polna vprašajev. Danes lahko trdimo, da je teh vprašajev manj, mnogo manj. Mogoče je prav v tej večji jasnosti bistvena razlika med časom njegove smrti in med današnjimi dnevi, vmes je kajpak četrto stoletje. K tej večji jasnosti je mnogo prispevala Jugoslavija.

Predvidel je vlogo Jugoslavije pri oblikovanju novega mednarodnega družbenega sožitja. Zanj se »komaj razvita Jugoslavija« in njen predsednik

Stane Kržič: Studija doprsja Louisa Adamiča

z uspehom borita v prvih vrstah že najmanj četrto stoletje. V ta boj je vklesano tudi Adamičevo ime. Njegova opredelitev in daljnovidnost nista naključni. Imel je stike s slovenskimi komunisti in sodeloval z njimi že v letu 1932, ko se je rojevala njegova živa, sijajna knjiga Vrnitev v rodni kraj. Ti stiki so mu prav gotovo pomagali k daljnovidnejšim razgledom.

Louisa Adamiča že četrto stoletje ni več med nami, so pa nam dostopna njegova edinstvena dela. Zapuščina, ki je v njih, je oplajajoča in v mnogočem aktualna tudi danes. Napisal je najmanj ducat knjig iz ameriškega življenja in več knjig o »stari domovini«, med njimi Vrnitev v rodni kraj

ter Orel in korenine, svoje zadnje, po zamisli najboljše delo. Za svoja dela je znal najti odlične naslove, izvorni, slikoviti so in zadenejo jedro tega, kar je hotel povedati. To ne velja samo za Orla in korenine, temveč tudi za Dinamit, za Narod narodov in za Smeh v džungli. V Smehu v džungli naletimo na pomebno prvino njegove osebnosti in literature — humor. V uvodu k tej knjigi pravi že leta 1931:

»Z druge strani pa je seveda priseljevanje v nemajhni meri krivo dejstva, da so Združene države danes bolj džungla kakor civilizacija, dežela silne gospodarske, socialne, duhovne in umstvene zmede in stiske, v kateri je — vsaj meni se tako zdi — nekaj dejavnega smisla za malo humorja najdragocenejše, kar more imeti rahločuten in razumen človek.«

*Moški pevski zbor Grosuplje, pred mikrofonom recitira Jožica Avbelj.
(foto Riko Adamič)*

Adamič pa ni prinesel s sabo v Ameriko samo prirojenega smisla za humor in prisrčne preprostosti, ki veje iz vseh njegovih del (to dvoje so mu dali ljudje iz domače Dolenjske). Sam pravi, da je nanj odločilno vplival Ivan Cankar, čigar novelo Hlapec Jernej in njegova pravica je prevedel v angleščino in jo izdal že leta 1926. Tudi karakter, borbenost, prvo znanje in življenjsko usmerjenost, vedrino značaja in smeh, vse to mu je vcepila stara domovina. Novo znanje, zrelost, modrost, širino in nenavadno sistematičnost pri delu pa je pridobil v novem svetu. Ta sistematičnost in duh, čeprav ni bil marksist, bi nam, ljudem peresa, tudi dandanes mnogo pomenil, saj bi nam pomagal preskočiti domače plotove, ki nam mnogokrat vražje zastirajo razglede. Od dóma je bil delaven kot mravlja. V Ameriki pa je raz-

vil delovne metode in stil dela, kakršen mu je bil potreben, da je napisal celo vrsto odličnih knjig. Seveda se je v novi domovini tudi njegov smeh spreminjal, plemenitil in kultiviral, a nazadnje ga je prepčila in zamorila katična ameriška džungla.

Njegov politični lik v sodobni Ameriki pogostoma potvarjajo ali vedé spregledujejo, kakor pač narekuje trenutna klima, toda njegov literarni lik je nesporen. Odlomki iz njegovih del so v ameriških čitankah, v biografskem leksikonu svetovne književnosti je Adamičevo mesto »nenavadno, edinstveno« (»unique«). To so znana dejstva. Prav tako je znano, da s pomočjo Adamičevih del v Ameriki tudi mlajši ljudje vsaj deloma spoznavajo Jugoslavijo.

Dandanes se spominjamo naših velikih imen v ameriški znanosti in umetnosti — Nikola Tesla, Mihajla Pupina, Balokovića in drugih — s simpoziji, z biografijami in s spominskimi svečanostmi. Največje ime ameriške književnosti, ki je izšlo iz Jugoslavije, Louis Adamič, zasluži, da izdamo njegova izbrana dela. Pozneje bi mogla priti na vrsto tudi kritična dokumentirana izdaja zbranih del in kritična objava obsežnega, še neobjavljenega zapuščinskega gradiva. Ob neobjavljenem in nepregledanem gradivu mislim tudi na Orla in korenine, saj je znano, da je bila knjiga, kakršno danes poznamo, na zahtevo ameriške založnice precej skrajšana. Dobršen del njegove neobjavljene zapuščine predstavljajo dokumenti in spisi iz vojnih let 1941—1945, ko je najaktivneje podpiral naš osvobodilni boj.

Louis je v svojih delih kazal senčne strani ameriške družbe. Na tisočih straneh jih je osvetljeval in razlagal, trudeč se, da bi jih postopno premagali. Občudoval je intelektualne moči in gospodarski potencial Amerike. Skrbno je analiziral igro imperialističnih spletk, mahinacij in izkoriščanja. Tudi dandanes se nenehno spopadajo vse te nasprotujoče si moči ameriške družbe. Stopnjujejo se pritiski in igre nasilja. Pa plodov novih odkritij, naprednih gibanj in civilizacijskega napredovanja je vedno več. Pritisk proti naši deželi se kaže zdaj v podpiranju ustaških diverzantov zdaj v manj opazni pomoči heimatbundovskim nacistom na Koroškem, spet drugič v široko razpredeni protijugoslovanski propagandni kampanji, ki naj bi nas osamila. Adamiča fizično ni več med nami, da bi se sam s svojim lucidnim peresom vpletel v ta boj. Vendar pa je z delom, ki ga je opravil, in z duhom, ki to delo preveva, vedno navzoč. Vedno bo podpiral boj »orla« s koreninami.

SPOMIN NA LOUISA ADAMIČA

Anna P. Krasna*

*»One is, one lives;
that is enough, even if
but for awhile.«*

(Iz uvoda h knjigi My America).

LOUIS ADAMIČ, ki si je zapisal gornje besede v predgovor k svoji za-
jetni knjigi My America, je morda čisto nevede z njimi posvetil svoje
življenje neki nepremagljivi sili, ki je rasla z njim in ga vodila v želji, da
raziskuje in se pogloblja v življenje ljudi okoli sebe, da na poseben način
razkriva krivice, ki jih družba prizadeva posameznikom in platem ljud-
stva brez privilegijev... platem ljudstva v deželi, ki je tako njega kot
milijone drugih izseljencev evropskega kontinenta in drugih dežel sprejela
pod svojo streho, da si v novem svetu ustvarijo novo domovanje.

Knjiga My America zajema obdobje 1928—1938 in besede, vključene v
uvod h knjigi, je pisatelj vzel iz svojega dnevnika, v katerega si je bil ob
svojem devetindvajsetem letu zapisal: »Ne verjamem, da me bo kdaj skrbe-
lo staranje, neglede na to, kako dolgo bi živel. Človek namreč je, živi, to
je dovolj, četudi morda le za nekaj časa.«

Takrat še ni mogel slutiti, da mu bo prav njegova podzavestna posveti-
tev raziskovanju in razkrivanju resnice ter razgaljanju krivice odmerila prez-
godnjo, nasilno smrt... Morda pa je le bila neka nedoločena medla slutnja,
pod katere vplivom je zapisal — »četudi morda le za nekaj časa«.

Prav na to sem pomislila, ko sem pričela delati izpise iz raznih podat-
kov ter osvežila spomin na pokojnega pisatelja, kateremu posvečam ta
zapis.

Prvikrat sem se srečala z Louisom Adamičem v tridesetih letih, in si-
cer v družbi pokojnega dolgoletnega urednika Prosvete (v Chicagu) Ivana
Molka in njegove žene Mary Jugg. Mi trije smo bili socialistično usmerjeni
on pa poln svoje velike, kontrastov polne Amerike; ta je v tistem obdobju med
obema vojnama imela dobro tretjino prebivalstva označenega s »foreing-born«
ali tujerodci. In tem tujerodcem, emigrantom in njihovim potomcem (neanglo-
saskega rodu) je Adamič posvečal v tistem času največ pozornosti. To raz-
vidimo iz njegovih knjig My America, dalje njegov Smeh v džungli, Nation
of Nations, Grandsons, From Many Lands, What's Your Name itd. Po ame-
riških revijah so bili objavljeni njegovi članki, v katerih je naglašal dejstvo,
da so za Ameriko prav tako pomembni tisti priseljenci in njih potomci, ka-
terih ameriško »ozadje« je Ellis Island, kakor oni s ponosnim zgodovinskim
ozadjem Plymouth Rocka.

* Ajdovščina, 65270 YU, Tovarniška 3/c; publicist. Prispevek je razširjeni govor avtorice na
Spominski proslavi ob 25-letnici Adamičeve smrti, ki je bila dne 25. septembra 1976.

»Sam pripadam temu številnemu novemu elementu ameriške družbe in ponosen sem na to,« je rekel v svojem govoru na knjižnem sejmu v New Yorku, ko sem ga ponovno, bežno srečala in poslušala njegov govor.

In spet sem ga srečala na stopnicah velike Centralne knjižnice v New Yorku pa v uradu organizacije Common Council in še kje na svojih potih po New Yorku, kjer sem živela od leta 1933—34 do povratka v domovino leta 1972.

Rada bi, da bi še imela kratko in smeha polno pismo, ki mi ga je poslal, ko ga je nekdo opozoril na mojo malce kritično oceno njegove knjige *The Cradle of Life* ali *Zibel življenja*, objavljeno v listu *Prosveta* v Chicagu leta 1936. Zabavalo ga je, ker sem »fačka« v njegovi knjigi obrazložila takole: »pri nas je menda še zmerom v rabi zanikrni neslovenski izraz »pankrta«. Dalje je dejal, da mu je šlo na smeh, ko sem glavni ženski karakter v knjigi Doro ponazorila z besedami: Dora je bilo čudo, ki ga (Rudo) ni mogel doumeti. Naj je zadelovala špranje z mačjimi repi, da odžene vruga od hiše, naj je vlekla za nos sebe, Boga in poginjajočega »fačka« z besedami o angelcih in nebesih ali ihtela pod vešali Pregoviča in Butmariča, v vsaki situaciji je ostala nerazrešljivo čudo in budalo obenem. Od nje je moglo priti vse: topi mladi Juro, Dora, Mara, Zorka in Pavle, ki sta bila že majhna zasovražila način, kako so umirali v Zagorju »fački«. V njej je bilo življenje in smrt, nadaljevanje in konec vsega. Velika filozofska uganka!

Še enkrat pozneje, takrat ko je pričel svojo intenzivno delovanje ZOJSA (Združeni odbor južnoslovanskih Amerikancev) in smo imeli dokaj opravka z znanimi elementi tedanje begunske vlade in njihovega Mihajlovića, se je Adamič glasno zasmel, ko je v nekem mojem prevodu svojega spisa naletel na izraz »podrepniki«... You sure have a way with unique Slovenian words!¹ je dejal in želel podrobnejšega pojasnila pomena te besede. Ko ga je dobil, se je spet zasmel, rekoč: That's exactly what they are!² (Stavek s tem izrazom se je nanašal na tiste, ki so iz tega ali onega razloga lizali pete kraljevi gospodi in Fotičevi čaršiji v Washingtonu in New Yorku.)

S pokojnim Etbinom Kristanom sta prišla v letu 1944 v prostore tedanjega Urada za vojne informacije (oddelek za kratkovalovne radijske oddaje v Evropo) v New Yorku, da spregovorita spodbudno besedo narodu v domovini. Adamič je bil začuden, ko me je zagledal za pisalno mizo v tem oddelku. »Sem mislil, da ste se upokojili, ko vas že dalj časa ne vidimo več pri ZOJSA.«

To pot sem se jaz zasmejala: »Upokojila? Saj sem mlajša od vas.« In ker sem ravno imela v roki za posebno oddajo namenjen spis (tipkopis) o njegovem daljšem članku v *A & P* reviji *Woman's Day*, sem dodala: »In poglejte, kako tudi tukaj nadaljujem z delom ZOJSA, da se tako izrazim.« »To je moje delo,« se je zdaj on zasmel, ko je bežno prebral komentar, s katerim smo po tedanjem Glasu Amerike povedali borečemu se in trpečemu ljudstvu v Jugoslaviji, da je Louis Adamič spet napisal Američanom nekaj o tem, kakšni so in kdo so njegovi rojaki v Ameriki — in pa, da je večina naših priseljencev in njih potomcev zaposlena v vojni industriji, ki dela noč in dan za poraz nacifašizma.

¹ Zares iztaknete nenavadne slovenske besede.

² Saj natančno to tudi so!

Adamičev dobri prijatelj Mirko Kuhelj, ki je bil tajnik našega SANS (Slovensko ameriški narodni svet), je v posmrtnem spisu o pisatelju zapisal med drugim, kako je Adamič jeseni in pozimi 1943/44 živel šest mesecev nepretrgoma v hotelu Shelton v New Yorku, soproga Stella pa je samotarila v Milfordu, New Jersey, 90 milj od New Yorka. Tedaj je delal noč in dan. Nobeno pismo ni šlo iz urada ZOJSA, da ga ne bi on osebno bodisi diktiral ali prebral. Ko je postal predsednik tega odbora, je hkrati postal tudi duša vsega dela. Pogosto je prihajal v urad pred šesto uro zjutraj — in neštetokrat so bila okna urada v Lexington ulici še razsvetljena ob dveh, treh zjutraj.

Ko je Kuhelj v tem času prvokrat prišel v New York na sejo Odbora, ni mogel nikjer dobiti sobe, pa ga je Adamič povabil, naj bo kar pri njem. Mirko je zapisal, da se je sobe ustrašil, saj je bila, kot da bi vrtnec plesal

Tretja obletnica napada na Pearl Harbor je bila tema proslave Slovanskega kongresa 12. decembra 1943 v Keyworth Stadionu v Hamtramcku, Michigan. Adamič je govoril pred tisočero množico in dejal, da igra maršal Tito s svojo osvobodilno vojsko veliko vlogo v bližajoči se skupni zmagi nad osjo. (Od leve na desno: Frank F. Isbey, George Pirinsky, Louis Adamič, in Blair F. Gunther)

po njej. Papir tu, papir tam, mali papirčki z važnimi opombami in beležkami pripeti povsod, po senčnikih svetilk, zavesah, na steni, na posteljni odeji. Služkinji je zabičal, naj se ničesar ne dotakne!

Tistega Adamičevega garanja se tudi jaz spominjam in to še z druge plati. Jeseni je namreč Adamiča rada mučila senena mrzlica (hay-fever), ki jo v New Yorku povzroča cvetni prah rastline, imenovane »ragweed«. Ta prah kroži po zraku in tri do šest tednov muči mnoge prebivalce mesta in okolice. Adamič se je skušal te nadloge vsaj delno rešiti s tem, da si je dobil umetno zračeno sobo s trdno zaprtimi okni in vrati. Nekoč sem mu v to sobo prinesla neki prevod in sem se skoro ustrašila njegovega videza. Navzlic domala hermetično zaprti sobi je Lous dobil hay-fever. Bil je zabuhel v obraz in oči je imel vse solzne in rdeče obrobljene.

»Kako morete delati v takem stanju?«

»Preprosto, moram!«

Tak je bil ta naš izseljenski pisatelj! In jaz sem imela prav tedaj nalogo, da ga prosim za govorniški nastop v našem skromnem Narodnem domu v Brooklynu, New York.

»Bi prišli, Mr. Adamič?«

»Pridem, če me ne bo mrzlica preveč mučila.«

»Tokrat bo že minila. Prireditev imamo šele po Novem letu.«

»So glad!« (Me veseli!)

Njegov nastop med Slovenci v Brooklynu je privabil naše ljudi iz vseh predelov newyorške metropole. To je bil čas, ko smo bili vsi silno zaskrbljeni za naše ljudstvo v domovini, čas, ko smo skupno z Adamičem in drugimi voditelji pošiljali apele in resolucije za odprtje druge fronte proti Hitlerjevim hordam v Evropi ter za zavezniško pomoč Titovim borcem v orožju, hrani in zdravilih. Naravno, od Adamiča so naši ljudje pričakovali, da jim pojasni položaj v stari domovini. Še po govoru so ga obkrožali in vpraševali o tem, kako misli, da se bo vse končalo. In on je z nasmehom vsakemu zagotavljal, da bo zmagal ljudski odpor ter da bo Amerika z zavezniki zadala Hitlerju dokončni udarec. O tem je bil trdno prepričan.

Na naše ljudi je apeliral, naj kupujejo po možnosti vojne bonde (obveznice), sodelujejo z Rdečim križem, predvsem pa naj zbirajo v svojih podružnicah SANS prispevke za pomoč narodu po končani vojni, ker bo pomoč tedaj nujno potrebna.

»Ta človek se bo s tem delom ugonobil,« je rekel moj mož, ko je opazoval njega in ljudi, zbirajoče se nenehno okrog njega. Najbrž ni nihče opazil velike utrujenosti v njegovem obrazu, ker je ob govorjenju menda sam pozabil, kako zelo je potreben malo miru in počitka.

Vendar se spominjam, da je bil včasih kar veder in na videz spočit, na primer ob veliki manifestaciji in prireditvi v hotelu Baltimore v New Yorku (Tribute to Yugoslavia), ko je sedel na odru v družbi tedanjega newyorškega župana Fiorella La Guardia, dveh zveznih senatorjev in drugih uglednih osebnosti. Takrat je bila zavezniška zmaga že blizu in Adamič je lahko že videl uspeh svojega trdega dela: pisanja, predavanja, govorniških nastopov in radijskih intervjuvov, sestankov z ljudmi na visokih položajih in s svojimi stanovskimi kolegi pisatelji, uredniki, radio komentatorji in ne nazadnje s svojimi sodelavci iz naših vrst.

Adamič je bil med zadnjo vojno tudi imenovan za posebnega svetovalca State Departmenta, ker sta predsednik Franklin D. Roosevelt in njegova žena Eleanor Roosevelt poznala njegova dela, poleg tega se je dobro razumel s Henryjem A. Wallaceom, ki je bil podpredsednik ZDA v drugi administraciji FDR, prej pa sekretar za kmetijstvo zvezne vlade.

Ko je Wallace v letu 1948 kandidiral za predsednika na listi tako imenovane nove The Progressive Party (Progresivna politična stranka, organizirana po vojni), se je Louis Adamič zavzel za sodelovanje, misleč, da bi z Wallaceom prišel v Belo hišo človek novih progresivnih idej in načel; to bi veliko koristilo tistim, ki so hoteli zaustaviti žolčno kampanjo, ki se je razvijala tik po vojni proti vsem deželam ter vsem domačim in tujim elementom, katerih cilj je bil trajen mir in mirno sožitje z vsemi deželami ne gle-

de na obliko vlade. Zal nova stranka pri volitvah ni uspela, antikomunistični borbav, ki se je v tistih letih razlival po Ameriki, je uspeh preprečil. Adamič je rekel potem: Ameriško ljudstvo še ni zrelo za novo in zares progresivno stranko. In ker so se v kampanjo za Wallacea vključili tudi ameriški komunisti, so imeli nasprotniki lahko delo ...

Formalna seja Združenega odbora južnoslovanskih Amerikancev. V ospredju od leve na desno: John D. Butkovich, preds. Hrvatske bratske zajednice; Etbin Kristan, preds. SANS; Zlatko Baloković, preds. Centralnega sveta Američanov hrvatskega radu; Louis Adamič, preds. Združenega odbora (ZOJSA); Zarko Buncick, preds. Vidovdanskega kongresa, in drugi. — V ozadju tik za Kristanom stoji Mirko Kuhelj, tajnik SANS. Janko N. Rogelj je na robu slike le deloma viden — desno. Zastopal je slovensko Ameriško bratsko zvezo.

Seja je bila v Clevelandu, Ohio, v avgustu 1943. leta.

The Battle for Lasting peace

Borba za trajni mir

Po končani vojni je Adamič sploh vneto deloval za trajen mir v svetu. Objavil je mnogo člankov in imel številne govore. Pred seboj imam revijo Slavic American, glasilo velike organizacije American Slav Congress (Ameriški slovanski kongres), pri katerem je bil tudi pokojni Adamič aktiven, kot je razvidno iz člankov in slik, objavljenih v omenjeni reviji, ki je izhajala, dokler je obstajal ta kongres.

V spisu Conspiracy against Peace (Zarota proti miru) je pisal v letu 1947 med drugim: »Skupno s (tedanjimi, moja opomba) Churchilli, Smutsi, de Gaulli in Chiangi bi naši reakcionarji (imenujte jih že, kakor hočete) hoteli raztrgati notranji ustroj Rusije, nove Jugoslavije, nove Poljske in

Češkoslovaške dežele v toliko, da bi onemogočili in razbili silovito gibanje ljudstev, porajajoče se tudi na Kitajskem, v Indokini in drugod.«

»Morda imamo še pet — deset — dvajset let za preprečenje tega načrta in zarote protirevolucionarne internacionale. Sleherni posameznik, sleherni skupina se mora odločiti, kaj je treba storiti in kako organizirati delovanje.«

»Priznavam, da sam ne vem določno, kako se bo vse to razvijalo. Imam pa neko osnovno predstavo, primarno prepričanje, ki ni nastalo v meni, vem pa, da je velikega pomena za bodočnost; to je misel, ki je izražena v Izjavi neodvisnosti (American Declaration of Independence — prip. k prevodu): '— da so vsi ljudje ustvarjeni enaki.' VSI ljudje.«

Tu vidimo, da se je Adamič ponovno naslonil na osnovne ameriške pravice in svoboščine, zagotovljene ameriškemu ljudstvu v Izjavi neodvisnosti. Kakor je v svojih spisih in knjigah o priseljencih naglašal, da imajo enake pravice z vsemi drugimi v deželi, ki jih je sprejela pod svojo streho, in ki so ji pomagali ustvariti neslutena, velika bogastva v materialu in v človeških vrednotah v kulturi in znanosti ter v vseh drugih panogah, tako je bil prepričan, da mora to veljati enako za vse ljudi po svetu. Adamič je bil, bi lahko rekli, državljani sveta.

Prihodnost na obzorju

Še hranim nekaj tipkanih strani prevodov Adamičevih člankov pod gornjim naslovom ter njegov vzorec zaglavja, pod katerim naj bi ti njegovi sestavki izhajali v našem časopisju in pozneje tudi v vseh jugoslovanskih oziroma južnoslovanskih listih v Ameriki. Citiram naj odstavek iz prvega od omenjenih člankov:

»Eden od namenov in ciljev Združenega odbora (Združeni odbor južnoslovanskih Amerikancev) je, da govori v Združenih državah in v svetu naših zaveznikov, kamorkoli bo mogel seči naš glas, v interesu demokratičnih in naprednih elementov, ki se borijo proti okupacijskim in kvizlinškim silam v Jugoslaviji. Borijo se, da osvobodijo naše matere in sestre, domove, v katerih se je rodil marsikdo izmed nas, ki sedaj živimo tukaj, in zemljo, po kateri smo kot otroci hodili bosonogi. Dejansko se celo naše sestre in nečakinje borijo v gverilskih (partizanskih) vrstah. Ali ne bi mogli mi tukaj storiti vsaj toliko, da jih reprezentiramo in predočimo njih žrtve in njih junaško borbo in zmage našim Američanom drugih narodnosti?«

Potem obrazloži naslov rubrike: »V tej rubriki se nočem spuščati v navajanje potankosti o tem, kaj vse so gverilci (partizani) dosegli v zadnjih dveh letih. Rečem samo, da so pridobitve njihove borbe in žrtev tako velike, da zaslužijo zagotovilo za BOLJŠO PRIHODNOST tistih, ki bodo živeli tam, kjer oni zdaj prelivajo kri... Do zdaj takega upa in zagotovila — izrecnega zagotovila — od (zavezniških) sil nimajo.«

Še nekaj zelo važnega podaja v tem svojem prvem sestavku za rubriko Bodočnost na obzorju, in sicer:

»Dne 27. avgusta sem prejel dolgo pismo od Mihajla Petrovića, predsednika organizacije jugoslovanskih novinarjev (Udruženje jugoslovanskih novinarov) v Londonu. Petrović piše, da v zadnjih dveh letih jugoslovanska zamejska vlada ni storila ničesar za propagando v korist Jugoslavije. Na-

sprotno, zamejska vlada je storila vse, kar je mogla, da je onemogočila vsakomur zunaj nje, da bi prikazal primer jugoslovanskega ljudstva v tej veliki svetovni krizi. Zbrala ni niti materiala in podatkov o bestialnih grozotah nad našim ljudstvom v Jugoslaviji. Poljaki v Britaniji izdajajo čez 30 listov, mi Jugoslovani v Angliji pa nimamo ene same publikacije! In jugoslovanski vladni 'informacijski' aparat ima v glavnem nalogo, ne da informira, ampak da vesti iz Jugoslavije in iz Amerike zatira — razen če so te v prid Mihajloviča in mahinacijam (ambasadorja) Fotića. Jugoslovanska vlada je na primer prejela dolga poročila o slovenskem in hrvaškem kongresu in tudi o Združenem odboru, toda to je bilo 'samo za gospode ministre' in mi nismo nič vedeli o tem, kaj ste začeli jugoslovanski izseljenci v Ameriki, dokler nismo dobili privatnih pisem iz ZDA.«

Še marsikaj bi lahko povedala o pokojnem našem izseljencu — pisatelju, toda zavedam se, da so o njem in njegovem delu veliko zapisali že drugi pred menoj, posebno njegova ožja prijatelja pokojna Janko N. Rogelj in Vatro Grill ter še mnogi drugi v domovini in v ZDA.

Omeniti bi pa hotela še enega njegovega dobrega prijatelja iz slovenskih izseljenskih vrst, pokojnega dolgoletnega urednika Nove dobe v Clevelandu Antona Terbovca, ki mi je 11. septembra 1943 med drugim pisal: »Naš pisatelj Adamič dela za našo stvar toliko, da se včasih bojim za njegovo zdravje. V zahvalo je nesramno napadan. Na primer, prav danes sem prejel letak z naslovom Poziv SANS in na znanje javnosti, pod katerim sta tiskani imeni RT. Rev. J. J. Oman in Rev. A. Urankar OFM. Tam zahtevata podpisana, »da SANS takoj pretrga vse stike z Adamičevim odborom za jugoslovansko edinost«; da SANS zahteva nazaj tisočak SANS v blagajno Jugoslovanskega odbora (ZOJSA); da SANS odpove Adamiču častno predsedstvo SANS itd.

»Najbolj boli gospoda Adamičev članek v Harpers Magazinu, pa tudi njegovo pisanje v Jugoslavia in v Bulletin for the Yugoslav Unity. — No, prav danes sem čital v A. D. (Ameriška Domovina) izjavo Omana in Urankarja, da izstopata iz SANS. Mislim, da jokal ne bo nikdo za njima. Kdor neče delati z nami, naj napravi prostor drugim. Če pri čiščenju odpade nekaj suhih vej, more biti stvari le v korist. Torej, na splošno se vse prav obrača — tukaj in v Evropi. — Prava sreča je, ker »imamo« Vas pri listu (Glasu naroda v N. Y.) in to baš v času sedanjih velikih in hitrih razvojev.«

O tem svojem slovenskem prijatelju je pokojni Adamič napisal v svoji knjigi My America kar dve in četrt strani, ker mu je tako zelo ugajal njegov prirojeni in blagi humor; blizu mu je bil tudi zato, ker je kot on v svojih mlajših letih prepotoval velik del Amerike kot »pack-peddler«, tj. prodajal je po slovenskih naselbinah zlatnino in podobno. Kot urednik pa je bil dobro razgledan človek naprednih nazorov. In Adamiča je imel rad, ta pa ga je tudi rad obiskal, kadar se je mudil v Clevelandu.

Kaj pa Američani? Tudi imam pred seboj zelen list z naslovom: Louis Adamic — American Patriot. Članek je spisal Emerson Price, literarni urednik Cleveland Pressa ob izidu Adamičeve knjige Dinner at the White House v letu 1946. Mr. Price piše med drugim, da Adamičeva socialna filozofija izhaja iz uvoda Ameriške izjave neodvisnosti, da so vsi ljudje ustvarjeni enaki — ne samo kavkaški niti ne vsi anglosaški, zdaleč ne vsi Američani

— temveč vsi ljudje! Adamičeva socialna filozofija ni ozko narodna, temveč zajema potrebe in prizadevanja vseh ljudi vsepovsod... zato se zdi logičen prvi korak univerzalnemu miru naproti.

Tako Price. Orville Prescott od New York Timesa je zapisal ob izidu Adamičeve knjige *A Nation of Nation* (Narod narodov), da ima pisec te knjige sijajno žurnalistično znanje in spretnost ter da je njegova knjiga neprecenljiv donesek, ker podaja dokaze o velikem prispevku trinajstih različnih narodnosti (priseljencev) k ameriški kulturi in ameriški družbi sploh.

Ko se je Adamič v letu 1949 vrnil z daljšega obiska v Jugoslaviji, mi je za Novi list v New Yorku poslal članek o svojih vtisih; v njem je zapisal med drugim: »Osem mesecev sem prebil v Evropi, šest od teh v Jugoslaviji, kjer sem prepotoval enajst tisoč milj skozi vse predele dežele od enega konca do drugega. Imel sem dolge razgovore in sestanke, govoril sem s Titom in z večino vodilnih osebnosti ter tudi s pisatelji, umetniki in drugimi intelektualci. Udeležil sem se mnogih kongresov in številnih lokalnih sestankov in »mitingov«. Gledal sem v lice neštetim ljudem iz vseh plasti jugoslovanske družbe. Govoril sem z možmi, z ženami, z mladino v Srbiji, Sloveniji, Črni gori, Dalmaciji, v Bosni in Hercegovini, Makedoniji, Vojvodini in Istri. Opazoval sem nov sistem vlade, nove institucije, novo demokracijo, izhajajočo iz revolucije, ki se je začela v usodnem letu 1941 in se nadaljuje.«

In zatem je zapisal Adamič še naslednje: »Nameravam napisati dve ali tri knjige o novi Jugoslaviji. Prva, ki naj bi izšla, če mogoče, v začetku leta 1950, bo nosila naslov Tito. Za to knjigo že delam in prav nič ne dvomim, da me bodo z nekaterih strani močno napadali, še preden knjiga izide. Ali to je kar v redu in prav. Delam po dobrem premisleku in z odprtimi očmi.«

Dasiravno je bil z Ameriko dolga leta zlit v eno, je pa bila njegova prva in zadnja velika misel njegova rodna domovina — Slovenija, Jugoslavija. In slutil je, da ga utegne to stati življenje — a ni se bal, ni odnehal. Padel je kot borec za pravico svojega ljudstva ter je zmagal nad svojimi nasprotniki, ko je omahnil v smrt... med narodom je ostal in ostane večno živ in navzoč. Vsi mu dolgujemo srčno zahvalo za njegovo veliko delo!

Govor na literarnem večeru dne 12. novembra 1976 v Ajdovščini

»Večina nas Američanov je izseljencev ali pa njih potomcev. To je eno najzanimivejših dejstev o naši deželi (Ameriki).«

To so besede ameriškega pisatelja slovenskega rodu LOUISA ADAMIČA, katerega se spominjamo ob nocojšnjem literarnem večeru, prirejenem tukaj v Pilonovi galeriji, da se poklonimo ob 25-letnici njegove smrti, njegovemu velikemu delu in žrtvi za svojo rodno domovino.

Louis Adamič je bil v pravem pomenu besede ameriški pisatelj — bil je človek, ki ga je Amerika pritegnila z vso svojo razsežnostjo, s svojimi milijonskimi množicami priseljencev in njih potomcev, ki so bili temelj mo-

gočnemu razponu ameriške industrije, trgovine, kmetijstva, vsemu ogromnemu bogastvu dežele, v glavnem združenem v rokah mogočnih velekapitalistov.

In kljub vsemu je bila to dežela velikih priložnosti; tako so govorili. Bila je dežela demokracije, dežela Washingtona, Jeffersona, Paina, Lincolna, obljubljeni dežela, o kateri je, kakor milijoni drugih na evropskem kontinentu, sanjal mlad gimnazijec Adamič iz okolice Grosupljega na Dolenjskem tako dolgo in vztrajno, da so mu starši v letu 1913 dovolili odpotovati v Ameriko.

Pomeriti se je hotel ta petnajstletnik z velikim novim svetom, o katerem mu je kot dečku pripovedoval dobro in slabo astmatičen povratnik iz njegovega domačega kraja. Vendar je imel že ob začetku srečo, da je zadel prej v dobro kot v slabo stran Amerike. Takoj ob prihodu je dobil zaposlitev pri slovenskem časopisu Glas naroda v New Yorku, katerega ustanovitelj je bil Frank Sakser, Ljubljčan, ki je bil dobra duša in je rad pomagal novodošlecem.

Zdaj že več let pokojni Miha Urek, Štajerec in dolgoletni odpravnik pošte pri Glasu naroda, mi je večkrat pravil, kako je ta mladi fant z Dolenjskega najprej delal z njim in pomagal zavijati in odpošiljati pošto, kmalu pa je tudi pisal manjše prispevke za list.

In ves čas je ta »guncvet«, tako je rekel naš stari Mike, kakor smo ga klicali pri Glasu naroda, samo iskal prilike, da gre kam ven, tja daleč po Ameriki iskat kaj vem kaj. In je šel ter ga ni bilo več nazaj.

Kakor vemo, je Adamiča zatem zajel vrtnec naglo se razvijajoče in rastoče dežele bogastva. Z raznimi priložnostnimi deli si je služil kruh, dokler se ni odločil za vojaško službo. Amerika, kateri je takrat predsedoval Woodrow Wilson, je stopila v vojno proti Nemčiji in Avstro-Ogrski. Mladi naseljenci so imeli priliko postati z vstopom v vojsko ameriški državljani. Tudi Adamič je tako dobil državljanstvo ZDA. Proti koncu prve svetovne vojne je bil tudi v Franciji.

Dokler je bil v vojaški suknji, je mislil kakor drugi, da mu bo službovanje v vojski po demobilizaciji koristilo. A v tem se je prevaral kakor tisočeri drugi vojni veterani, ki so po končani vojni zaman iskali dela in zaslužka.

To je bil čas, ko je začel po svoje raziskovati in ocenjevati življenje v »ameriški džungli«. In začel je pisati. Predvsem so ga zanimali izseljenci, vsi naseljenci, iz katerega koli naroda ali dežele. Zanimal ga je boj ameriškega delavstva za priznanje unij (delavskih sindikatov) in iz tega je nastala njegova znana knjiga Dinamit.

Prevedel pa je tudi Cankarjevega Hlapca Jerneja in več drugih krajših del jugoslovanskih pisateljev. A zatem se je docela posvetil svoji Ameriki in nastajale so njegove knjige kot Smeh v džungli, za katero je prejel Guggenheimovo nagrado; po 19 letih je prvič obiskal Jugoslavijo in svoj rodni kraj, saj je odšel v Ameriko iz bivše stare Avstrije. Znana nam je vsem njegova knjiga Vrnitev v rodni kraj (The Native's Return), velik uspeh na knjižnem trgu v Ameriki.

Hkrati je bila ta knjiga prelomnica v Adamičevem pisateljevanju, čeprav je bila v njem še naprej živa tema raznoličnosti ameriških množic,

ameriškega ljudstva, katerega imenuje »narod narodov« (po pesniku Walt Whitmanu); ta misel je bila osnova knjige *From Many Lands* (Iz mnogih dežel), *My America in Nation of Nations* (Narod narodov).

Adamič je spisal vsega 14 knjig, mnogo brošur in drugih publikacij, to še posebno med zadnjo vojno, ko se je z nami vsemi potegoval za zavezniško in ameriško priznanje partizanskega boja in potem nove Jugoslavije.

Ko sem ob sestavljanju tega nagovora vzela v roke Adamičevo knjigo *Dinner at the White House* (Večerja v Beli hiši), sem opazila njegovo nekako veselo posvetilo, ki pravi: Anna Krasna — pozdravljena! Louis Adamic. Navadno je zmerom govoril in pisal v angleščini, toda med vojno in v prvih povojnih letih, ko je bil mnogo med nami jugoslovanskimi izseljenci, se je spet navadil govoriti po naše, kot smo mu včasih rekli. Govoril je tudi dobro srbohrvaško.

Tisti veseli pozdrav v knjigi me je prizadel — saj prav ta knjiga mu je prinesla nevšečnost... Winston Churchill je tožil njega in založniško hišo Harper & Brothers. In je tožbo dobil. Je pač s svojimi advokati našel v knjigi nekaj, za kar se je oprijel, da je zadal pisatelju udarec, ker ga je v knjigi s svojimi in z besedami pok. Willkieja prikazal kot besednika britanskih torijev.

Tudi Adamičeva poslednja knjiga *Orel in kroenine* (*The Eagle and the Roots*) je bila zanj usodna še prej, kot je bila natisnjena. Zaradi nje je bil napaden na samotni obali v Kaliforniji in zaradi nje in njegovega dela za novo Jugoslavijo so ga našli s kroglo v glavi v goreči hiši sredi temne noči na njegovem posestvu v Milfordu, New Jersey.

O Adamičevem delovanju za novo borbena Jugoslavijo med vojno in tik po vojni ni mogoče spregovoriti nakratko. Že njegova knjiga *Moja rodna dežela* (*My Native Land*), ki jo je spisal izrecno zato, da prikaže tragično usodo svoje rodne dežele pod okupacijo držav osi, kakor tudi junaški odpor in vstajo jugoslovanskega ljudstva, nam pove, da je bil pripravljen delati in pomagati temu ljudstvu do kraja.

In kolikor sem pisatelja poznala, vem, da je delal pogosto do popolne izmučenosti. Nekoč mi je dejal njegov osebni prijatelj pok. Mirko Kuhelj, ki je bil tajnik našega SANS, da ga je opazoval, ko je bil nekaj dni z njim v New Yorku, kako je jemal zdravila, da je lahko pisal dolge ure, potem pa spet tablete za spanje. Uničil se boš, mu je rekel Mirko; Adamič pa mu je odgovoril: To delo mora naprej in nekdo ga mora opravljati!

Ko je tedanje veliko in važno delo končal, je moral za nekaj časa v sanatorij, da se je spet popravil. — Njegove slike nam povedo, kako je garal... Prinesla sem vam tukaj na ogled dve — na eni je tak, kot je bil v letih pred drugo vojno, na drugi ga je portretiral akademski slikar Božidar Jakac, ko je bil Adamič leta 1949 na daljšem obisku v Jugoslaviji. Kolikšna razlika!

In nič čudnega. Mož je bil poleg pisanja angažiran tudi na drugih področjih — kot govornik, predavatelj, svetovalec. V juniju leta 1940 je bil imenovan za člana Zveznega posvetovalnega odbora Narodnega sveta za narodno obrambo (ZDA), in to seve na podlagi njegovega temeljitega poznavanja ameriškega družbenega sestava, ki je vključeval takrat milijone naseljencev in njihovih potomcev; od teh so mnogi prav tedaj doraščali ter

vstopali v vojsko, drugi pa so delali v vojni industriji. Bilo je torej nadvse važno za deželo, da je med »narodom narodov« vladala sloga in enotnost, potrebna za dosego zmage nad osjo — v Evropi in v Aziji.

Adamič je rad podčrtal velik pomen svojih rojakov Jugoslovanov v Ameriki. Se hranim članek, objavljen leta 1944 v ženski reviji Woman's Day, katero je izdajala družba prehrabnenih veletrgovin (super-markets) The Great Atlantic & Pacific Tea Co. ali, kakor smo po ameriško to skrajšali v pogovoru, A & P Super-markets. V članku Americans from Yugoslavia (Američani iz Jugoslavije) navaja predvsem to, da so jugoslovanski naseljenci in njih potomci v Ameriki zdrava in kreпка sila, vključena v vse panoge (tedanje) vojne industrije. Ne pozabi navesti tudi veleumov, kot so bili Nikola Tesla, Mihajlo Pupin in drugi. Obenem s člankom je objavljena reprodukcija oljnate slike umetnika Jerry Farnswortha, predstavlja joča Američana jugoslovanskega rodu — jeklarskega delavca.

Prinesla sem to s seboj, da lahko vidite, kako je pisatelj Adamič na široko deloval za ugled svojih rojakov v domovini in na tujem. — Zato naj bo nesmrten njegov spomin med nami.

V 11 mesecih pretrpela v Jugoslaviji je obstal poteg Slovenija na današnje republike in pokrajine. Zbiral je gradivo za svoje novo delo o Jugoslaviji. Zagnal se je v spopovedi s gospodarstvom in političnimi razmerami v obiskanih krajih.

On je pretrpel narodno logo, kar je videl v 19 letih svojega obstoja na narodi versajake Jugoslavije državi, bili nepriznane vidovanstvo vsa vo s sodiščem za zaščito države ki — 1940 avstrijsko diktaturo kraja Aleksandra s priganjajem avstrijske. V gospodarstvu so jugoslovanski narodi trpeli zaradi nerazvitosti države, ki so se skoraj vsi tuji kapitalisti s pomočjo domačih oblastnikov. Adaptivna vrstitev sovpada s koncem svetovne ekonomske krize 1929—1933. Jeleni se to ekonomsko situacijo izrabili ne samo za prihod Hitlerja na oblast v Nemčiji, ampak tudi za preobrnjenega gospodarstva v Jugoslaviji. Ki je stal postala glavni izvornik strategijskih ukrepov v Nemčiji. Na drugi strani pa je bilo v Jugoslaviji poteg britanskih in francoskih agentov, ki so hoteli obratiti Jugoslavija na lastne rase zahodnih kapitalistov.

Priznanci komunizma in drugih neprednih gibanj so bili široki po Jugoslaviji v sporih. Beograjske glavnoje je bila poteg komunistov. Ljudstva radrah krajev je bilo nezadovoljna in se je želela vojno, ki naj jim prinese boljše bodočnost.

V Sloveniji je Adamič srečal napredne Slovence, med njimi tudi mlade komuniste Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Prvi je neposredni predtem predvali strahote beograjske glavnoje. Srečal pa se je tudi s slovenskimi kulturnimi delavci Otonom Supančičem, Josipom Vidmarjem in Francom Kidričem. Na Hrvaškem se je srečal s Miroslavom Krležom in s dr. Vladkom Mačkum. V želji, da vidi množičnega utvarjalca občane in diktatorja avstrijske diktature, je dvakrat obiskal Beograd, preden ga je kraj Aleksander imel za vrednega, da ga sprejme v avdicino.

ADAMIČEVA DELA O JUGOSLAVIJI

Janez Tomšič*

I — Vrnitev v rodni kraj

(Native's Return)

Louis Adamič, nagraden z Guggenheimovo nagrado, je kot 33-letni slovenski Američan prvič obiskal svojo staro domovino. Potniška ladja ga je pripeljala iz New Yorka 13. maja 1932 v Dubrovnik, prihodnji dan pa v Trst, odkoder se je napotil v Praproče pri Grosupljem na obisk k staršem, sestram in bratom.

V 11 mesecih prebivanja v Jugoslaviji je obiskal poleg Slovenije vse današnje republike in pokrajino Metohijo. Zbiral je gradivo za svoje novo delo o Jugoslaviji. Seznanil se je z zgodovino, z gospodarskimi in političnimi razmerami v obiskanih krajih.

Bil je pretresen zaradi tega, kar je videl. V 19 letih svojega obstoja so narodi versajske Jugoslavije doživeli: 1921 centralistično vidovdansko ustavo s sodiščem za zaščito države in — 1929 šestojanuarsko diktaturo kralja Aleksandra s preganjanjem komunistov. V gospodarstvu so jugoslovanski narodi trpeli zaradi nerazvitosti države, ki so jo izkoriščali tuji kapitalisti s pomočjo domačih oblastnikov. Adamičeva vrnitev sovпада s koncem svetovne ekonomske krize 1929—1933. Nemci so to ekonomsko situacijo izrabili ne samo za prihod Hitlerja na oblast v Nemčiji, ampak tudi za predor njenega gospodarstva v Jugoslavijo, ki je zdaj postala glavni izvoznik stratejskih surovin v Nemčijo. Na drugi strani pa je bilo v Jugoslaviji polno britanskih in francoskih agentov, ki so hoteli ohraniti Jugoslavijo za interese zahodnih kapitalistov.

Privrženci komunističnih in drugih naprednih gibanj so bili širom po Jugoslaviji v zaporih. Beograjska glavnjača je bila polna komunistov. Ljudstvo zatiranih krajev je bilo nezadovoljno in si je želelo vojno, ki naj jim prinese boljšo bodočnost.

V Sloveniji je Adamič srečal napredne Slovence, med njimi tudi mlada komunista Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Prvi je neposredno pred tem preživel strahote beograjske glavnjače. Seznanil pa se je tudi s slovenskimi kulturnimi delavci Otonom Župančičem, Josipom Vidmarjem in Francetom Kidričem. Na Hrvaškem se je srečal z Miroslavom Krležom in z dr. Vladkom Mačkom. V želji, da vidi monstroznega ustvarjalca obznane in diktatorja šestojanuarske diktature, je dvakrat obiskal Beograd, preden ga je kralj Aleksander imel za vrednega, da ga sprejme v avdienco.

* Split, 58000 YU, Trg oktobarske revolucije 7/IV; kontraadmiral jugoslovanske mornarice.

24. marca 1933 se je poslovil od Praproč in Jugoslavije. Na poti v Trst, odkoder je 29. marca tretjič v svojem življenju odplul iz Evrope v ZDA, je bil zaskrbljen, da mu ne bi kraljevska tajna policija zaplenila enajstmesečnih zapisov o stanju v Jugoslaviji in Kardeljev zapisek o mučenju v beograjski glavnjači. V ušesih pa so mu zveneale besede sovaščana z Blata, ki mu je ob slovesu dejal: »Ko prideš nazaj, povej našim vse, kar veš. Piši pravo resnico, četudi zaradi tega ne boš mogel zopet priti domov, dokler bo trajal ta režim.« (Iz Orel in korenine).

Po vrnitvi v ZDA je opisal svoje vtise v književnem delu Vrnitev v rodni kraj z podnaslovom Ameriški rojak na obisku v Jugoslaviji odkriva svojo staro domovino. Spoznanja o domovini in Evropi pa so bila:

»Jugoslavija je nenavadna dežela. — Beograjska vlada je sestavni del evropskega povojnega gangsterstva. Beograd sestoji iz najbolj nezdravih elementov države, podpira pa jih dekadentna družba zahodne Evrope. — Jugoslovanski narodi so sposobni za velike žrtve. Začasno so vkovani in tlačeni prav tako, kot so jih nekdanj tlačili Carigrad, Benetke in Dunaj. Pametni in rodoljubni ljudje so izgnani, mučeni, zaprti in pregnani v malarične kraje. — Na jugoslovanskem primeru vidim, zakaj je bila potrebna ruska revolucija in zakaj je uspela. — Romunija, Poljska, Bolgarija in druge balkanske ter vzhodnoevropske države se prav tako zvijajo v krempljih mednarodnega finančnega kapitala. Rešitev Jugoslavije in teh malih držav je v Rusiji. Te države morajo vreči sedanje voditelje in ustanoviti balkansko in vzhodnoevropsko federacijo narodnih republik, naslonjeno na Sovjetsko zvezo. Nujna je likvidacija osebnega pohlepa in razreda, ki ustvarja blaginjo samo zase. — Črne srajce v Italiji so ista vrsta tiranstva, kot ga ima Jugoslavija. Mussolini je socialno inteligentnejši od Aleksandra. On ima v ljudskih množicah vsaj delno podporo, Aleksandra pa nihče ne podpira. — Nova evropska vojna bo gotovo izbruhnila — če ne v tej pomladi, med letoma 1934—1936. Protislovja sistemov, o katerih tam svet živi, to neizbežno zahtevajo. Milijoni bodo izgubili življenja v njej. Toda posledice vojne in tudi vstaj bi bile boljše od sedanjega »mirnega stanja« z gangstersko diplomacijo in z nasilništvom vladajočih režimov.« (N. R., str. 359—363).

Knjiga je doživela v ZDA čez 22 izdaj. V Jugoslaviji in v vzhodnoevropskih državah je bila prepovedana. Jugoslovanski komunisti so jo kljub temu uporabljali za svoje ilegalno delo. Kardeljeve zapise o beograjski glavnjači je Adamič predelal v angleščino in jih objavil v knjižnici Boj (The struggle).

Ko so se devet let pozneje ZDA in Vel. Britanija pripravljale 1943 za invazijo na Balkan, je ameriški Pentagon ponatisnil to knjigo v 50.000 izvodih. Razdelil jo je med ameriške vojake in mornarje na sredozemskem bojišču (Sodobnost 1977/2, str. 150). Računali so, da bo Adamičevo delo lahko rabilo za vojaški priročnik pri spoznavanju razmer v Jugoslaviji.

II — Potovanje semkaj in tja

(Two-Way Passage)

Kmalu po izidu knjige Vrnitev v rodni kraj so se zle slutnje Louisa Adamiča o političnem razvoju Jugoslavije uresničile. Jeseni 1934 je umorjem v Marseillu kralj Aleksander, verjetno z vednostjo zahodnoevropskih krogov.

Kraljevski namestnik Pavle, na čelu namestništva, prevzame v imenu mladoletnega kralja vlogo diktatorja; gospodarsko in politično se približuje Tretjemu rajhu in Italiji z voditeljema Hitlerjem in Mussolinijem. Konservativne politične stranke v državi razen Hrvatske kmečke stranke se po zgledu nacistov in fašistov združujejo v totalitarno Jugoslovansko radikalno zvezo — JRZ. Komunistična partija Jugoslavije, še vedno v ilegali, začne s prihodom Tita na čelo vplivati na široke delovne množice in jih pripravljati za približajočo se vojno; ta je namreč z nemško pripojitvijo Avstrije 1938 in z okupacijo Češkoslovaške 1939 začela trkati na evropska vrata. Jugoslovanski politični oblastneži v svojem računarstvu in nihanju med osjo Berlin—Rim in evropskim zahodom poskušajo konsolidirati notranje stanje v Jugoslaviji s sporazumom o ustvaritvi banovine Hrvatske in o postavitvi vodje hrvatske kmečke stranke dr. V. Mačka za podpredsednika vlade neposredno pred 29. avgustom 1939, ko je izbruhnila 2. svetovna vojna. Kmalu potem pa ta vlada vzpostavlja diplomatske odnose s Sovjetsko zvezo.

L. Adamič je v obdobju, ki je sledilo Vrnitvi v domači kraj, objavil štiri svoja sociološka dela, med njimi zadnje *Moja Amerika*. V njem je prikazal nove razmere v ZDA glede na konflikte med praprebivalci, Anglosaksonci in Črnici, doseljenimi pred 200—300 leti in emigranti, doseljenimi v ZDA iz ostale Evrope, Zahodne Indije in delov Azije pred 60—70 leti. Od teh emigrantov se jih je v zadnjih desetletjih smrtno ponesrečilo več, kot pa je izgubilo življenje prastarih Američanov za časa premagovanja puščav in vojne za neodvisnost. ZDA so prenehale biti samo anglosaksonske. To dejstvo je v ZDA povzročilo napetosti med praprebivalci in novimi priseljen-skimi skupinami raznih narodnosti in te napetosti so postale nevarne za svobodo, demokracijo in enotnost v ZDA. Vsi stari in novi Američani so morali urejati medsebojne socialne, ekonomske, politične, duhovne in kulturne razmere.

Razmišljanja o teh problemih so pripeljala L. Adamiča k zbiranju gradiva za nova socialna romana *Iz mnogih dežel* in *Plymouth Rock and Ellis Island*. Po Ameriki je razposlal čez 100.000 vprašalnih pol ameriškim priseljencem zadnjih 70 let in prav toliko pol — vsebinsko različnih — ameriškim praprebivalcem. Prihajale so polne vreče odgovorov enih in drugih Amerikancev. Situacija v Evropi 1939. leta mu je onemogočila nadaljevati to delo. Dokončal je le knjigo *Iz mnogih dežel*.

Na podlagi zbranega materiala in dejstva, da se je vlada češkoslovaške republike, ki so jo ustanovili češkoslovaški begunci z pomočjo Amerikancev in češkoslovaških Američanov v ZDA v 1. svetovni vojni, preselila po vojni v Prago, se je rodila L. Adamiču ideja, da ZDA lahko pomagajo in organizirajo tudi pomoč Evropi, pod nacizmom in fašizmom. Odločil se je pisati novo delo *Potovanje semkaj* in tja (*Two-Way Passage*), ki naj bi prikazalo svetu njegovo zamisel za pomoč Evropi.

Zedinjene države Evrope (ZDE) so bila osnovna vodilna misel v *Potovanju semkaj* in tja. Potovanje semkaj naj bi prikazalo doselitev Evropejcev raznih narodnosti v ZDA, njihovo amerikaniziranje v ameriški narod narodov in pri tem ohranitev izvirnosti njihovih narodnosti. Potovanje tja pa naj bi prikazalo zavzemanje ZDA za pravočasno načrtno organiziranje ZDE v Ameriki in za angažiranje Američanov, predvsem evropskih Američa-

nov, za materialno, politično in vojno pomoč evropskim narodom, ko bodo ob koncu vojne vzpostavljali svoje države v okviru ZDE, med njimi tudi demokratsko Jugoslavijo.

Potovanje semkaj prikazuje tudi Hitlerjev vpliv na razmere v ZDA in Evropi. Uradna Amerika je bila s svojo armado in s svojim gospodarstvom proti osi Rim—Berlin in za evropske države, ki so 1939—1940 druga za drugo od Poljske do Francije postajale žrtve Hitlerjeve agresije.

Louis Adamič je o razmerah v Jugoslaviji, ko je po prihodu Nemcev na Madžarsko, v Romunijo in Bolgarijo tudi sama prišla na vrsto za Hitlerjevo okupacijo, zapisal tele svoje msili: »Molče sem si predstavljal, da je jugoslovanska armada, ki je bila 1933 in 1934 pod Aleksandrovo roko navidezno precej sposobna, propadla pod regentom Pavlom in njegovimi vladami. Večina ministrov teh vlad je bila podložna nacizmu. Beneš je stanje v Jugoslaviji v prvih letih dekade 1930 pripisal predsedniku beograjske vlade dr. M. Stojadinoviću. Le-ta je bil pred tem borzni mešetar francoskih, nemških, švedskih in britanskih poslovnih interesov v Jugoslaviji. Ko ga je nesposobno regentstvo vzdignilo na oblast, je postal osebni Goeringov prijatelj... Februarja in marca 1941 so princ Pavle, predsednik vlade in minister zunanjih zadev neprestano tekali sem ter tja med Beogradom in Berchtesgadnom. Nemški minister se je v Beogradu obnašal kot voditelj province, naseljene z nižjo raso. V Berchtesgadnu je Hitler gotovo vpil in besnel nad njimi... Ko je Hitler kričal na ministre iz Beograda, so ti nosili frak, modne hlače, cilinder in zlato iglo v kravati, njegovo visočanstvo pa zlikano armadno uniformo. Toda oni in njihov princ so bili manj hrabri od povožene kobilice ali gosnice na avto cesti... Zame je bila to Jugoslavija, ki je propadala brez boja... Toda Jugoslavija s 14 milijoni ljudi se mora sedaj bojevati, četudi se zdi, da je to zastonj in da je že naprej obsojena. Ona se mora bojevati v Evropi... V dilemah Amerike — priključiti se ali izogniti se bojem v Evropi — sem se jaz priključil boju v komiteju za svobodo.« (TW P/1941, str. 179—181).

L. Adamič je poslal 13. marca 1941 podpredsedniku jugoslovanske vlade dr. Vladku Mačku, ki je bil njegov edini znanec v izdajniški vladi, kablogram: »Ta brzozavka odhaja k vam z mojim podpisom na zahtevo mnogoštevilnih Američanov jugoslovanskega rodu, ki niso ravnodušni za smer, ki jo bo izbrala Jugoslavija v sedanji krizi. Mi resno upamo, da boste vi in drugi, ki ste sedaj odgovorni za usodo Evrope, imeli pred očmi tradicije domovine, ki se ni nikdar brez boja pokorila tiraniji in sili, čeprav je bila ta še tako velika. Imam štiri brate v jugoslovanski armadi in če se boste odločili upreti se Hitlerju, bomo mi v Ameriki žalostni zaradi preliivanja jugoslovanske krvi. Seveda je za nas lažje poslati brzozavko, kot pa se v tem trenutku odločiti. Vendar občutimo, da se junaško dejanje Grčije veliko bolj ceni od sramotne in melanholične usode Romunije in Bolgarije... (TWP/1941, str. 183). L. Adamič dalje ugotavlja v svoji knjigi: »Posnetek te brzozavke sem poslal v domovino za jugoslovanske časopise in v ZDA Ivanu Meštoviću ter drugim. Beograjski režim je prepovedal objavo brzozavke. Toda revolucionarno razpoloženje jugoslovanskih ljudskih množic je omogočilo senzacionalni udar 27. marca, eno od najbolj dramatičnih, najbolj žalostnih

in najvažnejših epizod 2. svetovne vojne...» Dve leti pozneje je L. Adamič v svojem najnovejšem delu *Moja rodna dežela* objavil risbo tega dogodka.

Preden se je črnilo posušilo

(Iz *Moje rodne dežele*)

V knjigi *Potovanje*... pa je nadaljeval:

»Drugo je zgodovina. 6. aprila je Hitler napadel Jugoslavijo, jo razbil v enem tednu, potem pa jo je razkosal... Toda po poročilih narodi nekdanje Jugoslavije niso premagani. Začeli so uporno gverilsko vojno.

In kaj je z nami Srbi, Hrvati in Slovenci-Američani? Bol in zmešnjava. Od 1928 do 1941 so si valovi beograjskega režima prizadevali razdvojiti jugoslovanske Američane v ZDA. Hrvatski Američani so bili proti srbskim, ki so bili bolj ali manj blizu Beogradu. Razdvojeni smo ostali še danes. Os je ustanovila marionetsko državo Hrvaško, a tudi v ZDA so agenti osi, ki begajo hrvatske Američane, tako da mnogi ne vedo, kaj čutijo.

Toda nekoliko nas Srbov, Hrvatov in Slovencev-Američanov se je zbralo in tesneje povežalo med seboj kot kdaj koli prej. Zbiramo denar med našimi priseljenci za pomoč, ko bosta in če bosta Hitler in Mussolini premagana. Zelo smo nemirni ob misli na Jugoslavijo in ob zlih slutnjah, ki izhajajo iz spominov na Jugoslavijo pred 1941 in Evropo po 1920. letu... Ne moremo pozabiti, da je bila povojna versajska Evropa zlasti načrt Britanije.

Mar želimo videti restavrirano Jugoslavijo, kakršna je bila 1941. leta? Nismo prepričani... Nemirni smo, v nas se dvigajo čustva za svobodno Srbijo, svobodno Bolgarijo, svobodno Italijo, svobodno Madžarsko in za svobodno vsako drugo deželo... Namesto da bi razvijali ta čustva za svobodo narodov, smo antisemiti, antinemci, antimadžari, antibolgarji, antiitalijani in tako smo pravzaprav proti samim sebi, za Hitlerja in proti boljši prihodnosti... Čudimo se jugoslovanski vladi v Londonu... Mi v ZDA pišemo pisma *New York Timesu*, razpravljamo s C. Sforzom, nekdanjim italijanskim ministrom za zunanje zadeve, in tudi z drugimi, ki se pripravljajo za oblast v Italiji po Mussolinijevem padcu. Razprava se vrtila okrog Trsta: ali naj ostane Italiji ali naj postane del nove Jugoslavije?... Kdo naj odloči, kako bo organizirana bodoča Evropa?... Nihče ne ve, nihče na vsem svetu. Sestajamo se in govorimo: Nekaj moramo napraviti. — Tako sestavljamo v Ameriki poskusne načrte in izjave o bodočnosti naše stare domovine...» (*TWP/1941*, str. 184—189).

Medtem ko je L. Adamič poleti 1941 razmišljal o ZDA in o svoji stari domovini, sta begunski kralj in vlada organizirala v tujini Kraljevino Jugoslavijo v begunstvu. To kraljevino so predstavljali: kralj Peter II. z dvorom, vlada v Londonu, kraljevska delegacija ministrov brez listnic v New Yorku, diplomatski predstavniki širom po svetu, emigrirani politikanti, 400 pripadnikov suhozemne vojske, aviacije in mornarice na Bližnjem vzhodu ter ladjarski podjetniki z okrog 70 ladij in z nekaj tisoč jugoslovanskih pomorščakov. Begunska vlada je razpolagala v tujini s 60 milijoni dolarjev in z zlatimi palicami, z dohodki tovornih ladij, v domovini pa s peščico kraljevske vojske, ki se je prelevila v četnike in druge jugoslovanske kvizlinge; ti so brez boja proti okupatorju in z bojem proti NOVJ čakale na vrnitev

kralja v domovino s pomočjo zahodnih zavezniških armad. A to je bila istočasno tudi glavna skrb kralja in njegove politične in vojaške klike v tujini. Take Jugoslavije pa L. Adamič v svojem delu *Potovanje semkaj in tja* ni želel.

Spomladanski in poletni vojni dogodki v Evropi so se tako hitro razvijali v korist Adamičevim idejam za pomoč Evropi, da je avgusta 1941 pohitel s svojimi predlogi za začasno vrnitev evropskih Američanov v Evropo, ko bo Hitler premagan. V poglavju *Potovanje tja govori o poteku druge svetovne vojne in o vlogi ZDA ter ugotavlja: ... »Hitler bi se po ‚ruski kampanji‘, ako bi jo dobil, usmeril na Bližnji vzhod ali na severno in severozahodno Afriko. Toda da ponovim: četudi bi ta kampanja bila uspešna, bi prizadela udarce Hitlerjevi sili. Kar se Sovjetske zveze tiče, se je pokazala boljša, kot pa so vojni eksperti junija in julija pričakovali. Resnično je delo Rdeče armade veličastno... Velika vojna na vzhodu bo brez dvoma tudi izčrpala moč Rusije in verjetno ne bo mogla biti prevladujoča sila, ko bo nastopil mir po Hitlerjevem propadu. Samo neznatna možnost obstaja, da bodo Rusi potisnili naciste nazaj na Poljsko, Slovaško, Madžarsko in Romunijo. Ko bo Hitler opravil svoje največje zlo v Rusiji in ko bo prešel okrog 2 milijona mrtvih in ranjenih Nemcev, bo poskušal napraviti mir z Britanijo in ZDA... Vojna se bo nadaljevala. V letih 1941—1942 se ne more pričakovati invazija na kontinent, bodo pa poskusi vpadov... Treba je imeti na umu verjetno sposobnost nacistične armade, da prepreči invazijo... Ko to pišem, se je kombinacija Petain-Darlan spustila v sodelovanje s Hitlerjem za vzpostavljanje »novega reda«. Hitler ima na Hrvaškem Pavelića, Quislinga na Norveškem, druge pa na Madžarskem, Slovaškem, v Romuniji in Bolgariji.. V istem času se bo nadaljeval podtalni odpor proti Hitlerju. Odpor bo slab tako dolgo dokler ne bodo prišle protinacistične sile zunaj kontinenta na idejo za demokratičen, edinstven in izvedljiv načrt evropske revolucije, ki bi zajela ne samo narode okupirane Evrope, ampak tudi sam nemški narod (TWP/1941, str. 239—244).*

To Adamičevo zamisel je objavil in konkretiziral njegov znanec 28. julija 1941 v daljšem članku *New York Posta*: »Sumim, če je sploh kdo od diplomatov v sedanjih uradih Britanije sposoben za vodenje revolucije zoper Hitlerja v Evropi. Prav tako niso za to sposobne begunske vlade v Londonu. To so v vsakem primeru vlade, ki so doživele neuspeh in zlom v pravem biološkem smislu. Te vlade ne morejo ohraniti svojih držav pri življenju. Te vlade so poražene in tradicionalno strmoglavljene na koncu vojne. Edina okolnost, ki jim dovoljuje, da ostanejo nominalne vlade, je ta, ker so v Londonu in ker jih njihovi narodi zaradi Hitlerja ne morejo onemogočiti... Mi smo za revolucijo v Evropi... Nad Ameriko leži velika in zgodovinska odgovornost... Med milijoni »Američanov« moramo razviti voditelje, na katere čaka Evropa. Vzpostaviti moramo znotraj Evrope zvezo z novimi voditelji, ki se morajo razviti v vsaki vasi in mestu. Narodom Evrope moramo povedati, da naj svojo bodočnost okrepijo z lastnim hotenjem, ne pa z nekaj zapuščenimi ostanki iz oporok ugaslih vlad v Londonu. Preskrbeti moramo denar za nove revolucionarne komiteje, orožje, propagando, vojno pomoč in gostoljubnost...« (TWP/ 1941, str. 258—266).

Na ta članek se je oglasilo mnogo uglednih Američanov. Potrdili so svojo privrženost Adamičevi ideji za pomoč ZDE, ko bo prenehalo sovraštvo v Evropi. Predlagali so organizacijo ekspedicijskega korpusa za pomoč porušeni Evropi, popravek mej v Evropi in novo grupiranje malih evropskih držav, povratek italijanskih Američanov (ti naj bi se začasno vrnili v Italijo za politično, ekonomsko in socialno pomoč pri povojni organizaciji Italije) itd.

L. Adamič pa je o tej pomoči zapisal: »Mi nekdanji Evropejci želimo pomagati stari Evropi ozdraviti njene rane in jo spreobrniti v veliko federacijo ZDE, sestavljeno iz mnogih držav ali podfederacij, med katerimi bodo marsikateri imele mnoge avtonomne enote, vse čimbolj svobodne... Vzpostaviti želimo evropski narod narodov, želimo, da vsak posameznik postane pomeben v Evropi... Želimo iti po poti Atlantske listine z njenimi osmimi principi. Mi hočemo evropsko revolucijo, demokratsko revolucijo, ameriško revolucijo, razširjeno na Evropo in mogoče tudi okrog nje.« (TWP/1941, str. 288 in 289).

Imam idejo za evropsko armado, če je potrebna; upam, da ne bo potrebna. Mogoče začasno samo manjša... Armada bo sestavljena iz rojenih Američanov, sinov priseljencev... Komandant bo general Walter Krueger, rojeni Nemec. Med drugimi oficirji bodo: en general, sin poljskega priseljence, polkovnik Emil Antonović, sin priseljence iz Dalmacije in še mnogi njim podobni. Ena divizija bo imela za komandanta Črnca. Med poslanimi oficirji ne bo niti eden anglosaksonec.

V ekonomskem pogledu želimo razviti evropski sistem, ki bo deloval. Ne skrbi nas, kako ga bodo imenovali. Možnost je, da bo orientiran bolj levo od našega današnjega v Ameriki in da bo mešanica privatne lastnine, kontrolirane industrije in javnih del ter socializma in komunizma. Pomagali bomo kooperativam, podobnim tistim na Švedskem in Finskem, ali združenim, kakor jih imenujejo na Hrvaškem. Mi bomo za veliko delavsko gibanje, ki hoče kolektivno dogovarjanje, kar ni vedno prijetno, toda je ljudsko.

Favorizirali bomo različnost v mnogih stvareh, če jih bo mogoče organizirati v delovne enote, kot so npr. vlade. Ako Francija hoče predsednika, naj ga ima. Če Nizozemska hoče Wilhelmino, dobro. Srbija in Hrvatska bosta verjetno del Jugoslavije ali balkanske podfederacije v evropski federaciji. Pričakujem, da bo glavar podfederacije predsednik, toda če Srbi želijo svojega dečka-kralja za poglavarja dežele, Hrvati pa želijo predsednika, bomo gledali, da oboji dobijo to, kar želijo. Narod bo odločil s tajnim glasovanjem...

Materialno ne potrebujemo nič od Evrope. Vzeli bomo s seboj čez morje v Evropo hrano, da se bo lahko vsakdo nahranil... Pripeljali bomo zdravnike in sestre, če bo potrebno, in prav tako tudi profesorje in inženirje, ki jih je Hitler z ubijanjem izpraznil. Dejstvo je, da smo mi edina dežela, ki bo sposobna deliti, ko bo konec vojne.

Britanski minister Antony Eden je dal važno izjavo: »Evropo bo treba urediti potem, ko bomo končali s Hitlerjem.« ...Mi Američani si ne želimo prizadevati šele po vojni, kakor je bilo 1918—1919. leta, ampak želimo že sedaj storiti vse potrebno... Zvezo narodov so skuhale velike sile nahitro... Zveza ni nikdar imela prihodnosti, bila je ustanovljena, da kontro-

lira spore sveta, kakršen je bil.. Toda naša ideja se bo obračala k narodom obeh Amerik in Evrope, zajela bo vsakogar... Naša ideja je značilna tudi za Angleže; zanimala bo vodje angleških laburistov, ki govorijo: »Ne da se istočasno bojevati in imeti revolucijo.« Uresničiti revolucijo povsod je najboljša pot za premago Hitlerja.« (TWP/1941, str. 292—297).

L. Adamič končuje Potovanje semkaj in tja z dialogi v poglavjih Senkresne noči I in II. Iz dialogov se viri uresničenje njegovih idej v bližnji prihodnosti takole:

Predsednik ZDA je odšel potem, ko se je pogovoril s predsednikom britanske vlade o Adamičevi ideji, v Sovjetsko zvezo in Vatikan, kjer je odgovorne seznanil z načrtom z ZDE. Senat ZDA je ratificiral ta načrt in odobril ameriško pomoč za njegovo uresničitev.

Uresničitev načrta pa je takole potekala: »Za predsednika začasne ameriške nemške vlade v Evropi je postavljen še za Hitlerjeve okupacije nekdanji protikandidat F. R. Roosevelta, ki je nemškega rodu. Za predsednike začasnih ameriških vlad drugih evropskih držav so postavljeni tudi Američani, ki so po rodu iz tiste evropske države. Predsedniki vlad so organizirali svoje kabinete, ministri pa so bili evropski Američani. Tako je Amerika imela še pred zlomom Hitlerja pripravljene vlade začasno vladanje v osvobojenih državah. Glavna komanda ameriške ekspedicije za pomoč Evropi je bila v Berlinu. Tudi večji del vojske je odšel v Nemčijo. Bile so 3—4 divizije, polovica oficirjev in vojakov je bila nemških Američanov, druga polovica pa je imela Američane: Črnce, Indijance, Kitajce in Japonce. Enote Italije, Poljske, Slovenije itd. so bile sestavljene in organizirane po istih načelih. Slovenci so npr. imeli slovenski bataljon s komandantom Podgornikom.

V nekaterih evropskih državah so začasne ameriške vlade izročile oblast možem in ženam, ki so jih našle ob prihodu tja. V drugih pa so voditelji nastopili šele potem, ko jih je narod izvolil. Na Norveškem, v Holandiji in na Finskem so ameriške začasne vlade imele malo dela. Po dveh, treh tednih so bile samo še svetovalci oziroma zveza z začasno ameriško glavno vlado na Dunaju. Po 4 letih so hoteli predsednika začasne nemške vlade izvoliti za predsednika ZDE. Toda izjavil je, da je Američan in vrnil se je v ZDA...« (TWP/1941, str. 300—310).

III — Večerja v beli hiši

(Dinner at the White House)

L. Adamič je dokončaval svoje delo Potovanje semkaj in tja poleti 1941. Tedaj so komunisti in njihovi privrženci vzdignili vstajo proti okupatorju Jugoslavije. Za razmere v Jugoslaviji je L. Adamič zvedel po raznih kanalih. Še preden je v oktobru 1941 izšla knjiga Potovanje semkaj in tja, je začel zbirati vesti iz Jugoslavije za novo delo Moja rodna dežela.

Znanci iz časov obiska v Jugoslaviji 1932, ki so bili v aparatu begunske vlade v Londonu, so ga obveščali o dogodkih v Jugoslaviji in o stanju v londonski jugoslovanski begunski vladi.

Ta vlada je do jeseni napotila iz Palestine čez Južno Afriko v ZDA delegacijo ministrov brez listnic in politikov. Med ministri sta bila tudi Franc Snój in Sava Kosanović. Delegacija je s pomočjo ambasadorja v ZDA K. Fo-

tiča organizirala v New Yorku Jugoslovanski kraljevski informativni center. Ta je seznanjal ameriško vlado, ameriško javnost in jugoslovanske Američane še posebej s stanjem v domovini.

L. Adamič je bil v zvezi s posameznimi člani tega centra, v njegovem administrativnem aparatu so bili tudi jugoslovanski Američani. Eden od njih je bil Adamičev znanec dr. Nikola Mirković, pred tem predavatelj ekonomije na kalifornijski univerzi. Tako je imel L. Adamič dobro organizirano mrežo obveščevalcev in poročevalcev, saj je center pripravljaval vesti o Jugoslaviji. Med vestmi so bile tudi tiste o D. Mihajloviću in njegovi »legendi«.

Velikosrbski časopis Srbobran, ki ga je v Pittsburgu vodil nekdanji jugoslovanski poslanik pri Franku v Španiji Jovan Dučić, je objavljaval po direktivah ambasadorja Fotića vesti o »zločinih« Hrvatov nad Srbi na Hrvatskem in naglašal obenem z ameriški reakcionarnimi časopisi, da je D. Mihajlović Srb in da naj bo »Velika Srbija« edina mogoča preureditev Jugoslavije po vojni.

Hrvatske Američane so obiskovali ustaški agenti in širili vesti o srbskih zločinih nad Hrvati, posebno list »Naša Nada« je bil poln takih vesti.

Slovenski reakcionarji, ki so jih vodili klerikalci, pa so v slovenskih ameriških časopisih, kot npr. Ameriška domovina, pisali o komunistih, ki v Sloveniji in po Jugoslaviji požigajo cerkve in ubijajo duhovnike.

Vse te klike so poskušale tudi v Ameriki razpihati nacionalni antagonizem in nemir med jugoslovanskimi narodi ter spodbuditi sovraštvo do komunistov v Jugoslaviji. Viri vseh vesti, ki so tem klikam rabile, so bile jugoslovanske ambasade in poslanstva v Carigradu, Ankari, Kairu, Londonu in Washingtonu. Posebno aktivna je bila Slovenska zveza, ki je s pomočjo italijanskega okupatorja v Sloveniji in Vatikana povezala ljubljansko belogardistično centralo preko Rima in cerkvenih dostojanstvenikov v neangažiranih državah z nosilci slovenske reakcije v Londonu in New Yorku. O tej dejavnosti slovenske reakcije piše Ivo Pirkovič v članku Preludj Adamičeve tragedije (Sodobnost 1977, str. 57—65).

V takšnih jugoslovanskih političnih razmerah v ZDA je nastopila oktobra 1941 v New Yorku in Londonu Adamičeva knjiga Potovanje semkaj in tja. Najnovejše Adamičevo delo je izzvalo javne prijazne in neprijazne komentarje. Nosilci negativnih so bili tisti, ki se skupaj z jugoslovansko vlado in njenimi privrženci niso strinjali z resnico o Jugoslaviji, ki jo je L. Adamič objavil 1934 v Vrnitvi v domači kraj.

Eleonora Rooseveltova, soproga Franklina Roosevelta, tedanjega predsednika ZDA, je prebrala delo Potovanje semkaj in tja in objavila svoje ugodno mnenje o njem. Oba Rooseveltova: Eleonora n Franklin sta menila, da bi bilo koristno seznaniti W. Churchilla, predsednika britanske vlade, z idejami L. Adamiča o povojni ureditvi Evrope. Ob prvem Churchillovem obisku predsedniku ZDA, ko so ZDA uradno stopile v vojno, je predsednik s soprogo priredil v zvezi s to knjigo 13. januarja 1942 večerjo v Beli hiši. Na večerji so bili poleg nekoliko drugih gostov na častnem mestu W. Churchill in L. Adamič s soprogo. Ob prihodu W. Churchilla v Washington je Eleonora Rooseveltova z vednostjo svojega soproga vljudno pripravila v Churchillovem apartmaju med drugimi knjigami tudi knjigo Potovanje semkaj in tja. Med večerjo sta Churchill in Adamič izmenjala le nekaj stavkov o knjigi.

Iz vedenja britanskega predsednika vlade se je lahko sklepalo, da mu knjiga, za katero je trdil, da jo je prebral do polovice, ni bila všeč in da je bil nerazpoložen do »rdečkastega pisatelja«. S tem imenom namreč Upton Sinclair prikazuje Adamiča v orisu te večerje v romanu V predsednikovi službi. Razlog Churchillovega nezadovoljstva pa je lahko najti v Adamičevem stališču do Velike Britanije v Potovanju semkaj in tja. V njem je namreč Veliko Britanijo in ZSSR izključil z vodilnega mesta v Evropi po vojni. O tej večerji in o Adamičevi knjigi Večerja v Beli hiši, ki jo je objavil 1946. leta, piše natančneje Tomo Maštruko v članku Ob 25-letnici smrti Louisa Adamiča, objavljenem v Zborniku občine Grosuplje 1976.

Večerja in tema razgovora v Beli hiši nista ostali neopaženi v javnosti ZDA v času, ko so v Ameriko že prihajale vesti o odporu v Jugoslaviji, ki ga je ameriški tisk pripisoval »udarni pesti jugoslovanske kraljevske vojske v domovini pod komando D. Mihajlovića«. Kljub temu je New York Times, ki, kakor kaže, ni popolnoma verjel takim vestem, objavil 18. januarja 1942 članek o Adamičevi knjigi. Svetoval je Veliki Britaniji, naj se prilagodi novim razmeram in naj pristane na vse vrste revolucionarnih sprememb, celo takrat, ako zmagata zaveznikov ne bo drugo kot dolgi uvod v obdobje prevar in zmed.

Okrog Adamiča pa se je že zbralo precejšnje število evropskih Američanov. Med njimi so bili: člani Kluba jugoslovanskih pomorščakov, ki so organizirali ta klub kot nekdanji borci ameriške španske brigade Lincoln, že omenjeni dr. Nikola Mirković, Frano Petrinović, industrijalec in lastnik ladij v Čilu in ZDA, ki je bil že v prvi svetovni vojni aktiven član Jugoslovanskega narodnega odbora v Južni in Severni Ameriki, Stojan Pribičević, ameriški časnikar in specialni dopisnik magazina Fortune, ter Vasa Trivunović, farmar, po rodu iz Vojvodine.

Privrženci te družbe, dva Grka, L. Adamič in Nikola Mirković so v duhu Potovanja semkaj in tja poslali pismo z Adamičevim podpisom predsedniku ZDA in predlagali, naj ustanovi ameriško legijo z imenom Ameriška legija svobode. Legija naj bi imela bazo na Bližnjem vzhodu, v svojem sestavu pa majhne gibljive udarne enote Jugoslovanov, italijanskih antifašistov, Bolgarov, Grkov, Albancev in Židov. Legija naj bi bila pod ameriško vojno komando. Naj bi razvijala udarne grupe za vpadanje na nacionalni okupirani teritorij, da bi se vzpostavile zveze s antihitlerjevskimi enotami na teh teritorijih in pripravljala eventualno invazijo zaveznikov v te okupirane dežele.

Predsednik F. R. Roosevelt je odgovoril 3. marca 1942: »Moj dragi gospod Adamič! Vaše pismo 3. februarja je bilo koristno za študije in razprave, ki se nanašajo na eventualne vojne operativne postopke v deželah, ki jih je okupiral sovražnik... Obljubljam vam, da bodo vlada, ministrstva in uradi, zainteresirani za to področje, resno proučili faktorje, ki jih vi predlagate... Obvestilo in predlogi, zajeti v vašem zanimivem pismu, posebno če se tičejo Jugoslavije in Grčije, bodo v veliko pomoč pri tem delu. — Vaš zelo vadani F. Roosevelt. (Zbornik občine Grosuplje, 1976/VIII, str. 114).

Nikola Mirković je prišel v začetku januarja 1944 z ameriško operativno grupo, ki je štela 120 Američanov na otok Vis. 3. maja 1944 ga je smrtno ranil nemški avion štorklja na otoku Ravan Žakanj, ko je s svojo brzostrel-

ko ščitil okrog sto beguncev na tem otoku. (Viktor Kobol, k.v.l. v pokoju, Pismo 8. IV. 1977).

IV — Moja rodna dežela

(My Native Land)

Ko je Tito, vrhovni komandant NOV in PO Jugoslavije, poslal maja 1942 v Moskvo brzojavko: »Londonska propaganda vara svet z zloglasnimi poročili. Iz Londona podpirajo sovražnika NOB v Jugoslaviji. Neglede na to je morala naših enot in ljudstva visoka. Ljudstvo veruje v zmago Sovjetske zveze in v našo zmago... Vse ljudstvo preklinja jugoslovansko vlado v Londonu, ki z D. Mihajlovičem pomaga okupatorju... Mar res v Londonu ni moč ničesar storiti proti takšni izdajalski politiki jugoslovanske vlade.« (Iz brzojavke Tita Moskvi 24. maja 1942, objavljene v Orel in korenine) — je Adamičeva skupina Američanov, katere privrženec je bil tudi Nikola Tesla, sprejemala sumljive vesti o bojih D. Mihajloviča. Ni verjela, da je Mihajlovičeva vojska »čisto srbska«, niti da je hrvaški narod »en bloc« masakriral Srbe niti da slovenski komunisti zažigajo cerkve in ubijajo duhovnike. Bila je prepričana, da so okrutnosti, če so se že zgodile, delo okupatorja in njegovih domačih hlapcev. Toda to je bilo treba ameriški javnosti dokazati.

Vaso Trivanović je javno obtožil jugoslovanskega ambasadorja K. Fotića, da se po njegovih direktivah širijo v ZDA lažne vesti o hrvaškem masakru Srbov in vesti o nujnosti, da se preuredi Jugoslavija po vojni v »Veliko Srbijo«.

Stojan Pribičević se je napotil v London in od tam prinesel jasnejšo sliko o stanju in dogodkih v Jugoslaviji:

— Pokol, ki so ga opravljale ustaške enote Anteja Pavelića in Evgena Kvaternika s pomočjo Heinricha Himmlerja, komandanta SS enot, je dosegel okrog 10.000 žrtev, ne pa 380.000, kolikor jih je navedla Fotićeva propaganda. Sami Hrvati so se uprli temu nasilju, potem pa stopili v partizanske enote na Hrvatskem.

— Mnogo hrvaških duhovnikov s svojim škofom se je priključilo masakru in nasilju ter sililo Srbe, da se prekrstijo v rimokatolike.

— Slike o masakru Srbov, ki s posredništvom begunske jugoslovanske vlade krožijo po svetu z napisi: »Glejte, kaj delajo Hrvati s Srbii«, so delo GESTAPO.

— Slike in dokumente je prinesel v London zdravnik dr. Miloš Sekulić. Le-ta je dobil v Beogradu Nedićev in nemški potni list. Odpotoval je v Turčijo. Tam je v jugoslovanskem poslanstvu dobil nov potni list jugoslovanske begunske vlade in dopotoval v London, kjer je postal dopisnik Srbobrana. Londonska vlada je omenjene dokumente o hrvaških zločinih in dokumente o D. Mihajloviću razposlala vsem svojim poslaništvom širom po svetu (MNL 1943/II izd., str. 407).

Ne bo odveč omeniti, da se je isti dr. M. Sekulić pobrigal v Hollywoodu za konstrukcijo filma Četnik. Vsi pripadniki »Kraljevine Jugoslavije v begunstvu« so morali gledati ta film. V njem se vidi na eni strani srbska hiša iz 1942. leta s parketi in električnimi pečmi, na drugi strani pa D. Mihajlović v jurišu na Nemce.

L. Adamič je o svojem iskanju resnice o Jugoslaviji zapisal v svojem zadnjem delu Orel in korenine: »Poleti 1942 so pritegnile mojo pozornost depše The Daily Workerja o »partizanskih osvobodilnih vojaških operacijah v Jugoslaviji«. Poznal sem njegovega glavnega urednika Louisa Budenza že od 1930, več let prej, preden se je pridružil ameriški komunistični partiji. Stopil sem v stike z njim. L. Budenz je namreč po nalogi ameriške komunistične partije in sovjetskih agentov v ZDA zbudil že leta 1942 v meni zanimanje za komunistično gibanje v Jugoslaviji pod Titovim vodstvom.

Ime Tito sem pred tem prvič slišal, kakor se spominjam, od dr. Ivana Čoka, slovenskega politika Američana, po rodu iz Trsta, ki se je v ZDA iskreno zanimal za prihodnost Trsta, četudi je bil angleški agent. Poskušal me je pregovoriti, naj bom tudi jaz pameten in vzamem nekaj londonskega zlata.

Budenz mi je kazal dolge brzojavke, ki so prihajale iz Moskve na naslov njegovega časnika. Te brzojavke so navajale Titova poročila, ne da bi kdaj omenjale njegovo ime. Komunikaciji pa, ki jih je objavljala jugoslovanska begunska vlada s pomočjo kraljevskega informativnega centra v New Yorku in ki so se nanašali na iste bitke, navajajoč često iste datume, ista imena krajev in isto število žrtev ter pripisujoč zmage »četniškim silam generala Draže Mihajlovića«, so izhajali v New York Timesu in v drugih velikih dnevnikih. Približno tedaj sem začel ugibati, kaj se dogaja v Jugoslaviji.«

O isti temi piše L. Adamič v Moji rodni deželi: »Članki Daily Workerja so bili datirani v Moskvi ali Ankari. Izvirali so iz servisa Inter Kontinent Novosti za dnevno objavljanje šapirografiranih vesti v New York Cityju. Servis je začel delati kmalu po Hitlerjevem napadu na ZSSR. Isti materiali so se pojavili malo pred tem v moskovskih Izvestijah, Pravdi in drugih ruskih časopisih. To so bile indikacije, da je bil servis v zvezi s TASS. Dajal je časopisne vesti in članke, ki so jih podpisali vojni in politični analitiki, največ Rusi. V teh vesteh je bilo mnogo izčrpnih informacij, ki se drugje niso mogle dobiti, posebno o stanju v okupiranih državah.

Vse te informacije so jasno kazale, da je sovjetska vlada proti Mihajloviću.« (MNL 1942/II. izd., str. 63).

Večina vesti o Jugoslaviji je bazirala na objavah Svobodne Jugoslavije. Tako so že 16. junija 1941 prišle v svet prve novice o konferenci partizanskih voditeljev Črne gore, Boke Kotarske in Sandžaka. L. Adamič je prišel po svojih kanalih tudi do dveh partizanskih dokumentov, ki jih je jeseni 1941 podpisal Tito. Prvo pismo 21. oktobra 1941 je bilo poslano Mihajloviću, komandantu vojnih četniških enot. V 12 točkah so bila razložena stališča partizanske komande o skupnem poveljstvu za boj proti okupatorju in o skupni narodni oblasti na osnovi narodnoosvobodilnih odborov. Drugo pismo, ki ga je L. Adamič dobil novembra 1941, pa je informacija izvršnemu komiteju OF slovenskega naroda o izdajstvu D. Mihajlovića in o bojih, ki so temu izdajalstvu sledili. (Povzeto iz MNL, str. 64–72).

Resnico o Jugoslaviji pa je odkrival tudi po sporočilih, ki jih je D. Mihajlovič pošiljal svoji vladi v Londonu. O tem je zapisal v Moji rodni deželi:

»Mihajlovićeva verzija o teh pogajanjih in dogodkih, ne tako podrobna kot partizanska, se je razlikovala po vsebini in po načinu izražanja... Bral

sem posnetke mnogih brzojavk, ki so bile včasih vojni komunikeji, ki so vsebovali večtedenske operacije in bili tu pa tam polni odkritega obupa in jeze. Brzojavke mi je jeseni 1942 kazal partizanski nasprotnik, član jugoslovanske begunske vlade, ki je tedaj živel v ZDA (Op. avt.: Gre za F. Snoja). Ni mi jih dovolil posneti. Te brojavke naj bi me prepričale, da je Mihajlovič uporabljal vsa sredstva, da nagovori partizane, naj pristopijo pod njegovo poveljstvo, da se tako konča bratomorni boj, da mu pa se to ni posrečilo, ker so oni bili »komunisti«, »banditi«, »kriminalci«. Ti nazivi so bili Mihajloviču sinonim za partizane. V vsaki drugi ali tretji brzojavki je prosil begunsko vlado, naj mu pomaga v težavah s partizani. Nagovarjal in zaklinjal je vlado, naj zahteva od Sovjetske vlade po svojem jugoslovanskem diplomatskem predstavniku v Rusiji, naj pregovori partizane, da bi sodelovali z njegovimi silami in da bi se mu priključili v »pametnem odporu proti sovražniku« ... Po dolgem zavračevanju je begunska vlada v Londonu dobila za to soglasje od britanskega ministrstva zunanjih zadev. Diplomatski ples se je začel. Potekal je zelo počasi mesece in mesece. Končno — februarja 1942 — je Sovjetska vlada dala vedeti, da so težave Mihajlovič-partizani čisto jugoslovanska stvar ...

Spomladi 1942 so mnogi vojaki regularne vojske, vključujoč Slovence in Hrvate, zapustili Mihajloviča. Od takrat so bile njegove sile sestavljene v glavnem iz reakcionarnih četnikov ... Zdaj je general D. Mihajlovič, vojni minister, edini agent begunske vlade v Jugoslaviji, postal duhovni vodja širokopoteznih napadov na partizane, večjih od onih, ki jih Tito omenja oktobra 1941 v svojem pismu slovenskim partizanom. Od začetka junija do srede avgusta 1942 je Mihajlovič vodil vrsto ofenziv proti partizanom s pomočjo Nedićeve policije na jugovzhodu in italijanske vojske na jugozahodu Jugoslavije ... (MNL, str. 73—76).

V istem mesecu pa je Sovjetska zveza povzdignila kraljevsko jugoslovansko poslaništvo na stopnjo veleposlaništva. To je presenetilo L. Adamiča, ni pa ga omajalo v prepričanju, da se v Jugoslaviji vojskuje proti okupatorju samo Tito. Začel je spoznavati Jugoslavijo po ciljih njenega narodnoosvobodilnega boja. O tem je javno govoril in pismeno razpravljal v časopisih in revijah, kot npr. War and Postwar, P.M itd.

V tem času se je zgodilo, da je predsednik F. Roosevelt ob pripravljanju ameriške vojske na evropsko in afriško bojišče govoril 3. septembra 1942 v Washingtonu ameriškim študentom o odporu Poljske, Češkoslovaške, Grške in Srbije; Jugoslavije ni niti omenil. Ameriška javnost, ki je vedela za reakcionarno idejo o »Veliki Srbiji«, je spraševala: zakaj je Roosevelt uporabil besedo Srbija, ne pa Jugoslavija? L. Adamič se je zavzel za Jugoslavijo in po Eleonori Roosevelt interveniral pri njenem soprogu. Roosevelt se je javno pred časnikarji ZDA opravičil za svojo nepremišljeno izjavo, češ, da mu je beseda »Srbija« ušla zaradi otroških let, ko je zbiral znamke, med katerimi so bile tudi take z napisom »Srbija«.

Reakcija — ameriška in britanska — sta s pomočjo begunske vlade pohiteli, da onemogočita L. Adamiča ali pa ga celo pridobita na svojo stran.

Angleži so imeli pri D. Mihajloviču svojega agenta polkovnika Baileyja, predvojnega britanskega inženirja in nameščenca v rudniku Trepča ter med vojno znanca dr. Ivana Čoka v ZDA. V Londonu pa sta živela soproga

Henry Andrews in Rebecca West. Pred vojno je prvi kot predstavnik anglo-ameriške banke Shroeder proučeval jugoslovansko kmetijstvo ob kanalu Donava—Tisa; leta 1942 pa je z vednostjo jugoslovanske begunske vlade postal načelnik gospodarskega oddelka v zavezniški vojaški vladi, ki so jo hoteli Britanci ob Hitlerjevem propadu organizirati v Jugoslaviji po zgledu Adamičevih začasnih ameriških vlad. Žena Rebecca West pa je bila publicistka, ki je pred vojno zbirala po Jugoslaviji književno gradivo; med vojno pa je bila v V. Britaniji predsednica Pen kluba in pokroviteljica organizacij, ki so bile naklonjene četnikom. Širila je parolo: »Zmaga D. Mihajlovića je nujno potrebna za prihodnost britanskega imperija.«

Amerikanci so prav tako imeli pri D. Mihajloviću agenta Ruth Mitchell, ki je sama sebe imenovala Chetnik's Intelligence Service. Nemci so jo baje ujeli na položaju s četniki. Po 13 mesecih zapora je »ušla« iz nemških zaporov in se vrnila v ZDA, kjer je 1943 objavila knjigo Četnik pripoveduje o srbskih borbah, Mihajloviću in Jugoslaviji.«

Privrženci te grupe so začeli napadati Adamičevo Vrnitev v domači kraj. Hoteli so mu politično onemogočiti, da dokonča svoje novo delo Moja rodna dežela. O tej gonji piše natančneje Ivo Pirković v Preludiju Adamičeve tragedije v poglavju Dva literarna uspeha in napad republikancev (Sobnost 1977/II, str. 150—155).

Pri pridobivanju Adamiča na svojo stran pa sta se angažirala britanski sekretar ambasade v Washingtonu in Franc Snój, minister v begunski vladi. Sekretar ga je povabil na kosilo in ga vljudno vprašal: »Kako bi vam uga-jalo, če bi dobili uradno vabilo ministrstva za informacije v Londonu, da obiščete britanske otoke in na svoje oči vidite, da smo se mi Angleži odpovedali imperializmu in da morebiti dobite avdienco pri kralju?« L. Adamič je te ponudbe odklonil.

Približno v istem času — septembra 1942 — je F. Snój obiskal L. Adamiča, ki je o tem dogodku zapisal: »...Rekel mi je, da je imel ravno sedaj intervju s poljskim predsednikom generalom Sikorskym, da se je pred nekaj dnevi srečal z ambasadorjem Fotićem in papeževim nuncijem v Washingtonu. Prišel me je opozoriti, da sem pogrešil, ker sem se javno izjavil za partizane. Rekel sem mu: Kaj vi mislite? Snój je odgovoril: Partizani bodo gotovo izgubili. V zavezniškem svetu je bil vsakdo, ki je bil močan, protipartizan in protikomunist. Ne bom varal samega sebe. V Jugoslaviji ne bo drastičnih sprememb. Angloameriška zmaga bo konservativna zmaga. Britanski in ameriški državniki so gentlemani, ne bodo se pogajali z novimi voditelji v Jugoslaviji.

Vprašal sem: Kaj bo z Rusijo?

Nemci bodo držali Ruse na vzhodni fronti — odgovarja Snój, britanska, ameriška, francoska, poljska in verjetno tudi turška armada pa bodo prišle z Mediterana, Bosporja in iz angleškega Kanala in zavzele Evropo brez večjih težav. Anglo-američani se ne bodo razgovarjali in pogajali z Nemci. Saj Nemci vedo, da bodo poraženi. Ne bodo želeli, da jih Rusi komunizirajo. Zato bodo držali Rusijo zase in za zaveznike. — Snój je trdil, da takšen razvoj predvidevajo pomembne osebe, med njimi tudi Sikorsky, Posebno pa je še poudaril, da tu ni pogajanja in da ga tudi ne bo. — Prav tako zavezniki ne bodo imeli velikih težav s čiščenjem Afrike, nadaljuje Snój. Ko

bodo Britanci prišli v Italijo, na Balkan in v Srednjo Evropo, ne bodo uporabili partizanskih voditeljev, ampak ljudi, kot so Darlan, Mihajlović in mogoče Ciano.

Adamičev odgovor na Snojevo očitaje je bil: »To se lahko zgodi ali pa se tudi ne zgodi. Ako bi se zgodilo karkoli temu podobnega, to ne bi bila zmaga združenih narodov, ampak anglo-saksonsko-vatikanska zmaga, ki ne bo preludij v svetovni mir.« (MNL, str. 413 in 414).

Ob tem času se je mudil v ZDA Ivan Kern, načelnik pomorskega oddelka v ministrstvu zvez, rudarstva in gozdarstva begunske vlade, ki je izrabil obisk pri Adamiču, da ga nagovori, naj se zavzame za napore begunske vlade, da zavezniki priznajo pravico do jugoslovanskih krajev, ki so po prvi svetovni vojni prišli pod tujo oblast. L. Adamič se je spretno izognil temu poskusu, saj je že pred tem veliko delal in pisal o vrnitvi teh krajev Jugoslaviji. Njegov obiskovalec pa še danes po 35 letih piše: »...tudi tokrat ni pokazal nikakršnega zanimanja za te naše zadeve in tudi ni ničesar storil v tem pogledu.« (Pismo avt. 24. X. 1976).

Adamič, zvest svojim pogledom na Titovo Jugoslavijo, je objavil v začetku 1943 na Kongresu ameriških Hrvatov brošuro Resnica o Jugoslaviji. V njej je govoril o razmerah v domovini, o begunski vladi, o razvoju partizanskega boja, o izdajstvu D. Mihajlovića, o zločinih četnikov, o prizadevanju vodstva NOV za bratstvo in enotnost vseh narodov v Jugoslaviji in o razvoju narodne oblasti, ki je nedavno dobila vrhovno politično telo AVNOJ v Bihaću. Kongres je sprejel in podpiral to resnico o Jugoslaviji.

Tokrat je ob smrti Nikole Tesle zapisal v svoje delo Moja rodna dežela: »Pokojni veliki izumitelj, na Hrvatskem rojeni Srb Nikola Tesla (umrl 12. januarja 1943) je protestiral proti Srbski nacionalni obrambi, organizaciji jugoslovanske ambasade, ker si je dovolila in ga razglasila za častnega predsednika (MNL, str. 406). Privrženci kluba jugoslovanskih pomorščakov pa so poskrbeli, da je kmalu po smrti Nikole Tesle eden od ameriških tramperjev dobil ime Nikola Tesla. (T. Maštruko Na svim meridijanima, str. 70).

Louis Adamič je v tem letu še vedno sprejemal sporočila iz Londona in New Yorka o razmerah in krizah v jugoslovanskih vladah, ki so se vrstile druga za drugo. Korenine teh kriz so bile predvsem v nerešenem hrvatskem vprašanju in v trdovratnem podpiranju ministra vojne D. Mihajlovića ter njegovega pomočnika Petra Živkovića v času, ko je v svet bolj in bolj predirala resnica o Jugoslaviji. Po 5. Hitlerjevi ofenzivi proti NOVJ med 15. majem in 15. junijem 1943, ko je NOVJ razbila četniško vojsko in se prebila v težkih in krvavih bojih na Sutjeski in Zelengori skozi oklepe okupatorske vojske, so bili zahodni zavezniki prisiljeni javno priznati uspehe NOVJ. 21. julija so v svojih poročilih z Bližnjega vzhoda objavili, da so vzpostavili vojno zvezo z jugoslovanskim partizanskim gibanjem, ki ima na čelu partizanske vojske komandanta z imenom Tito. Pri tem pa niso pozabili povedati še eno laž za svojega varovanca D. Mihajlovića: »Mihajlović se je spomladi in poleti 1943 le bojeval proti nacifašistom; osebno ni sodeloval z osjo, le četniki so to delali.« Na takšno vest v New York Timesu pa je L. Adamič sporočil ameriški javnosti: »Opravičevanje Mihajlovića na račun četnikov bi za NOVJ pomenilo, da so se partizani borili dve leti proti osi, da pa Tito nima nobene zveze s tem bojem.« (MNL, str. 445).

Te vesti so prisilile K. Fotića, ambasadorja v ZDA, da je nagovoril begunsko vlado v Londonu, da je razformirala svoj informativni center v New Yorku. Sava Kosanović, član tega centra, se je odpovedal vsem službam v begunski vladi, a Nikola Mirković, uradnik v tem centru, se je prijavil kot prostovoljec v ameriško armado s prošnjo, da ga razvrstijo v strateško balkansko službo v Evropi. (S. Kosanović, Šta se moglo videti iz emigracije, Beograd 1945).

Politiki, zbrani okrog mladega kralja, so po teh vesteh tudi odstopili in prepustili rešitev hrvatskega vprašanja in kraljevine Jugoslavije uradniški vladi, ki jo je L. Adamič takole opisal: »Božidar Purić je predsednik in minister zunanjih zadev. Pred dvajsetimi leti, ko je bil generalni konzul v Čikagu, so ga klicali grof Božidar de Purić. Postal je zet radikalnega vodje N. Pašića... Je reakcionar, okreten, cinik, oportunist in prijatelj nekaterih pomembnih Britancev.

D. Mihajlović je še naprej »minister vojni«; v begunstvu ga zastopa general Petar Živković, ki je pomočnik vrhovnega komandanta mladega kralja.

Vladimir Miličević, bivši inšpektor beograjske policije, specializiran za »politične agente« in predstojnik teroristov v službi v Glavnjači, je minister notranjih zadev in policije.

Mladi slovenski klerikalec Ivan Kern, pomorski oficir, ki je preprečil, da bi njegova ladja prišla v roke osnih sil, je minister komunikacij, rudarstva in gozdarstva; to je pro-britanec, antirus in osebni prijatelj Snoja in Kreka. (Op. avt.: I. Kern je čez mesec dni dal ostavko, ki je bila 12. septembra sprejeta, ostal pa je minister na razpoložanju do odstopa Purićeve vlade, ko se je prijavil šefu vojne delegacije NOVJ v Londonu).

Resor financ je zaupal Hrvatcu Milanu Martinoviću, bivšemu glavnemu knjigovodji v ministrstvu.

Drugi člani te vlade iz sredine avgusta 1943 so nepomebni.

Nihče od te vlade ne predstavlja koga v domovini. Vsi so bili le kariéristi, odgovorni samo mlademu kralju.«

Poglavje »Vlada« v Londonu je L. Adamič zaključil: »Upam, da bodo pred invazijo na Balkan ali takoj po tem Velika Britanija, ZDA in ZSSR pretrgale zvezo z »jugoslovansko kraljevsko vlado«, vključujoč tudi Mihajlovića, ter da bodo javno in solidarno vzpostavile diplomatsko razmerje z narodnoosvobodilno fronto, ki upravlja osvobojeno ozemlje v Jugoslaviji, in zvezo z ljudsko armado, ki jo vodi Tito in z drugimi gverilskimi vodji.« (MNL, str. 434 in 435).

L. Adamič takole podaja svojo predstavo o novi Jugoslaviji, ki se razlikuje od tiste v Potovanju semkaj in tja, v poglavju Osvoboditev in po osvoboditvi: verjetnosti in možnosti:

»Jugoslovanski partizani morajo čutiti, da je njihova stvar vse drugo kot brezupna. Drugače je težko razumeti, kaj jih je ohrabilo, da gredo skozi pekel strašne vojne. Videti so morali svojo prihodnost, ki bo mogoča in dobra... Tito je podprl deklaracijo AVNOJ, da mora rešitev vseh političnih, socialnih, ekonomskih in kulturnih problemov, ki se tičejo bodoče Jugoslavije, čakati do konca vojne... Kljub temu se je razmišljanje Osvobodilne fronte narahlo dotikalo povojnih vprašanj... Razmišljali so predvsem o jugoslovanski federaciji, katere teritorij bo nekaj večji od predvojne Jugosla-

vije. Vključila bo slovenske kraje s Trstom in Gorico, Istro, Reko in Zadar ter vse otoke na vzhodni obali Jadrana... Ta nova Jugoslavija bo postavljena na popolnoma novih temeljih, pod vodstvom voditeljev iz vojnega časa in ljudi, ki se bodo razvili po osvoboditvi... Za novo državo se pričakuje republikanska oblika. Ljudstvo bo vztrajalo na pravici, da si samo kroji ekonomsko, politično, socialno in kulturno življenje. Razmišlja se o kolektivnih; večina jih bo organizirana okrog vaških zadrug ali kooperativ.

Število avtonomnih in polavtonomnih enot v jugoslovanski federaciji je prepuščeno prihodnosti. Gotovo bodo zedinjene Slovenija, Hrvatska, Srbija in Črna gora. Vsakemu je jasno, da se srbsko-hrvatski problem rešuje v federativni Jugoslaviji, zaupan »centralnemu organu«. Ali bono regionalne enote s tradicionalnimi imeni Dalmacija, Bosna in Hercegovina priključene Srbiji ali Hrvatski ali bodo celo same majhne separatne države v federaciji — to je prepuščeno ljudstvu, ki tam živi; naj se samo odloči. Ista načela veljajo tudi za Makedonijo...

Federacija bo ustvarjena na principih zedenjenja, ki veljajo v ZDA, Švici in ZSSR. V njej bodo zagarantirane pravice človeka: svoboda tiska, združevanja in vere. Vera bo ločena od države in lokalne politike... Hrvatski sporazum iz 1939 se ne prizna...

Jugoslovanski partizani so v tesnih stikih z levo usmerjenimi gverilci v Bolgariji, Albaniji in Grčiji... Ideja za večjo balkansko federacijo ali konfederacijo ali zvezo balkanskih držav je mogoča le znotraj demokratskega, republikanskega sistema, postavljenega na načelih samoodločbe in pod vodstvom voditeljev, oblikovanih med okupacijo ali po okupaciji. Takšna federacija bi bila potem pripravljena za večjo kombinacijo, vključujoč sovjetizacijo... Mogoča je tudi vzhodnoevropska federacija, za katero je tudi Beneš... Idealno bi bilo, če bi ameriška, britanska in ruska vojska istočasno okupirale vzhodno Evropo in jo skupno držale pod nekakim mednarodnim nadzorom, ogibajoč se slehernega medsebojnega nasprotstva. Po šestih mesecih ali po enem letu bi bile svobodne volitve, na katerih bi ljudstvo odločilo, ali želi federacijo ali več federacij v konfederaciji ali želi biti sovjetizirano...«

L. Adamič podaja v nadaljevanju tega poglavja — če se računa, da se vojna konča spomladi 1944 — naslednjo ocenitev škode in človeških žrtev v Jugoslaviji zaradi okupacije: 1.300.000 mrtvih, na stotine razrušenih in uničenih vasi in mest, 8.000.000 nedohranjenih in slabo oblečenih Jugoslovanov, 500.000 otrok brez staršev in veliko pomanjkanja hrane. Po tej cenitvi pa je zapisal o ameriški gmotni pomoči tole: »Ameriška pomoč v hrani, obleki in zdravstvu je v radijski emisiji že obljubljena Jugoslovanom, a v Washingtonu jo že pripravlja Urad ministrstva za povojno pomoč. Toda pomoč za rehabilitacijo in rekonstrukcijo bo potrebna zelo dolgo. Načrti za to, ki sem jih videl, so zelo dobri.

Četudi je v deželah Jugoslovanov levi demokratski razvoj, sem prepričan, da se bo vrnilo na deset tisoče ameriških Srbov, Hrvatov, Slovencev, Črnogorcev, Makedoncev, Bolgarov in zavezniških emigrantov začasno ali za stalno v »staro domovino«, da pomagajo na način, kot sem ga predložil v Potovanju semkaj in tja. Mnogi od njih bodo strokovni delavci in tehnični strokovnjaki... (MNL, str. 444—452).

V času krvavih bojev na Sutjeski in Zelengori je L. Adamič dokončeval svoje veliko delo o narodnoosvobodilnem boju v Jugoslaviji in ga objavil v New Yorku in Londonu z naslovom *Moja rodna dežela* (*My Native Land*).

Na petsto straneh pripoveduje v šestih poglavjih povest o Jugoslaviji od njene davnine do zmage nad okupatorjem in njegovim pomagačem Dražem Mihajlovičem.

Začne z dogodki v Kragujevcu v Srbiji in z bitko pri Dražgošah v Sloveniji, nadaljuje pa s Titovimi naporji, da reši Jugoslavijo bratomorilne vojne, ki jo je začel D. Mihajlovič, minister kraljevske begunske vlade, in jo nadaljeval skupaj z okupatorjem v ofenzivi proti NOVJ. V poglavju z naslovom *Smrt fašizmu — svobodo narodu!* pa obvešča svetovno javnost o jugoslovanskih komunistih, o Osvobodilni fronti, o beli gardi, o zborovanju AVNOJ v Bihacu 1942, o nemških ofenzivah proti NOVJ in o zmagi NOVJ nad Mihajlovičem. Da bi bralci razumeli boj jugoslovanskih partizanov, je posvetil 200 strani z naslovom *Ozadje zgodovinskemu razvoju Jugoslavije od davnine do 2. svetovne vojne*. Delo končuje s poglavjem *Bodočnost je blizu*; v njem govori o brezuspešnih prizadevanjih reakcionarnih begunskih vlad, da ohranijo versajsko Jugoslavijo, in o perspektivah Titove Jugoslavije.

Jugoslovanski Američani in emigranti iz kraljevine Jugoslavije 1941. leta so pokupili knjigo tako hitro, da je še v istem letu izšla druga naklada. Med ameriško in angleško reakcijo ter med jugoslovanskimi emigranti iz 1941 je knjiga izzvala veliko burjo. Ivo Pirkovič je v *Sodobnosti* v članku *Preludij Adamičeve tragedije* prikazal vso politično in časopisno gonjo ameriških in angleških reakcionarjev proti Vrnitvi v domači kraj, ki naj bi onemogočila objavo dela *Moja rodna dežela*. Adamič je začel dobivati tudi protestna pisma, ki ga v ameriškem reakcionarnem okolju niso presenetila. Pridružil se jim je v knjigi omenjeni Ivan Kern. Vsebinsko je mogoče zaslužititi iz pisma, ki ga je po 32 letih pisal avtorju tega članka: »...Ko je leto pozneje izšla njegova knjiga, sem ga pismeno opozoril na napake v odstavku, v katerem mi je delal krivico, posebno še v pogledu moje politične usmeritve in mojih odnosov do političnih osebnosti v emigraciji, ki jih tam navaja. Očital sem mu pa tudi, da je s tem, da je pred zavezniki pral naše umazano perilo ravno v času, ko smo nujno potrebovali njihovo naklonjenost glede na naše ozemeljske zahteve, svoji stari domovini Sloveniji zelo škodoval.« (Pismo I. Kerna avtorju članka 24. X. 1976) Adamič, navajen protestov, ki jih je dobival od reakcionarjev za *Dinamit*, *Smeš* v džungli in za *Potovanje semkaj in tja*, ni odgovarjal na takšna pisma, saj so bila dokaz, da je pisal resnico.

V — Titovo priznanje Louisu Adamiču

Eden od oficirjev ZDA pri Vrhovnem štabu NOV in POJ je izročil ob svojem prihodu v Drvar marca 1944 maršalu Titu Adamičevo darilo *My Native Land*. Maršal Tito se je 29. marca zahvalil L. Adamiču kot predsedniku Združenega odbora jugoslovanskih Američanov za njihovo pomoč NOV v ZDA in za poslano knjigo s pismom naslednje vsebine:

»V imenu naših izmučenih narodov se zahvaljujem za vaše požrtvovalno delo in zavzemanje za koristi našega težkega osvobodilnega boja. Izrazite

prosim, hvaležnost v mojem imenu vsem vašim sodelavcem in vsem drugim Jugoslovanom, ki na kakršenkoli način pomagajo našemu narodnoosvobodilnemu boju.

Podpora naših sonarodnjakov v Ameriki v najtežjih urah zgodovine naših narodov je velika in dragocena ravno zato, ker je prišla prav takrat, ko je v zavezniških državah vladala laž in prevara, kar se tiče našega nenekega in težkega boja z okupatorji in domačimi izdajalci. Iz navadnega ciničnega izdajalca, kot je Draža Mihajlović, so napravili legendarnega narodnega junaka. Iz njegovih krvoločnih četnikov, ubijalcev na tisoče nedolžnih otrok, žena in starcev, so delali nepremagljive narodne borce. Zmage slavnih partizanov in NOVJ so pripisovali tistim četnikom, ki so se in ki se še danes borijo na okupatorjevi strani. Vse to je navdihovalo naše narode in borce z nezadržnim sovraštvom proti tisti reakcionarni kliki v emigraciji, ki se imenuje jugoslovanska vlada, in katere predstavnik je izdajalec Mihajlović.

Na koncu je resnica zmagala. Velika zasluga za to gre tudi vam, dragi bratje na drugi strani oceana.

Toda nam bo še naprej zelo potrebna vaša moralna in gmotna pomoč! Boji bodo še težki! Z nemškim okupatorjem bomo sami obračunali. Vaša pomoč je najpotrebnejša proti notranjim sovražnikom, proti reakciji v državi in zunaj nje, proti tistim, ki želijo, da se vrne staro; tega pa narodi ne bodo nikdar dovolili.

Moj članek Borba zaslužnjene Jugoslavije prikazuje v najbolj skopih črtah velikanski boj, ki smo ga bili in ki ga še bijemo. Na kratko prikazuje, kako so se dogodki med to vojno v Jugoslaviji dejansko razvijali. Nisem se dotaknil pete in šeste sovražnikove ofenzive, to pa zaradi tega, ker mislim, da je tudi vam mnogo tega znano, a poleg tega je pisano nekaj tudi v tisku. Upam, da vam bo ta članek lahko pomagal kot dokument pred ameriško javnostjo, ker čutim zgodovinsko odgovornost pri prikazovanju dogodkov.

Sprejmite, prosim, izraz mojega spoštovanja.

Vaš J. B. Tito

(V. Dedijer, Dnevnik, III deo, Beograd 1950, str. 213 in 214)

Pismo je prišlo L. Adamiću v roke šele 1. septembra 1944. Na dan osvoboditve Beograda je L. Adamić poslal maršalu Titu zahvalnico za pismo in red bratstva in enotnosti, s katerim ga je med tem časom odlikoval NKOJ za njegovo pomoč novi Jugoslaviji. Pismo se glasi:

»Dragi maršal Tito;

Najlepša hvala za pismo z dne 29. marca, ki sem ga prejel 1. septembra. Pismo je bilo takoj razmnoženo in razdeljeno Američanom jugoslovanskega rodu; bilo je tudi objavljeno v angleškem prevodu.

Pred nekoliko dnevi sem zvedel, da me je NKOJ odlikoval z redom bratstva in enotnosti. Za to, kakor tudi za vaše pismo se lepo zahvaljujem. Zavedam se, da je komite izkazal to posebno čast ne samo meni ampak tudi priznanje vsem Jugoslovanom v ZDA. Večini Američanom jugoslovanskega rodu je postal, po dolgi zablodi, razvoj Jugoslavije jasen in pomagali so, da je v Ameriko predrila resnica.

Kar se mene tiče, mi je v veliko čast, da sem mogel pomagati vaši stvari. Vključil sem se v ta boj ne samo za blagor svoje domovine, ampak tudi za blagor svoje nove domovine, ki jo je in jo še vedno ogroža politična reakcija. Nasedajoč Mihajloviču in držeč se te laži skoraj leto dni, ko je bila razglašena, sem se prepričal o tej nevarnosti.

Mnogi ljudje v Ameriki, nekateri celo na vplivnih in odgovornih mestih, še vedno nasprotujejo vaši stvari, kakor tudi vsemu, kar ima zvezo s tem; ni sile, ki bi jih lahko spremenila. Vaše gibanje je izzvalo največje občudovanje pri večjem številu Američanov vseh narodnosti in raznih pripadnosti. Mogoče bom imel kdaj priložnost, da o tem in drugih stvareh razpravljam z vami...

Mogoče ste bili presenečeni nad uradno opredelitvijo ZDA do Jugoslavije. Ne morem v kratkem pismu pojasniti zapletenosti naše prostrane demokratične države, njenih vrlin, pomanjkljivosti in slabih strani. Tukaj naj samo rečem: verujem v ZDA, verujem, da se bodo izkristalizirale kot moč, ki bo služila za dobro sveta...

Vaš odlični članek je objavljen v junijski številki Free World. Komite ameriških južnih Slovanov za pomoč Jugoslaviji ga je tiskal v 25.000 izvodih z mojim predgovorom...

Glavna naloga ameriških Jugoslovanov je pomoč Jugoslaviji. Obstojijo mnoge težave, toda prepričan sem, da bodo kmalu odpravljene in da bodo v 1945 poslane pomembne količine materiala v Jugoslavijo ločeno od UNRRA in zavezniške vojne pomoči... Gospod Zlatko Baloković je predsednik komiteja, toda naravno je, da bom pomagal, dokler bom v ZDA...

Čutim, da bo doba obnove v Jugoslaviji polna velikih težav...

V tem sem razpravljajal s Savom Kosanovičem, preden je odpotval v London, da se priključi Šubačičevi vladi. S tem vas želim opozoriti na dejstvo, da je med jugoslovanskimi emigranti v ZDA več sto kvalificiranih tehnikov, inženirjev, tovarniških nadzornikov itd. Lahko si mislim, da bi se marsikdo rad vrnil v Jugoslavijo in pomagal v tovarnah, rudnikih itd. Večina teh strokovnjakov jugoslovanskih emigrantov je navdušena nad razvojem v Jugoslaviji pod vašim vodstvom...

Medtem ko pišem, je ravno Beograd osvobojen. Kmalu bo Titova Jugoslavija svobodna.

Smrt fašizmu — svobodo narodu!

Louis Adamič

(V celoti je objavil pismo V. Dediđer v Dnevniku, III deo, Beograd, 1950, str. 214—217).

VI — Orel in korenine — vrh Adamičevega knjižnega dela

12. januarja 1949 je priletelo na beograjsko letališče ameriško letalo. V njem se je vrnil rojak L. Adamič drugič v svojo staro domovino. Imel je tri želje.

Obiskati v Prapročah mater, sestre in brate.

Sestati in pogovoriti se s Titom in z njegovimi sodelavci, še posebej zdaj, ko je Informburo napadel jugoslovanske komuniste.

Obiskati jugoslovanske republike in oblasti v prvi petletki graditve socializma v Jugoslaviji.

Na obisku po Jugoslaviji se je rodila na podlagi novega zbranega gradiva L. Adamiču še ena želja: dopolniti serijo del o Jugoslaviji z novim delom Orel in korenine. Orel je Tito, vodja jugoslovanskih komunistov, korenine pa so Informbiro, domača in svetovna reakcija.

Želje so se mu izpolnile. Toda, ko je dokončaval delo Orel in korenine, ga je doletela 4. septembra 1951 na farmi nasilna smrt.

VIRI IN GRADIVO:

- Louis Adamič, The native's return, New York, 1934.
 Louis Adamič, Two-way passage, New York, 1941.
 Louis Adamič, My native Land, New York, 1943.
 Louis Adamič, Dinner at the White House, New York, 1946.
 Louis Adamič, Orel in korenine, Ljubljana, 1970, prevod.
 Louis Adamič, Boj, Ljubljana, 1969, prevod.
 Upton Sinclair, U predsednikovo misiji, Zagreb, 1952, prevod.
 Vladimir Dedijer, Dnevnik, III deo, Beograd, 1950.
 Josip Maštruko, Ob 25-letnici smrti L. Adamiča, Zbornik občine Grosuplje, 1976.
 Josip Maštruko, Na svim meridijanima, Rijeka, 1975.
 Zbor. dok. i pod. o NOR Tom VIII/2, dok. br. 94, Beograd, 1961.
 Pomorska enciklopedija, Knjiga 6, Zagreb, 1965.
 Ivan Kern, Pismo 24. X. 1976, Ljubljana.
 Viktor Kobil, Pismo 8. IV. 1977, Zagreb.

ali pomeni občini v letih in desetletjih. Kar se sestavlja iz njihova, kaže pa, da jih ne prevzema samo vedeljska pravičnost, tujca, ampak da imajo stiski in za kaj več. S pisano besedo so dali naravnostemu doživljanju trajen pečat. Tudi ta, čeprav morda ne obsega in vsebuje skromna glasila so odraz mladega življenja in dopajanja v čas, v katerem odraščajo.

Srečanja mladih je v celoti uspelo zato, kar so se mladi avtorji izkazali srečanja ter nam prinesli bogate sestavke besedil in prvi ali v uspih. Veliko vzbudilo in prisunilo so dali mladim socialističnim gostje, ki so se odpravili našemu povabilu. Na prireditvi so bili tovarši profesor Anton Ingolič, Ela Perovič in Leopold Šušteršič. Svedci so bili morda tudi predstavniki družbenopolitičnih organizacij in predstavniki občine Grosuplje: ti so z obiskom dali prireditvi še posebno prisanje.

Organizator srečanja je bila Skupnost mladostnikov komisija pri Zvezi kulturno-prosvetnih organizacij občine Grosuplje, gostitelji pa uravnajoči ali boji žodelavci glasila Mladina osnovne šole Šmarje.

V lepo obzrepi in urejeni kulturni dvorani v Šmarju smo imeli prireditvi in skromno razstavo zbranih glasil. Kupovali je uspelo vbrati v centralnih oglednih kotih, v gimnaziji Šteta, v Detlikovem vzgojnem v Visoki gori večino izdanih glasil. Glasila, ki imajo pri organizatorjih ZSMS v občini, pa so poslale organizacije. Vsa zbrana glasila smo dali v knjigo, jih ob prireditvi razstavili, poseti pa vsestrani štolski. Po en vzrasl anopis glasil smo širavili v Srednje-slovenski knjižnici v Grosuplju.

Zanimivo je, da nekatera glasila imajo že dolgo vrsto let in da so bila prvih letih vsa izdana v rokopisu. Pisane so bila v lepo čistivo pisavo ter pestro ilustrirana.

* Grosuplje, 4220 77. Priloge: 104. delovna šola Grosuplje

PRVO SREČANJE MLADIH LITERATOV — SODELAVCEV ŠOLSКИH IN MLADINSKIH GLASIL V OBČINI GROSUPLJE

Hilda Lučovnik*

Srečanje je bilo v Šmarju 24. marca 1977.

S prvim srečanjem mladih, ki so marljivo sodelovali pri pisanju in zbiranju sestavkov za šolska in mladinska glasila, je hotela literarno-založniška komisija pri Zvezi kulturno-prosvetnih društev občine Grosuplje pokazati vsem, da imamo tudi pri nas veliko mladine, ki rada sodeluje pri literarnih krožkih. Mladine, ki se ob vzpodbudah požrtvovalnih mentorjev uči opazovati, spremljati in zapisovati dogodke v svetu okoli sebe, prav tako kakor zna prisluhniti lastnim notranjim čustvom in svetu, ki je včasih širši in bogatejši od zunanjega.

In marsikaj doživetega in občutenega je objavljeno v proznem sestavku ali pesniški obliki v šolskih in mladinskih glasilih. Raven sestavkov je njihova, kaže pa, da jih ne prevzema samo vsakdanja prozaičnost življenja, ampak da imajo smisel še za kaj več. S pisano besedo so dali marsikatere mu doživetju trajen pečat. Tudi ta, čeprav morda po obsegu in vsebini skromna glasila so odraz mladega življenja in dogajanja v času, v katerem odraščajo.

Srečanje mladih je v celoti uspelo, uspelo zato, ker so se mladi avtorji udeležili srečanja ter nam prebrali izbrane sestavke bodisi v prozi ali v verzih. Veliko vzpodbudo in priznanje so dali mladim sodelavcem gostje, ki so se odzvali našemu povabilu. Na prireditvi so bili tovariši pisatelji prof. Anton Ingolič, Ela Peroci in Leopold Suhodolčan. Seveda so bili navzoči tudi predstavniki družbenopolitičnih organizacij in predstavniki občine Grosuplje; ti so z obiskom dali prireditvi še posebno priznanje.

Organizator srečanja je bila literarno-založniška komisija pri Zvezi kulturno-prosvetnih organizacij občine Grosuplje, gostitelji pa mravljinki ali bolje sodelavci glasila Mravljica osnovne šole Šmarje.

V lepo okrašeni in urejeni kulturni dvorani v Šmarju smo imeli prireditve in skromno razstavo zbranih glasil. Komisiji je uspelo zbrati v centralnih osnovnih šolah, v gimnaziji Stična, v Dekliškem vzgajališču v Višnji gori večino izdanih glasil. Glasila, ki izhajajo pri organizacijah ZSMS v občini, pa so poslale organizacije. Vsa zbrana glasila smo dali vezat v knjige, jih ob prireditvi razstavili, potem pa vezane vrnili šolam. Po en vezan snopič glasil smo shranili v Splošno-izobraževalni knjižnici v Grosupljem.

Zanimivo je, da nekatera glasila izhajajo že dolgo vrsto let in da so bila prva leta vsa izdana v rokopisu. Pisana so bila z lepo čitljivo pisavo ter pestro ilustrirana.

* Grosuplje, 61290 YU, Partizanska pot, osnovna šola Grosuplje.

Pred pričetkom programa je zbor harmonikarjev iz Šmarja zaigral venček narodnih. Nato pa so po pozdravnih govorih gostiteljev in predsednice literarno-založniške komisije začeli brati dela. Izbor sestavkov so pripravila uredništva posameznih glasil, brali pa večinoma avtorji sami. V priznanje in vzpodbudo za sodelovanje so prejeli avtorji sestavkov v dar knjigo, šola priznanje, mentorji pa šopek rdečih nageljnov za požrtvovalno ljubezen, s katero so vodili in vzpodbujali mlade k pisanju.

Tudi tovariši pisatelji so po končanem programu podali svoje mnenje o načinu srečanja, ki smo ga pripravili, in se izrazili pohvalno, zlasti o nekaterih sestavkih. Tri najboljše med najboljšimi, ki so bili še posebej nagrajeni, tudi objavljamo. Posebna komisija je izbrala naslednje sestavke:

Zgorel v požaru ljubezni, sestavek Martine Štrubelj, učenke osnovne šole v Dobropoljah, pesem Plaz, delo mladinke Slavice Zlatar iz Višnje gore, in pesem Vzemi si čas, delo Jožeta Novaka, dijaka gimnazije Stična (priloge).

Posebna nagrada za sodelujoče pa je bila, da so dobili podpise vseh gostujočih pisateljev v knjige, ki so jih prejeli. To jim bo nepozaben spomin na prvo srečanje in javni nastop.

V občini imamo sedem šolskih in pet mladinskih glasil:

— Osnovna šola I. SPUB Toneta Tomšiča Dobropolje je izdajala list Dobropoljski puntar, ki je izhajal v letih 1971—1973. Izdanih je bilo 10 števil; dalje glasilo Martinčki starih zidin, ki izhaja od leta 1974. Doslej izdanih 8 števil.

— Osnovna šola Louis Adamič Grosuplje izdaja glasilo Okence od leta 1968. Izdano je bilo 14 števil.

— Osnovna šola Stična ima glasilo Hudournik. Izhaja od leta 1958. Izdanih je bilo 81 števil.

— Osnovna šola Ferdo Vesel Šentvid pri Stični ima glasila: Mlada livada, Hudournik, Vejica; izhajala so v letih 1950—1961. Izdanih je bilo 27 števil, pisanih v rokopisu. Sedaj pa izdaja Mlado livado (od leta 1974). Doslej je izšlo 6 števil.

— Posebna osnovna šola pri Zavodu za revmatične in srčne rekonvalescente za mladino v Šentvidu pri Stični je izdajala v letih 1970—1974 glasilo Mladi revmatik (8 števil). Sedaj pa ima glasilo Mladi prijatelj, ki izhaja od leta 1975. Izdanih je bilo 10 števil.

— Osnovna šola Šmarje izdaja od leta 1971 Mravljico. Doslej so izšle 4 številke.

— Osnovna šola Edo Turnher — Primož Višnja gora ima glasilo Polž (od leta 1975). Izdane so bile 3 številke.

— Gimnazija Josip Jurčič Stična ima glasilo Iskre. Izhajajo od leta 1958. Doslej je bilo izdanih 41 števil. Prve številke so pisane v rokopisu.

— Dekliško vzgajališče — poklicna šola Višnja gora izdaja glasilo Čebeljak. Izhaja od leta 1969, doslej je izšlo 35 števil.

— Osnovna organizacija ZSMS Grosuplje izdaja glasilo Drevored. Izhaja od leta 1975, doslej so izšle 4 številke.

— Osnovna organizacija ZSMS Ilova gora je pričela izdajati glasilo Beseda mladih, osnovna organizacija ZSMS Metnaj pa glasilo Mesečina. Pri obeh organizacijah je izšla doslej le po ena številka.

Prvo srečanje mladih sodelavcev pri šolskih in mladinskih glasilih je končano. Upam, da se bo do novega srečanja zopet nabralo mnogo novih sestavkov, ki bodo morda še boljši in bogatejši od dosedanjih.

Nekaj izbranih prispevkov objavljamo.

drugi dan. V nedeljo, 12. avgusta, je bilo v naši vasi velika prireditev. Na njej so se srečali vsi mladi sodelavci in mladinske glasile. Vse skupaj so se zabavali in igrali. V nedeljo, 12. avgusta, je bilo v naši vasi velika prireditev. Na njej so se srečali vsi mladi sodelavci in mladinske glasile. Vse skupaj so se zabavali in igrali.

V tistih dneh je bilo v naši vasi velika prireditev. Na njej so se srečali vsi mladi sodelavci in mladinske glasile. Vse skupaj so se zabavali in igrali. V nedeljo, 12. avgusta, je bilo v naši vasi velika prireditev. Na njej so se srečali vsi mladi sodelavci in mladinske glasile. Vse skupaj so se zabavali in igrali.

Vsako se je začelo sredi dneva. V nedeljo, 12. avgusta, je bilo v naši vasi velika prireditev. Na njej so se srečali vsi mladi sodelavci in mladinske glasile. Vse skupaj so se zabavali in igrali. V nedeljo, 12. avgusta, je bilo v naši vasi velika prireditev. Na njej so se srečali vsi mladi sodelavci in mladinske glasile. Vse skupaj so se zabavali in igrali.

Kajkarjeto mama Anka je bila v nedeljo, 12. avgusta, je bilo v naši vasi velika prireditev. Na njej so se srečali vsi mladi sodelavci in mladinske glasile. Vse skupaj so se zabavali in igrali. V nedeljo, 12. avgusta, je bilo v naši vasi velika prireditev. Na njej so se srečali vsi mladi sodelavci in mladinske glasile. Vse skupaj so se zabavali in igrali.

Zalost je legla na obraze otrok, njihovo čestitanje je morala prezeti. Kakor brez volje sta naslednji dan Jožek in Martin šla v šolo. Andrejina medvedka je zalostno povsod glavno, Janezov obraz se ni več smehljaj, nič

Plaz

Plaz želja mi zdrknil je iz srca.
 Stari sneg je sonce otalilo,
 v plazu divjem vse se je spustilo:
 up, ljubezen, strah
 v naročje sanj ...

Spita up in strah kot seme v zemlji,
 a pomlad zbudi ju v rast in v cvet;
 morda z njim spočno se dnevi temni,
 morda v dušo se izlije med ...

Slavica Zlatar

Vzemi si čas (za branje te pesmi)

Vzemi si čas za premišljanje ...

to je vir moči.

Vzemi si čas za igro ...

to je skrivnost večne mladosti.

Vzemi si čas za študij ...

to je studenec mladosti.

Vzemi si čas za ljubezen ...

to je luč sedanjosti.

Vzemi si čas za prijaznost ...

to je pot k sreči.

Vzemi si čas za smeh ...

to je glasba duše.

Vzemi si čas za razdajanje ...

prekratek je dan, da bi bil sebičen.

Vzemi si čas za delo ...

to je cena uspeha.

Vzemi si čas za življenje ...

to je nujnost sveta!

Jože Novak

Zgorel v požaru ljubezni

Oktobrsko sonce je komajda brlelo na nebu. Hladen veter je že prinašal sporočilo zime. Polja so kakor opustošena čakala počitka, golo vejevje dreves je brezciljno štrlelo kvišku. Bilo je takrat, ko se je narava poslavljala in so živelj le še spomini na pomlad, ki je zasadila v sebi življenje, na poletje, ki je dajalo zoritev, in na jesen, ki je požela klas življenja. Je morda domačija Kajžarjevih slavila praznik pomladi? Jo je ogrevalo juljsko sonce?

V tistih dneh je sekira pela v rokah Kajžarjevega Joža. »Huda zima bo,« so modrovali stari, ki bodo letos devetdesetič gazili sneg svojega življenja. Joža je verjel, pa tudi obrazi njegovih štirih otrok so se vprašujoče obračali vanj. »Ata, kajne da nas letos ne bo zeblo?« Zato je Joža vihtel dan za dnev. »Samo da nam bo toplo... Da bo naš Jožek pisal nalogo v topli sobi, da se bo Martin ogrel, ko bo padel s sani, da bo Andreja veselo čeblljala s svojim medvedkom iz cunj. In naš mali Janezek, kako naj ga zebe, uboščka! Tako lepo se smeje in tisti njegov ma-ma boža človeka in ga osrečuje. Pa naša mama, naj z zmrznjenimi rokami boža svoje otroke?« Zato je Joža podiral hraste dan na dan. Hotel je zakuriti, hotel je greti. Vedel je, da bo prišla huda zima, zato je mahal kar naprej. Kdo bi ga ustavil v tem zaletu?

Vsakdo se je zazrl vanj. Kadar je orjaško stopal za plugom, so govorili: »Poglej ga, Joža bo zasejal! Kdo bi si mislil? Njegov oče ni bil tak!« In ko je v zgodnjem poletnem jutru s koso obiral kamenje svoje kajžarske domačije, je njegova pesem razodevala tiho vdanost. Zdaj so ljudje prisluhnili njegovi sekiri. Kako odločno je govoril vsak zamah »sek, sek« za Jožka in Martina, »sek-sek« za Andrejo in Janezka in mammo. Pesem sekire je napolnila dolino, ta tihi raj, kjer je rasla zvestoba, zorela ljubezen in kjer je bila žetev veselje in sreča. V to samoto je včasih zadrdrala motorna žaga, kakor da bi oporekala Jožetovim udarcem. Nesluteno je v ta mali svet prodirala nesreča. Narava je že izgubila čar tisočerih barv, golo vejevje je trepetalo v mrzlem vetru, vse živo je iskalo zavetišča, le Joža je ostal na planem. Vihar je prihrumel, podiral hraste, lomil smreke, trgal zemljo in ruval življenja! Tudi v mogočno postavo Kajžarjevega Joža je zaglodal. Kako bi se branil?

Kajžarjevo mammo Anko je spreletela mrzla zona. Za trenutek je sedla na posteljo, potem pa se ji je stemnilo pred očmi. Otroci so planili v jok. Joža pa je zagrmel: »Pomagajte, pomagajte!!!« Sosedje so hiteli po zdravnika. Nekdo je vzel v naročje Janezka, drugi Andrejo. Jožek ni nehal: »Mama, vstani, mama!!!« Obujali so jo, jo oblivali, samo da bi njeno telo spet oživelo. »Ana, pogledj otroke!« je rjovel Joža. In kakor prestrašena je Ana odprla oči, se ozrla po otrocih in možu, po čudnih prikaznih sosedov in onemogla spet zaspala. Mučen molk je prekinil šušljanje »Živa je! Samo neke vrste kap jo je zadela. Vse je dobro!« Iz daljave je bilo slišati sireno, Joža je še enkrat zaihtel, otroci so se zvili v krčevit jok in mama je odšla... V bolnico sicer, kakor so pravili ljudje, vendar, ni je bilo!

Žalost je legla na obraze otrok, njihovo čeblljanje je morila praznina. Kakor brez volje sta naslednji dan Jožek in Martin šla v šolo. Andrejin medvedek je žalostno povесil glavo, Janezkov obraz se ni več smehljal, nič

več ni v njem pelo zadovoljstvo v tisti dvozožni ma-ma. »Ata, saj bo mama spet prišla!« je vztrajala Andreja. Joža je molčal. Njegove oči so osteklenele. Srepa je zrl predse. Obdajala sta ga žalost in obup. Nobene bilke ni bilo, na katero bi se oprl!

Tisti večer prej je blagrovail otroke. Vzel je Janezka v naročje in jokail, črv obupa je glodal v njem. Zasadil se mu je v vojni, sredi strelav, bomb, krvi, sredi groze in trpljenja. Njegovo izmučeno bitje je zmoglo le še vprašanje: »Zakaj, Janezek, zakaj?« Drobne otrokove oči so se prestrašeno uprle v atovo obličje, dete je zatrepetalo. Daleč naokrog je bilo slišati jok, so sedje se ga še sedaj spominjajo. To je bil krik groze, klic obupanega srca, ki ni našel odmeva. Zadnjič je veter objel krepko postavu, jo zamajal in treščil v prepad. Še neizrečene besede so zastale na njegovih ustnicah. Andrejin medvedek je prav takrat izgubil roko, Janezkov nasmeh je skazila groza, Jožek in Martin sta onemogla na poti v šolo. Prikradla se je zima. Prav neopazno je ugrabila srečo. Uboga mama Ana! Še vsa onemogla je morala sprejeti breme. Pritisnilo je s tako težo in tako nenadoma, da je padla v nezavest.

Joža je ležal na mrtvaškem odru in tiho obljubljal pomoč. Niti poslovilnega pisma ni napisal! Ko so ga drugi obsojali in vse hudo o njem govorili, je bil miren. Postava ga je obsodila, župnik se ga je branil, mežnar je nerad zvonil v njegovo zadnje slovo. Vsi so pozabili, kako je stopal za plugom, kako jih je razveseljeval z dobro besedo, z veselo pesmijo, pozabili so, s kako ihto je napravil drva. Pesem njegove sekire se je izgubila v snegu, v hudobiji človeških src, v hudi zimi, ki jo je slutil. Kam so padali hrasti, ki jih je podiral? Ali ne na ogenj, ki ga je zanetil svoji ubogi družini, svojim ubogim otrokom in ženi Ani? On sam pa je zgorel v tem požaru, da bi bila noč Kajžarjevih manj temna.

Siv in mrzel je bil tisti prvi novembrski dan, ko se je mrtvaški sprevod vil proti pokopališču. Ljudje so se ravnokar razhajali s praznovanja vseh svetnikov. In zdelo se je, da so pozabili na Joža. Otroci, mama Ana in nekaj sorodnikov ga je spremljala. Tisti, ki so prihajali s praznovanja, so se radovedno postavili ob cesto. Mama Ana je iskala en sam zaupljiv pogled pri prijateljih, toda zaman. Tudi Andrejo in Janezka so radovedno opazovali. Na koncu te strašne poti je Ana spet padla pod težo, ki ji jo je naložila moževa smrt, in izgubila zavest. V Jožku je začelo gomazeti. Najraje bi se vrgel za očetom. Martin bi se najraje zapodil med zijala in maščeval očeta, otroštvo v Andreji in Janezku je bilo uničeno.

Ko so Kajžarjevi spet prišli domov, se je sivi dan prevesil v večer. Naslednji dan je bil že svetlejši in toplejši. Dan za dnem se je plamen razžareval, dajal moči: tiho je svetil na pot mame Ane. Tiha, skrivnostna pesem očetove sekire, ki so ji dolgo prisluškovale štiri sirote, je napolnila domačijo Kajžarjevih. Sin Joža študira v mestu, poln je tega ognja, Andreja je že pozabila na medvedka, poslavlja se od otroštva in stopa na pot življenja, ki je osvetljena, Janezek pa že stika za ptičjimi gnezdi, poln je otroške nagajivosti.

V letošnjih oktobrskih dneh je družina Kajžarjevih praznovala deveto obletnico očetove smrti. Ne boji se več zime, ker toplota ne bo pošla! Ne bo je ogrevala centralna kurjava, ker so jo vse reforme naredile še bolj kajžarsko, pač pa jo bo grel žar ljubezni. Na grobu, ki je brez spomenika, Joža je bil kajžar, bo spet zapela pesem sekire in svetli zublji njegovega požara bodo grel in spominjali na lepši, svetlejši JUTRI ...

KRONIKA OBČINE GROSUPLJE OD 1976 DO 1977

Jože Marolt*

Martina Štrubelj

1. Odklikovani občani

Na slovesnosti ob praznovanju 27. aprila in 1. maja 1976 so bila podeljena državna odklikovanja: po ukazu predsednika republike tovariša Tita so jih prejeli naslednji:

Red za hrabrosti:

BRADAC Jože, Ponikve, Dobropolje; ČUNTARIC Alojz, Grosuplje, Strahška pot 1; ŠUB Anton, Grosuplje, Partizanska 18.

Red dela v zlatim veščem:

LESJAK Janez, Grosuplje, Paruzanska 2; NERED Jože, Grosuplje, Trubarjeva 1.

Red republike z bronastimi veščem:

AHACIO Mirko, Višnja gora a.h.; BALANT Franc, Radohova vas 18; ČELARC Janez, Sušica 55; DEČENIČ Alojz, Mela vas 14; ERJAVEC Avgustin, Ivaščna gorica 56; KOVACIČ-MEDVED Anica, Studenec 8; LUCOVNIK-BENČAR Hilda, Grosuplje, Partizanska 28; PEROVŠEK Jaka, Šmarje-Sap; STRAH Stane, Kompolje 24, Dobropolje; ŠEMŠ Janez, Gaberja, Ivaščna gorica; ZAVODNIK Franc, Grosuplje, Jurčkova 11/1; ŽOREC-BERNOT Angela, Sentvid pri Sušici 81.

Red zaslug za narod s srebrno zvezdo:

AHCIN Jože, Prodole; BIZJAK Karol, Ravno 27; BREGAR-KOSČAK Pavla, Krka; ČELARC-PLANKAR Jožica, Sušica 22; ČRTIČIČ Jože, Studenec 23; FERREZAR Anton, Razklo 15; FRANČELI Adolf, Ponikve 54; GOLOUŠ Justina, Grosuplje, Adamičeva 8; HAUPTMAN Jože, Sušica 36; IVANOVIC-LJUBIČ Ivana, Novi Travnik, BiH; JERAJ Jože, Sušica 55; JERIS Lovrenc, Sentvid pri Sušici 153; KALAR Franc, Studenec 25; KOŠEC-VAMPELJ Marija, Ivaščna gorica 94; KOVACIČ Ignac, Studenec 3; KOVACIČ-SVETINA Marija, Bukovica 3, Sentvid pri Sušici; KRALJ Marija, Radohova vas; LAVRIG Želj, Skrbjanče 4; LESJAK Ignac, Sušica 68; MIKLIČ Janez, Brutanja vas 5; PIŠKUR Ignac, Gorenja vas 10, Ivaščna gorica; ŠKIBIČ Jakob, Tročinci; TRONTELJ Franc, Šmarje-Sap; ZAJEC-VOLE Marija, Videm a.h.

Red dela s srebrnim splošcem:

BEKDAJS Franc, Sentvid pri Sušici 10; EL-ŠUŠI Franc, Mrljava 25; BREGAR Vinko, Višnja gora 119; BREMSČEK Janez, Višnja gora; DOBOVIŠEK

*Grosuplje, 6120 77, Jurčkova 1, obj. let.

KRONIKA IN RAZGLEDI

KRONIKA OBČINE GROSUPLJE OD 1976 DO 1977

Jože Marolt*

1. Odlikovani občani

Na slovesnosti ob praznovanju 27. aprila in 1. maja 1976 so bila podeljena državna odlikovanja; po ukazu predsednika republike tovariša Tita so jih prejeli naslednji:

Red za hrabrost:

BRADAČ Jože, Ponikve, Dobrepolje; ČRTALIČ Alojz, Grosuplje, Stranska pot 1; RUS Anton, Grosuplje, Partizanska 18.

Red dela z zlatim vencem:

LESJAK Janez, Grosuplje, Partizanska 3; NERED Jože, Grosuplje, Trubarjeva 1.

Red republike z bronastim vencem:

AHAČIČ Mirko, Višnja gora n. h.; BALANT Franc, Radohova vas 19; CELARC Janez, Stična 55; DROBNIČ Alojz, Mala vas 14; ERJAVEC Avguštin, Ivančna gorica 96; KOVAČIČ-MEDVED Anica, Studenec 8; LUČOVNIK-BRODAR Hilda, Grosuplje, Partizanska 38; PEROVŠEK Jaka, Šmarje-Sap; STRAH Stane, Kompolje 24, Dobrepolje; ŠEME Janez, Gaberje, Ivančna gorica; ZAVODNIK Franc, Grosuplje, Jurčičeva 11/7; ZOREC-BERNOT Angela, Šentvid pri Stični 81.

Red zaslug za narod s srebrno zvezdo:

AHČIN Jože, Predole; BIZJAK Karel, Razdrto 27; BREGAR-KOŠČAK Pavla, Krka; CELARC-PLANKAR Jožefa, Stična 55; ČRNIVEC Jože, Studenec 28; FERBEŽAR Anton, Razdrto 15; FRANCELJ Adolf, Ponikve 58; GOLOUH Justina, Grosuplje, Adamičeva 8; HAUPTMAN Jože, Stična 30; IVANOVIČ-LJUBIČ Ivana, Novi Travnik, BiH; JERAJ Jože, Stična 65; JEREB Lovrenc, Šentvid pri Stični 152; KALAR Franc, Studenec 55; KOSEC-VAMPELJ Marija, Ivančna gorica 84; KOVAČIČ Ignac, Studenec 8; KOVAČIČ-SVETINA Marija, Bukovica 9, Šentvid pri Stični; KRALJ Matija, Radohova vas; LAVRIČ Filip, Škrjanče 5; LESJAK Ignac, Stična 68; MIKLIČ Janez, Bruhanja vas 5; PIŠKUR Ignac, Gorenja vas 10, Ivančna gorica; SKUBIC Jakob, Troščine; TRONTELJ Franc, Šmarje-Sap; ZAJEC-WOLF Marija, Videm n. h.

Red dela s srebrnim vencem:

BERDAJS Franc, Šentvid pri Stični 10; BREGAR Franc, Muljava 33; BREGAR Vinko, Višnja gora 119, BREMŠAK Janez, Višnja gora; DOBOVIŠEK

*Grosuplje, 61290 YU, Jurčičeva 1; dipl. iur.

Herbert, Grosuplje, Levstikova 6; GALE Edvard, Grosuplje, Adamičeva 8; GRUDEN Franc, Šmarje-Sap; HOJNIK Janez, Grosuplje, Prečna pot 4; ILOVAR Janez, Šmarje-Sap 27; JAGODIC-JAVORNIK Frančiška, Šmarje-Sap; JANEŽIČ Franc, Grosuplje, Pod gozdom II; JURČIČ Ciril, Muljava n. h.; KNAPIČ Peter, Grosuplje, Pod gozdom II; KRAŠOVEC Anton, Ljubljana, Nanoška 16; KUTNAR Franc, Muljava 10; KUTNAR Karel, Potok 8, Muljava; LIPOVŠEK Valerija, Stična 11; LOŽAR Franc, Šentvid pri Stični 159; MARINČEK-VIDMAR Zalka, Grosuplje, Adamičeva 8; ROZMAN Lado, Šmarje-Sap 72; SKUBIČ Alojz, Stična 26; SMOLEJ Franc, Griže 3, Šentvid pri Stični; ZAJC-ZUPANČIČ Anica, Grosuplje; ZAJC Jože, Spodnja Slivnica; ZRIMŠEK Stane, Krka 52.

Medalja za hrabrost:

ZUPANC Ivan, Znojile 1, Krka.

Medalja zaslug za narod:

BREGAR Miha, Gabrovčec 26; CANKAR Ivan, Ivančna gorica 82/c; FINC Pavel, Kožljevec, Grosuplje; HOJNIK-OBERSTAR Olga, Grosuplje, Prečna pot 4; KASTELIČ Franc, Ivančna gorica n. h.; LAMPRET-STRMOLE Angela, Gaberje 3, Ivančna gorica; LAVRIČ Justina, Grosuplje, Taborska 3; MAROLT Janez, Stična 5; NOVAK-URŠIČ Marlena, Ljubljana, Bratovševa ploščad 18; OREL Ignac, Zagradec; PIŠKUR-POLJANC Marija, Gabrovčec 1; ROŠELJ Ivan, Fužina 38; RUPNIK-PERME Pepca, Grosuplje, Ljubljanska; SAMEC Terezija, Višnja gora; SEŠEK Marjan, Ljubljana, Vevče 27; ŠKANTELJ Franc, Videm n. h.; VOLK Marija (Minči), Višnja gora 94; ZAJC-BALANT Ivana, Mekinje 2; ZOREC Gabrijel, Šentvid pri Stični 81.

Medalja dela:

DROBNIČ Janez, Grosuplje, Pod hribom; KOŠIR Stane, Perovo 1; KULAR Mihael, Zagradec 26; PERME-MUHIČ Vera, Grosuplje, Rožna dolina 16; PETRIČ-OŽANIČ Anica, Višnja gora n. h.; STEKLAČIČ-LOGAR Rozalija, Polica 8; ŠUŠTARŠIČ-STRUNA Roza, Fužina 10; TRONTELJ-KAVŠEK Marija, Gatina 27; VIDENIČ Slavko, Šentvid pri Stični; ZAVIRŠEK Ladislav, Šmarje-Sap 36.

Medalja za vojaške vrline:

GRM Anton, Velike Lese 22, Krka.
(Podatki so iz Naše skupnosti 2/5).

2. Podeljene Jurčičeve plakete

Skupščina Občinske izobraževalne skupnosti je na seji dne 27. oktobra 1976 obravnavala prispеле predloge z obrazložitvijo predlagateljev, komisije in izvršnega odbora ter sprejela sklep o podelitvi Jurčičeve plakete, diplome in nagrade:

— tov. Cilki ŽAGAR, profesorici na gimnaziji Josip Jurčič, Stična, za uspehe pri organizaciji, vodenju in uresničevanju vzgojnih smotrov ter za dolgoletno in požrtvovalno kulturno delo v občini;

— tov. Marjanu RUPNIKU, upokojenemu učitelju iz Zagradca, za dolgoletno in požrtvovalno kulturno delo v občini;

— tov. Milici JAVORNIK, učiteljici na osnovni šoli Ferdo Vesel, Šentvid pri Stični, za pomembne uspehe pri uvajanju novih oblik in metod vzgojno-izobraževalnega dela;

— tov. Janezu DREMLJU, predmetnemu učitelju zgodovine in zemljepisa na osnovni šoli I. SPUB Toneta Tomšiča, Dobropolje, za uspehe pri organizaciji, vodenju in razvoju množične telesne kulture in vzgoje;

— tov. Avgustu BERVARJU iz Ivančne gorice, za dolgoletno in požrtvovalno kulturno delo v občini; nagrajenec, žal, podelitve ni dočakal.

Jurčičeve plakete, diplome in nagrade je nagrajencem izročil predsednik skupščine Občinske izobraževalne skupnosti Grosuplje tov. Valentin Mendiževc na slavnostni seji občinske skupščine ob občinskem prazniku.

(Podatki so iz Naše skupnosti 2/11)

3. Gradnja nove čistilne naprave v Grosupljem — Prispevek k varstvu okolja

Leta 1974 je občinska skupščina s Splošno vodno skupnostjo Ljubljana-Sava sklenila pogodbo za izdelavo generalne študije kanalizacije Grosupljega in okolice. Izdelana je bila decembra 1974, leta 1976 pa sprejeta kot del urbanističnega načrta naselja Grosuplje.

Študija predvideva gradnjo kanalizacijskega omrežja v naseljih: Grosuplje, Spodnja Slivnica, Pece, Ponova vas, Brezje, Sela, Jerova vas, Perovo, Brvace, Hrastje, Cikava, Paradišče, Podgorica pri Šmarju, Razdrto, Veliki vrh, Mali vrh in Šmarje-Sap; zbirni kanali se stekajo v centralno čistilno napravo, ki je locirana v bližini Spodnje Slivnice. Načrt predvideva razvojno komponento za 35 let, to je do leta 2010.

Prva etapa gradnje za obdobje do leta 1980 obsega:

— izgradnjo centralne čistilne naprave za okoli 10.000 enot;

— izgradnjo zbirnega kanala S, ki poteka od centralne čistilne naprave čez predvideno industrijsko cono južno od tovarne Motvoz in platno do zahodnega dela železniške postaje Grosuplje, s priključkom obstoječe čistilne naprave in kanalizacijskega omrežja do Brvac. S tem bi bil celotni zahodni del Grosupljega priključen na novo centralno čistilno napravo;

— izgradnjo začasne čistilne naprave v Rožni dolini v Grosupljem, dela zbirnega kanala B do Jerove vasi in priključka obstoječe kanalizacije vzhodnega predela Grosupljega s predelom Brinjskega hriba;

— izgradnjo začasne čistilne naprave s kanalizacijskim omrežjem v naselju Šmarje-Sap. Začasni čistilni napravi v Rožni dolini in Šmarje-Sap se bosta v končni fazi preuredili v zadrževalne bazene visokih voda.

Prvo fazo centralne čistilne naprave gradi SGP Grosuplje v vrednosti 4.620.000 din, prvi del zbirnega kanala S pa Vodno gospodarsko podjetje Ljubljana v vrednosti 3.410.000 din. Skupna vrednost začete investicije z vsemi prispevki je 8.740.000 din. Od tega je lastnih sredstev 4.610.000 din, kreditov pa 4.130.000 din. Gradnja se je pričela 25.11.1976 s skromno slovesnostjo na kraju čistilne naprave. Navzočim predstavnikom občine, družbenopolitičnih

organizacij in skupnosti je o pomenu investicije spregovoril predsednik upravnega odbora komunalnega sklada tov. Ludvik Križman, gradbeni tehnik.

Z začetkom gradnje centralne čistilne naprave in dela zbirnega kanala S se odpirajo nove širše možnosti razvoja v zazidalni coni Grosuplje-Šmarje. Doslej se je gradnja koncentrirala v predelu, kjer je bilo mogoče priključevanje na staro čistilno napravo. S to gradnjo pa so podane možnosti za urbanistično oblikovanje naselja brez dosedanjih omejitev. Zlasti pa je pomembno, da se preprečuje onesnaževanje okolja in voda ter zagotovi kvalitetno čiščenje.

4. Skupinski vodovod Podtabor—Sp. Slivnica—Račna

Priprave za zgraditev skupinskega vodovoda Podtabor—industrijska cona Grosuplje—Sp. Slivnica—Račna so se začele v letu 1975. Osnova za pričetek gradnje so bili razpoložljivi viri pitne vode v bližini naselja Grosuplje, ki jih imata izvir Medvedica in pri Trontlju, ter dejstvo, da celotni podtaborški predel s Spodnjo Slivnico in Račno nima zdrave pitne vode. Za realizacijo oskrbe teh naselij s pitno vodo je izdelal Projekt za nizke zgradbe načrt, ki predvideva napeljavo vodovoda v vsa naselja v krajevni skupnosti Podtabor, Spodnja Slivnica in Račna do Čušperka.

Skupinski vodovod, ki ga s skrajšanim imenom imenujemo vodovod Podtabor, bo po zgraditvi oskrboval s pitno vodo 17 naselij s 1800 prebivalci, poleg tega pa bo dajal vodo industrijski coni Grosupljega. Po načrtih bo treba zgraditi čez 20 km glavnega cevovoda, glavno črpalnico s trafo postajo, z daljnovodom Vrbičje in 1000 m³ rezervoar nad Podtaborom. Vodovod bo črpalnega sistema. Kapaciteta vodnega vira Medvedica je v sušnem obdobju 40 l/sek.

Da se zberejo potrebna sredstva, je bil sprejet družbeni dogovor o sodelovanju in medsebojni pomoči pri graditvi skupinskega vodovoda Podtabor—industrijska cona Grosuplje—Spodnja Slivnica—Račna, ki so ga podpisali: gradbeni odbor za gradnjo vodovoda, krajevne skupnosti Podtabor, Spodnja Slivnica, Račna in Grosuplje, Skupščina občine Grosuplje, Samoupravna stanovajska skupnost občine Grosuplje, Komunalni sklad občine Grosuplje in Komunalno podjetje Grosuplje.

Občani iz krajevne skupnosti Podtabor, Spodnja Slivnica in Račna so sprejeli za sofinanciranje izgradnje krajevne samoprispevke, s katerimi bodo zbrali okoli 4.000.000 din.

Ker je gradnja omenjenega vodovoda zelo obsežen projekt, je razdeljena na etape. V I. etapi bo zgrajeno zajetje Medvedica, glavna črpalnica in rezervoar v Podtaboru s cevovodom od zajetja do Ponove vasi. Predračunska vrednost teh del je 9.190.000 din. Sredstva za pokritje I. etape so zagotovljena iz kreditov Ljubljanske banke in zavarovalnice Sava v višini 600 milijonov starih din, preostanek pa iz zbranega samoprispevka.

Gradnja vodovoda se je pričela 25. 11. 1976, ko je bil opravljen tudi ogled predvidenega zajetja Medvedica. Ob tej priliki je o investiciji spregovoril zbranim predstavnikom krajevnih skupnosti, občine in družbenopolitičnih organizacij tov. Alojz Bučar, gradbeni tehnik, šef delovne enote vodovod Komunalnega podjetja Grosuplje.

5. Izpolnila se je dolgoletna želja krajanov škocjanskih hribov

V vasi Velike Lipljene, Male Lipljene, Rožnik in Železnica je pritekla pitna voda.

Ob otvoritvi vodovoda dne 4.9.1976 sta zbranim spregovorila predsednik gradbenega odbora Slavko Ponikvar in blagajnik Viktor Mencin. V svojem govoru je predsednik gradbenega odbora poudaril:

»O napeljavi elektrike in vodovoda so sanjarili že naši predniki, vendar je bilo življenje v tistih časih težko. Ljudje po teh kraških vasicah so živeli v revščini, zato se njihovi upi in želje takrat niso mogli uresničiti. Podoba naših krajev, zgodovino ljudi, njihovo trdo delo in navade je v svoji knjigi Umirajoči stari svet vasi lepo orisal dr. Boris Kuhar in kdor jo je vzel v roke, si je ustvaril sliko nekdanjega življenja v teh krajih.

Na posnetku desno je predsednik gradbenega odbora Slavko Ponikvar, ki je podal na otvoritvi poročilo o gradnji vodovoda.

13. julija leta 1954 so po naših domovih zasvetile prve električne žarnice. Z električno energijo smo dobili tudi možnost za napeljavo vodovoda.

Poraba vode je zaradi vse večjih gospodarskih in gospodinjstskih potreb iz dneva v dan naraščala; zato jo je bilo treba v sušnih obdobjih voziti s kravjo in volovsko vprego iz daljnih studencev ali pa jo dovažati z gasilskimi cisternami.

Vodovod na tem območju je bil zgrajen v izredno kratkem času. Zato se moramo zahvaliti Komunalnemu podjetju Grosuplje in njegovemu kolektivu kot izvajalcu del za vsestransko strokovno pomoč in uspešno vodenje administrativnih del ter projektantu ing. Valentinu Drčarju. Iskrena hvala tudi gradbenemu odboru za njegovo nesebično delo.»

Blagajnik gradbenega odbora tov. Viktor Mencin je v svojem poročilu poudaril, da je veliko občanov izpolnilo svojo obveznost iz samoprispevka (8.000 din na gospodarstvo) in vaške solidarnosti (povprečno 3.000 din na gospodarstvo) že pred iztekom referendumu. Svojo obveznost je izpolnilo tudi 11 lastnikov počitniških hišic, drugi lastniki pa so celo ovirali delo gradbenega odbora in pošiljali na Skupščino občine Grosuplje, Izvršni svet itd. razne pritožbe proti plačilu prispevka za vodovod.

Celotna investicija znaša 1.860.000 din. V tem znesku je tudi nov transformator in črpalnica. Omrežje glavnega voda je dolgo 4 km, glavni rezervoar pa meri 50 m³. Zajetje je ob studencu Mrzlica pod Železnico in ima moč 4 litre na sekundo.

Večji del denarja je dala Skupščina občine Grosuplje in Samoupravna stanovanjska skupnost, prispevale pa so tudi naslednje delovne organizacije: Komunalno podjetje Grosuplje, Gostinsko podjetje Polževo, Grosuplje in GG Grosuplje. Zavarovalnica Sava pa je dala nekaj kredita.

Delavci Komunalnega podjetja Grosuplje grade vodovod v dobrepoljski dolini.

6. Zadnja vas v dobrepoljski dolini priključena na vodovodno omrežje

Mala vas se je v dolini zadnja priključila na regionalni vodovod Rob—Rašica—Dobrepolje—Kompolje—Struge. Pripravljalna dela za gradnjo so se pričela v letu 1972. Vodovod je gradilo Komunalno podjetje Grosuplje etapno v sorazmerju z razpoložljivimi sredstvi. Uradna otvoritev tega velikega med-občinskega vodovoda bo v letošnjem letu. S tem bo uspešno zaključena ena izmed največjih komunalnih investicij v občini in uresničena dolgoletna želja občanov tega predela Suhe krajine.

7. Modernizacija cest v občini

Promet na naših cestah neprestano narašča. Občina je po številu motornih vozil na prebivalca nad republiškim povprečjem. Občani se čedalje bolj pritožujejo nad slabim stanjem cest. Makadamska cestišča ne vzdržijo moderne prometa. Zato so občani v Grosupljem množično vpisali posojilo za ceste, ki ga je razpisala Republiška skupnost za ceste. Občina je bila po vpisanem posojilu vrsto mesecev na prvem mestu v Sloveniji. Občani in delovni ljudje so kmalu po začetku vpisovanja presegle predvideni znesek. Presežek posojila naj bi se uporabil za modernizacijo regionalnih cest v občini. Tako je na vlogo občine Grosuplje Ljubljanska banka odobrila Republiški skupnosti za ceste enoletni premostitveni kredit 6 milijonov din za položitev asfalta na regionalnih cestah. Glavna dela je izvajalo Cestno podjetje Ljubljana na odseku Rašica—Ponikve—Videm. Dela bodo v celoti končana v letošnjem letu, nemodernizirana sta samo še dva krajša odseka. S tem bo sodobna cesta povezala dobrepoljsko dolino s svetom in omogočila hitrejši razvoj gospodarstva. Z ukinitvijo železnice (za potniški promet) je bilo tu stanje še težje. Krajevni skupnosti Dobrepolje in Ponikve sta prispevali za navedeno modernizacijo 600.000 din, cestni sklad občine Grosuplje 150.000 din in za načrte Ponikve—Zdenska vas 148.000 din, občine Ljubljana Vič-Rudnik 400.000 din, ostala sredstva pa Republiška skupnost za ceste.

Omenili smo že, da je Republiška skupnost za ceste modernizirala tudi cestni odsek od Grosupljega do odseka za Praproče v dolžini 650 m.

Na lokalnih cestah so občani, krajevne skupnosti in občinski cestni sklad financirali asfaltiranje in delno modernizacijo naslednjih odsekov:

	Pogodbena vsota	Od tega samoprisp. KS
I. Asfaltiranje		
1. KS Polica		
Stara vas—Polica v dolžini 1380 m	1.128.245,00	320.000,00
most	177.035,50	
SKUPAJ	1.305.280,50	
2. KS Dob		
skozi naselje Dob v dolžini 480 m	282.442,00	84.732,60
3. KS Ambrus		
skozi naselje v dolžini 545 m	291.316,00	87.394,80
SKUPAJ	1.879.038,50	492.127,40
II. Polaganje vrhnje plasti asfaltbetona		
1. Stična—Vir—Grize v dolžini 1697 m		
2. Staro apno v dolžini 240 m		
3. Velike Lipljene v dolžini 720 m		
4. Stranska pot v Grosupljem v dolžini 257 m		
Vrednost del SKUPAJ	591.415,50	

Pogodba je sklenjena tudi za asfaltiranje skozi naselje Kompolje, ki bo izvedeno v letošnjem letu.

V letošnjem letu beležimo tudi prve modernizacije krajevnih cest, ki jih upravljajo krajevne skupnosti.

	Vrednost del	KS je prispevala
KS Šentvid pri Stični:		
— krajevna cesta Šentvid—Petrušnja vas v dolžini 950 m, širina 3 m	243.505,00	30.000,00
— krajevna pot Šentvid—Vel. Češnjice v dolžini 1320 m	280.000,00	40.000,00
KS Šmarje-Sap:		
— krajevna pot v vas Sela pri Šmarju	276.000,00	60.000,00

Občinski cestni sklad je prispeval k navedenim modernizacijam po 10.000 dinarjev, delovne organizacije 62.000 din, preostala sredstva pa so zbrali sami vaščani in opravili tudi veliko prostovoljnega dela.

8. Nova makadamska cesta Ambrus—Primča vas—Višnje—Bakrc—Brezovi dol

V krajevni skupnosti Ambrus so 28. oktobra 1976 slovesno odprli novo makadamsko cesto Ambrus—Primča vas—Višnje—Bakrc—Brezovi dol.

K izgradnji ceste je vsako gospodinjstvo iz vasi Višnje, Bakrc in Brezovi dol prispevalo po 1.000 din in po 200 ur prostovoljnega dela, gospodinjstva iz Primče vasi pa po 500 din in po 100 ur prostovoljnega dela. Brezplačno so odstopili tudi vso potrebno zemljo. Gradbeni odbor pa si ni zaračunal nobenih stroškov.

Predračun za to krožno cesto je bil 2.750.000 din. Vaščani štirih vse prej kot bogatih suhokrajinskih vasi so opravili 17.600 ur prostovoljnega dela, ki, preračunane v dinarje po 20 din na uro, dajo 352.000 din. Prispevki občanov v denarju so znašali 88.000 din. Delavci TOZD Rašica Ambrus so prispevali 30.000 din, IMP Ivančna gorica 10.000 din, Varnost Ljubljana 2.500 din in krajevna skupnost Žužemberk 1.000 din. Gradbeni odbor je po vaseh krajevnih skupnosti Ambrus in Hinje zbral 17.980 din prostovoljnih prispevkov. KS Ambrus je iz svojih rednih sredstev, katerim so se odrekle vse druge vasi, prispevala v obeh letih 65.000 din, cestni sklad občine pa v obeh letih skupaj 260.000 din. Zbrali so torej 474.480 din v denarju in 352.000 din v delu krajanov, skupaj 826.480 din.

Po poskusni vožnji šolskega avtobusa so priredili lepo proslavo; pripravili so jo učenci osnovne šole Ambrus, udeležili pa so se je poleg domačinov tudi predstavniki občinske skupščine, njenega izvršnega sveta, občinske izobraževalne skupnosti ter krajevnih skupnosti Ambrus in Zagradec.

(Podatki so iz Naše skupnosti — 1976)

9. Blokovna gradnja stanovanj v občini

V letu 1976 je bilo v občini Grosuplje vseljenih 5 stanovanjskih objektov s skupno 96 stanovanji in z neto površino 4544 m².

Pregled zgrajenih stanovanj v posameznih naseljih je naslednji:

— Grosuplje	58 stanovanj	2740 m ²
— Ivančna gorica	15 stanovanj	704 m ²
— Šentvid	12 stanovanj	608 m ²
— Dobropolje	6 stanovanj	307 m ²
— Ponikve	5 stanovanj	185 m ²

Samoupravna enota za družbeno pomoč v stanovanjskem gospodarstvu je lani pridobila 53 stanovanj in jih razdelila med posamezne kategorije prosilcev, kot je razvidno iz naslednje razpredelnice:

— družinam z nizkim OD	21 stanovanj
— mladim družinam	14 stanovanj
— upokojencem	7 stanovanj
— udeležencem NOV	3 stanovanja
— TIS (za potrebe šolstva)	8 stanovanj

Skupna vrednost zgrajenih stanovanj je 29,259.365 din, od tega vrednost solidarnostnih stanovanj 15,415.723 din. Druga stanovanja pa so pridobile delovne organizacije (30 stanovanj s 1435 m²) in individualni kupci (12 stanovanj s 570 m²).

(Podatke je zbral ing. Janez Lužar)

Blokovna gradnja v Grosupljem

10. V Zagradcu se gradi nova zdravstvena postaja

Dne 27. 8. 1976 je bila slovesno podpisana pogodba med predstavniki investitorja, to je Zdravstvenega doma Ljubljana, in izvajalca SGP Grosuplje o gradnji zdravstvene postaje v Zagradcu. Navzoči so bili predstavniki Regionalne zdravstvene skupnosti, gradbenega odbora, krajevne skupnosti Zagradec in Dobropolje ter skupščine občine Grosuplje.

Objekt bo dograjen v letošnjem letu. Stroški gradnje bodo predvidoma znašali 2,740.000 din. V občini bo tako v kratkem času postavljen že drugi objekt osnovnega zdravstvenega varstva. 19. decembra 1975 je bila namreč odprta nova zdravstvena postaja v Dobropoljah (ZOG-VIII). Zanimivo je, da sta oba objekta locirana v pasivnih predelih občine, kjer število prebivalstva pada.

11. Suha krajina ne bo več prepuščena sama sebi

Za pospeševanje razvoja Suhe krajine je imenovan poseben medobčinski odbor. V odboru sodelujejo tudi predstavniki občine Grosuplje. Na njenem območju so v Suhi krajini naslednje krajevne skupnosti: Muljava, Krka, Zagradec, Ambrus in Dobropolje. Splošno znano je, da so to najbolj nerazviti predeli občine, ki potrebujejo širšo in organizirano družbeno pomoč. Kako pomagati in kako premagati zaostalost, to je konkretna naloga novoustanovljenega odbora, ki je že začel delati. V medobčinskem odboru so predstavniki občin Novo mesto, Trebnje, Grosuplje in Kočevje.

12. Spominska slovesnost ob 25. obletnici smrti Louisa Adamiča

Ob 25. obletnici smrti ameriškega književnika slovenskega rodu Louisa Adamiča je bila 25. septembra v Grosupljem osrednja slovenska spominska slovesnost. V ta namen je občinska konferenca SZDL imenovala poseben pripravljalni in častni odbor. Zaradi pomembnosti so v odboru sodelovali tudi vidni predstavniki republiških organov in ustanov. Obseg priprav je bil naslednji:

- izvedba programa v osnovni šoli Louis Adamič;
- ureditev okolice spomenika Louisa Adamiča v središču naselja;
- ureditev spominskega muzeja v njegovi rojstni hiši Praproče in
- modernizacija ceste Grosuplje—Praproče.

Program spominske slovesnosti je bil sestavljen v sodelovanju z društvom slovenskih pisateljev. Grosupeljčani so zagotovili nastop moškega in mladinskega pevskega zbora. Slavnostni govornik je bil pisatelj Ivan Bratko. O liku Louisa Adamiča je spregovorila tudi njegova najožja sodelavka v Ameriki nekdanja urednica časopisa Glas naroda Ana Praček-Krasna. Avla osnovne šole je bila premajhna, da bi sprejela vse udeležence. Prednost so imeli gostje, med katerimi so bili vidni predstavniki družbenopolitičnega življenja v Sloveniji: predsednik RK SZDL Mitja Ribičič, predsednik skupščine SR Slovenije dr. Marjan Breclj, članica predsedstva SR Slovenije Vida Tomšič, več članov izvršnega sveta SR Slovenije in sveta federacije, predsednik SAZU prof. dr. Janez Milčinski, predstavniki CK ZKS, Zveze sindikatov Slovenije, ZSMS, Društva slovenskih pisateljev, Slovenske izseljenske matice ter ameriškega veleposlaništva.

Za ureditev spomenika Louisa Adamiča v istoimenskem parku je bila imenovana posebna komisija. Rodila se je zamisel, da bi se spomenik prestavil k osnovni šoli. Komisija se je s podporo krajevne skupnosti odločila za popolno obnovo parka ob spomeniku. Osnovno zamisel prenovitve je izdelala dipl. ing. arh. Doroteja Vodopivec. Po tem projektu je Komunalno podjetje Grosuplje spremenilo park v ploščad z razširitvijo Adamičeve ceste in ureditvijo ploščadi pred trgovino Mercator. Istočasno so izboljšali javno razsvetljavo in postavili dva reflektorja, ki osvetljujeata doprni kip Louisa Adamiča. Ureditev je zelo lepo uspela. Delavci Komunalnega podjetja so delali ob sobotah in nedeljah, da je bilo do 24. septembra vse nared. Ta dan je krajevna skupnost skupaj s krajevnimi družbenopolitičnimi organizacijami priredila na ploščadi pred spomenikom proslavo, katere se je udeležilo čez 1.000 krajanov. S to ureditvijo je dan prvi zametek centra Grosupljega.

Ploščad s pločniki sta financirala krajevna skupnost Grosuplje in Komunalni sklad občine Grosuplje s sodelovanjem delovnih organizacij in je stala 716.000 din. Razširitev ceste pa je sofinancirala republiška skupnost za ceste SRS.

Spominski muzej v Prapročah je bil potreben obnove in dopolnitve. V skladu z načrti je Slovenski etnografski muzej pridobil za muzejske namene še eno sobo z opremo. Nanovo se je uredila okolica pisateljeve rojstne hiše. V ta namen so delovne organizacije prispevale dodatna sredstva. Delno se je obnovila tudi zgradba.

Tik pred osrednjo spominsko slovesnostjo je prireditveni odbor dosegel sporazum s skupnostjo za ceste SRS za asfaltiranje cestnega odseka Grosuplje (Kovinastroj) do odcepa na Praproče v dolžini 650 m. Poseben odbor na Gatini in Blatu je za asfaltiranje zbiral dodatna sredstva.

Modernizacijo navedenega odseka ceste je opravilo Cestno podjetje Ljubljana. Vrednost del je bila 800.000 din.

Priprave na spominsko proslavo so zajele vso krajevno skupnost Grosuplje. Poleg naštetih del so tudi uredili okolico nove šole in javno razsvetljavo na delu Adamičeve, Stranske in Trubarjeve ceste. Krajanje so prizadevno olepšali okolico svojih domov. Zaradi izredne razgibanosti in številnih del so se širile v naselju govornice, kot npr.: Grosuplje financirajo Američani ali: spomenik Louisa Adamiča bomo dali na kolesa, prevažali iz kraja v kraj in tako uredili vsa naselja.

Dejstvo je, da je Grosuplje pripravilo spominsko slovesnost, kot jo rojak in veliki pisatelj zasluži.

13. Stane Dolanc — pokrovitelj VII. kulturnega tedna v Šentvidu pri Stični

VII. tabor pevskih zborov v Šentvidu pri Stični je popolnoma uspel. Posvečen je bil 100-letnici rojstva velikana slovenske kulture Ivana Cankarja. Šentvid pri Stični je pridobil veličastno reliefno upodobitev likov iz del našega največjega pisatelja; ustvaril jo je kipar Peter Jovanovič. Spomenik je v okviru prireditve kulturnega tedna odkril Miloš Poljanšek, v varstvo pa ga je prevzelo Trgovsko podjetje TABOR Grosuplje.

Na zaključni prireditvi je pelo okoli 3.300 pevcev, kar je svojevrsten rekord. Pokrovitelj Stane Dolanc je dal organizatorjem vse priznanje. Zaključno prireditev pa je prenašala tudi ljubljanska televizija.

14. Nov otroški vrtec v Šentvidu pri Stični

Šentvid pri Stični je v okviru prireditev VII. kulturnega tedna pridobil nov vzgojno-varstveni objekt, v katerem je prostora za 60 predšolskih otrok. To je v občini za Grosupljim in Ivančno gorico tretji otroški vrtec. Novo zgradbo je gradilo SGP Grosuplje. Investitorji so bili Skupnost otroškega varstva Grosuplje, Zveza skupnosti otroškega varstva SRS, Krajevna skupnost Šentvid in občinska izobraževalna skupnost Grosuplje.

15. Občani so slovesno praznovali 29. oktober

Za praznik občine 29. oktober je bila slavnostna seja vseh zborov skupščine občine v avli osnovne šole Louis Adamič v Grosupljem. Praznovanja se je udeležilo veliko delegatov in vabljenih gostov. Po slavnostni seji je bila v gradu Podsmreka odprta razstava, ki jo je organiziral Slovenski etnografski muzej v sodelovanju s tovrstnim beograjskim muzejem. Leta 1976 je bila slavnostna seja SO v novi hali Sinoles v Ivančni gorici, tokrat pa ponovno v Grosupljem.

16. Za dan žena v Šmarju-Sap nov vrtec

Krajevna skupnost Šmarje-Sap je zaposlenim ženam dala za njihov praznik najlepše darilo — otroški vrtec. Slovesna otvoritev je bila 11. 3. 1977. Zanimivo je, da je to prvi javni Marlesov objekt v občini. Vrednost investicije je okoli 3.616.000 din. Ta znesek še ni dokončen, ker ne obsega stroškov za nakup dodatne opreme, inventarja ter za ureditev okolice objekta. Ti stroški bodo po oceni dosegli kakih 400.000 din; poravnali se bodo s samoprispevkom III. To je v občini četrti objekt za varstvo predšolskih otrok, ki že v celoti služi svojemu namenu.

17. Priznanja in nagrade Louisa Adamiča

Skupščina občine Grosuplje je ob 25-letnici smrti rojaka in pisatelja Louisa Adamiča sprejela odlok o priznanjih in nagradah z njegovim imenom (Ur. list SRS, št. 24/76). Prvič je bil razpisan natečaj za podelitev priznanj in nagrad Louisa Adamiča v letu 1977 (Naša skupnost — februar 1977, št. 3/2). Priznanja in nagrade bo skupščina občine podeljevala za dosežene posebne uspehe trajnejšega pomena v gospodarstvu, samoupravljanju, znanstveno-raziskovalni dejavnosti, ljudski obrambi in družbeni samozaščiti, na področju delovanja krajevnih skupnosti, pri vzgoji in izobraževanju, v kulturi, telesni kulturi, zdravstvenem varstvu, socialnem varstvu in drugih družbenih dejavnostih.

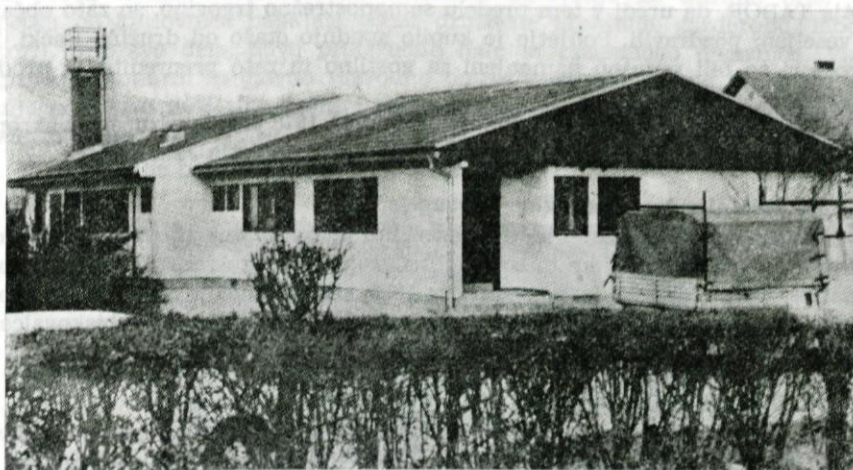
17. Ozelenitev Grosupljega — 1976

Po statističnih podatkih se v Grosupljem vsakih 10 let število prebivalcev podvoji. Komunalna služba sledi razvoju, a vrtnarska dejavnost v kraju ni razvita. Potrebe po urejanju in ozelenitvah pa so zaradi hitrega razvoja velike.

V krajevni skupnosti je bila v ta namen oblikovana posebna komisija pod predsedstvom ing. Toneta Miklavčiča, ki je pripravljala in vodila akcijo ozelenitve 76.

Program in načrt dela je pripravil Inštitut za gozdno in lesno gospodarstvo pri Biotehniški fakulteti v Ljubljani. Projektant ozelenitve je bil dipl. inž. Ivan Zonta, skupaj z našim predsednikom komisije. Predmet načrta in del so bili naslednji objekti:

- ureditve ob šoli Louisa Adamiča (načrt drevoreda in vrtnoarhitektonske rešitve);
- ureditve pri Taboru (ozelenitve parkirišča v sklopu s projektom parka);
- ureditve ob blokovski aglomeraciji (načrt stanovanjskega zelenja z upoštevanjem predvidene lokacije vzgojno-varstvene ustanove);
- ureditve parkovne enote pod stanovanjsko aglomeracijo individualnih hiš Pod gozdom (načrt funkcionalne parkovne rešitve).

Vrtec v Šmarju-Sap

Za vsak predel je bila imenovana podkomisija, ki je neposredno z občani izvedla predvidena dela. Tako smo v oktobru opravili vsa pripravljala dela, v mesecu novembru pa posadili 900 sadik. Pri tem smo že začeli oblikovati drevored ob Grosupeljščici s posaditvijo 90 lip, po načrtu pa je v tem drevoredu predvidenih 700 lip. Krajevna skupnost je prispevala za načrte 15.000 din, za nakup sadik in hlevskega gnoja ter za razne storitve pa 86.210 din. Vsa dela so občani in mladinci opravili prostovoljno. Vrednost opravljenih del je okoli 600.000 din, če jo ocenjujemo po podjetniškem načelu. Poleg občanov v posameznih naseljih, v katerih se je izvajala ozelenitev, so organizirano sodelovali čebelarji, ribiči in mladina.

Poudariti je treba, da je akcija uspela. Velik je tudi njen vzgojni pomen, ker je mladina s prostovoljnim delom množično sodelovala pri pripravah in saditvah v posameznih predelih naselja.

Poleg mladine so bili pri saditvi lipovega drevoreda ob Grosupeljščici zelo aktivni čebelarji.

Spomladi 1977 so odgnala skoraj vsa jeseni zasajena drevesa. Zasluge za presenetljivo dober uspeh ima zlasti predsednik komisije ing. Tone Miklavčič, ki je poskrbel za nabavo sadik in bil navzoč ter strokovno pomagal pri sajenju. Sadike je komisija kupila v raznih drevesnicah Slovenije, lipe pa je nabavila v Karlovcu, ker jih v Sloveniji ni bilo. Za uresničitev zasaditve lipovega drevoreda ob Grosupeljščici bo treba v drevesnici prej naročiti vzgojo ustreznih sadik. Po načrtih krajevne skupnosti se bo v jeseni 1977 akcija nadaljevala.

18. Nova samopostrežna trgovina v Grosupljem Pod gozdom

V Grosupljem se je v zadnjih desetih letih zelo razmahnila individualna stanovanjska gradnja.

Pozidanih je več novih predelov, eden izmed največjih je Pod gozdom. Osnovna preskrba z živili je zato že resen problem. Pobudo trgovskega podjetja TABOR, da uredi v tem predelu samopostrežno trgovino, so zato občani z veseljem pozdravili. Podjetje je kupilo spodnjo etažo od družine Rački. Ti prostori so bili prvotno namenjeni za gostilno in zato preureditev v prodajalno ni bila težka.

Otvoritev nove samopostrežne trgovine 2. 11. 1976 je bila združena s skromno slovesnostjo, na kateri je spregovoril direktor podjetja Janko Petek.

19. 30-letnica lovske družine Grosuplje

Lovska družina Grosuplje je z obsežnimi prireditvami proslavila 30-letnico obstoja. Priredila je veliko in zelo dobro urejeno lovsko razstavo v šoli Louis Adamič. Otvoritev je bila 5. septembra 1976. Obiskalo jo je veliko število občanov in organiziranih skupin šolskih otrok. Na razstavi je bilo obiskovalcem zagotovljeno strokovno vodstvo, ob večerih pa so predvajali tudi filme.

20. 30 let SGP Grosuplje

24. septembra 1976 so delavci SGP Grosuplje proslavili 30-letnico delovanja. Osrednja prireditev je bila v prostorih Gospodarskega razstavišča v Ljubljani. Slovesnosti so prisostvovali vsi zaposleni delavci in številni gostje, ki so napolnili veliko dvorano razstavišča. Za 2.000-članski delovni kolektiv, upokojene delavce in povabljenca v Grosupljem ni ustreznega prostora, da bi prireditveni odbor lahko izvedel jubilejno proslavo.

Slavnostni govor je imel predsednik delavskega sveta Boris Zrimšek. V kulturnem delu programa je med drugimi nastopil tudi Slovenski oktet.

Ob tej priliki je podjetje pripravilo posebno izdajo glasila delovne skupnosti in reprezentančni album z bogatim izborom barvnih fotografij objektov, ki so jih delavci delovne organizacije zgradili v 30-letnem obdobju. Proslavo so gradbinci organizirali tako, kot visoki jubilej zasluži. Skupščina občine Grosuplje pa je na skupnem zasedanju vseh zborov dne 28. 9. 1976 izrekla kolektivu pohvalo, priznanje in čestitke.

21. Tovarna silosov za živinsko krmo Agrostroj v Ivančni gorici

Za krajevni praznik dne 6. junija 1976 je bila na Hudem pri Ivančni gorici slavnostna otvoritev nove tovarne silosov za živinsko krmo delovne organi-

zacije Agrostroj. Otvoritev je bila združena s poimenovanjem tovarne po narodnem heroju Albinu Grajzerju in z odkritjem njegovega doprsnega kipa. O graditvi in programu tovarne je že obširno poročal Anton Marolt, dipl. ing. agr. v ZOG — VIII.

22. V tovarni Motvoz in platno so razširili in modernizirali proizvodnjo

Naša najstarejša tovarna v občini je v letu 1976 dosegla pomembno delovno zmago. Dokončala je gradnjo nove proizvodnje hale za izdelavo polipropilenskih vlaken.

Predvideni sta dve proizvodni liniji, ki bosta v eni izmeni zaposlovali 4 delavce. Preostali prostor bodo uporabili za preselitev konfekcijskega oddelka. Objekt meri 1917 m² in ima urejeno elektroinstalacijo, protipožarno signalizacijo, telefonsko instalacijo, ogrevanje, prezračevanje in ozvočenje. Tehnični prevzem objekta je bil že opravljen. Z dnem prevzema je bila dana v obratovanje nova transformatorska postaja. Tovarna je dogradila tudi 100 m² veliko kotlovnico za centralno ogrevanje na kurilno olje. V začetku bo kotlovnica napajala obrat družbene prehrane, garderobo, laboratorij, pripravo dela, novo proizvodno halo in mehanično delavnico. Vse naprave v kotlarni in glavno razvodno omrežje so prilagojene tako, da bo nanje postopno moč priključiti tudi vse druge proizvodne prostore, ki jih bodo še adaptirali.

(Prispevek je povzet iz Naše skupnosti št. 2/11)

Na posnetku je novo poslopje Ljubljanske banke v Ivančni gorici.

23. Ivančna gorica je dobila poslovno zgradbo Ljubljanske banke

Velika pridobitev za občane in gospodarstvo Ivančne gorice je novo poslovno poslopje Ljubljanske banke. Zgradba je paviljonskega tipa s tlorisno površino 245 m². Objekt stoji v bodočem poslovnem centru naselja, odprt pa je bil konec novembra 1976. S tem je banka približala svoje storitve občanom. To je pomembno, ker večina delovnih organizacij izplačuje osebne dohodke po hranilnih knjižicah Ljubljanske banke. V letošnjem letu načrtuje Ljubljanska banka zgraditev izpostave tudi v Dobrepoljah.

24. Delovna zmagla delavcev »Instalacij« Grosuplje

26. 4. 1977 so delavci delovne organizacije Instalacije Grosuplje slavili pomembno delovno zmago z otvoritvijo obratno-operativne zgradbe, ki pomeni uresničitev sprejetega razvojnega programa. Na krajši slovesnosti je navzočim spregovoril predsednik delavskega sveta in upravnega odbora podjetja. Otvoritve se je udeležilo veliko vabljenih gostov, med njimi tudi predsednik SO Grosuplje Janez Lesjak in predsednik IS Janez Koščak. Ob tej priliki je delovna organizacija izdala priložno publikacijo Pomembnejši razvojni dosežki, v kateri je orisan razvoj podjetja od ustanovitve leta 1964 do danes.

Investicijska vrednost objekta je okoli 7.000.000 din. Glavni izvajalec je bilo SGP Grosuplje. Projekt je izdelal dipl. ing. arh. Franc Knaus. Objekt se lepo prilega okolici in je eden izmed lepše oblikovanih v naselju.

25. Komunalno podjetje Grosuplje v lastnih prostorih

Ob ustanovitvi podjetje ni imelo niti svojih prostorov niti opreme. Šele po desetletnem delu so delavci leta 1975 pridobili prve lastne prostore za delavnice, skladišče in garaže a v njih ni bilo garderob in ne sanitarij. Zato pomeni otvoritev nove zgradbe zaključek gradnje, ki se je pričela v letu 1975. Vsi delavci podjetja so tako prvič v skupnih prostorih.

Ogled nove zgradbe je bil 26. 4. 1977. Stavba še ni bila v celoti dokončana, SGP Grosuplje je izvajalo še mizarska dela. Z gradnjo je navzoče goste seznanil tov. Jože Mole, vodja priprave dela. Med zbranimi vabljenimi gosti so bili poleg predstavnikov SO Grosuplje in družbenopolitičnih organizacij tudi predstavniki podružnice Ljubljanske banke za stanovanjsko kreditiranje. Po ogledu stavbe so navzoči odšli na gradbišče centralne čistilne naprave v Grosupljem in se seznanili z izvajanjem del.

Ob ogledu zgradbe je Komunalno podjetje Grosuplje izdalo posebno brošuro Razvoj komunalnih dejavnosti s pregledom razvoja svoje dejavnosti in podjetja. Hkrati je brošura posvečena 85-letnici rojstva maršala Tita, 40-letnici njegovega prihoda na čelo partije in ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije na Cebinah.

26. Občani krajevne skupnosti Grosuplje so se ponovno odločili za samoprispevek

Dne 15. 3. 1970 so se občani krajevne skupnosti Grosuplje prvič odločili, da s samoprispevkom sofinancirajo gradnjo nove osnovne šole in vzgojno-varstvenega zavoda (ZOG — III.). Samoprispevek so plačevali od 1. 4. 1970 do 30. 4. 1974. V tem obdobju so občani zbrali 2.945.500 din. Uspeh ni izostal, nova šola in vrtec sta bila dograjena skupaj s telovadnico ter potrebnimi igrišči 22. 10. 1971, ko je bila tudi slovesna otvoritev. Investicija je znašala 14.063.331,60 din.

Po kratkem časovnem presledku je v oktobru 1976 delovna skupina krajevne skupnosti izoblikovala nov program, ki naj bi ga delovni ljudje in občani sofinancirali s krajevnim samoprispevkom II. Program obsega naslednje:

— VVZ — otroški vrtec za najmanj 120 otrok s centralno kuhinjo, upravo in zakloniščem. Predvidena lokacija je zagotovljena med Kolodvorsko, Taborsko in Trubarjevo cesto. Objekt naj bi bil tipski;

— dograditev kulturnega doma (bivši TVD Partizan Grosuplje) z opremo za kinodvorano, mladinski klub in prostore za kulturno društvo ter krajevno skupnost v znesku 1,000.000 din;

— sofinanciranje gradnje športno-rekreacijskega centra v Brinju v znesku 500.000 din.

Vsa druga sredstva samoprispevka, ki bodo znatno višja kot 7,000.000 din, so namenjena za sofinanciranje gradnje vrtca.

Za boljšo obveščenost krajanov je KK SZDL Grosuplje izdala, krajevna skupnost pa v 1.200 izvodih založila posebno publikacijo o samoprispevku II. Navedeno brošuro so prejela vsa gospodinjstva. Pred referendumom so bili številni zbori delovnih ljudi in občanov v vaseh, naselju, šoli in vrtcu.

Glasovanje je bilo 26. 12. 1976. Izid glasovanja je bil naslednji:

Glasovalno mesto	štev. vpisanih glasovalcev	skupno glasovalo	glasovalo »ZA«	glasovalo »PROTI«	neveljavne glasovnice	ni glasovalo
1. GROSUPLJE družbeni dom	1167	1064	993	62	9	103
2. GROSUPLJE gasilski dom	1096	978	858	98	22	118
3. BRVACE	173	165	145	18	2	8
4. PEROVO	124	120	93	23	4	4
5. SP. BLATO	102	90	77	13	—	12
6. GATINA	80	80	76	2	—	2
SKUPAJ	2742	91 %	81,8 %	7,9 %	1,3 %	9,0 %

Iz tabele je razvidno, da se je udeležilo glasovanja 91 % vseh glasovalcev. Za uvedbo samoprispevka je glasovalo 81,8 % vseh glasovalcev. To je izreden uspeh vseh dejavnikov, ki so sodelovali v krajevni skupnosti pri pripravah in izvedbi referendumov.

Samoprispevek je razpisan za obdobje 4 let in ga plačujejo zaposleni po 1,5 % od neto osebnega dohodka. Uveden je za obdobje 4 let od 1. 1. 1977 do 31. 12. 1980.

27. V krajevni skupnosti Šmarje-Sap so se 6. marca 1977 izrekli za samoprispevek III.

Občani krajevne skupnosti Šmarje-Sap so že tretjič uvedli samoprispevek (o prvem smo poročali v ZOG-III., o drugem pa v ZOG-VI.). Drugi samoprispevek je bil vpeljan za dobo treh let od 1. julija 1974 do 30. junija

1977. Z njim so sofinancirali gradnjo otroškega vrtca, zmanjkalo pa je denarja za šolsko telovadnico. Zato so že pred iztekom samoprispjevka II. pripravili v krajevni skupnosti nov program za naslednje petletno obdobje. V letih od 1. 7. 1977 do 30. 6. 1982 bodo s samoprispjevkom III. sofinancirali naslednje objekte:

	ocena investicije din	udeležba iz samo- prispevka din
— dograditev otroškega vrtca za 60 otrok (oprema, drobní inventar, okolica)	300.000,00	300.000,00
— gradnja telovadnice	5.000.000,00	2.000.000,00
— ureditev športnega centra ob osnovni šoli	300.000,00	300.000,00
— modernizacija krajevnih poti na območju KS	1.500.000,00	400.000,00
SKUPAJ:	7.100.000,00	3.000.000,00

Skupna investicijska vrednost programa je 7.100.000 din. Od tega bodo s samoprispjevkom zbrali 3.000.000 din. Drugo bodo prispevale samoupravne interesne skupnosti otroškega varstva, izobraževanja, telesne kulture in krajevna skupnost iz drugih virov.

Osnove za obračun samoprispjevka so enake kot v Grosupljem in Ljubljani. Majhna razlika je le pri prispevkih obrtnikov.

Glasovanja 6. 3. 1977 se je udeležilo 98,13 % vpisanih glasovalcev. Za uvedbo samoprispjevka je glasovalo 88,68 % vseh glasovalcev, proti pa jih je glasovalo 8,91 %. Ta visoki odstotek udeležbe in ugodni rezultat je potrjilo, da želijo prebivalci s svojimi močmi zadovoljiti skupne družbene potrebe ter zagotoviti sebi in svojim potomcem srečnejšo in bogatejšo prihodnost. Gotovo je ta uspeh tudi priznanje vodstvu krajevne skupnosti, ki je ob referendumu za obveščeno občanov izdalo posebno brošuro.

Po podatkih iz te publikacije je Šmarje—Sap po številu prebivalcev drugo največje vodilno naselje v občini. Število prebivalcev se je v zadnjih 10 letih skoraj podvojilo. Po oceni bo leta 1982 štelo Šmarje 1300 prebivalcev.

28. 13. marca je bil referendum II. v krajevni skupnosti Žalna

Prvi samoprispevek so delovni ljudje in občani izglasovali v Žalni 1972. leta, in sicer za modernizacijo ceste Vel. Mlačevo—Žalna—Velika Loka—Na šoli. Z zbranimi sredstvi je bila doslej sofinancirana modernizacija ceste Vel. Mlačevo—Vel. Loka. V tem letu pa bo končana še modernizacija do zaselka Na šoli. Ta samoprispevek je potekel z 31. marcem, zato so se krajani pred njegovim iztekom 13. marca 1977 odločili za nov program financiranja v komunalnem opremljanju naselij.

Referendum je uspel. Od 607 v volilni imenik vpisanih glasovalcev jih je glasovalo 508 ali 84,5 %. Za uvedbo samoprispjevka se je izreklo 513 ali

89 % glasovalcev. Proti uvedbi je glasovalo samo 59 upravičencev ali 9,7 %, 8 glasovnic ali 1,3 % pa je bilo neveljavnih.

Občani in delovni ljudje v krajevni skupnosti Žalna so tako potrdili program komunalnega razvoja naselij Žalna, Velika Loka, Mala Loka, Luče in Plešivica. Za njegovo uresničitev bodo prispevali sredstva od 1. 4. 1977 do 31. 12. 1980.

29. Čebelarji imajo v Grosupljem nov dom

27. 2. 1977 je imelo čebelarско društvo Grosuplje v novem domu občni zbor.

Dom še ni v celoti dokončan, vendar so ga člani društva že začeli uporabljati. V objekt so čebelarji vložili veliko prostovoljnega dela in denarnih prispevkov. Dom stoji na Spodnjem Blatu ob gozdu na koncu vasi pred višnjegorskim klancem.

30. Glasilo Naša skupnost v 3000 izvodih

Glasilo občinske konference Naša skupnost izhaja mesečno. Od 1. 1. 1977 znaša naklada 3000 izvodov. V letu 1976 je bila naklada tega glasila le 700 izvodov. Glasilo je brezplačno in ga sedaj lahko prejme v občini vsako drugo gospodinjstvo. Naklada se je povečala po sklepih in priporočilih občinske skupščine, ki je ugotovila, da opravlja glasilo v občini pomembno funkcijo v družbenem sistemu informiranja. V letošnjem letu prejema Našo skupnost vsi delegati za zbere občinske skupščine in skupščine samoupravnih interesnih skupnosti, delavci državnih organov in prosvetni delavci, občani in delovni ljudje v krajevnih skupnostih in delavci v organizacijah združenega dela pa po posebnem razdelilniku glede na število zaposlenih oz. število občanov.

Glasilo financirajo občinska skupščina, samoupravne interesne skupnosti in organizacije združenega dela v obliki naročila po dejanski ceni izvoda, urejajo pa ga člani uredniškega odbora brezplačno. Prispevki se ne honorirajo. Financira se samo tisk glasila, ki ga opravlja KB — biro tisk Grosuplje.

31. Franc Gruden — novi sekretar komiteja OK ZKS

18. 12. 1976 je odstopil dosedanji sekretar komiteja občinske konference ZKS Grosuplje tov. Edo Gale. Komite je začasno imenoval za vršilca dolžnosti sekretarja tov. Marjana Kotarja, dipl. prav. Novi sekretar Franc Gruden je bil izvoljen 5. 5. 1977. Dosedaj je tov. Franc Gruden opravljal več pomembnih funkcij v občini in bil individualni poslovodni organ delovne organizacije Kovinastroj Grosuplje.

32. Dobitniki srebrnega znaka sindikatov Slovenije

V letu 1977 je bila prva podelitev priznanj sindikatov. Srebrni znak sindikatov Slovenije so prejeli naslednji občani:

1. Ahlin Ivan, OOS Instalacije Grosuplje
2. Ambrožič Andrej, OOS DPO in SIS Grosuplje

3. Blatnik Antonija, OOS Iskra Dobropolje
4. Deržek Stane, OOS Motvoz in platno Grosuplje
5. Eršte Vinko, Občinski svet Zveze sindikatov Grosuplje
6. Jakopin Janez, Grosuplje
7. Repar Stane, OOS Motvoz in platno Grosuplje
8. Rupnik Pepca, Grosuplje
9. Sešek Marjan, OOS IMP Livarna Ivančna gorica
10. Smolinsky Mile, Grosuplje
11. Struna Andrej, OOS Motvoz in platno Grosuplje
12. Struna Magda, OOS Motvoz in platno Grosuplje
13. Štibernik Janez, Pece
14. Vlahovič Marjeta, OOS Osnovna šola Stična
15. Zajc Alojz, OOS Splošno mizarstvo Grosuplje
16. Zemljak Franc, OOS Motvoz in platno Grosuplje
17. Zupančič Francka, OOS Motvoz in platno Grosuplje
18. Osnovna organizacija sindikata DVZ Ponikve.

Podelitev je bila opravljena na posebni svečanosti 20. maja 1977.

33. Dobitniki Priznanj OF

V letu 1977 je Občinska konferenca SZDL Grosuplje podelila Priznanja OF naslednjim zaslužnim občanom:

1. Hrast Ana, Glogovica 5, Šentvid pri Stični
2. Šval Angela, Ivančna gorica
3. Bajt Franc, Ponikve
4. Lučovnik Hilda, Grosuplje
5. Zaviršek Anton, Račna.

Priznanja so bila navedenim svečano izročena 20. maja 1977.

22. DECEMBER — PRAZNIK JLA

Hilda Lučovnik*

Kulturne prireditve, športna srečanja, obiski vojašnic JLA, vse to sodelovanje mladih, šolske mladine in vsega delovnega ljudstva s pripadniki JLA je dalo svečan pečat letošnjemu praznovanju 22. decembra — dneva JLA.

Letošnje praznovanje je bilo še toliko bolj svečano, ker je potekalo v znamenju jubileja — 35. obletnice ustanovitve prve proletarske brigade.

Pomemben jubilej, še bolj pa so bila pomembna dejanja in cilji, ki so združili vse narode naše domovine v eno in enotno armado. Prav ta tako ustanovljena armada nam je v NOB izbojevala svobodo.

Res je štiriletna vojna zahtevala mnogo življenj, mnogo trpljenja, dala pa nam je tudi mnogo herojev, katerih naperi in junaštva ter končna zmagata so za nas s krvjo in življenjem pisana zgodovina.

Z zgodovino bojov med NOB, z današnjim delom, življenjem in vlogo naše armade v današnji družbi se seznanja že vsa povojna leta naša mladina. Tako bo znala tudi v bodoče, ako bo potrebno, braniti enotnost in neodvisnost naših narodov, kajti najlepše in najdražje kar imamo, je svoboda.

Na zaključni proslavi ob dnevu JLA v vojašnici Grosuplje so sodelovali: prostovoljne enote mladink in mladincev teritorialne obrambe, rezervni oficirji, šolska mladina in predstavniki družbenopolitičnih organizacij skupaj s pripadniki JLA.

Po kulturnem programu so bila podeljena napredovanja v višje čine, pohvale in nagrade. S knjižnimi nagradami so bile nagrajene tudi najboljše naloge učencev osnovnih šol na temo:

35 let JLA

Vsebine nalog so dokaz, kako naša doraščajoča mladina pozna zgodovino NOB in kako spremlja sedanje življenje in delo ter krepitev naše ljudske armade.

Iz vsake centralne šole v občini je bila nagrajena ena najboljših nalog. Tako so prejeli knjižne nagrade:

Matjaž Čampa, 8. b, osnovna šola Stična

Olga Štrukelj, 8. a, osnovna šola I. SPUB Toneta Tomšiča, Dobropolje

Marta Kramar, 7. b, osnovna šola Ferdo Vesel, Šentvid pri Stični

Suzana Cizelj, 6. r., osnovna šola Šmarje

Tatjana Bevc, 8. d, osnovna šola Louis Adamič, Grosuplje

Mojca Jevnikar, 8. r, osnovna šola Edo Turnher, Višnja gora.

* Grosuplje, 61290 YU, Partizanska pot, osnovna šola v Grosupljem.

Najboljšo nalogo med šestimi nagrajenimi pa — učenec Matjaž jo je tudi sam na svečani proslavi prebral — objavljamo v celoti.

Ob prazniku dneva JLA

Majhno bosansko mesto Rudo je bilo v prvem letu revolucije priča zgodovinskemu dogodku — rojstvu naše armade. V dneh, ko je bil sovražnik prepričan, da je s svojimi ofenzivnimi operacijami uničil vojaške sile naše revolucije, je tovariš Tito izdal ukaz o formiranju prve proletarske brigade, prve večje udarne enote bodoče armade.

Nova armada je zrasla iz ljudstva. Njeni komandanti so se šolali in izpopolnjevali med bojem in zgodovinskimi ofenzivami. V štiriletni borbi je naša armada zrasla v moderno in organizirano vojsko, ki je bila sposobna dokončno poraziti sovražnika.

22. december — dan JLA — ni le praznik armade, temveč praznični dan vsega delovnega ljudstva nove Jugoslavije. Ta dan je praznik najbolj množične armade, v kateri sodelujejo na tak ali drugačen način vsi, tiste armade, ki ji je najpomembnejši človek in skrb zanj.

Naša armada je mlada. Rodila se je v NOB, rasla ob revolucionarnih izkušnjah in se prekalila v sodobno revolucionarno in s socialističnim duhom prežeto udarno silo.

JLA je ljudstvo in ljudstvo je JLA. To izraža koncept narodne obrambe, ki temelji na tem, da je treba odpor organizirati proti vsakemu napadalcu in povsod tam, kjer je potrebno. Velik pomen ima tudi pripravljenost slehernega našega človeka, vendar se pomen dobro izurjene vojske ne zmanjša, ker je JLA šola bratstva in znanja, saj daje dobro izurjen kader.

Pripravljenost vojske, da pomaga ljudstvu, se najbolje kaže ob naravnih nesrečah, saj so vojaki prvi pri reševanju ljudi in odstranjevanju posledic katastrofe. Poleg tega vojska pomaga pri gradnji cest, mostov, predorov in drugih objektov.

Moderno opremljene vojašnice, najsodobnejši učni pripomočki, izpopolnjevanje v vojaških veččinah nam kažejo, da naša armada ne zaostaja za armadami velesil.

V vsaki vojaški enoti je na prvem mestu borbena pripravljenost, usposobljenost in zavest, da lahko le taka armada brani interese samoupravnega socializma. Poleg tega pa ostaja vojakom še vedno dovolj časa za svobodne aktivnosti, ki so prav tako pomembne. Vsi vojaki postajajo tako ena sama velika družina, ne glede na to, iz katere republike in pokrajine je kdo. To je resnično bratstvo in enotnost, moč, ki našo armado dviguje nad ostale.

Z JLA dela tudi mladina. Mladi sodelujemo z JLA pri proslavah, pohodih, delovnih brigadah in spoznavamo moč, ugled in sposobnost JLA.

Jugoslovanska armada je s svojo revolucionarno preteklostjo in vsebinsko bogato in moderno sedanostjo vedno sposobna braniti svetle in enkratne pridobitve naše velike revolucije.

LAN IN KONOPLJA

Metod Dular*

Leta 1919 je Anton Šinkovec, sin vrvarja v Kranju, začel v Grosupljem graditi tovarno Mehanična vrvarna, terilnica in predilnica lanu in konoplje.¹ Leta 1921 je bila zgrajena terilnica lanu, ki je imela sicer mehanični pogon, a delo je bilo v glavnem ročno. Izdal je tudi knjižico Pridelovanje lanu in razdeljeval je češke in baltske sorte z dolgimi vlakni.²

motvoz in platno

Lan in konoplja

Ko sem leta 1927 postal direktor tovarne³ sem si neprestano prizadeval, da bi se tovarna modernizirala in povečala. Tako se je leta 1935 v tovarni, ki se je medtem preimenovala v Motvoz in platno, zgradila najmodernejša avtomatična terilnica lanu. Že prej pa so se postavili obrati tkalnice, belilnice, apreture ter predilnice lanu za fino prejo za tkanine.

* 61000 Ljubljana, YU, Filipičeva 2; dipl. ing. oec., redni profesor Ekonomske fakultete univerze v Ljubljani, v p.

¹ Fr. Adamič, A. Šinkovec in začetek grosupeljske industrije ZOG I., str. 116.

² Istotam, stran 117.

³ ZOG VII., str. 80.

Stara terilnica je predelovala lanišče dolenjskih kmetov, kakršno je pač bilo; lanišče je bilo pogosto jesenske setve, ki da slabo in zelo grobo vlakno; tako vlakno se je lahko uporabljalo le za vrvarske izdelke in za dodatek konoplji pri izdelovanju grobega motvoza. Za lanene tkanine pa je bila potrebna finejša preja, ta pa se lahko izdelala le iz lanu pomladanske setve izbranih sort lanenega semena.

Obrnil sem se na bansko upravo Dravske banovine v Ljubljani in kmetijski svetnik ing. Vinko Sadar⁴ je izposloval, da je ta uprava leta 1935 razdelila kmetom seme pernavskega in rižkega lanu (Pernau je bilo mesto na Estonskem, Riga v Letonski; sedaj sta obe državi del Sovjetske zveze). Poizkusi so bili narejeni tudi v okolici Grosupljega in po prvih poskusih se je ugotovilo, da je pernavsko seme boljše od rižkega. Dalo je več semena, imelo več lanišča in bilo je boljše. Zato je tovarna leta 1935 uvozila cel vagon pernavskega lanenega semena in začela akcijo za razširjeno pridelovanje lanišča iz tega semena.

S šefom nabave surovin v tovarni Martinom Župančičem, absolventom gozdarske fakultete, sva prišla do zaključka, da bi bilo umestno izdajati časopis Lan in konoplja; v njem bi se kmetovalci obveščali, da lahko dobe v tovarni v Grosupljem prvovrstno laneno seme in kako naj s tem semenom ravnaajo pri setvi, žetvi in vseh nadaljnjih opravilih.

Že v prvi številki 10. marca 1935 je bil objavljen oglas, da je tovarna pripravljena poslati ob nedeljah svojega predavatelja na Dolenjsko, da bi imel predavanje in dajal pojasnila zaradi setve lanu in konoplje. Rečeno je bilo, da se lahko vsak, ki hoče sejati lan ali konopljo, še letos vpiše za seme. Predavanja so bila po prvi maši v šolah ali gasilskem domu ali kaki drugi dvorani. Županstva smo naprosili, naj pravočasno poskrbe za prostor in razglase, kdaj pride predavatelj, dan pa je sporočila občini tovarna. Vsak kmetovalec, ki se je prijavil za seme, je brezplačno dobival časopis Lan in konoplja.

V prvi številki sem najprej pojasnil, zakaj je ta časopis potreben, nato pa je tov. M. Župančič obširno in v lahko razumljivem jeziku dal Kratek pouk o pridelovanju lanu. Najprej je povedal, da daje lan na ha 3.000 do 4.000 kg lanišča in okoli 500 do 600 kg semena. Nadalje je sledil vsestranski pouk o vrstah lanu, kakšno zemljo zahteva lan, o času in načinu setve, čiščenja pleva in okopavanja, puljenja lanu, godenja lanišča, o tem, kakšno lanišče si želi industrija. Končno pa je bila objavljena obveza tovarne v Grosupljem, da bo kupila vsako količino zdravega, godenega lanišča po ceni 0,75 do 1 dinar fco tovarna in tudi vsako količino semena, ki bo pridelano iz razdeljenega semena. Cena za seme bo višja kot dnevna tržna cena. Seme se je razdelilo proti obvezi, da se bo po žetvi enaka količina semena tovarni vrnila. Ker so nekateri kmetje trli lan doma zato, da bi dobili pezdír, je tovarna tudi sporočila, da lahko dobe kmetje, kadar pripeljejo lanišče, tudi pezdír po 5 par za kilogram.

Po setvi je tov. Župančič obiskoval kraje, kjer so kmetovalci prejeli večjo količino semena. Včasih sem se mu pridružil. Tako smo zbrali izkušnje glede napak pri sejanju in že v naslednji številki je tov. Župančič obvestil kmetovalce o teh napakah in njihovih posledicah. V tej prvi številki je tov. Župančič

⁴ Ing. Vinko Sadar je pozneje leta 1936 spisal knjigo Lan in konoplja; od leta 1947 je bil profesor agronomske fakultete v Ljubljani.

objavil tudi Kratek pouk o pridelovanju konoplje podobne vsebine kot v članku o lanu.

V drugi številki 15. junija 1935 je bil prvi članek Pogledi na letošnjo setev pomladanskega lanu. Setev je bila opravljena v zadnjih dneh marca ali prvih dneh aprila. Čeprav je navodilo zahtevalo, naj se na hektar poseje 120 do 140 kg semena, se mnogi tega niso držali in so sejali preredko. Zato bo lanišče predebelo in plevelno. Sledila je pripomba, da nekateri lanu niso opleli oziroma okopali. Zelo pomembno je, da se lan populi pravi čas, to je takrat, ko začno spodaj na stebelcu lističi odpadati, zelena barva stebelca pa začne prehajati v rumeno. Seme, ki eventualno še ni dozorelo na njivi, dozori v nekaj dneh v kozolcu. Sledi točno navodilo, kako naj se ravna pri puljenju in kako se praktično ugotovi pravi čas puljenja. Obširno navodilo je bilo dano tudi glede godenja in obračanja lanu in mesecev, ki najbolj ustrezajo za ta dela. Končno je bilo še pojasnjeno, kako je treba snope lanišča povezati, da se ne bi med vožnjo proti tovarni razvezali in kako je treba hraniti lanišče do odvoza v tovarno.

V juliju je bil lan, ki raste približno 100 dni, že populjen, seme otolčeno in lanišče večinoma pogrnjeno po travnikih. S tov. Župančičem sva opravila kontrolne preglede in ugotovila kvaliteto lanišča. Največja napaka se lahko napravi pri godenju, če se godi preveč. Zato je tov. Župančič v tretji številki 27. julija 1935 opozoril kmetovalce, kako ogromna škoda lahko nastane, če se lanišče pregodi in pa kako se kontrolira, kdaj je lanišče dovolj godeno. Tudi jaz sem objavil v tej številki navodilo v zvezi z vnovčenjem lanišča in semena. Povedal sem, kaj se razume pod lepim laniščem, ki se bo plačevalo po najvišji ceni. To je lanišče, dolgo najmanj 80 cm, debelo ne čez 2 mm, svetlo rjave barve, bilke šele proti vrhu razcepljene ter lanišče lepo poravnano, tako da so korenine skupaj, vršički skupaj in vse trdo povezano z laniščem, ne s slamo. Nadalje sem priporočil, naj nalože lanišče na voz, urejen na »špangelnek«, ker se tako lahko na en voz naloži več lanišča, torej na en voz lanišče več kmetov. Če bi med vožnjo lanišče zmočil dež, bi lanišče v kvaliteti mnogo izgubilo. Zato smo sporočili, kje so brezplačno na posodo nepremočljive plahte: v Veliki Loki, v Radohovi vasi, v Stični in v tovarni v Grosupljem. Tovarna pa bo prevzemala lanišče vedno in ob vsakem času, razen ob nedeljah in praznikih, in ga takoj plačala v gotovini. Tehtalo se je brezplačno na mostni tehtnici v tovarni.

Tudi za laneno seme smo objavili ceno in seme prevzemali, če ga je kdo hotel prodati.

V četrti številki 25. 2. 1936 je tov. Župančič v članku Dvoletne izkušnje s sajenjem pernavskega lanu na Dolenjskem objavil nekaj teh izkušenj:

- lanišče je bilo dolgo okoli 100 cm;
- donos se je gibal med 3000 in 5000 kg lanišča in 500 do 650 kg semena na hektar. Vrednost celotnega donosa na hektar je bila 5.800 din;
- zemlja mora biti čista in prst zrahljana. Najbolje je sejati lan po krompirju, vendar se sme sejati lan na isto njivo le enkrat v petih do sedmih letih; po lanu je priporočljivo sejati pšenico; ne sme se sejati v še mokro zemljo;
- gnojenje: na hektar se priporoča 200 do 300 kg kajnita ali 150 do 200 kilogramov superfosfata;

- istočasno lahko med pomladanski lan sejemo korenje za živino;
- na donos močno vpliva kakovost semena in čiščenje plevla.

Največja napaka pri sejanju je bila doslej premajhna količina semena na hektar. Pravilno je 120 do 150 kg na hektar ali 65 do 80 kg na joh;

- zelo pomembno je tudi okopavanje z ozkimi motikami.

Tovarna je v tej številki tudi objavila, da bo razdeljevala seme preko občin konec marca ali v začetku aprila.

Zadnja, peta številka je izšla 15. junija 1936. V njej je bil objavljen predvsem članek o puljenju in godenju lanišča ter pripravi za prodajo. Dana so bila zelo podrobna navodila za puljenje in godenje in zlasti je bila poudarjena potreba, da lanišče med godenjem nekajkrat zaobrremo; v nevetrovnih dneh podtaknemo pod bilke palico in hitro zaobrremo. Nadalje je bilo ponovljeno navodilo, kako je treba lanišče preizkusiti, kdaj je godno, in pa pravilo, da je en dan manj godeno lanišče boljše kakor le nekaj ur pregodeno.

Tovarna je objavila, da bo to leto plačevala za prvovrstno lanišče poleg redne cene din 1,00 za kg še nagrado do 0,25 din na kg. V zadnjem članku je tov. Zupančič opozoril pridelovalce lanu, da pernavski pomladanski lan po nekaj letih zgubi dosti svojih dobrih lastnosti, predvsem dolžino in mehko vlakna, se torej izrodi. Zato je svetoval kmetovalcem, naj pri puljenju odbirajo najlepša stebelca in za setev uporabijo le njihovo seme.

Tovarna je v teh dveh letih dajala kmetovalcem tudi seme jugoslovanske konoplje. Sama je nadzirala nekaj poskusnih posevkov. Časopis je tudi objavil krajša navodila o pridelovanju konoplje. Rezultati so pokazali, da zahteva konoplja dobro zemljo, pognojeno z umetnimi gnojili in vodo za godenje. Dasi je bila vrednost donosa primerna, se pridelovanje konoplje pri nas ni ukoreninilo.

S peto številko je časopis nehal izhajati, saj je v letu 1936 izšla pri Kmetijski matici in Ljubljani knjiga inž. Vinka Sadarja Lan in konoplja. Tovarna pa je tudi še nadalje odkupovala lanišče.

Iz povedanega sledi, da zahteva pridelovanje lanu precej dela in da se je treba navodil natančno držati. Kmalu po vojni se je — predvsem zaradi odhoda delavcev s kmetij v industrijo in v mesta — pridelovanje lanu zelo zmanjšalo. Tovarna v Grosupljem pa je prenehala predelovati lanišče, prenehala je tudi z delom v predilnici lanu, saj so bili predilni stroji že stari in izrabljeni.

Naša tekstilna industrija uvaža velike količine lanu in lanene preje in sicer iz industrijsko razvitih držav, kot so Belgija, Češkoslovaška, Avstrija in celo iz Egipta. Ekonomska politika naše in vseh industrijsko razvitih držav pa zahteva, naj se surovine uvažajo le, če jih ne moremo pridelovati doma. Po podatkih delovne organizacije Jugotekstil — impex v Ljubljani se danes v Jugoslavijo uvaža laneno vlakno po ceni 1.475 US \$ za tono, k temu pridejo še stroški prevoza 50 US \$ za tono; k temu še 18 % carine 274,50 US \$, torej skupaj fco naša luka 1.749,50 US \$ po kurzu 18,3933 din za 1 \$, kar znaša 3,217.908 din za tono ali 32,18 din za kilogram.

Če bi danes pridelovali lan ravno tako kot leta 1936, torej pred 42 leti, bi verjetno ta cena ne zadostovala za kritje vseh stroškov. Od takrat pa je kmetijska in industrijska tehnika ogromno napredovala; danes — v dobi industrijske revolucije — se porabi znatno manj delovnega časa za pridelek

ene tone lanišča in za izdelovanje 1 tone lanenega vlakna iz lanišča; obenem pa je danes pridelek na hektar mnogo večji kot pred 42 leti, a izkoristek vlakna iz lanišča večji. Lanene tkanine in drugi izdelki iz lanu se danes ponovno cenijo in se bodo vedno bolj, saj se hitro bliža čas, ko bo naravno vlakno sestavljalo procentualno le še majhen delež surovine prediva ali tkanine, največji delež pa bodo imela umetna, sintetična vlakna. V Belgiji se danes že godi lan v industrijskih bunkerjih, finejši lan pa še vedno z roso na travniku kot nekdanj; seveda pa je zato tudi dražji.

Glede na nujno zahtevo naše uvozne politike po zmanjšanju uvoza za surovine, ki jih lahko pridelamo sami, menim, da bi se splačalo znanstveno raziskati sedanje možnosti rentabilnega pridelovanja lanu, seveda ob uporabi sodobne agrarne in industrijske tehnologije ter najkvalitetnejših sort semena.

Za Dolenjce bi bili rezultati take raziskave lahko zelo koristni.

skim poslopiem

Grad Podsmreka je bil prvotno last gospodov Gallov. Prunaje je večkrat menjal lastnika. Tako je nekaj časa pripadal grofu Urkadiju Blagajskemu. V Valvasorjevem času je bil v posesti barona Georga de Leo. Po risbi sodet, je bila graščina tedaj v roku ostriženja.

Podsmreški lastniki so starbo predelavali po svojem okusu in po zahtevah časa. Okolno je bila stavba temeljito prenovljena v 18. stoletju. Tedaj je imela na dvonadstropni etaži hodnik s arkadami. Današnje stanje podoba je grad dobil v začetku 19. stoletja.

V noviji dobi je bila Podsmreka nekaj časa v domačih, slovenskih rokah. Okoli leta 1870 jo je kupil graščak Emil Košič, ki je slovel kot vzorn čebelar. Trgoval je s čebelnimi celic v Ameriko. Imel je različno oprejo za čebelarje. Zaradi neugodnih okoliščin se mu čebela zamirila. Tako je go spodarstvo odprl. Isto je prodal graščinu trgovcu Petru Miskiču iz Celja, ki tudi ni imel sreče pri trgovanjih poslih. Graščina je začela pravo v lastno stanje. Manjšila je še nekaj letnikov, dokler ni leta 1934 kupil Podsmreko

LONČARSKA ZBIRKA V GRADU PODSMREKA

Ljudmila Bras*

Na prisojnem pobočju tik nad avtomobilsko cesto Ljubljana—Novo mesto med Višnjo goro in Ivančno gorico se beli ljubka graščina Podsmreka. Že Valvasor ji je odmeril v svoji Slavi precej vrstic in objavil njeno grafično podobo. Rišba kaže zaključeno stavbno enoto z grajskim in gospodarskim poslopjem.

Grad Podsmreka je bil prvotno last gospodov Gallov. Pozneje je večkrat menjal lastnike. Tako je nekaj časa pripadal grofu Ursiniju Blagajskemu. V Valvasorjevem času je bil v posesti barona Georga de Leo. Po risbi sodeč, je bila graščina tedaj v redu oskrbovana.

Posamezni lastniki so stavbo prezidavali po svojem okusu in po zahtevah časa. Očitno je bila stavba temeljito prenovljena v 18. stoletju. Tedaj je imela na dvorišču odprt hodnik z arkadami. Današnje zunanjo podobo je grad dobil v začetku 19. stoletja.

V novejši dobi je bila Podsmreka nekaj časa v domačih, slovenskih rokah. Okoli leta 1870 jo je kupil graščak Emil Rožič, ki je slovel kot vzoren čebelar. Trgoval je s čebelami celo v Ameriko. Izdeloval je različno orodje za čebelarje. Zaradi neugodnih zim so mu čebele zmrznile. Tako je gospodarsko shiral. Zato je prodal graščino trgovcu Petru Majdiču iz Celja, ki tudi ni imel sreče pri trgovskih poslih. Graščina je zašla prav v žalostno stanje. Menjala je še nekaj lastnikov, dokler ni leta 1934 kupil Podsmreko

* Ljubljana, 61001 YU, Etnografski muzej Slovenije, muzejski svetnik.

dunajski podjetnik Klarwill. Precej zanemarjeno graščino je temeljito obnovil in jo opremil s stilnim pohištvo. Uredil je tudi sadovnjak in park. Zaradi vetrovne lege mu sadovnjak ni uspeval. Tudi druge investicije v gospodarstvu mu niso prinesle želenega dobička. Tedaj je posekal grajski smrekov gozd. Leta 1938 je prodal celotno posestvo Antonu Verovšku iz Ljubljane z opremljenim gradom vred. Ta lastnik je zgledno skrbel za grad in dokaj dobro gospodaril vse do leta 1948, ko je bila posest nacionalizirana. Vrednejše stilno pohištvo so dodelili Narodnemu muzeju v Ljubljani.

V gradu je bilo nekaj let deklinško vzgajališče. Kasneje je prevzela posest v upravljanje Kmetijska zadruga iz Stične. V gradu je prirejala tečaje za kmetijske tehnike, gospodinjske tečaje in tečaje za traktoriste.

Za kmetijsko zadrugo je nekaj časa vedril v graščini Medex iz Ljubljane.

Leta 1969 je grad Podsmreko prevzel Slovenski etnografski muzej iz Ljubljane. V njem je uredil razstavo lončarske obrti na Slovenskem.

Pričujoča razstava kaže izdelke naše lončarske obrti v zadnjem poldrugem stoletju. Predstavlja zlasti tiste izdelke, ki so značilni za posamezna lončarska območja na Slovenskem.

Lončarstvo sodi med najstarejše in najbolj razširjene obrti pri nas. Najstarejše zapise o našem lončarstvu najdemo v arhivih gornjegrajskega gospostva iz leta 1340, ki omenjajo lončarje ob Dreti. Listini iz leta 1359 in 1493 omenjata zemljišče v Tunjiški dolini, kjer so kopali glino lončarji iz Kamnika. Posebno pa pričujejo o lončarstvu cehovske listine od 16. stoletja naprej. Poznamo lončarske cehe v Ljubljani, Škofji Loki, Kranju, Ljubnem, Celju in še drugod. Tudi Valvasor omenja vrsto krajev (Dolenjo vas, Nemško vas, Prigorico pri Ribnici, Horjul in Smlednik), kjer je večina prebivalcev lončarila.

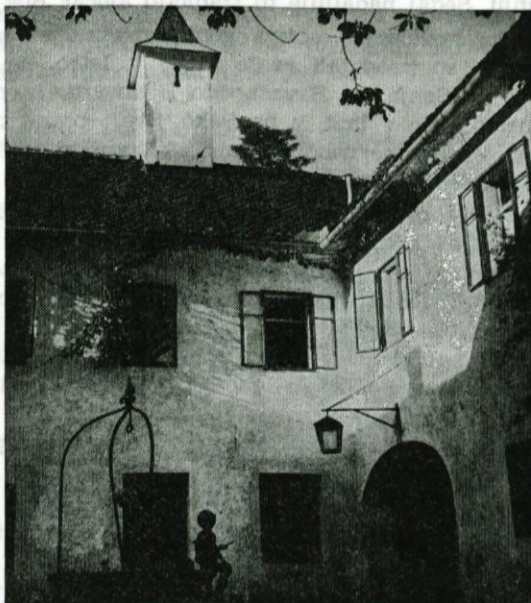
Lončarska obrt je nedvomno nastala na podeželju kot potreba kmečkega prebivalstva. Z nastankom mest je ta obrt postopno prešla v roke tamkajšnjih obrtnikov. Mestni obrtniki so lončenim izdelkom dali bolj raznovrstne oblike in jih tehnično bolj dognano izdelovali. Pridobitve mestnega lončarstva je prevzemal v svojo obrt seveda tudi podeželski lončar.

Lončarska središča so nastala predvsem v bližini najdišč primerne glin. Na Gorenjskem so posebno bogate plasti ustrezne terciarne glin v smeri od Škofje Loke do Kranja. Prav zato so se na tem območju razvile nekdanje lončarske delavnice.

Posebno znani so bili lončarji iz **Ljubnega**, ki so omenjeni že ob koncu 15. stoletja. Njihovi izdelki izpričujejo solidno obrtniško znanje, ki je seveda plod večstoletne tradicije. Posodo so izdelovali na lončarskem vretenu na nožni pogon. Izdelki ljubenske delavnice so značilni po kvaliteti in barvi glin, po obliki nekaterih posod, po barvi lošča, zlasti pa po okrasju. Posebno sklede se odlikujejo po slikarskem okrasu, ki ga izpolnjujejo valovnice v obliki osmic. Trebušasti vrči za kis in vrčki so navadno temno zeleno loščeni in oblikovno izredno dognani. S svojimi izdelki so ljubenski lončarji zalagali celo Gorenjsko, izvažali so jih tudi na Tirolsko. Ob koncu preteklega stoletja je bila stara lončarska obrt v Ljubnem že v zatonu. Tedaj je bilo še 9 lončarjev. Pred prvo svetovno vojno in po njej sta se z

lončarsko obrtjo ukvarjala le še brata Markovič, ki sta izdelovala predvsem pečnice. Z njima pa je dokončno zamrla stara ljubenska lončarska obrt.

Drugo pomembno lončarsko središče na Gorenjskem je bila **Komenda** z okoliškimi vasmi Mlaka, Križ, Gora, Podboršt in Gmajnica. Majhne zemljiške posesti, slaba rodovitnost zemlje, obenem pa obilica dobre gline v bližini — vse to je sililo domačine, da so si z lončarstvom pomagali iz gmotnih stisk. Ob prelomu stoletja je bilo v komendski okolici 74 lončarjev. Izdelke so prodajali po Kranjskem, Štajerskem, Primorskem, Tirolskem, Koroškem, v Bosno in celo v Italijo in na Ogrsko. Po prvi svetovni vojni je začela lončarska obrt občutneje pojenjavati zaradi premoči industrijskih izdelkov. Na drugi strani se je zaprlo tržišče na Primorsko in v Italijo. Prodajali so svoje izdelke le še po Gorenjskem in Notranjskem. Leta 1929 so ustanovili na Mlaki lončarsko zadrugo, ki je pritegnila domače obrtnike. Zadruga živi še danes. V njej izdelujejo predvsem cvetlične lonce in bele majolike. Od lončarjev edino še na Mlaki ob vsaki letni sezoni pripravijo cvetlične lonce za sajenje.

Grajsko dvorišče v Podsmreki

Na komendski lončevini prevladujejo svetlejši toni lošča — rumeno rjavi in zeleni. Slikarski okras v rjavi ali zeleni barvi izpolnjujejo spirale, valovnice, vijuge, zanke, pike in črte. Okraske so slikale vedno le ženske, pravili so, da »sklede pišejo«. Poglavitni izdelki so trebušasti vrči za kis, krugle za vodo, potičnice, sklede, koze za mast, lonci za mast, ki so navadno bogato poslikani z rastlinskimi motivi.

Po lončarski obrti je slovela tudi **Ribniška dolina** z vasmí Prigorica, Blate, Rakitnica in Dolenja vas. Po tu uporabljanem lončarskem vretenu, ki spominja na srednjeveškega, lahko sodimo, da ima obrt že zelo dolgo tradicijo. Valvasor omenja v Dolenji vasi več kot 80 hiš, kjer so lončarili. Za Prigorico in Nemško vas pa pravi, da imajo tam mnogo lončarjev.

Ob prehodu v 20. stoletje je bilo v teh vaseh še 34 lončarjev. Kasneje so spremenjene razmere povzročile, da so lončarji opuščali svojo obrt. Danes sta v tej dejavnosti le še 2 lončarja, eden v Dolenji vasi, drugi pa v Prigorici.

Vso posodo žgejo dvakrat, prvič surovo, drugič pa loščeno. Žgejo jo v pečeh, »ožagah« ovalne oblike. Sedaj ima vsak lončar svojo peč, včasih so imeli štirje lončarji skupno peč. Postavitve dobre lončarske peči je veljala dosti denarja, zato si je ni mogel privoščiti vsak lončar.

Ribniški lončarji izdelujejo še danes posode vseh vrst: lonce za kuhanje, lonce za shranjevanje jedil, kotle za žganjekuho, vrče za vodo in vino, skledе, latvice za mleko, skodelice, kozice za peko in kozice za mast.

Pred drugo svetovno vojno so se nekateri lončarji uveljavili pri figuralnem oblikovanju. Sedaj nadaljuje to tradicijo lončar Bok v Dolenji vasi.

Posodo krase z različnimi motivi, geometričnimi in rastlinskimi. Do prve svetovne vojne so prodajali svoje blago v Istro, na Notranjsko, v Hrvaško Primorje do Senja, na Hrvaško do Bjelovara, v kraje proti Ljubljani, Novemu mestu, celo v Trst in na Reko. Svoje redno tržišče imajo še sedaj v Crikvenici. Posodo se nekdanj tovorili s konji in krošnjarili, kasneje so jo vozili z vozovi, sedaj jo prevažajo z avtomobili.

Zavoljo nižje življenjske ravni prebivalcev in prometnim zvezam odmaknjenega ozemlja se je ohranilo v Beli krajini izredno primitivno lončarstvo vse do nekaj let po prvi svetovni vojni. Lončarili so v vaseh **Grič pri Črnomlju, Podgora, Kralji, Vidoši, Zagozde in Podklanec**. Posodo so izdelovali iz močno peščene gline in jo žgali samo enkrat. Lončarske peči niso poznali, posodo so žgali kar na prostem ognjišču, »pališču«. Lonce so zložili v kopo med polena. Še žareče lonce so kalili »kalajsali« v vroči vodi, ki so v njej namočili korenine praproti in hrastovo skorjo. Značilno za te kraje je to, da so tod posodo oblikovale žene. Delale so na preprostem vretenu, »kolu«, ki so ga sukale z roko.

Razen loncev različnih velikosti so izdelovali še črepinje za peko kruha na odprtih ognjiščih, pekve, podolžne posode za peko kuretine in kože za peko potic.

Ob prelomu stoletja so prišli lončarji iz Šentjerneja v Gradec. S svojo položeno posodo so izrinili staro obrt. Ko je povpraševanje po glinasti posodi kasneje ponehalo, so preusmerili svojo obrt na pečarstvo.

Do druge svetovne vojne so posodo vozili na redne mesečne sejme v Metliko, Črnomelj, Vinico, Semič in Bosiljevo.

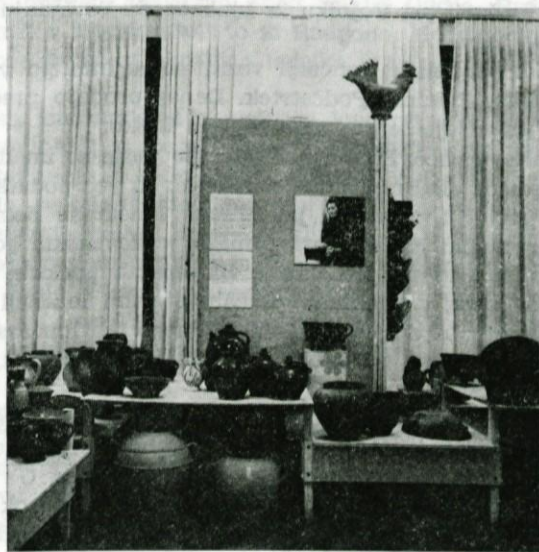
Tehnično skrbno oblikovani so izdelki lončarjev s **Krškega polja** in iz okolice **Šentjerneja**. Posebno jih odlikuje lično okrasje na skledah, ki je z obliko posod harmonično ubrano v likovno celoto. Primerna glina za oblikovanje, bližnji gozdovi in gosta naseljenost so bili tod ugodni pogoji za razvoj lončarstva.

Poročilo obrtnega inšpektorja za Kranjsko iz leta 1898 omenja, da »je v Sentjerneju, Stari vasi in pri Sv. križu (danes Podbočje!) osem lončarjev, ki izdelujejo sklede, skodelice, vrče in lonce. Posebno izdelki iz Stare vasi vzbujajo pozornost s svojimi značilnimi oblikami in z rdeče žgano glino. Cenijo jih po vsem Dolenjskem. Vozijo jih na sejme v Kostanjevico, Krško in Mokronog ali pa krošnjarijo z njimi od vasi do vasi...«. Danes lončarijo na Krškem polju še štirje lončarji (Veliki Podlog, Zaloke, Gmajna, Sentjernej).

Raziskovanja so pokazala, da so nekateri lončarji imeli v 19. stoletju več pomočnikov in vajencev. Ker so bile možnosti za zaposlitev na vasi majhne, potrebe po lončenih posodah pa velike, so se odločali za lončarski poklic mnogi, ki so imeli smisel za oblikovanje. Do samostojnega mojstra se je pomočnik težko povzpел, če obrt ni bila že v rodu.

Lončarji so si tržišča sporazumno razdelili, da ne bi hodili drug drugemu v škodo. Lončevino prodajajo na sejmih v Brežicah, Sevnici, Krškem, Leskovcu, Zdolah, Brestanici in Novem mestu.

Izdelujejo še vedno vse posodje kot nekdanj, lonce za kuhanje, kofetarje, skodelice, sklede, lonce za mast, modle za šarkelj, kolačnike, pekve za kuretino, umivalnike, pomivalne sklede, vrče za kis, mlečne lonce, motilnice za maslo, pisane majolike z veselimi pivskimi napisi in rdeče majolike, šparovčke, cedilnike za solato in testenine.

Razstava lončenih posod in okraskov v gradu Podsmreka

Sklede krase — »pišejo s kroglico« — prostoročno ali jih sučejo na kolovratu — »šajbi«. Ornamentiko sestavlja valovnica, ob nji pa se vrste črte, pike, razne rozetice, cvetke in lističi. S to umetelnostjo krasitve se navadno ukvarjajo žene.

Večina lončarjev dela tudi pečnice za peči.

Posebno kvalitetno glino za oblikovanje pozna **celjska kotlina**. Zato je tudi lončarska obrt tu zavzela širok obseg, kar nam dokazuje močno cehovsko izročilo. Že sredi 17. stoletja so imeli v Celju lončarski ceh, ki je združeval mestne mojstre in mojstre zunaj Celja. Tako so bili člani tega ceha v Vojniku, pri Šentjurju, v Zbelovem, na Ostrožnem, v Mozirju, Rogatcu, Rajhenburgu, Brežicah, Konjicah, Šmarju pri Jelšah, Šempetru, Laškem in drugje. Tudi ko je cehovska organizacija spričo novih gospodarskih razmer odmrla, je lončarstvo živelo naprej, kot samostojna obrt, povezana s pečarstvom v večjih krajih (Vojnik, Mozirje, Rogatec, Brežice), kot dodatna dejavnost kmečkega prebivalstva pa zlasti v Šentjurju in njegovi okolici (Pilštajn, Podsreda, Podčetrtek, Brezje, Ostrožno).

Zaradi dobre glin, ki vsebuje bogate kaolinske primesi, se je v 19. stoletju razvilo industrijsko izdelovanje keramike. Tako so nastala industrijska podjetja v Libojah, Gotovljah in Kasazah. Druga podjetja so sicer prenehala, Liboje pa delujejo še danes. Ta močna industrijska podjetja so pritegnila v svoje obrate vse lončarje v okolici. Zlasti Petrovče so bile znane po cvetoči lončarski obrti in so dale strokovne moči nastajajoči industriji keramike.

Danes so lončarji še v Mozirju, Vojniku, Blagovni pri Celju, Jankovi, Pristavi, Novi vasi pri Šentjurju, Brezjah, Močljah in v Prožinski vasi. Izdelujejo vse posode kakor prej. Sklede krase z valovnico v svetlejšem tonu. Glino dobivajo lončarji pri Vojniku in Ljubečnem. Po žganju so izdelki značilne svetlo rjave barve.

Svoje izdelke so nekdam lončarji vozili po sejmih po vsem okolišu, v Štore, Celje, Laško, Planino, Podčetrtek. Danes prodajo precej posode kar doma, nekaj jo pripeljejo še na trg v Celje in Laško.

Tudi **Slovenske gorice, Ptujsko in Dravsko polje** so imeli močno lončarsko obrt. Iz Središča ob Dravi imamo o lončarjih več podatkov iz srede 17. stoletja. V 19. stoletju poznamo posamezne lončarske delavnice v Središču, Ormožu, pri Veliki Nedelji, pri Tomažu v Slovenskih goricah, v Ptuj, Pragerskem, Voličini in pri Lenartu v Slovenskih goricah, v Mariboru, v Kamnici pri Mariboru, v Framu in Račah. Številni lončarji so bili tudi v Prlekiji, v Ljutomeru in v njegovi okolici. Mnogo teh lončarskih delavnic ni več. Izumrlo je lončarstvo v Voličini, Kamnici pri Mariboru, pri Tomažu v Slovenskih goricah, Središču in v Ormožu.

V Ptuj delujeta danes še dva lončarja, ki se ukvarjata predvsem s pečarstvom. Ker imata široko zaledje kmečkega prebivalstva, izdelujeta tradiciji na ljubo še vedno tudi lončevino in jo prodajata doma. Ob velikih in zelo obiskanih sejmih na Jurjevo in Katarinino jima pokupijo okoličani vso lončeno zalogo. V podobnih razmerah uspevajo lončarji v Mariboru in Framu. V Prlekiji nadaljujejo tradicijo lončarske obrti razmeroma mlajši mojstri v Hranjigovcih, Ljutomeru, Šalovcih in Noršincih, ki delno tudi kmetujejo. Za žganje posod imajo dvoje peči. Za črno žganje rabijo kopasto prekmursko peč, za navadno žganje pa velike oglate štajerske peči.

Izdelki imajo po žganju značilno svetlorjavo barvo. Posode, sklede, krožnike in pekače krasijo tako, da v svetlejše pasove vrisujejo valovite črte z glavniku podobno deščico.

Poglavitni izdelki so sklede, pekači za meso in močnate jedi — cimpreti, lonci za mleko — dukli, lonci za kuhanje, lonci za smetano, lonci za mast, cedila za sir — sirerce, pekači za potice — biderrajngle, rebrca, škropilnice za vodo, pinje za maslo — motilnice, pütre za vodo, ročke za vino in ročke za vodo.

Ugodne okoliščine za lončarsko obrt so bile tudi v **Prekmurju**. Bogate plasti primerne gläne in velike potrebe po glinasti posodi so bili najbolj tehtni vzroki, da se je z lončarsko dejavnostjo ukvarjala v nekaterih vaseh večina prebivalcev.

Zaradi različnosti pri izdelkih, posebno po loščenju in krašenju, ločimo dve večji skupini prekmurskih lončarjev: filovsko in goričko. V Filovcih ima lončarska obrt že dolgo tradicijo. Ustno izročilo ve mnogo o lončarjih. Značilni filovski rek »V Filovcih so fsi lončard'e, somo rijtar pütre delak« priča, kolikšen obseg je zavzemala tukaj ta obrt.

Vse do prve svetovne vojne so imeli tudi svoje cehovsko združenje. V zadnjem desetletju 19. stoletja je bilo samo v Filovcih 90 lončarjev. Kasneje so začeli lončarji zaradi spremenjenih gospodarskih razmer opuščati svojo obrt.

Pred drugo svetovno vojno je bilo v Prekmurju še 80 lončarjev. Njihovo število se je po drugi svetovni vojni skrčilo na 40, danes pa lončari le še 8 mojstrov. V Filovcih, ki so bili vedno pojem za lončarsko obrt, ni niti enega mojstra več. Za vedno je utihnilo brnenje »kolobârjak«. V Pečarovcih so se nedavno oprijeli lončarske obrti mlajši ljudje. Redno vozijo svoje izdelke po sejnih v Mursko Soboto in Radgono. Mojstru v Kuzmi pa sproti poberejo njegove umetelno krašene izdelke v belo-modri barvi številni avstrijski turisti.

Pod vplivom madžarskega obmejnega lončarstva so gorički lončarji posodo večbarvno loščili in bogato krasili z rastlinskimi motivi. Za domači trg lončarji oblikujejo posodo še po starem. Poglavitni izdelki so lonci za kuhanje, sklede, tepsije, kozice, bidrače, motilnice za maslo, bograči, vrči in pütre. Izdelovanje velikih loncev za shranjevanje masti in loncev za pranje perila — »parov« so opustili že ob koncu prejšnjega stoletja.

Lončevino žgejo v značilnih kopastih pečeh. Posodo žgejo v navadno žgano, loščeno in črno žgano neloščeno. Črno posodo žgejo tako, da na ogenj naložijo smolnata polena, ki z dimom dajo posodi sivo črno grafitno barvo.

Starejša posoda v naravni rdečkasto rjavi ali črni barvi navadno ni krašena ali jo le skromno krasijo svetle črte, vtisnjene črte, pike v krogu in plastični okrasi s prstnimi vtisi.

Do prve svetovne vojne so prekmurski lončarji vozili svoje izdelke na sejme v Turnišče, Črensovce, Beltince, Negovo, Štrigovo in v Čakovec.

OD LETOS TABOR SLOVENSКИH PEVSKIH ZBOROV V ŠENTVIDU PRI STIČNI

Peter Soštarič*

Že sedmič so se lani zgrnili pevski zbori v Šentvid pri Stični. VII. Kulturni teden je bil od 26. VI. do 4. VII. 1976 in je potekal v znamenju praznovanj ob 100-letnici rojstva Ivana Cankarja in ob pokroviteljstvu sekretarja Izvršnega komiteja predsedstva CK ZKJ tov. Staneta Dolanca.

Ivanu Cankarju so bile posvečene kar tri samostojne prireditve: nastop Drame SNG iz Ljubljane z delom Kralj na Betajnovi (26. VI. 1976), Cankar-

Povorka skozi Šentvid pri Stični

jev recital v izvedbi dramskih umetnikov iz Ljubljane (30. VI. 1976) in odkritje spomenika Ivanu Cankarju (3. VII. 1976).

Kulturni teden so popestrili še trije samostojni nastopi: dramska prireditev Mihe Remca Delavnica oblakov v izvedbi domačega KND (27. VI. 1976),

* Predsednik upravnega odbora Kulturnega tedna v Šentvidu pri Stični.

pevski zbor Dušan Jereb iz Novega mesta (29. VI. 1976) in nastop harmonikarjev, okteta in folklore slovenskega društva iz Karlovca (1. VII. 1976). V okviru Kulturnega tedna je bila še velika mednarodna prireditev: motokros (27. VI. 1976) in pa odprtje novega otroškega vrtca (29. VI.). Vsega skupaj — brez Tabora pevskih zborov — torej deset velikih prireditev v enem samem tednu. Ob tem lahko rečemo, da so bile vse izredno kvalitetne in vse izredno dobro obiskane.

Kot vsako leto je bila tudi to pot osrednja prireditev — nastop stotih slovenskih pevskih zborov s 3300 pevci v okviru Tabora pevskih zborov (3. in 4. VII. 1976). V soboto, 3. VII. 1976 je nastopilo 15 zamejskih in okoliških, v nedeljo, 4. VII. 1976 85 pevskih zborov, v sklepni prireditvi pa je v povorki šla množica: 3300 pevcev, tri godbe, borci nekdanje 5. SNOUB Ivan Cankar, gasilci, lovci, športniki, šoferji, konjeniki, narodne noše, mladina, šolski otroci, delovni kolektivi in drugi, skupaj čez 6000 udeležencev.

V lepem sončnem vremenu se je na sklepni prireditvi na prostoru ob šoli zbralo nad 25 000 udeležencev. Slavnostni govor je imel pokrovitelj tov. Stane Dolanc, nakar je 3300 pevcev zapelo pet pesmi, med drugimi Krstno, ki jo je ob 100-letnici rojstva Ivana Cankarja uglasbil prof. Radovan Gobec, ki je kot umetniški vodja Kulturnih tednov pevcem tudi spregovoril. Zborovodje, ki so že petkrat nastopili v Šentvidu, so dobili posebna priznanja.

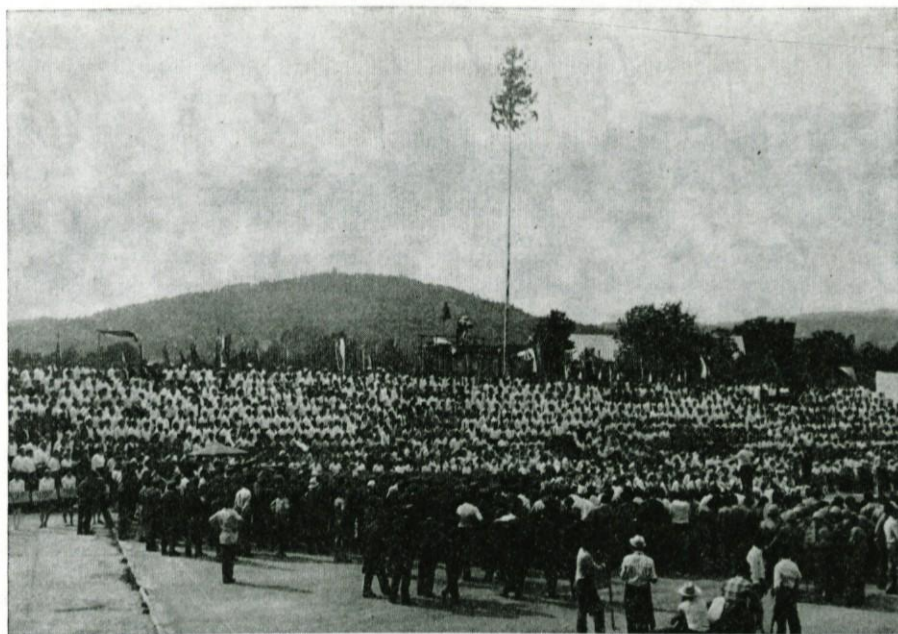
Po končani sklepni prireditvi, ki jo je neposredno prenašala ljubljanska TV, so se udeleženci prireditve še pozno v noč zabavali na petih zabaviščnih prostorih — gasilskem, lovskem, upokojenskem — in na dveh prostorih podjetja Tabor.

Tudi to pot je bil Šentvid v zastavah, čist in ves v cvetlicah. Turistično društvo Šentvid je po posebni komisiji organiziralo ocenjevanje hiš glede na snago, ureditev in ocvetličenje. Tako bi na kratko poročal kronist. Vsi, ki ob Kulturnem tednu pridejo v Šentvid, vidijo vse najlepše, vse je pripravljeno, le od vremena smo odvisni. Vsem je še živo v spominu VI. Kulturni teden, ko se je ob koncu povelje razdivjalo silno neurje. Takrat je nastopilo 2800 pevcev, vendar jih neurje ni preplašilo, saj jih je bilo lani 500 več. Vsi dosedanji kulturni tedni oziroma Tabori pevskih zborov so torej ne samo uspeli, ampak so dosegli zavidljivo višino.

Prebivalci KS Šentvid ne samo zavzeto sodelujejo, ampak dajejo iz svoje srede nad 200 organizatorjev. Le malokomu je znano, kaj vse morajo ti storiti, in to brezplačno, da takšna ogromna organizacija steče. Ni samo veliko dela, ampak se je treba ubadati tudi s takšnimi, ki iz najrazličnejših razlogov nasprotujejo. Osnovni vzrok za to je naša majhnost, ljubosumnost in druge nečednosti. To je normalno povsod, kjer se kaj dela. Kjer ni nič, tudi tega ni. Potem je tu še indolenca, posebno škodljiva pri tistih, ki bi morali biti najbolj zainteresirani. Na srečo vsega tega ni dosti in upamo, da bo te domače folklore v bodoče vse manj. Le pošteno delo, program, masovnost, kvaliteta, zavzetost in politična usmeritev so lahko platforma za sedanji in nadaljnji napredek Kulturnih tednov in Taborov pevskih zborov.

Teže je ono drugo. Pomoč, najsibo finančna ali vsebinsko-programska, občinske SZDL, občinskega komiteja ZKS in občinska ZKP občine Grosuplje, je, ali je minimalna, da je skoraj ni opaziti. Ali pa pomoč Kulturne skupnosti Slovenije! Glede našega programa in orientacije nam še enkrat niso odgovo-

rili. Ko pa so razpravljali o minimalni finančni pomoči, so nam jo na osnovi poročil »strokovnjakov« mačehovsko dodeljevali. Vzrok za to je bilo večinoma veliko vprašanje kvalitete. Vprašljivo pa je, kaj je zanje kvaliteta; včasih samo honorarji. Mi pa pravimo, da je to tudi kvaliteta, če so na I. taboru nastopili 4 zbori, letos pa jih bo nad 120. Pravimo, da je tudi to kvaliteta, če so nekoč ti zbori peli samo ob pogrebih in proslavah, danes pa prirejajo gostovanja in samostojne koncerte. Pravimo, da je tudi to kvaliteta, če se po teh zborih ohranja slovenska narodna in partizanska pesem in če so ti zbori politično naravnani na samoupravno socialistično družbeno ureditev. Kvaliteta je tudi to, če sem prihaja vedno več zamejskih pevskih zborov. Ko bodo ti strokovnjaki vse to doumeli, naj povedo svojo sodbo o čisti glasbeni kvaliteti, pa bodo prav tako kot doslej že mnogi spoznali, da se je tudi ta kvaliteta, za katero so prav oni odgovorni, v zadnjih letih zelo dvignila.

Nastop pevskih zborov

Na srečo republiška konferenca SZDL, ZKPO, ZKJ, ZB, občinska skupščina Grosuplje, Kulturna skupnost občine in številne druge družbenopolitične organizacije in društva kraja, občine in republike in pa številne organizacije združenega dela na to dejavnost gledajo popolnoma drugače in dobimo pri njih tudi vso vsebinsko-programsko, moralno in materialno podporo.

Razen organizacijskih in naštetih problemov so se organizatorji doslej nenehno ukvarjali z vsebinsko-programskimi problemi. Iskali smo predvsem fiziognomijo Kulturnih tednov in taborov pevskih zborov. Ob pomoči republiških političnih forumov, ZKPO, občinske skupščine in občinske kulturne

skupnosti smo izkristalizirali nekatere pojme in sprejeli ustrezne sklepe. Kulturni teden, kot je razvidno tudi iz pričujočega članka, je predvsem krajevna zadeva in naj se z njo ukvarja spet predvsem domače KUD. Tabor pevskih zborov je dobil v zadnjih letih vse slovenski značaj in ga je treba v prihodnje tako obravnavati. Pevski zbori iz vse Slovenije in zamejstva so bili doslej predvsem objekt v sklopu Kulturnega tedna, ob takšnem razvoju pa bi morali biti zlasti oni subjekt in odločujoči dejavnik.

Dosedanji tabori so marsikdaj predstavljali za pevce težko, težaško delo. V enem dnevu priti iz najbolj oddaljenih krajev, zapeti tri pesmi, sodelovati v povorki, odpeti v sklepni prireditvi pet pesmi in nato odhiteti domov, to je res napor. Bore malo časa je ostalo za izmenjavo stališč in mnenj, za dogovarjanja in za sklepanje poznanstev, da o kakšni sproščeni zabavi sploh ne govorimo.

Med udeleženci sta bila tudi Stane Dolanc in Mitja Ribičič

Vse to smo organizatorji in pevski zbori imeli v mislih, ko smo se dogovorili, da je Tabor slovenskih pevskih zborov samostojna pravna institucija s sedežem v Šentvidu; njena naloga je, da množično goji slovensko narodno, partizansko in umetno pesem. Dogovorili smo se, da bo Tabor vsako leto in bo trajal dva dni. Dogovorili smo se tudi, da bomo posebno pozornost posvečali zamejskim pevskim zborom, da bo vse delo tako kot doslej slonelo na amaterizmu in da naj bo v prihodnje Kulturni teden z dosedanjo fiziognomijo skrb KUD Šentvid.

Tovarna Rašica je podarila Taboru svoj stari obrat; iz njega bi pod patronatom SGP Grosuplje naredili Dom slovenskih pevskih zborov.

Pevski zbori, družbenopolitične organizacije kraja, občine in republike, organizatorji in domačini so prevzeli nove naloge in skrbi, vsi pa so prepričani, da bo ob takšni zagnanosti in usmerjenosti to še bolj pospeševalo množičnost in kvaliteto pevskih zborov.

* glej ZOG VIII, 1976, str. 285—290.

Bibliografija

V kratki študiji Zbornika občine Grosuplje smo objavili pregled bibliografije od najstarejših časov. Ta skraj napopolno vsamur časopisov, knjige in drugih publikacij, je vzpudil zanimanje naših bralcev; zato bomo še nadalje poročali o vsem, kar se napisani naši občani ali pa drugi o naši občini in občani. Starejših virov ne varjemo malo, zato pa bomo bolj pazili na sodobne spise:

1. Najstarejši objavljene načrti kraške jame je (trazen Collinsovega načrta jame Pen Park Hole v Angliji iz leta 1693) Valvasorjev načrt Podpeške jame v Dobropoljih iz leta 1689. Načrt je Valvasor objavil v svoji Die Ehre des Herzogthums Krain, I. Theil, Laybachi—Nürnberg 1689, na strani 584. Podatka o tem je navedel Andrej Kranjc v Proteus (39, 3, 1976-1977, 366—367).

2. Zita zavrje nadaljevanje prve knjige Čudešna poviadi; vsebuje napiske osvobodilnega boja v Mlitem stikem in toplemskem okrožju od ruske ofenzive do kapitulacije Italije. Zaved Boro v Ljubljani, 1960, 182 strani. Napisal Radko Polž.

3. Sojce in cesta. Tretja knjiga Čudešna poviadi; vsebuje napiske osvobodilnega boja od kapitulacije Italije do krova voine. Zaved Boro v Ljubljani, 1961, 271 strani. Napisal Radko Polž.

4. Partizanski misli. Mladinska knjiga v Ljubljani, 1964, 115 strani. Napisal Radko Polž.

5. Pisma iz okroga hiše. Priloga Dolenjskemu listu, 24. junija 1976, 10 dalje. Napisal Radko Polž.

6. Zvikanje in obo Adolfa Jakha. Podala in vsebala Kresjerna skupnost Zalog, Ljubljana 1977, 42 strani. Spisal Mita Pavlin.

7. Sveto Mardohej. Glasbenik in borec Partizanske knjige Ljubljana, 1977, 55 strani. Napisal Cvetko Butkovič. Čet priloga in oseno v Dolenjsku, dne 25. maja 1977. Glasbenik in borec. Napisal dr. Jozo Šturm.

8. Bibliografija Janka Prevoljke-Pelka. Kako se Janko odpravi tuko in dvanjšo. Nasa vest 1, 1934, št. 1, str. 37—38; — Tria kralj, Nasa vest 1, 1934, št. 3, str. 17—20; — Sakranda, Nasa vest 1, 1934, št. 3, str. 37—38; — Kraj, Nasa vest 1, 1935, št. 4, str. 58—59; — Tri zvonika, Nasa vest 1, 1935, št. 5, str. 78—80; — Narobe, Nasa vest 1, 1935, št. 5, str. 90—92; — Kapulica sv. Antona, Nasa vest, 1936, št. 12—13; — Gačnikov povelje, Nasa vest II in III, št. 1—3 in 1—3 letnik: 1937/38 in 1940/41 (Pravst c nadaljevanji); — Moli, Nasa vest, I, št. 1, 1941 v partizanih; — Pevni Kranjci Janka Korčiča Ievstikovcev, Draga manja, Zevija, Vojna, Jovan, I, 1943, Brigadno glasilo Ievstikovcev; — Vstanite 1941. List 14, udarno divizije, št. 3, julija; — Burje bratje, Nasa vest, oktobra 1944, literarno glasilo 4. operativne zone na Stajerske in Koroško; — Partizanska mati, Knjižica 7200D-IV, operativne zone NOV in PO, svetik 1. septembra 1944, Gorji grad, str. 1—24, znamenstojna brošura; — Franjca o osvobodilni fronti, Knjižica propagandnega odseka IV. operativne zone NOV in PO Slovenije, svetik št. 3, 1—30, ilustriral Pavle Simoc; samostojna uskarna knjižica; — Partizanske sanjske bukve, Par-

9. Knjižice, 1960 YU, številke 1, št. 10, str. 48, redni odgovorilni profesor gvardi učni študijski občine Grosuplje.

NAŠI KRAJI IN LJUDJE

France Adamič*

Bibliografija

V lanski številki Zbornika občine Grosuplje smo objavili pregled bibliografije od najstarejših časov. Ta, sicer nepopolni seznam časopisov, knjig in drugih publikacij, je vzbudil zanimanje naših bralcev; zato bomo še nadalje poročali o vsem, kar so napisali naši občani ali pa drugi o naši občini in občanah. Starejših virov bo verjetno malo, zato pa bomo bolj pazili na sodobne spise:

1. Najstarejši objavljeni načrt kraške jame je (razen Collinsovega načrta jame Pen Park Hole v Angliji iz leta 1683) Valvasorjev načrt Podpeške jame v Dobrepoljah iz leta 1689. Načrt je Valvasor objavil v svoji *Die Ehre des Herzogthums Krain, I. Theil, Laybach—Nürnberg 1689*, na strani 554. Podatke o tem je navedel Andrej Kranjc v *Proteusu* (39, 8, 1976-1977, 266—267).

2. Žita zoriyo. Nadaljevanje prve knjige Čudežna pomlad; vsebuje zapiske osvobodilnega boja v bivšem stiškem in kočevskem okrožju od roške ofenzive do kapitulacije Italije. Zavod Borec v Ljubljani, 1960, 182 strani. Napisal Radko Polič.

3. Sonce in ceste. Tretja knjiga Čudežne pomladi; vsebuje zapiske osvobodilnega boja od kapitulacije Italije do konca vojne. Izdal Zavod Borec v Ljubljani, 1961, 277 strani. Napisal Radko Polič.

4. Partizanovi obiski. Mladinska knjiga v Ljubljani, 1964, 115 strani. Napisal Radko Polič.

5. Pisma iz okrogle hiše. Priloga Dolenjskemu listu, 24. junija 1976, 10 dalje. Napisal Radko Polič.

6. Življenje in delo Adolfa Jakhla. Izdala in založila Krajevna skupnost Zalog, Ljubljana 1977, 62 strani. Spisal Mile Pavlin.

7. Sveto Marolt-Špik, glasbenik in borec. Partizanska knjiga Ljubljana, 1977, 55 strani. Napisal Cvetko Butkovič. Glej prikaz in oceno v Dnevniku, dne 28. maja 1977: Glasbenik in borec. Napisal dr. Jože Sivec.

8. **Bibliografija Janeza Perovška-Pelka:** Kako je Jerom odpravil tlako in desetino, Naša rast I, 1938, št. 1, str. 37—39; — Trije križi, Naša rast I, 1938, št. 2, str. 17—20; — Sakrlenda, Naša rast I, 1938, št. 3, str. 37—39; — Kralj, Naša rast I, 1938, št. 4, str. 56—58; — Tri šmarske, Naša rast I, 1939, št. 5, str. 78—80; — Narobe, Naša rast I, 1939, št. 6, str. 90—92; — Kapelica sv. Antona, Naša volja, 1939, št. 12—13; — Gačnikov petošolec, Naša rast II in III, št. 1—8 in 1—3 letnikov 1939/40 in 1940/41 (Povest v nadaljevanjih); — Mati, Naša žena, I, št. 2, 1943 v partizanih; — Pesmi: Kranjski Janez, Koračnica levstikovcev, Draga mama, Zemlja, Vojna, Jesen, I, 1943, Brigadno glasilo Levstikovec; — Vstanite 1944. List 14. udarne divizije, št. 3, julija; — Stirje bratje, Naša beseda, oktobra 1944, literarno glasilo 4. operativne zone za Štajersko in Koroško; — Partizanska mati, Knjižica PROD IV. operativne zone NOV in POS, zvezek 1. septembra 1944, Gornji grad, str. 1—24, samostojna brošura; — Pravljica o Osvobodilni fronti, Knjižica propagandnega odseka IV. operativne zone NOV in PO Slovenije, zvezek št. 3, 1—20, ilustriral Pavle Šimec, samostojna tiskana knjižica; — Partizanske sanjske bukke, Par-

* Ljubljana, 61000 YU, Janežičeva 1; dipl. ing. dr. sc., redni univerzitetni profesor; glavni urednik Zbornika občine Grosuplje.

tizanski Toti list, 1944, št. 1—3; — Beligrad, Partizanski Toti list, 1944, št. 2; — Tota kronika, Partizanski Toti list, 1944, št. 3, str. 7; Mademoiselle Lukič, Mladinska revija I/1946, št. 7—8, str. 299—232; — Brčko—Banovići, Zbornik leposlovnih in likovnih del z mladinske proge, 1947, str. 16—19; — bila je prevedena in objavljena tudi na Češkem; — General, Mladinska revija IV, 1948, št. 1—2, str. 25—35; — Skozi obroč, Borec II, 1950, št. 9, str. 190—194; — Pred zmago, Borec II, 1950, št. 10, str. 218—222; — Rex, Borec III, 1951, št. 11—12, str. 241—242; — Partizanska mati, Borec III, 1951, št. 3, str. 96—97; — Na raport, Borec III, 1951, št. 1, str. 8—10; — Knechtovi, Borec III, 1951, št. 2, str. 56—63; — Kronika 14. divizije (v nadaljevanju), Vestnik — Maribor VII, 1951, št. 294, str. 2—3 (7. 12.); št. 295, str. 2—3 (14. 12.); št. 296, str. 2—3 in št. 297, str. 2 (20. 11.); — Bolničarka Magda (novela v nadaljevanju), Vestnik — Maribor, 1951, št. 600, str. 4—5, št. 601 in 602; — Mehanizacija kmetijstva in brezposelnost na vasi, Naša vas I, 1952, št. 8, str. 117; — Količčna naj bo najemnina za zemljo in koliko časa naj traja, Naša vas I, 1952, št. 13—14, str. 194; — Zadrúžna mlekarina Kranj—Čirčiče, Naša vas I, 1952, št. 13—14, str. 215—216; — Dr. Pavel Kvakan, Naša vas I, 1952, št. 8, str. 129; — Naša kobila — Miškin Miholin-Pavlek, prevod iz hrvaščine, Naša vas II, 1953, št. 1, str. 14—15; — Naša mati in opera, Kmečki glas, 1953, št. 48 in 49, str. 2—3; — Golida kave, Kmečki glas, 1954, št. 15, str. 3—4; — Delo kmetijskih strokovnjakov v zadrúžnih organizacijah, Socialistično kmetijstvo in gozdarstvo, 1954, št. 3—4, str. 113—130; — Desetletnica slavnih zmag na Štajerskem. Pot kulturniške skupine IV. operativne zone na Ostrožno — Ld Pros (19. 11.), št. 17—19 — V borbi za resnico in ljudi, Borec VI, 1954, št. 9, str. 354—356; — Prava povest, Ljubljanski dnevnik, 1955, št. 130, str. 6; — Kako bi gnojili, Viktor Repanšek in Janez Perovšek — 1955 izdal Poljedelski odbor OZZ Kranj, samostojna brošura, 46 strani, 2 ponatisa, 3 izdaje, skupno 10.000 izvodov; — Štiri dni brez spanja sredi srditih bojev, Ljudska pravica, 4. julij 1957, str. 3; — Problemi socialistične politike na vasi (Kardelj) Naši razgledi, 1960 (30. 4.), št. 8, str. 178; — Neločljiva prijatelja, Delavska enotnost, 1959 (4. 7.), št. 26, str. 11; — O novem profilu kmetijskega strokovnjaka, Socialistično kmetijstvo in gozdarstvo, 1960, št. 5, str. 209—213; — Naša mati in opera, Kmečki koledar, 1960, str. 41—46; — Socialistična koncentracija kmetijske zemlje, Socialistično kmetijstvo in gozdarstvo, 1961, št. 3—4, str. 41—44; — Ali ni škoda grunta — ali ni škoda človeka? Otrok in družina XI, 1961, št. 3, str. 78—79; — Dr. Vladimir Bakarič, O kmetijstvu in problemih vasi, Naši razgledi X, 1961 (5. 8.), št. 15 in št. 16 (26. 8.); — Kmetijstvo v novih pogojih, Delo, 1961 (1. 5.), št. 119, str. 9; — O razvoju kmetijstva pri nas, Koledar Mohorjeve družbe, 1961, str. 42—49; — Preobrazba slovenskega kmetijstva, Slovenski izseljenski koledar, 1961, str. 109—111; — Zemlja kot faktor v moderni kmetijski proizvodnji, Gospodarski koledar, 1961, str. 198—199 in isto Socialistično kmetijstvo in gozdarstvo, 1961, št. 1—2, str. 1—3; — Prava povest, Kmečki koledar, 1961, str. 40—43; — Aktovka, Kurirček, 1961/1962, št. 2, str. 44—47; — Sin, Kurirček, 1962/1963, št. 7, str. 309—311; — Kolec, pravljica, objavljena pod pseudonimom Pelko, Kmečki koledar, 1962, str. 58—60; — Predrag Jeftić-Dragan, Borec, 1962, št. 2, str. 64—67; — Komuna in kmetijstvo, Občan I, 1962 (19. 4.), št. 4, str. 1—2; — Dve smeri agrarne politike v Italiji, Vprašanja naših dni, 1963, str. 236—240; — Dve smeri italijanske agrarne politike, Socialistično kmetijstvo in gozdarstvo XIV, 1963, št. 13, str. 412—413 in št. 15, str. 491—497; — Kmetijsko industrijski kombinat v LR Sloveniji in njihov vpliv pri nadaljnjem razvoju socialističnega kmetijstva, Gospodarski koledar, 1963, str. 187—189; — Ne reorganizacije, temveč proizvodnja in preobrazba, Socialistično kmetijstvo in gozdarstvo, 1962, št. 2, str. 35; — Zena v socialistični preobrazbi vasi, Koledar Mohorjeve družbe, 1962, str. 58—66; — Hruščov... za boljše izkoriščanje zemlje in tehnike, Vprašanja naših dni, 1962, št. 8—9, str. 266—272. Socialistično kmetijstvo in gozdarstvo, 1962, št. 10, str. 311—312 in št. 11, str. 342—343; — Integracija v kmetijstvu, Socialistično kmetijstvo in gozdarstvo, 1962, št. 17, str. 517—520; — Naši problemi — iz razprave Janeza Perovška (2. 4.), št. 6, str. 13—16, letnik 1962; — Pomembnost odlokov o agrominimumu, Občan, 1962 (27. 9.), št. 15, str. 10; — Razvojne

smeri kmetijstva, Naši razgledi, 1962 (24. 11.), št. 22, str. 425; — Za nov vzpon kmetijske proizvodnje, Socialistično kmetijstvo in gozdarstvo, 1962, št. 12, str. 355—356; — Jaz — ti — on, Kurirček, 1962/1963, št. 4, str. 149—151; — Ukrepi v zvezi s pridobivanjem zemlje, Socialistično kmetijstvo in gozdarstvo XVI, 1963, št. 1, str. 3—4; — Urejenost zemljišč v družbeni proizvodnji, Socialistično kmetijstvo in gozdarstvo XIV, 1963, št. 8, str. 231—233; — Sedemletni načrt, Socialistično kmetijstvo in gozdarstvo XIV, 1963, št. 11, str. 323—324; — Kmetijstvo na novih poteh, Gospodarski koledar, 1963, str. 21—34; — O krčenju ravninskih gozdov, Naši razgledi XII, 1963 (27. 4.), št. 8, str. 166; — Za ponovni vzpon živinoreje, Socialistično kmetijstvo in gozdarstvo XIV, 1963, št. 15, str. 467—468; — Prostorski aspekti kmetijstva in gozdarstva v Sloveniji, Urbanizem, 1963, št. 6, str. 4—9; — Deset žeblic, Delo 1963, št. 101; — Rast družbene kmetijske proizvodnje ob sodelovanju zasebnih gospodarstev, Delo V, 1964 (26. 4.), št. 115, str. 3; — Družbenopolitični vidik sedemletnega načrta, Socialistično kmetijstvo in gozdarstvo XV, 1964, št. 2, str. 33—35; — Investirati vsaj v skladu z deležem v narodnem dohodku, Socialistično kmetijstvo in gozdarstvo XV, 1964, št. 8, str. 182—184; — Kmet in proizvodnja, Socialistično kmetijstvo in gozdarstvo XV, 1964, št. 17, str. 417—420; — Pridobivanje in urejevanje zemljišč za družbeno proizvodnjo, Socialistično kmetijstvo in gozdarstvo XV, 1964, str. 490—492; — S prijateljskega obiska v Bolgariji, Socialistično kmetijstvo in gozdarstvo XV, 1964, št. 12, str. 300—301; — Koruzo »pretopimo« v živino, Socialistično kmetijstvo in gozdarstvo XV, 1964, št. 17, str. 442—443; — Problemi v mlečni proizvodnji, Socialistično kmetijstvo in gozdarstvo XV, 1964, št. 7, str. 153—156; — Sin, Slovenski vestnik XIX, 1964, (21. 2.), št. 8; — Za nadaljnji obstoj kmetijskega sklada, Socialistično kmetijstvo in gozdarstvo XVI, 1965, št. 1, str. 1; — Mlekarstvo v reformi, Socialistično kmetijstvo in gozdarstvo XVII, 1966, št. 2, str. 47—48; — Mlekarstvo Vojna, Kmečki glas XXIII, 1966 (21. 4.), št. 17; — Pravljica o svobodi, Kmečki glas XXIII, 1966 (21. 4.), št. 17 in (26. 5.), št. 22; — Rojstvo Levstikove brigade, Delo, 1967 (9. 9.), št. 245 in 10. 9. št. 246; — Pripovedi komandantov in komisarjev, Borec, 1967, št. 8/9, str. 647—657; — Naprej (Osma slovenska narodnoosvobodilna brigada Fran Levstik); — Knjigo izdala Narodna Armija, Beograd, 1968, strani 171, Zapiski o vojnih brigadah 11. Naslovna stran Djordje Gorbunov; — Direktor kot osrednja osebnost delovne organizacije, Naši razgledi, 1968 (11. 5.), št. 9 (25. 5.), št. 10; — Levstikovci pred Ljubljano jeseni 1943 in 25-letnica ustanovitve brigade, Delo X, 1968 (31. 8.), št. 238, str. 19; — Moj oče, Zbornik občine Grosuplje I, 1969, str. 131—135; — Moja prva sveta spoved, Kmečki glas, 1969, št. 7, str. 7; — Jaz pa ne bom umrl, Kmečki glas, 1969, št. 7, str. 8; — Kmečka tribuna, Tribuna, 1968/1969 (16. 4.), št. 13, str. 6—9; — Veletrgovina Ljubljanske mlekarne, Sodobno kmetijstvo, 1969, št. 11, str. 665; — Non plus ultra, TT, 1972 (30. 8.), št. 35, str. 30; — Štirje bratje, Nova Mladika, 1970, št. 4, str. 113; — Kozolci, Zbornik občine Grosuplje II, 1970, str. 81—84; — Generalpolkovnik Lohr je ušel, Narodna obramba, 1970, št. 6, str. 19—21; — Kako do učinkovite kmetijske pospeševalne službe, Sodobno kmetijstvo, 1970, št. 12, str. 535—540; — Tržišče mleka in mlečnih proizvodov, Sodobno kmetijstvo, 1970, št. 5, str. 231—233 in št. 6, str. 277—279; — Razvoj združništva na Gorenjskem, Kmečki glas XXIX, 1972 (10. 5.—28. 6.), v nadaljevanju št. 19—26; — Mlekarski industriji večje zmogljivosti, Sodobno kmetijstvo, 1972, št. 8, str. 401—402; — Bolničarka, Zbornik občine Grosuplje III, 1972, str. 245—257; — Se po dolgih letih pride v naše sanje kot tovariš, Borec XV, 1973, št. 6/7, str. 394—396; — Osem pesmi, Zbornik občine Grosuplje, V, 1973, str. 213—219; — Kapelica sv. Antona, Zbornik občine Grosuplje V, 1973, str. 221—224; — Industrializacija živinorejskih posestev, Gospodarski vestnik XXIII, 1974 (8. 2.), št. 11, str. 5; — Partizanska poroka, Zbornik občine Grosuplje VI, 1974, str. 203—204; — General Lohr je ušel, Zbornik občine Grosuplje VII, 1975, str. 73—77; — Marketing mleka, Sodobno kmetijstvo, 1970, 23. marca; — Jugoslovensko tržišče mleka i mlečnih proizvodov, Reforma — Tanjug, Ekonomski servis, 1970 (28. 6.);

— Mleko, kmet, farme in letošnja suša, Naši razgledi, 1976, št. 15, str. 404; — Pravljica o osvobodilni fronti, Partizanska knjiga, 1976, faksimile izdaja, 1000 izvodov.

9. Novo delo Louisa Adamiča. Kulturni pregled. Jutro 75, dne 29. marca 1941. Napisal Anton Debeljak.

10. A Study in Courage. United Committee of South-Slavic Americans. New York, 1944, 4 strani. Napisal Louis Adamič.

11. Yugoslavia and Italy. Foreword. The United Committee of South-Slavic Americans. New York, 1944, 3. Napisal Louis Adamič in sodelavci.

12. Fitzgerald Newsletter. Unpublished letter to Louis Adamic (No 31, Fall 1965). Objavil Henry A. Christian.

13. 1944...Crucial Year. South Slavic Americans. New York, 1944, 16. Napisal Louis Adamič.

14. Preludij Adamičeve tragedije. Sodobnost 24, 1, 1977, 57—65 in 24, 2, 1977, 150—163. Napisal Ivo Pirkovič.

15. Louis Adamič and his work by Harold Zyskind. The Chicago Jewish Forum 1946, 4.

16. Američani iz Jugoslavije. Naši razgledi, 8. oktobra 1976, 502—504. Iz knjige Nation of Nations, Napisal Louis Adamič, prevedel Tine Kurent.

17. Od Nikole do Zinke (Naši ljudi u SAD). Fokus Zagreb, 84, 4, 1976, 36. Napisala Davorka Grenac (sh).

18. Šest veličanstvenih (Naši u dva stoljeća SAD 2). Istina o Jugoslaviji. Start Zagreb, 19. maja do 2. junija 1976, 68. Napisal M. Butorac.

19. Naša pomorska preteklost. Louis Adamič, prvi častni član Kluba jugoslovanskih pomorščakov v ZDA med NOB. Informator. Koper—Piran 18, 2, 1977, 26—28. Napisal Janez Tomšič.

20. Misli o Louisu Adamiču — ob petindvajseti obletnici smrti. MTT Razgled. Maribor 18, 11, 1976, 16—17. Napisala Anna P. Krasna.

21. Hello Phill. Ravnotam, str. 18—19. Napisal Louis Adamič.

22. V predsednikovem poslanstvu. Delo, 14. maja 1977, 30—31. Napisala Upton Sinclair in Louis Adamič.

23. Message to America from Yugoslavia's President Josip Broz Tito, 23. avgusta 1976, 1 (z navedbo Tesle, Pupina, Balokovića, Adamiča in Meštrovica).

24. **Kulturni teden v Šentvidu pri Stični 1976:** Vas živi za svoj tabor. ITD 31, 26, 1976, 9, s sliko (Ilija Bregar); — Naj pesem zadoni. Kmečki glas 33, 27, 1976, 1, s sliko (Stane Jesenovec); — Na Kulturnem tednu v Šentvidu zbor Jezero iz Doberdoba. Primorski dnevnik, dne 10. julija 1976, 3, s sliko; — Desetina besed odpove. Kmečki glas, dne 14. julija 1976, 20, s slikami (Edi Masnec); — Zborovsko ljubiteljstvo. Ob pevskem taboru v Šentvidu. Naši razgledi, 13. avgusta 1976, 397—398 (Radovan Gobec); — Zborovstvo. V Šentvidu pri Stični zborovodje pretresli opravljene in bodoče naloge. Delo, 12. novembra 1976 (Nelda Vojška).

25. **Jubilej Slovenskega okteta.** Dogovori OK SZDL Ljubljana-Center, 4, 9. oktobra 1976, 2, s sliko; — Srebrni jubilej. Kmečki glas, 7. julija 1976, 19, s sliko; — Slovenski oktet odlikovan. Dolenjski list, 28, 8. julija 1976, 54, s sliko (TG); — Slovenski oktet. Petindvajset let. Naši razgledi, 13. avgusta 1976, 398 (Rafael Ajlec); — Poskus portreta. Tone Kozlevčar. Stop, 3.—9. septembra 1976, 4, s slikama (Mitja Volčič).

26. **Krka umira.** Plat zvona. Delo, 21. oktobra 1976, 10 (Splihal); — Preden bo Krka močvirje. Dolenjski list, 21. oktobra 1976, 4, s sliko Bregarjeve kmetije; — Močvirni grob za lepotic. Dolenjski list, priloga, dne 11. novembra 1976, 25, s slikami (Milan Markelj); — Mladinski tabor Mihovo. Proteus 39, 1976—77, 230 (Aleksandra Kornhauser); — Ravnotam, str. 243 (Aleksij Brezigar in sodelavci); — Ravnotam, str. 294 (Aleksij Brezigar in sodelavci). Ravnotam Proteus 40, 1977—78, 26—29 (Aleksandra Kornhauser).

27. Sodobni pomen slovenskega izročila v Ameriki. Slovene-canadian Diary. Toronto 2, 11. januarja 1977. Obravnava tudi delež Louisa Adamiča, s sliko. Napisal Toussaint Hočevar.

28. **Naša občina v tisku:** Probleme rešujemo solidarno. Vse o občini Grosuplje, na vprašanja odgovarja predsednik SO Janez Lesjak. Kmečki glas, 25. julija 1975, 23; — Najstarejši vodovod in stiški vodnjak. Dolenjski list, priloga, str. 16. Napisal Ladislav Lesar; Prvi domači plastični silosi. Delo, 7. junija 1976, 8. Napisal I. B. (Ilija Bregar); — Vodovod mladosti Struge. Dolenjski list, 8. julija 1976, 4. Napisal Jože Primc; — Mlini so se izpli (Ponikve, Zakrajskov mlin). Delo, 1. oktobra 1976. Napisal Tomaž Gorenc; — Grosuplje na najboljši poti k napredku. Dolenjski list, 28. oktobra 1976, 9; — Brez majhnih orodij ni velike industrije (Black & Decker). Ravno tam, str. 9; — Zapletena enostavnost. Direktor KZ Stična Jože Javornik prosi za besedo. ITD, 12. avgusta 1976, 2. Napisal Ilija Bregar; — Slabotni izviri žejne zemlje. Vodovodni sistem Stična—Trebnje—Dobrníč. ITD, 14. januarja 1977, 6. Napisal Ilija Bregar; — Količo na previvalca (narodnega dohodka). Delo, 11. januarja 1977, 4. Ptuj, Radlje o/D, Sevnica in Grosuplje 22.000, Trebnje 21.000, Ljutomer in Murska Sobota 20.000, ... Lenart pa manj od 10.000 din. Naša občina je na 53. mestu, na prvem je Ljubljana-Center s 170.000 din narodnega dohodka; — Vaški odbori (v občini je 114 odborov). Delo, 4. februarja 1977, 9. Napisal M. D. po odgovorih predsednika OK SZDL Jožeta Nereda; — Obnovljen je Titov dom v Ivančni gorici. Delo, 14. marca 1977, 10. Napisal N. P.; — Teden čiščenja od 4. do 9. aprila 1977, 2 strani. Navodilo izdal Svet krajevne skupnosti Grosuplje; — Turistični prospekt GROSUPLJE. Izdala občinska turistična zveza Grosuplje, 1976, 6 strani, 14 slik v barvah in 1 skica. Foto Ante Zubovič in Branko Brce; — Dobro so gospodarili. Delo, 30. marca 1977. Napisala Ivica Kirik; — Adamičev muzej in Taborska jama, Moj mali svet 1977, 1, 41.

29. **Prvo srečanje mladih literatov-sodelavcev šolskih in mladinskih glasil** v občini Grosuplje, dne 24. marca 1977 v Šmarju. Šmarje, marca 1977, 50. Sodelovalo je sedem osnovnih šol, stiška gimnazija, poklicna šola Višnja gora, tri osnovne organizacije ZSMS in OK ZSMS Grosuplje. Izbor najboljših sestavkov, prebranih na sestanku, ter izbor iz šolskih in mladinskih glasil, ki izhajajo ali so izhajala na šolah in v mladinskih organizacijah.

23. **Spominska proslava 25-letnice smrti Louisa Adamiča v našem tisku;** Velik pisatelj svetovne mere ... Kmečki glas 32, 25, 1976, 1; — V spomin pisatelju — rojaku Louisu Adamiču. Naša skupnost. Grosuplje 2, 8, 1976, 1; — Slovenec do poslednega diha. Večer, dne 25. avgusta 1976, 4; — Grosuplje se pripravlja na proslavo. Spomin na Adamiča. Večer, dne 9. avgusta 1976; — Cankar v angleščini (Budalo Martin 1921 — Simple Martin, The Living Age). Gospodarstvo Trst, dne 20. avgusta 1976, 3; — 25-letnica smrti L. Adamiča. Delo, dne 23. avgusta 1976, 2; — Obiskali smo Adamičev dom v Prapročah. Večer, dne 25. avgusta 1976, 4, s sliko; — Orel in korenine. Delo, dne 1. septembra 1976, 5, s sliko; — Narod narodov. Delo, dne 2. septembra 1976, 5 (Bogdan Pogačnik); — Spomen muzej Luja Adamiča. Vjesnik, Zagreb, dne 4. septembra 1976, 15; — Smeš (krik) v džungli. Delo, dne 4. septembra 1976, 24, s sliko (Bogdan Pogačnik); — Misel na samomor je nesmisel. Nedeljski dnevnik, dne 5. septembra 1976, 7, s slikami (Ladislav Lesar); — V spomin mučeniku malega naroda. Dolenjski list, dne 9. septembra 1976, 1, s sliko (M. Legan); — Moj brat Louis. Kmečki glas, dne 22. septembra 1976, 19, s sliko (Lucija Usešničnik); — Orao s korijenom. Vjesnik, dne 25. septembra 1976, 11, s sliko (Tone Potokar); — Vizionar in popotnik. Dolenjski list, priloga, dne 16. septembra 1976, 12—13, s slikami (Ladislav Lesar); — The Shakers-tresavci. Govor generalnega konzula ZDA v Zagrebu ob odpiranju razstave v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani, dne 23. septembra 1976, 1; Križanka. Kmečki glas, dne 23. septembra 1976, 18, s sliko; — Lepa je ta zemlja. Primorski dnevnik, dne 25. septembra 1976, 6 s posnetkom Adamičevega sporočila z dne 27. avgusta 1949 (Bogdan Pogačnik); Adamič — eden tisočev borcev, padlih za svobodo. Delo, dne 27. septembra 1976, 2 (Bogdan Pogačnik); — V Grosupljem je bila slovesna prireditev ... Jana, dne 6. oktobra 1976, 4; — Beležka o Louisu Adamiču. Naši razgledi, 8. oktobra 1976, 503; — Spomin na Louisa Adamiča (v New Yorku). Delo, 25. oktobra 1976, 3; — Predavanje o Louisu Adamiču (H. Christian v New Yorku). Delo, dne 26. oktobra 1976, 8;

— Skozi ameriško džunglo (o Louisu Adamiču). Pionir 33, 1977, 8, s slikami (Piše Evelina Umek, riše Stefan Planinc); — Louis Adamič in Slovensko primorje. Primorska srečanja (Janez Tomšič) 3, 1977, 12—16.

Mala kronika

Prevajalec Jurčičevih del dr. Ferdinand Kolednik je praznoval 70-letnico življenja dne 24. maja 1977. Roman Jurij Kozjak je prevedel v francoščino, nemščino, italijanščino, latinščino in srbohrvaščino, obenem pa je glede na svoje široko poznavanje tujega sveta poskrbel, da je to slovensko delo izšlo v petdesetih jezikih, tudi takih, ki dotlej niso poznali nobenega slovenskega ali jugoslovanskega spisa. To je zares edinstvena zasluga in obenem usluga slovenskemu slovstvu. Doktor Kolednik je prevedel tudi Jurčičevega Desetega brata in Sosedovega sina v nemščino.

Jubilant je po rodu Mariborčan; po študiju teologije je služboval v raznih tujih deželah. Nekaj časa je bil profesor na univerzi v Montrealu v Kanadi. Leta 1955 je dobil nagrado Francoske akademije, živi pa v Rožu na Koroškem, odkoder pogosteje obiskuje Slovenijo (Delo, 26. maja 1977, 7, Božidar Borko).

Ob stoletnici slovenskega učiteljišča v Kopru naj predstavimo delež našega rojaka Ivana Marklja, rojenega dne 9. decembra 1852 v Šentvidu pri Stični; služboval je v Kopru kot suplent in profesor (1880—1890) ter kot ravnatelj učiteljišča do svoje smrti 11. decembra 1903. Po končani gimnaziji v Ljubljani (1873) je študiral na Dunaju fiziko, matematiko in prirodopis. Kot ravnatelj koprškega učiteljišča je bil ves čas član deželnega istrskega šolskega sveta v Trstu, v letih 1889—91 je bil tudi šolski nadzornik za slovenske, hrvatske in italijanske ljudske šole v koprskem okraju. Njegova vloga je bila tesno povezana s poslanstvom slovenskega učiteljišča in narodnega prebujenja istrskega ljudstva. Učiteljiščniki in njihovi vzgojitelji so po Istri in Primorju ustanavljali prosvetna društva, pevske zборе in zadruge, vodili tečaje iz sadjarstva, vinogradništva in čebelarstva, pa tudi prebujali podeželsko prebivalstvo in ga vodili v političnem boju ter v boju z italijansko zemljiško gosposdo v obalnem pasu.

Ivan Markelj je ob 25-letnici koprškega učiteljišča izdal Bericht der k. k. Lehrerbildungsanstalt in Capodistria (1900), v katerem je razen zgodovine učiteljišča priobčil nekaj podatkov o izobraževanju istrskega učiteljstva v drugi polovici preteklega stoletja (Primorski dnevnik, 29. maja 1976, 4; Primorske novice, dne 4. junija 1976, 10, Zdenka Lovce; SBL II, 48, Pavel Plesničar).

Naši občani na RTV: O posojilu za ceste je poročal predsednik OK SZDL tov. Jože Nered 20. julija 1976 ob 20.05; — o organizaciji proslave dneva vstaje na Dražgošah je govoril Tone Turnher-Višnjan 21. julija 1976 v oddaji ob 20.05; — o pripravah za spominsko proslavo 25-letnice smrti Louisa Adamiča, o ureditvi okolja in druge muzejske sobe, o programu odkupa rojstne hiše za izseljenski muzej, o proslavah na osnovnih šolah in o pomenu dela za novo Jugoslavijo je poročal Radio Ljubljana 3. septembra 1976 ob 13; — o novih modelih stolov in razvoju Stolarne v Dobrepoljah je poročal Radio Ljubljana 13. septembra 1976 ob 18.45 do 19. ure; — o samoprispevku za gradnjo zdravstvenih domov in vzgojnovarstvenih ustanov je govoril na Radiu Ljubljana dr. Trost 18. novembra 1976 ob 19.10; — poročilo o komunalnih investicijah za ceste in vodovode je bilo objavljeno na Radiu Ljubljana 9. marca 1977 ob 6.05; — v radijskem koledarju 23. marca 1977 ob 5.05 je bila navedena bitka na Pugledu. V bitki je bil štajerski bataljon, ki je imel 4 mrtve, in 2000 Italijanov, ki so imeli 40 mrtvih in ranjenih. O tem je poročalo Delo 23. marca 1977, 2; — v kulturnih diagonalah na TV 5. aprila 1977 ob 20.30 je poročal prof. Jože Gale o delu žirije na festivalu dokumentarnega filma v Beogradu 1977; — v oddaji Še pomnite tovariši 8. maja 1977 ob 9. uri sta Ciril in Metod Jurčič pripovedovala o bitki na Muljavi in o bitki na Jančah; — Radio Ljubljana je 20. maja 1977 ob 15.30 do 16. ure oddajal reportažo o deležu Višnjjanov v slovenski lahki atletiki, v teku na srednje in dolge proge

ter o dosežkih Iveta Krevsa in Jožeta Slapničarja-Jošta. Pripovedoval je Ive Krevs. Pripoved bomo v jubilejni (X) številki zbornika objavili in dokumentirali s slikami; — o spominskem simpoziju o delu Louisa Adamiča, ki je bil v Clevelandu 15. maja 1977, je poročal Radio ob 13. uri, TV pa istega dne ob 19.30; — TV Ljubljana je 7. junija 1977 ob 19.30 oddajala reportažo o zboru delovnih ljudi v podjetju Kovinastroj Grosuplje.

Red za vojaške zasluge z zlatimi meči je prejel Ivan Ahlin (Grosuplje, Taborska 17) za izredne uspehe pri uresničevanju nalog posebnega neposrednega pomena za narodno obrambo. Red, s katerim ga je odlikoval predsednik republike Josip Broz Tito, mu je 20. julija 1976 izročil predsednik predsedstva Socialistične republike Slovenije Sergej Kraigher (Delo, 21. julija 1976).

Kraigherjevo nagrado za 1977 je dobil Janez Perovšek, dipl. inž. agr., glavni direktor Ljubljanskih mlekarn ter naš sodelavec. Dobitnik nagrade je bil rojen 16. julija 1921 v Šmarju. Osnovno šolo je obiskoval v Šmarju, gimnazijo pa za Bežigradom v Ljubljani. Bil je med ustanovitelji dijaškega lista Naša rast (1938—1941) objavil v njem svoje prve literarne sestavke (gl. pregled bibliografije na str. ,??). Maja 1942 je odšel v partizane in tam v borbениh enotah opravljal naloge politkomisarja čete, bataljona in brigade ter naloge načelnika propagandnega oddelka v štabu VII. korpusa, XIV. divizije in IV. operativne cone. Zdaj ima čin rezervnega polkovnika. Po končani vojski je študiral v Zagrebu agronomijo (1945—1950), nato je služboval kot agronom pri OLO Kranj (1950—1953), kot direktor združnega sklada v Krškem, pomočnik združnega direktorja sklada v Kranju in tajnik OZZ Kranj (1953 do 1958), kot tajnik poljedelskega odbora Republiške poslovne zveze v Ljubljani (1958—1960), nato pa je bil pomočnik sekretarja in sekretar za kmetijstvo in gozdarstvo Izvršnega sveta SR Slovenije (1960—1965) ter glavni direktor Ljubljanskih mlekarn do upokojitve leta 1976.

Med pomembne dosežke šteje: povečano pridelovanje semenskega in jedilnega krompirja od 5000 na 25.000 ton ter izgradnja kleti za krompir, akcija za odkup zemljišč za družbeno kmetijstvo v letih 1960—1965, povečan odkup in proizvodnja mleka v osrednji Sloveniji od 50.000 litrov na 360.000 litrov dnevno, združitve mlekarn in mlekarke industrije s kmetijstvom in živinorejo, združitve klavnice v Škofji Loki, na Jesenicah in Tolminu, priključitev mlekarn v Novem Sadu in Zemunu. Ljubljanske mlekarne spadajo med deset največjih organizacij združenega dela v Sloveniji. Trenutno zavzemajo 57. mesto med največjimi OZD v Jugoslaviji. V tem času se je število delavcev povečalo za petkrat, na 2575. Razen operativnih nalog je Perovšek opravil tudi važne družbenopolitične funkcije v ZKS, SZDL, ZRVS, ZBNOV in sindikatu. Bil je predsednik UO združenja mlekarke industrije Jugoslavije, predsednik poslovnega združenja za mlekarstvo Slovenije, predsednik IO podpisnikov sporazuma o združevanju in uporabi premij za mleko in živino, predsednik odbora za dograditev objektov biotehniške fakultete (1967 do 1974), član FS in sveta VTOZD živilskotehnološkega oddelka biotehniške fakultete ter glavni urednik časopisa Naša vas. Perovšek je nosilec več državnih odlikovanj in priznanj; je častni član Zveze kmetijskih inženirjev in tehnikov Slovenije. Njegovo delo je bilo izredno uspešno; malo je primerov enake zavzetosti in požrtvovalnosti (Delo, 5. januarja 1977, 4, s sliko; — Kmečki glas, 12. januarja 1977, 1 in 2, s sliko).

Kidričevo nagrado '77 za živiljenjsko delo je dobil prof. dr. France Adamič, glavni urednik Zbornika občine Grosuplje. Iz utemeljitve odbora Sklada Borisa Kidriča posnemamo, da se njegovo delo nanaša na štiri področja: na pomološke raziskave slovenskega ozemlja, mineralno prehrano rastlin, tehnologijo pridelovanja ter na organizacijsko in uredniško delo. V vrednotenju sort je vnesel znanstven koncept z merjenjem morfotaksonomskih lastnosti, kemizem in biološke vrednosti. Evidentiranega in zbranega je mnogo materiala v kolekcijah nasadih, ki predstavlja izhodni material za zlahčenje in spremembo sortimentov. Te raziskave imajo tudi kulturnozgodovinski pomen. Njegovo delo je tudi drugod zelo cenjeno, saj ga štejejo za enega svetovnih pomologov. Pri prehodu iz kmečkega v intenzivno plantažno pridelo-

vanje sadja je bilo treba postaviti tehnologijo in sadni izbor na novo podlago. Izdal je sedem samostojnih publikacij, okoli 120 znanstvenih in strokovnih razprav, študij in poročil ter več sto strokovnih člankov in prispevkov. Več let je bil jugoslovanski delegat v komisijah in delovnih skupinah pri mednarodnih in svetovnih organizacijah (ECA, OCDE, FAO), urejal je strokovne časopise (Nova proizvodnja, Proteus), fakultetni zbornik in Zbornik občine Grosuplje. Za svoje delo je doslej dobil tri državna in 15 drugih priznanj in nagrad (Delo, 12. aprila 1977, 1 in 8; Dnevnik, 12. aprila 1977, 5; Kmečki glas, 20. aprila 1977, 17; — Naša skupnost, aprila 1977, 8; — Dolenjski list, 28. aprila 1977, 32; — Sodobno kmetijstvo, maj 1977, 241, s sliko; — Moj mali svet, junij 1977, 2, s sliko; — Raziskovalec 7 (1977) 3—4, 106; Gospodarstvo 24. junija 1977, 4; Spominski zbornik BF 1947—1977, II, 115).

ZA
OBČINSKI PRAZNIK
OBČINE

GROSUPLJE

DNE 29. oktobra 1977

ČESTITAJO VSEM OBČANOM,
BORCEM,
ORGANIZACIJAM ZDRUŽENEGA DELA
IN KOLEKTIVOM

OBČINSKA SKUPŠČINA

OBČINSKA KONFERENCA SZDL

OBČINSKI KOMITE ZMS

OBČINSKI KOMITE ZKS

OBČINSKI SINDIKALNI SVET

OBČINSKI ODBOR RK

ZDRUŽENJE BORCEV NOV

IN DRUGE DRUŽBENE

ORGANIZACIJE OBČINE GROSUPLJE

Tovarna pletenin Rašica Ljubljana

TOZD »VLTAVA«

ŠENTVID PRI STIČNI

rašica

Dobre pletenine
so Rašica Pletenine
Prodajalna pletenin
po znižanih cenah Šentvid
(nasproti Potrošniškega centra
pri Krašovcu)
telefon (061) 785-004

NOVA TOVARNA RAŠICA V AMBRUSU

Suha krajina je med manj razvitimi območji v Sloveniji po obsegu in številu prebivalcev med prvimi. Znano je, da je bilo v stari Avstriji pred letom 1918 ugotovljeno, da je to območje nerazvito, sorazmerno na tedanjo splošno razvitost ozemlja današnje Slovenije. V začetku 1960. leta so med predstavniki občine in tovarno Rašica Gameljne stekli prvi razgovori o tem, kakšna pridobitev bi bila za en del Suhe krajine, če bi v Ambrusu zgradili oziroma pridobili obrat. Kmetijska zadruga Stična kot lastnik Zadružnega doma v Ambrusu je takrat pokazala razumevanje za tako usmeritev v razvoju, zato je oddala Zadružni dom v dolgoročni najem tovarni Rašica. S precejšnjimi naporji je bil del Zadružnega doma preurejen v obrat, ki je z zaposlitvijo prek 50 delavk takoj kratkoročno in dolgoročno vplival na razvoj kraja in okolice. Zaradi omejenega prostora in funkcionalne neustreznosti je kolektiv Rašice že pred časom začel razmišljati o gradnji nove tovarne. V letu 1976 in 1977 bo zgrajena nova tovarna v naselju Ambrus. Investicijska vrednost tovarne znaša prek 11 milijonov din. Z gradnjo te tovarne se bodo povečale zmogljivosti proizvodnje in število delovnih mest. Bistvena kvaliteta tega objekta je razen v posodobitvi proizvodnje tudi v izboljšanju življenjskih in delovnih razmer delavcev, v znatnem dvigu produktivnosti, v boljšem osebnem in družbenem standardu zaposlenih in njihovih družin. Gre za to, da nadaljnji razvoj v Zadružnem domu ni bil več mogoč, saj razen drugega ta Zadružni dom potrebuje kmetijska zadruga za razširitev svoje dejavnosti in krajevna skupnost za poživitev družbenega in družbenopolitičnega življenja v krajevni skupnosti.

S povečanjem produktivnosti bodo ustvarjali v novi tovarni znatno višji dohodek, saj bo leta že leta 1980 za 50 % višji od onega iz leta 1975, če jih primerjamo po cenah iz leta 1975. Iz tega dohodka si bodo zagotovili sredstva za nadaljnji razvoj, za vse oblike strokovnega izobraževanja, za stanovanjsko gradnjo, za varstvo pri delu in druge oblike družbenega standarda, varstva delavcev in njihovih družinskih članov. Podvojili bodo znesek za poslovne sklade in za posodobitev proizvodnje. Razvoj te tovarne je vključen v srednjeročni plan razvoja Suhe krajine in družbeni načrt razvoja občine Grosuplje. Računamo, da bo kolektiv, zaposlen v Rašici z rezultati svojega dela pomembno prispeval k hitrejšemu razvoju tega dela Suhe krajine, ki je doslej znatno zaostajal za razvojem v občini in v SR Sloveniji. Odprle se bodo nadaljnje možnosti za asfaltiranje cest, gradnjo vodovoda, zdravstvene postaje in drugih komunalnih ustanov.

Tovarno so odprli ob 30-letnici podjetja Rašica, dne 17. sept. 1977.

Okrajni ljudski odbor Grosuplje je 27. 8. 1946 ustanovil lokalno gradbeno podjetje DOLENJGRAD s sedežem v Grosupljem. Leta 1952 se je podjetje preimenovalo v DOLENJSKO GRADBENO PODJETJE. V letih 1957 in 1958 je podjetje opravljalo večino del na ljubljanskem področju, kjer je v nadaljnjih letih opravljalo vedno več del. Pod imenom

SPOŠNO GRADBENO PODJETJE

GROSUPLJE

pa podjetje posluje od 19. 9. 1961 dalje.

V podjetje kot delovno organizacijo so združene tri temeljne organizacije, in sicer:

- TOZD splošne gradnje s sedežem v Grosupljem;
- TOZD kovinsko lesni obrati Grosuplje s sedežem v Grosupljem in
- TOZD projektivni biro s sedežem v Ljubljani.

Za opravljanje administrativno-tehničnih in drugih podobnih del je ustanovljena SDS skupne službe.

Podjetje je prek svojih TOZD povezano v SOZD ZIGP IMOS Ljubljana, v okviru katerih izvaja predvsem stanovanjsko gradnjo na velikih sosekah v Ljubljani. V letih od 1964 do konca leta 1974 je podjetje na področju ljubljanske regije zgradilo skupno 3533 stanovanj, preko 70.000 kv. metrov poslovnih prostorov in lokalov, preko 2000 garaž, več kot 170 individualnih hiš, vse to pa v lastni režiji in kot investitor za tržišče.

Pri izvajanju del porabi podjetje letno preko 20.000 ton cementa različnih visokih kvalitiet, 5000 ton raznih profilov betonskega železa, od tega preko 2000 ton samo za armaturne mreže.

TOZD podjetja so opremljene z modernimi stroji in napravami, kot so: najsodobnejša črpalka za beton s kapaciteto 70 m³ na uro do 100 m visoko, elektronski stroji za rezanje in krivljenje železa, sodobni orodni stroji, elektronsko vodena betonarna in drugo.

TOZD kovinsko lesni obrati kot izvajalec obrtniških in instalacijskih del, izdeluje tudi opremo in serijske proizvode, kot dvigala in razne vrste podporja, kar vse je tudi v redni prodaji na domačem trgu.

TOZD projektivni biro je sposobna projektirati vse vrste objektov.

Podjetje praznuje v l. 1976 tudi 30-letnico obstoja kot moderno gradbeno podjetje, dosedanji uspehi pa dajejo poročstvo za hitro in solidno izvedbo prevzetih del tudi v bodoče.

elektroservice

SPLOŠNO GRADBENO PODJETJE GROSUPLJE

PROJEKTIRAMO IN IZVAJAMO VSA GRADBENA DELA !

Stavbni izdelki, notranja oprema, žagan les
TOZD Lesna proizvodnja SINOLES,
b. o. Ivančna gorica (61295) — telefon 783-147

V povsem sodobno opremljeni tovarni, ki smo jo zgradili leta 1975, izdelujemo specialno stavbno pohištvo in izdelke po meri. Uspešno se vključujemo v investicijsko gradnjo, saj se ukvarjamo tudi z izdelovanjem oken in vrat za turistične in druge javne objekte.

V delovni enoti v Stični izdelujemo notranjo opremo, stilne spalnice, dnevne sobe in individualno raznovrstno kosočno pohištvo za investicijske objekte.

Poleg žagarske proizvodnje nudimo tudi druge obrtniške storitve in se hitro prilagajamo zahtevanim potrebam trga.

Letna vrednost naše proizvodnje znaša približno 35 milijonov dinarjev, zaposluje pa 130 delavcev.

elektroservice

POZD GROSUPLJE

**OBRTNO INSTALACIJSKO PODJETJE
GROSUPLJE, Taborska 3, telefon 771-039
LJUBLJANA, Dolenjska 74, telefon 23-314**

Projektiramo, izvajamo in montiramo elektroinstalacije
jakega in šibkega toka, razne naprave z avtomatiko,
strelkovode, trafo postaje, avtomatske telefonske centrale,
skupinske antenske naprave.
Servis in popravila.

Black & Decker

JUGOSLAVIJA

Podjetje za proizvodnjo in montažo električnih
ročnih orodij, priključkov in pribora

GROSUPLJE (061) 771-021

LJUBLJANSKE MLEKARNE

LJUBLJANA, Tolstojeva 63, telefon (061) 341-261

Pasterizirano mleko v plastičnih vrečkah in tetrapaku

Steriliziran mlečni proizvodi v tetrapaku

Jogurti v tetrapaku in plastičnih lončkih

Sladka in kislá smetana

Trdi, poltrdi in sveži siri

Sladoledi na palčkah, sladoledi v lončkih, korneti,

žogice, sladoledi za gospodinjstva in gostince

Vse to so priznani izdelki Ljubljanskih mlekarn, izdelani na modernih strojih in polnjeni v najsodobnejšo embalažo.

TOZD Posestva GROSUPLJE

TOZD Kooperacija GROSUPLJE

Mlekarna STIČNA

Skladišče sirov STIČNA

STOLARNA DOBREPOLJE

TELEFON: 782 008

TELEGRAM: STOLARNA Dobrepolje

TEK. RAČUN: 50130-601-31140

61312 VIDEM - DOBREPOLJE

Slovenijales-Stolarno je ustanovil OLO Grosuplje 7. 6. 1948. Predtem je podjetje, ki je obsegalo mlin na parni pogon in žago venecianko, bilo last Antona Drobniča iz Podgorice. Pred nacionalizacijo je v podjetju bilo zaposlenih pet delavcev.

Takoj po nacionalizaciji je bilo v podjetju zaposlenih 15 delavcev. Proizvodni program je obsegal proizvode za domače tržišče. V letu 1953 je podjetje navezalo poslovne stike z izvoznim podjetjem »Slovenijales«, preusmerilo proizvodni program v izvoz in to na konvertibilna področja.

V letu 1958 je ob prvi rekonstrukciji ukinjen mlin in parni pogon obrata. Izvedena je bila tudi rekonstrukcija žage iz pridobljenih prostorov pa se poveča oddelek montaže, oddelek površinske obdelave in obrat družbene prehrane. V letu 1964 je bila izvedena druga rekonstrukcija in v letu 1970 se je pričelo s tretjo rekonstrukcijo. Zgradila se je nova lakirnica, kotlarna, kompresorska postaja in trafo postaja. Istočasno se je začelo tudi vlaganje sredstev v obnovo strojnega parka. Tako vloženo sredstvo novih investicij že v letu 1974 povečajo proizvodnjo za 100 %, istočasno pa se izvrši tudi prehod iz enostavnih proizvodov na zahtevnejše proizvode. Število delavcev se je povečalo na 80 zaposlenih.

V letu 1973 se je kolektiv z referendumom odločil za pri-pojitev v SOZD Slovenijales ter od tedaj nosi naslov delovna organizacija Slovenijales-Stolarna Dobrepolje. Proizvodni program se deli na domači trg in izvoz, vendar s podarkom na izvoz, kateri se v letu 1975 razširi na vseh pet kontinentov.

Z ozirom na povečane zahteve v izvoz, se v letu 1974 izdela investicijski program izgradnje nove tovarne stolov, katera naj bi po svojih kapacitetah šestkratno povečala proizvodnjo in zaposlovalo 250 delavcev.

V letu 1977 je predviden začetek rekonstrukcije žagalnice, v letu 1979 pa začetek gradbenih del za novo tovarno.

KOMUNALNO PODJETJE GROSUPLJE

Taborska 3

61290 GROSUPLJE

TELEFON 771-037

Stanovanjsko komunalno podjetje Grosuplje je bilo ustanovljeno v letu 1966. Poslovna dejavnost podjetja je gospodarjenje s stanovanjskimi hišami v družbeni lastnini in upravljanje s komunalnimi napravami v naselju Grosuplje. V letu 1969 se je poslovna dejavnost podjetja razširila tudi na upravljanje z vsemi vodovodi na področju občine Grosuplje.

Podjetje opravlja pleskarske in soboslikarske usluge, kamionske prevoze, strojne izkope in nakladanja ter vsa dela pri razširitvi vodovodnih omrežij.

SOZD »ABC-POMURKA«

trgovsko podjetje

Tabor Grosuplje

je v letu 1976 praznovalo 25-letnico obstoja.

Iz nekdanjega Okrajnega magazina se je razvilo v trgovsko podjetje z 200 zaposlenimi in preko 180.000.000 din dohodka.

Razpolaga z modernim centralnim skladiščem in 37 trgovinami različnih strok, v katerih je na voljo kupcem:

- vse vrste živil,
- gospodinjske potrebščine,
- tekstilno blago,
- gradbeni material,
- kozmetično blago,
- pohištvo,
- naftni proizvodi,
- gostinske usluge.

Kupcem odobrava potrošniška posojila.

Priporoča se za obisk!

INDUSTRIJSKA PRODAJALNA

NUDI PO TOVARNIŠKIH CENAH

- POHIŠTVENE TKANINE
- DEKORATIVNE TKANINE
- ROČNO TKANE VOLNENE TAPISERIJE
- BLAZINE
- PRTIČE
- POSTELJNA PREGRINJALA

VELIKA IZBIRA — NASVETI ARHITEKTA
ODPRTO OD 8.—19. URE, SOBOTA OB 8.—13. URE

dekorativna

CESTNO PODJETJE LJUBLJANA

Ljubljana, Stolpniška ul. 10

s svojimi temeljnimi organizacijami

- TOZD Vzdrževanje
- TOZD Gradnje
- TOZD Mehanizacija
- TOZD Delavska restavracija
- DS Skupne strokovne službe

opravlja dela projektiranja, vzdrževanja, modernizacije in gradnje cest z najsodobnejšo mehanizacijo in lastno asfaltno bazo.

Postavlja in vzdržuje prometno opremo na cestah.

Industrijsko montažno podjetje

TOZD LIVARNA IVANČNA GORICA

V mehanizirani livarni izdelujemo po sodobnih tehnoloških postopkih kakovostne sive litine, vse vrste serijskih odlitkov za potrebe strojne industrije, kot:

- ohišja črpalk in druge sestavne dele;
- dele za avtomobilsko industrijo;
- vse vrste fazonskih komadov,
- popoln program kanalskih elementov in druge ulitke za opremo cestišč in mostov;
- vse vrste strojnih delov;
- vse vrste ulitkov s področja toplotne tehnike.

V sestavu obrata je tudi dobro opremljena modelna mizarna, v kateri izdelujemo vse vrste modelov iz lesa in epoksi smol ter modelne plošče.

Izdelujemo tudi kovinske jedrovnike — orodja za izdelavo jeder po postopku shell-moulding.

V tej dejavnosti sprejemamo tudi dela drugih naročnikov po njihovih načrtih oziroma vzorcih ali pa izdelamo celotno tehnologijo za proizvodnjo različnih ulitkov.

INDUSTRIJSKA PRODAJALNA
Industrijsko
NUDI PO TOVARNIŠKIH CENAH

montažne
podjetje
— DEJAVNA POKRITOST
— BOJNO TRANE VOLNEN

rdeča baterija
super **Zmaj**
100% hermetična
novo·novo·novo·novo
ne izteče, varuje vaš aparat

MERCATOR — ROŽNIK

TOZD DOLOMITI

Tržaška 37 b

lesnina

TEMELJNA ORGANIZACIJA ZDRUŽENEGA DELA

SPLOŠNO MIZARSTVO

B.O

GROSUPLJE, Cesta na Krko 38.

Pošta Grosuplje

Železniška postaja Grosuplje

Telefon: 771-155, 771-233

Žiro račun NB Grosuplje 50130-601-31070

Naša temeljna organizacija združenega dela v letošnjem letu slavi 30-letnico obstoja. Zgodovina naše organizacije je dokaj pestra, če se z mislimi povrnemo nazaj v leto 1947, ko je bilo podjetje ustanovljeno. Nimamo namena razlagati in omenjati vseh težav, katere so ostale za nami in so šle v pozabo, zapisane pa so bile že večkrat.

Omenimo naj le to, da je bilo še pred nekaj leti na prostoru kjer danes stojijo sodobne proizvodne hale, le nekaj starih dotrajanih kmečkih gospodarskih objektov. Da se je lahko vse to zgradilo in nabavilo tudi vso novo strojno opremo in to predvsem v zadnjih 7 letih, se je moral naš kolektiv marsičemu odpovedati predvsem pa osebnim dohodkom.

Vse te investicije so našo temeljno organizacijo združenega dela stale preko 14 milijonov novih dinarjev in to pretežni del lastnih sredstev, nekaj tudi kreditov od Ljubljanske banke in trgovskega podjetja Lesnina Ljubljana. Sedaj zaposluje 89 delavcev in 18 vajencev, pretežni del je kvalificirane delovne sile. V letu 1977 bo ustvarjenega bruto dohodka preko 30 milijonov dinarjev.

Povedati moramo, da v naši temeljni organizaciji ni še vse urejeno. Do leta 1979—1980 moramo zgraditi še sušilnico za les, obnoviti žago za razrez hlodovine in nabaviti nekaj novih strojev. Vse to pa bo stalo po naših ocenah več kot 6 milijonov dinarjev. Vemo, da pri tem kar imamo sedaj, ne moremo ostati, ker moramo vedno stremeti za nadaljnji razvoj, ker le v tem je boljša prihodnost.

Ljubljanska banka

s svojo enoto v Grosupljem, agencijama
v Ivančni gorici in Dobrepolju
se priporoča za obisk

Samoupravni organi Ljubljanske banke — podružnice Ljubljana so omogočili, da se je kolektiv ekspoziture Grosuplje preselil septembra 1973. leta v poslovno stanovanjsko stavbo — v nove, svetle in funkcionalno urejene poslovne prostore in prevzel novo nalogo zbiranja sredstev prebivalstva: izplačilo osebnih dohodkov preko hranilnih knjižic in tekočih računov. S tem se je močno povečal brezgotovinski plačilni promet in masa denarnih prihrankov se zbirala in porablja za kreditiranje občanov in gospodarstva.

Velik poudarek daje LB tudi na ustanavljanje šolskih pionirskih in mladinskih hranilnic, ki se organizirajo na šolah, kjer učenci ali dijaki pod vodstvom mentorja bude hranilniško dejavnost v mladih ljudeh.

Zaradi industrijskega razvoja večjih naselij v občini Grosuplje in vzporedno s tem tudi potrebe po bančnih storitvah, je bila decembra 1976. leta ustanovljena agencija v Ivančni gorici, v avgustu 1977 pa bo otvoritev prav take v Videm Dobrepolju.

Bančne usluge, ki jih občanom nudimo, so:

- hranilna služba dinarskih in deviznih sredstev;
- menjalnica tujih plačilnih sredstev;
- potrošniško in stanovanjsko kreditiranje;
- poslovanje preko žiro in tekočih računov;
- in blagajniško poslovanje za vse potrebe občanov.

Ker ima vsaka oblika varčevanja za družbo velik vzgojno-socialni pomen, še posebno pomembno pa je to za našo samoupravno socialistično družbo, za katero je značilen dinamičen družbenoekonomski razvoj, ki nalaga oblikovanje vedno novih dodatnih sredstev za naložbe, je povsem naravno, da spoznanje o pomembnosti vseh oblik varčevanja prodira vse globlje v zavest slehernega občana, Ljubljanska banka pa se mu zato približuje in nudi svoje storitve.

**TRGOVSKO ZASTOPSTVO
EKSKLUZIVNA ZASTOPSTVA
IZVOZ—UVOZ**

Jože Adamič

TRST — VIA S. LAZZARO 23-II — Tel. 28-449, 31-996

Instalacije Grosuplje

GROSUPLJE

ADAMIČEVA 51

TELEFON 771-031

Podjetje **INSTALACIJE Grosuplje**
je ustanovila skupščina občine
Grosuplje 29. aprila 1964.

Podjetje izvaja
instalacije centralnih kurjav,
vodovoda,
plina,
prezračevanja,
elektrike,
ključavničarstvo,
stavbno kleparstvo in
izolacije.

zavarovalna skupnost triglav n. sol. o.
ljubljana

OBMOČNA SKUPNOST LJUBLJANA

Vam nudi vse vrste

- premoženjskih
- življenjskih
- nezgodnih
- kmetijskih in
- transportnih zavarovanj

**POSLUŽUJTE SE ZAVAROVALNE ZAŠČITE
PRI ZAVAROVALNI SKUPNOSTI
OBMOČNA SKUPNOST LJUBLJANA!**

PREDSTAVNIŠTVO GROSUPLJE, TABORSKA 3

Telefon 771-441

VETERINARSKA POSTAJA

KRIM

GROSUPLJE

skrbi za zdravstveno varstvo domačih živali in reprodukcijo govejih plemenic na območju občine Grosuplje in občine Ljubljana Vič-Rudnik

PEKARNA GROSUPLJE

ADAMIČEVA 11

TELEFON 771-143 (061) obrat

771-100 uprava

717-177 uprava

PEKA KRUHA IN PECIVA
PRODAJA VSEH VRST
PECIVA, SLAŠČIC
IN DELIKATESNEGA BLAGA

TEKSTILNA TOVARNA

MOTVOZ IN PLATNO

GROSUPLJE

Telefon h. c. 771-020

Brzjav Motvoz Grosuplje

Izdelujemo kvalitetne polipropilenske tkanine za embaliranje izdelkov tekstilne, kemične in prehrabene industrije.

Nadalje izdelujemo polipropilenske vreče sukljanka za krompir, čebulo in povrtno ter gosto tkane vreče za moko, sladkor in razna semena.

Poleg motvozov in vrvi iz konoplje izdelujemo tudi motvoz in vrvi iz polipropilena.

Kmetijska zadruga Stična

sedež Ivančna gorica

Oskrbuje kmetijstvo z vsemi vrstami reprodukcijskih sredstev in gradbenim materialom.

organizira proizvodnjo in promet s kmetijskimi pridelki in živino,

prideluje odlično seme priznanih domačih in tujih sort krompirja,

oskrbuje potrošnike s svežim mesom in znanimi stiškimi mesnimi izdelki,

ima lastno hranilno-kreditno in lastno kmetijsko pospeševalno službo.

Svoje zadružne enote in hranilno-kreditno službo ima zadruga v Radohovi vasi, Šentvidu, Stični, Višnji gori, na Muljavi, Krki, Zagradcu in Ambrusu.

Sveže meso in mesne izdelke iz STIČNE nudimo potrošnikom v lastnih poslovalnicah v Ljubljani, Trubarjeva 57, Karunova 5, Djakovičeva 8, Celovška 85, Krakovski nasip, Rožna dolina c. IX/3, na Igu, Podpeči, Brezovici, Polhovem Gradcu, Škofljici, Šmarju-Sap, Grosupljem, Višnji gori, Ivančni gorici, Šentvidu pri Stični, Stični.

Uprava in centralno skladišče pa je v Ivančni gorici.

KOVINASTROJ
GOSTINSKO PODJETJE

»POLŽEVO«

GROSUPLJE

z obrati:

Hotel POLŽEVO, VIŠNJA GORA

Restavracija »OB ČRPALKI«, IVANČNA GORICA

Gostilna »POD LIPO«, STIČNA

Gostilna »NA KLANČKU«, ŠENTVID PRI STIČNI

Gostilna s prenočišči »GROSUPELJČAN«, GROSUPLJE

Gostilna »PRI MOSTU«, GROSUPLJE

»ADAMIČEV HRAM« GROSUPLJE

»BIFE—KEGLJIŠČE«, GROSUPLJE

Gostilna »MAJOLKA«, ŠMARJE-SAP

Gostilna »BRDAVS«, VIDEM DOBREPOLJE

PENZION IVANČNA GORICA

TURJAŠKI HRAM, TURJAK

nudi vse gostinske usluge in se za obisk priporoča.

Knjigovodski biro

GROSUPLJE, p. o.

Biro tisk

Telefon: 771-100, 771-177

OPRAVLJA

- knjigovodske in računovodske storitve za OZD in občane,
- fotokopiranje in prepisovanje za lastne potrebe in potrebe drugih,
- drobne grafične storitve in pravno službo.

Priporočamo se, da nam zaupate v vodenje vaše poslovne knjige in koristite naše grafične usluge.

KOVINASTROJ

TOVARNA GOSTINSKE OPREME

Telefon 61 290 Grosuplje

Izdelujemo, montiramo in projektiramo opremo za vse tipe kuhinj, slaščičarn, samopostrežnih restavracij in drugih gostinskih ali sorodnih obratov.

Izdelujemo toplotne, hlajene, nevtralne in kombinirane elemente, točilne in druge pulte, samopostrežne in ostale linije.

Opravljamo razne usluge.

Vsi naši elementi so iz najkvalitetnejše nerjaveče — INOX pločevine.

Lastni projektivni biro.
Centralna servisna služba.

ISTRA-BENZ

KOPER, VOJKOVO NABREŽJE 10

Trgovsko podjetje z nafto in naftnimi derivati se priporoča za svoje kvalitetne in hitre usluge na vseh bencinskih črpalkah in na **BENCINSKI ČRPALKI V IVANČNI GORICI**

UNIVERSAL

PAU

IVANČNA GORICA

MALO HUDO 3

Telefon (061) 783-043 uprava

784-002 peskokop

se bavi:

z nizkimi in visokimi gradnjami, adaptacijami,
opravlja strojna in minerska dela, ter opravlja
vse peščene agregate.

TRANSPORTNO PODJETJE

AVTOPREVOZ

IVANČNA GORICA

Tekoči račun NB Grosuplje 50130-601-31177

Telefon 783-021 — 61295 IVANČNA GORICA

Transportno podjetje »Avtoprevoz« Ivančna gorica opravlja vse prevoze s cestnimi motornimi vozili v tuzemskem javnem tovornem prometu.

Cenjenim strankam se priporoča.